

Biblioteca Centrală Universitară
București

COTA 63364
DUBLET

INVENTAR 158581

~~LIBRĂRIE ȘI EDITURĂ~~
e 12 / 2 150
LIBRĂRIE ȘI EDITURĂ

MANUAL DE AGRICULTURĂ RAȚIONALĂ

VOLUMUL V

IPPOLOGIA

SAU

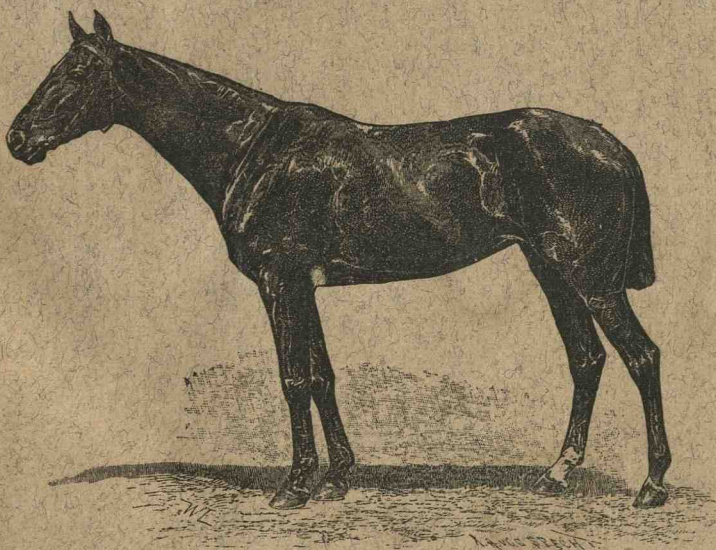
ZOOTECHNIA SPECIALĂ A CAILOR

DE

DR GEORGE MAIOR

PROFESOR DE AGRICULTURĂ LA ȘCOALA SUPERIOARĂ DELA FERESTRAU
ȘI LA SEMINARUL NIFON MITROPOLITUL.

CU 60 FIGURI IN TEXT

BUCUREȘTI

INSTIT. DE ARTE GRAFICE „CAROL GÖBL“ S-SOR IOAN ST. RASIDESCU
16, STRADA DOAMNEI, 16

1905.

PREȚUL 5 LEI.

BIBLIOTECA PEDAGOGICA
No. 12 150

MANUAL DE AGRICULTURĂ RAȚIONALĂ

VOLUMUL V

260003

IPPOLOGIA

SAU

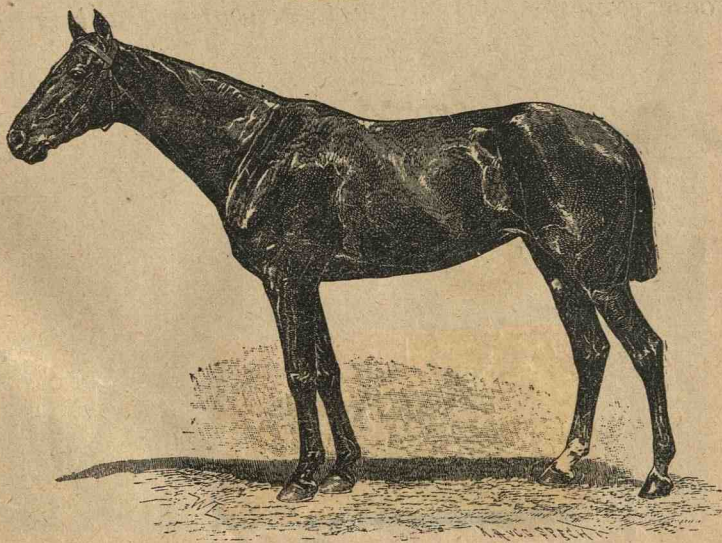
ZOOTECNIA SPECIALĂ A CAILOR

DE

DR GEORGE MAIOR

PROFESOR DE AGRICULTURĂ LA ȘCOALA SUPERIOARĂ DELA FERESTRĂU
ȘI LA SEMINARUL NIFON MITROPOLITUL.

CU 60 FIGURI IN TEXT

158581

BUCUREȘTI

INSTIT. DE ARTE GRAFICE „CAROL GÖBL“ S-SOR IOAN ST. RASIDESCU
16, STRADA DOAMNEI, 16

1905.

~~Dublét, 1156673~~

1956

~~BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
Cota 63364 Dublét
Inventar 158581~~

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 63.364

Toate drepturile rezervate.

1156673

Toate exemplarele vor purta semnătura autorului.

George Maiorescu

B.C.U. Bucuresti

C20053139

Car de povară din Ialomița după A. Schreyer.

Armăsarul O Bajan.

PRECUVÂNTARE.

O greșeală tehnică independentă de voința autorului l-a făcut să suprimă o parte importantă din vol. III a Manualului de Agricultură rațională. Zootehnia specială a cailor și porcilor. Primirea favorabilă a lucrării noastre din partea Inaltelor Institute științifice ce posedăm și a agricultorilor practici și cu deosebire și a confrăților profesori și directori de școalele practice de agricultură, puținele ce este drept, ce avem noi Români, ca popor aproape exclusiv agricol, m'au încurajat să termin lucrarea începută, și să dau în mâna agricultorilor și doritorilor de a se instrui și părțile cari lipsesc: Creșterea cailor și a porcilor ce apar deodată, și în broșuri separate.

Chestiile economice predomină spiritele în toate țările și la toate popoarele și se precipită de pe o zi pe alta. Taxele vamale la cari sunt supuse grânele și porumburile noastre, din ce în ce mai oneroase pentru producător ca și pentru consumator, și ele răpesc o parte însemnată din beneficiul agricultorului. Este deci de datoriu acestuia de a căuta și a se instrui în care ramură de producțiune îi oferă solul și clima țării sale un avantajiu mai mare și îi dă superioritate asupra străinilor, și în care poate el spera să aibă un deuseu constant și sigur fără de verice restricțiune. Noi nu împărtășim cătuși de puțin părerea unui fost coleg că țara poate să meargă înaintea cu sistema-i actuală agricolă 268, 372 și 581 ani. Din contră noi avem ferma convingere, că ea trebuie radical schimbată și cât mai în grabă, dând o bună dezvoltare culturii vitelor de tot soiul. Și între aceste cultura cailor trebuie să ocupe locul prim, după condițiunile favorabile de sol și climă și desfacere în care ne găsim. Cultura cailor trebuie să devină

iarăși tot așa de bănoasă și de productivă după cum eră în vechime.

Abundența materiei m'a făcut să-i dau o estensiune mai mare decât aș fi dorit și intenționasem la început, punând astfel pe cultivatorul nostru ca însuși să poată judecă stări și fapte. Pentru eventuale lacune și scăpări din vedere, cerem scuzele cititorului.

Scris-am în 20 Febr. la București.

DR. GEORGE MAIOR.

LITERATURA CONSULTATĂ

- 1) *G. Schwarznecker und C. F. Müller*. Die Pferdezeit nach ihrem jetzigen rationellen Standpunkt. Berlin 1879. II Bände.
- 2) Das Oldenburger elegante schwere Kutschpferd—herausgegeben vom Vorstande des Verbandes der Züchter.—Rudenkirchen in Oldenburg 1902.
- 3) *G. Krafft III*. Die Thierzuchtlehre. Berlin 1881.
- 4) *Schiffs* Populäres Handbuch der Landwirtschaft. XIV Auflage Berlin 1902.
- 5) *H. W. von Fabst*. Lehrbuch der Landwirtschaft 7. Auflage. Berlin 1887.
- 6) *Hauptners* landwirthschaftliche Thierheilkunde, herausgegeben von *Dr. O. Siedamgrotzky*, 12. Auflage. Berlin 1898.
- 7) *Prof. Dr. Carol Freytag*, Regatul României, din punct de vedere al agriculturii sale, tradus de *Dr. G. Maior*, București 1898.
- 8) *Prof. Dr. C. Freytag*, Russlands Pferderassen mit Zeichnungen von *H. Schenk*, Halle a/S. 1881.
- 9) Ungarns Pferdezeit in Wort und Bild von *Graf C. G. Wrangel*, 4 Bände Stuttgart 1893.
- 10) *Hermann Gassebner*. Die Pferdezeit in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern III Band. Wien 1896.
- 11) Die Landwirtschaft Ungarns in Reisebriefen geschildert von *Reinhold Rudloff*. Schöneberg. Berlin 1897.
- 12) Hipologie întocmită pentru ofițeri, crescători și amatori de cai de *Petre Stavrescu*, București 1900.
- 13) *P. Stavrescu*, Hergheia militară și agricultura țării, București 1903.
- 14) Les Races chevalines avec une étude speciale sur les chevaux Russes par le *Dr. L. de Simionoff et I. Moerder*, Paris.
- 15) *Graf. Dominik Hardegg*, Das Staatsgestütt Radantz. Vortrag, gehalten in der VI. Section der k. k. Landwirtschaftsgesellschaft am 19. Dezember 1896, veröffentlicht in Mittheilungen der VI. Section (für Pferdezeit) der k. k. Landwirtschaftsgesellschaft in Wien, 1 Januar 1897.
- 16) *H. Settegast*. Die Thierzucht, II Fütterungslehre. Breslau 1877.

IPPOLOGIA

Ippologia sau cultura cailor urmează îndată în importanță, din punct de vedere agricol, după cultura și ținerea vitelor cornute și a oilor. Și ea este destul de importantă și bănoasă. Este însă inferioară lor pentru agricultorul particular, căci calul, ca animal nerumegător, mai pretențios și mai gingaș, nu poate utiliza așa de bine nutrețurile voluminoase și de puțină valoare ale economiei, cum o fac rumegătoarele.

Calul prin corpul său svelt și înalt, cu figura lui grațioasă și cu copita (unghia) tare și mersul său superb cadențat, este animalul nostru domestic principal, cel mai de valoare, cel mai căutat, dar totodată și cel mai pretențios. Deși el ne dă numai puterea lui musculară și iuțimea picioarelor lui și vânjosimea, totuși el întrece în valoare pe toate celelalte animale domestice, cari afară de muncă ne mai dau încă și laptele, carnea și părul lor.

Ca nici un alt animal, calul însoțește pe om în toate țările și regiunile, în cele reci și ghețoase, ca și în cele arride și tropice până la Ecuator, fără de a-și schimba părul ori aspectul său, cum o fac animalele bovine și oile; apoi el urmează și servește pe om ca animal domestic atât în țările barbare și la popoarele încă semi-sălbătice, ca și în țările de înaltă cultură.

Creșterea și cultura cailor vine în considerare nu numai pentru folosul propriu al agricultorului și culturai pământului, și în vederea trebuințelor ei, ci și în vederea apărării naționale și siguranței statului, și de multe ori

aceasta le primează și întrece pe toate. La nici un alt animal, statul n'are un rol așa mare și decisiv, de a modifica și da direcțiune în ținerea, creșterea și cultura lor, ca tocmai la cal, în vederea trebuințelor sale proprii. Din cauza aceasta, guvernele și societățile mari economice și de sport a tuturor statelor culte, fac actualmente sacrificii din ce în ce mai mari pe tărâmul îmbunătățirii cailor, prin importul de reproductori aleși, prin înființarea și întreținerea de ferme model și herghelii publice, prin înființarea și sistematizarea depozitelor de armăsari reproductori publici, ce-i distribue primăvara pe regiuni prin județe și plăși și prin comunele rurale fruntașe, spre uzul și folosul crescătorilor particulari de cai în mod gratuit, ori pe lângă plata unei taxe tare modeste.

Statele și țările cari nu au luat încă măsuri din vreme pentru ameliorarea cailor, în vederea trebuințelor crescute ale armatei și ale agriculturii, au pierdut nu numai contingentul dar și calitatea lor de cai ce au avut, ori cât de vestiți și numeroși ar fi fost aceia, de ex. România, Turcia, etc.; iar cele ce au făcut de timpuriu sacrificii considerabile pentru ameliorarea lor, i-au dus la mare desvoltare și perfecțiune, și în cultura cailor au creat un însemnat izvor de bogăție și câștig pentru cultivatorii și crescătorii particulari, ca și pentru țară, bucurându-se azi de un întins export: Ungaria, Rusia, Anglia, Franța, etc.

Calul prin eleganța figurei sale, este unul din obiectele principale de bună stare și de avuție. La popoarele primitive calul formează obiectul principal de avuție și de schimb. La popoarele civilizate luxul și cultura sportului se concentrează cu deosebire în privința calului de pur sânge și a alergărilor lui, și nu se poate lux al claselor înalte, fără de a avea și țineă cai de rasă pentru trăsuri și călărie. Cursele și întrecerile cu cai și căruțe — quadriga din circ la Romani, și la Greci la jocurile olimpice erau în strânsă legătură cu apărarea națională. Popoarele cari aveau caii și cavaleria cea mai iute și numeroasă, aveau totdeauna superioritatea asupra dușmanului.

Popoarele nomade și războinice cultivă des caii, și în număr însemnat: beduinii și arabii din Africă, apoi po-

poarele nomade și seminomade vechi și nouă ale Asiei vechii Sciți, Calmuții, Bașchirii, Cazacii, Cerchezii de astăzi și alte seminții supuse actualmente dominațiunii țarului Rusiei. Medii, Perșii și Asirienii în vechime cultivau caii, și dispuneau de o călărime numeroasă în războaiele lor. Migrațiunea ginților din evul mediu, și expedițiunile Cruciaților, nici că ar fi fost posibile și de gândit măcar, fără de a fi avut acele popoare o cavalerie numeroasă. Toate popoarele asiatice cari au năvălit asupra Europei: Avari, Huni, Gepizi, Unguri, Cumani, Tătari, Turci și Mauri dispuneau de o călărime numeroasă, sau că erau precum-pănitoare popoare călărețe. Cuceritorii Americii — concistadores — au introdus calul în America, pentru a o putea cuceri și lua în stăpânire, unde mulțime de cai s'au sălbătăcit în urmă cu totul.

Dar creșterea și cultura cailor este compatibilă și cu un înalt grad de cultură și civilizațiune. Dovadă este Spania sub Mauri, și cultura și creșterea cailor de lux în toate țările și statele culte actuale, prin dezvoltarea sportului și curselor, a vânătoarelor și goanelor animalelor sălbatice. Apoi cu progresul agriculturii și întrebuițării numeroaselor mașini agricole de tot felul, calul este mai de preferat boului ca animal de muncă, trăgător la car, grapă, tăvălug, mașinile de semănat, secerat și pentru călcatul cerealelor și la comunicațiunea pe șosele împietrite ori neumblate; tot așa și unde moșiile sunt estinse, populațiunea rară, brațe puține, comunicațiunea și circulațiunea e dificilă.

Calul ca animal de muncă este supus la mai puține boale și epidemii contagioase decât boul și bivolul; pe timpuri de ivirea unor epidemii contagioase între animalele domestice: pesta bovină, boala de unghi și de gură, calul ca imun ne aduce servicii prețioase, atât la munca câmpului, cât și la mijloacele de transport și comunicațiune. El este singurul nostru animal de călărie și va rămâne totdeauna. Dacă aburul și electricitatea pe alocurea s'au introdus binișor și în agricultură, totuși la munca câmpului și la transport, ele se întrebuițează până acum numai în măsură restrânsă, numai în mare, iar nu

și în mic, și nu ne putem dispensa de ținerea vitelor trăgătoare și de rentă, cari ne dau și gunoiul necesar la îngrășarea pământului și ne servesc la transporturile cele numeroase mari și mici.

Deși nouă ne lipsesc *caii speciali* pentru muncile agricole, și caii greoi de povară și de munci grele, cari la noi nu există, dar totuși cultura și ținerea cailor este avantajoasă în mare ca și în mic. Ba sunt regiuni întregi, cari sunt avisate dela natură la o întinsă creștere de cai, pentru dezvoltarea agriculturii lor și exploatarea economiei proprii: în Bărăgan, în Dobrogea, la Baltă și la munte: de obicei acolo, unde drumuri nu prea sunt, brațe sunt puține și scumpe și comunicațiunea e dificilă; pentru aceste regiuni ținerea și creșterea unui număr însemnat de cai, este chestiune vitală, care trebuie să primeze pe toate cele-lalte. Dar și pentru cele-lalte regiuni, cu plugăria lor estinsă, la o intensivă întrebuințare a mașinilor agricole, cele cu șosele și drumuri de comunicațiune insuficiente, și nu în destul de bine întreținute, cari sunt necesari și au lipsă de un număr considerabil de cai în folosul lor propriu. Mai presus de toate este însă interesul general — *al statului* — al apărării naționale, care trebuie să le primeze și întreacă pe toate, care ne impune să dăm o mai mare atențiune creșterii și culturii cailor.

Și în fine nici solul țării noastre nu-i este nepotrivit calului. Nici solul, nici clima, nici vegetațiunea țării noastre nu-i displace, ba din contra îi sunt lui cele mai priincioase. Solul tare ca fierul, cu o vegetațiune nici prea abundentă, nici prea succulentă, din contra mai secățivă ceva, dar foarte aromatică și gustoasă, și clima mai mult aspră decât domoală, și apa bună, ovăsul și orzul în abundență, sunt factorii principali meniți să-i dea calului nostru o formă sveltă dar îndesată, o iuțime analoagă cu a celor asiatici și africani — și o copită solidă și dură ca fierul și oțelul. Grație acestor factori proprii țărilor noastre, este de a se atribui fenomenul, ca dela caii greoi ai Cruciaților, ce au trecut pe la noi și ai coloniștilor germani și Flanderii, veniți și așezați pîntre ro-

mâni, nici urme nu s'au păstrat prin țările noastre — ci și coloniștii germani au adoptat și cultivă caii și rasele de vite proprii regiunii și țărilor noastre. Dar au rămas totdeauna reproductori buni și foloase, pe urma cailor și invasiunilor oștirilor turcești și tătărești, a căror urme pe alocurea se mai văd și astăzi.

§ 2. — CAII ÎN GENERE.

Caii sau equizii, dimpreună cu asinul și semenii lor aparțin ordinii *Perisodactylelor* — adică animalelor cu unghiile nepăreche, cari se subdivid în *solidungula* adică animalele cu o copită — sau equizii, *nasicornia* rinocerii, *tapirae* tapirii și *suidae* porcii.

Caii sau equizii se deosebesc de cele-lalte prin o mărime potrivită și o figură plăcută: au un trup svelt și bine legat, gâtul lung cu o coamă mare și aspră, un cap nu prea mare, cu căpățina și fața prelungită, din care $\frac{1}{3}$ se vine pe cap, iar $\frac{2}{3}$ sunt fața, cu botul drept, uscat, sau puțin arcat — *berbecat*, urechile potrivite, ori mari pleoștite, și mobile; ei au dinți și măsele câte 6 în ambe fălcile și de fiecare parte. Spinarea lor dreaptă, pieptul adânc, coșul larg și bine învelit, sapa dreaptă ori teșită și coada lungă, terminată în niște fire lungi de păr aspru, cari întrec și coama. Trupul este nu numai bine legat, ci totodată și bine fundat, având 4 picioare puternice, musculoase și mai mult uscate decât groase, și cari se termină o singură unghie solidă și groasă numită *copită*.

Gâtul la cal are 7 vertebre, toracele 16, șelele 6, sapa 5, iar coada singură posedă în total 19 vertebre, fig. 1.

Stomacul la cai este simplu, cu intestinul gros mai tare desvoltat, iar fierea lui se deșeartă în intestin . . . Calul nu poate nici vărsă nisi respiră prin gură, ci respiră totdeauna pe nas, de unde nările lui sunt totdeauna bine desvoltate. Pielea-i este potrivit de groasă însă nu așa de solidă ca la animalele bovine, și ea este acoperită cu un păr mărtunt și des luciu; arare ori el este

mai mare și creț. Coama și coada sunt totdeauna stufoase, cu peri lungi și aspri.

Calul nechează, iar măgarul strigă. Mersul lor este mai mult în fugă decât în pas, trop ușor, buestru și mai rar în galop, ori goana mare. În genere caii, fie domestici, fie selbatici, sunt animale pacinice inofensive, dacă nu le ataci; nu se dau nici la om, nici la alte animale domestice ori selbatice, cu cari trăiesc în bună pace și

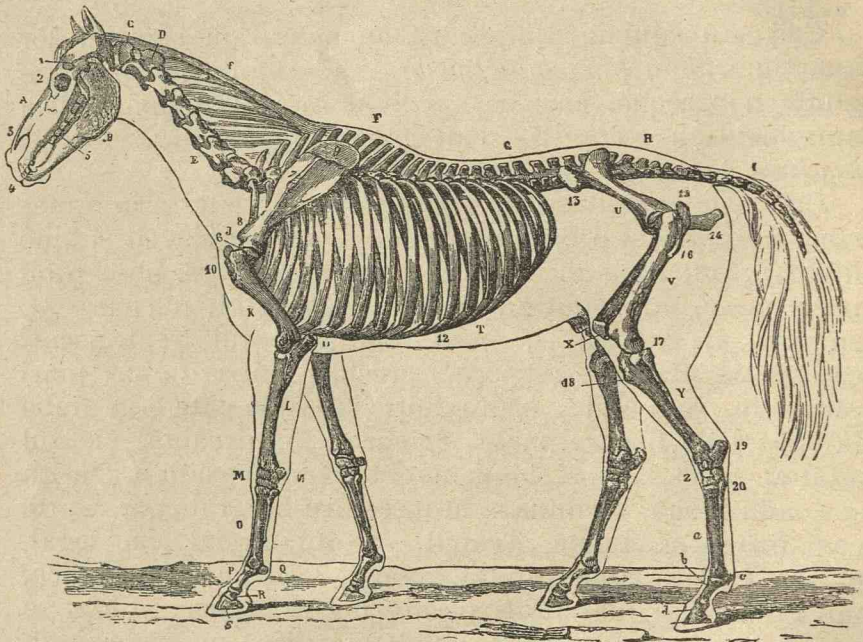

Fig. 1.—Scheletul calului.

în deplină armonie, afară de animalele și fiearăle răpitoare. Propagarea lor e mică, ieapa față un singur mânz pe an după o sarcină de $11\frac{1}{2}$ luni. În genere caii sunt animale puțin expuse la boale și ajung o vîrstă înaintată de 30--40 ani și mai mult. Sunt parte animale domestice, parte selbatice. Animale domestice sunt calul, măgarul (asinul) și bastarzii lor; catârul și mulul. În stare selbatică mai sunt încă tarpanul, emionul, Quagga,

zebra și alții. Data domesticirii calului și asinului nu se poate preciza. Caii selbatici au trăit și în țările europene până târziu în evul mediu. Cai selbatici și selbătăciți, se mai găsesc încă și azi în stepele Rusiei meridionale și în ale Americii de sud.

Equizii sau caii se deosebesc de către celelalte animale mai cu seamă prin suprimarea degetelor 1, 2, 4, 5; ceste din urmă pipernicite ca cheșițe, și dezvoltarea extraordinară a degetului al 3-lea, și provederea lui cu o copită, unghie groasă nespintecată. Dintre antecesorii săi, unul numit *iparion*, ce trăia în epoca terțiară, călca încă pe 3 degete sau unghii, ca tapirul și porcul, dar încolo în mărime și aspect se aseamnă cu calul nostru de astăzi.

Asinul. — *Equus asinus* — asinul sau măgarul este în genere animalul desprețuit și prea rar întrebuintat, care la noi se vede mai rar, numai prin cele turme călătoare de oi, purtând calabalăcul ciobanilor și al stânei în spinare, în peregrinațiunile lor dela munte la câmp, și baltă sau vice versa, dela baltă la câmp și la munte. Mai rar se vede el prins la ham la vre-o sacă de cărat apă la grădină, ori cu zarzavaturi la piață, sau la vre-un vehicul de copii.

Ca animal de călărie și comunicațiune, el nu se uzitează aproape de loc la noi, decât de către ciobani.

Nu tot așa este însă în orient, unde măgarul este animalul de toată mâna și trebuința obștească a locuitorilor, atât a claselor culte, cât și a poporului de jos. Acolo fiind și clima mai caldă și hrană mai multă, și el fiind și mai bine îngrijit, este mult mai mare și mai frumos ca exterior, de cât al nostru. Asinii din Spania și din Grecia se apropie dejă în mărime cu catării, și în frumusețe cu caii noștri de țară: părul lor este luciu și moale, urechile deși sunt mari, dar mai frumos făcute, ochii vioi, trupul mai gros și mai bine legat, părul luciu și moale, iar vârful cozii este lung și stufos. Și mai mari decât cei de Grecia, sunt măgarii din Egipt, Arabia, și Siria, cari în mărime și frumusețe îi întrec pe toți; în consecință se plătesc pentru ei prețuri destul

de considerabile. Prețuri de 1500 — 2000 franci pentru un măgar frumos și mare, se plătesc destul de des, echivalente cu prețurile cailor de lux dela noi.

Asinii mari și robuști se întrebuițează de obicei la călărie și la transporturi grele de tot soiul; cei mici însă servesc numai la transporturi ușoare. Asinii mari se cumpără scump și se întrebuițează la baterea iepeilor pentru a produce *catări* mari de talie, cari sunt foarte căutați și se bucură de bune prețuri. Tenacitatea, sobrietatea și cumpătarea măgarului în mâncare și băutură este proverbială, ca și încăpățânarea și lenevirea sa. Cu toate aceste cusururi și defecte ale lui, evident mai mici în țările calde, decât în cele umede și răcoroase, asinul în țările orientului nu este câtuși de puțin *dobitocul* urât, defăimat și maltratat ca la noi, sau că folosirea lui, ar trage după sine și contribuî la desconsiderațiunea socială, politică și economică a patronului său. Din contră pe el îl ține și întrebuițează toată lumea, căci acolo el se găsește în curtea și la palatul bogatului, ca și la coliba săracului de o potrivă.

În întreg orientul aproape nimeni nu umblă pe jos, ci toată lumea umblă mai mult călare. Măgarul este deci acolo dobitocul de predilecțiune pentru comunicațiune și transport, sclavul tuturor; și în toate daraverile, unde ar putea merge mai ușor pe jos, merge lumea călare pe măgar. Orașul Cairo din Egipt este însă proverbial, în privința mulțimei asinilor săi, și a circulațiunii sale asurzitoare de tropotele și sgomotul măgarilor și carălor.

Catării. Catării sunt bastarzii dintre cal și măgar. Și anume bastardul dintre măgar și ieapă, se numesc *mul* (*Equus asinus mulus*) care după aspectul său exterior, combină mărimea și făptura exterioară a calului, cu căpățâna mare greoaie, butucănoasă, și urechile lungi și coada scurtă șoricească și cheșitele mai lungi, ale măgarului; apoi catărul propriu zis *Equus asinus hinnus* este bastardul dela armăsar cu măgăriță, are capul mai mic corpul mai svelt, coadă lungă și stufoasă, și el nechează ca caii, dar a împrumutat dela măgăriță, talia

mai mică și mersul încet. Românul însă-i numește de obicei și pe unul și pe altul, *catări*.

Și aceste animale foarte folositoare, prea rar se văd și întrebuințează la noi, deși sunt animalele de toată mâna mai ales la toate popoarele romanice : Italiani, Spanioli, Mexicani, Americanii de sud. Producțiunea lor nu este prea dificilă ori costisitoare, dar pentru a ne da bune animale de muncă, se cere să avem în prima linie măgari de reproducție mai mari în talie decât ai noștri, bună oară cum ar fi cei de Siria, Egipt, Arabia de talie mare și împerecherea lor cu iepe mari, ca să putem produce catări mari, cum sunt cei dela artileria de munte. Catărul ca animal de muncă este la adică, mai prețios decât calul și asinul, și în special mai bun la agricultură decât caii noștrii mocănești și cei ordinari de țară. El împreună în sine talia, forța și iuțimea calului, cu tenacitatea, cumpetarea și sobrietatea măgarului. El este infatigabil, la mers, tracțiuni și călărie, și la purtarea sarcinilor în spinare ; el nu cimpăvește de picioare, nu suferă de muște și căldură, nici de ger, și nu este pretențios în hrană și băutură, și nici expus la boale, cum sunt caii de multe ori.

În regiunile muntoase și stâncoase fără șosele și drumuri regulate ori canale navigabile, toată comunicațiunea și transportul se face mai des numai cu catării, și rar pe cai petroși de munte sau măgari. Catării pot să meargă zile și săptămâni întregi pe piatră și stânci nepotcoviți, fără să cimpvâească ori să le sângereze picioarele. Ei fiind mai domoli decât caii, dovedesc mai multă siguranță decât aceia.

Și în agricultură catării pot să facă foarte bună treabă. O pereche de catări mari poate să muncească 20 — 30 de ani, și muncește pe an cât 3—4 perechi de boi, ori de cai de ai noștri. Catărul întrunește în sine toate calitățile dorite unui animal de muncă : căci este iute de picioare ca calul, este tenace și vânjos ca boul, cumpetat în mâncare și băutură ca măgarul, este sănătos și rămâne mai mult timp în vigoare, și apt de muncă de cât ori care din ele. Autorul acestei scrieri a avut ocaziunea să cunoască de aproape valoarea lor economică,

pe un domeniu din Meklenburg Schwerin, unde erau 2 atelage de catâri de câte 4, față de 10 atelage de cai tot de 4. Catârii erau însă mult superiori cailor ca muncă, dar mult inferiori ca hrană și spese de întreținere; în urma împrejurării acesteia, proprietarul moșiei comitele Schliefen, importase un magăr mare de reproducție din Siria, pentru a-și produce însuși catârii pentru toate moșiile sale.

La noi catârii introduși la bateriile de munte nu s'au prea dovedit.

Și totuși catârii nu se pot produce așa ușor. Petrecerea măgarilor cu caii în curte, grajd ori la pășune ziua și noaptea nu este suficientă pentru a provoca imperecherea și copulațiunea între ei. Din contră mirosul lor reciproc le este insuportabil. Pentru a pune la cale copulațiunea între ei, este totdeauna necesară intervențiunea omului, și până la un punct și oarecare șiretlicuri. Armăsarul repudiază măgărița, văzând-o, și numai legându-i ochii, ca să nu o vadă și miroase, și agită prin arătarea și mirosirea unei epe favorite, pe care substituind-o în grabă prin măgăriță, îl poate înduplica să sară măgăriță și să o copuleze. Tot așa se procede și cu eapa pentru a primi măgarul. Foarte rar se întâmplă copulațiunea lor de bună voie.

Ieapa rămasă borțoasă dela măgar, poartă sarcina mai mult decât cea dela armăsar. În schimb însă catârul este ceva mai mare, și crește mai iute. Înainte de 4 ani nu putem întrebuița catârul, nici la ham, și nici la călărie, dacă vroim ca el să se desvolte bine și să ajungă la mărimea cuvenită. De atunci înainte, îi putem folosi foarte bine și fără prejudiții 15 — 20 de ani, și mai mult.

Catârii nu se pot imperechiă între ei, căci nu sunt fertili. Dar ei se pot fecunda mai ușor prin copulațiunea sau baterea cu armăsari ori iepe, sau cu măgari și măgărițe, cu una din speciile, din cari au rezultat. Cazuri de fecundarea catârilor cu măgărițe și iepe, ori a catârelor cu armăsari și măgari se cunosc mai multe, deși n'au avut vreun rezultat practic cât mai mult științific. Mai des se bat măgărițele nu cu armăsari, ca să pro-

ducă catări, ci cu cai jugani *râncaci*, cei cari au fost jugăniți, însă nu destul de bine, de mai pot savârși actul copulațiunii și fecundațiunii destul de bine. Aceștia sar măgărețile de sine prin contactul zilnic, și fără de a mai avea trebuință de a le legă ochii. Cei mai mulți catări sunt produși deci din cai jugani *râncaci* cu măgărițe.

Afară de cai, măgari și catări domestici mai sunt și alte animale sălbatice, cari se aseamănă uni cu caii, și alții cu măgarii, cari însă nu au fost până acum domesticiți și nu pot fi îmblânziți. Unii din ei trăiesc în stepele și podișurile fertile ale Asiei și Africei, și unul singur din ei ajunge la marginea de răsărit a Europei, în Rusia meridională. Cai sălbaticiți derivând dela cei odinioară domestici, se găsesc încă în Asia și America de sud, cari însă se pot îmblânzi și domestici mai ușor sau mai greu, ceea-ce cu cei sălbatici nu se întâmplă.

Cei mai mulți dintre acești cai sălbatici, ocupă un loc intermediar între cal și măgar, încât învățații nu sunt de acord în determinarea și clasificarea lor. Aceștia sunt culanul, teniopolul, hemionul, quagga, zebra și tarpanul. Ei fiind specii de sine stătătoare, se pot imperechiă toți fertil la olalta și produșii lor încă devin fertili. Pentru noi, din punct de vedere economic, au puțină importanță. *Teniopolul* sau măgarul sălbatic *Equus taeniopus* se aseamănă mult cu măgarul domestic, numai cât el este mai mare, mai frumos și foarte sprinten. Trăește în cârduri în Africa orientală dela Nil și până la coasta mării roșie. *Culanul* sau emionul *Equus-hemionus* aduce mai mult cu măgarul decât cu calul, dar are un exterior mai plăcut și este ceva și mai mare de talie. Are capul mai puțin butucănos, corpul mai înalt și mai lung, coada stufoasă și urechile numai pe jumătate, așa mari ca ale măgarului. Culoarea părului este gălbuie brună. Coama și coada însă sunt negre. Kirghizi îl numesc *culan*, Mongolii, *gighetai*, alte popoare daow. Trăește în cârduri decâte 10—20—30 capete, sub conducerea și ocrotirea unui armăsar bătrân, în stepele Asiei centrale din Persia până în Mongolia și Siberia, atât la câmp, cât și prin podișurile fertile și în munții ple-

șuvi de pădure. În vechime eră cunoscut sub numirea de Onager.

Quagga și *Zebra* (*Equus Quagga*) și (*Equus Zebra*) sunt niște cai sălbatici vărgați, cu dungi negre pe cap trup și picioare, asemănarea tigrlui. Sunt niște animale de toată frumusețea, ce se aseamăna mult cu caii, au mărimea cailor noștri de munte, dar sunt încă sălbatici și nu se pot domestici de loc, și încercările repețite nu au dat rezultate dorite. În captivitate și grădinile zoologice ei se reproduc ușor între ei și cu caii și măgarii noștri. Ei se vânează cu deosebire pentru cojoaca lor cea frumoasă, la unele popoare și pentru carnea lor. *Quagga* și un alt cal sălbatec *Equus Burchellii* trăesc în podișurile fertile ale Africei centrale și în câmpii. *Zebra*, din contră, este calul sălbatec de munte, căci se ține cu preferință în regiunile muntoase ale Africei. *Zebra* este vărgată și pe picioare, pe când ceilalți numai pe trup și cap.

Tarpanul (*Equus tarpanus*) se aseamăna în toate cu caii noștri domestici. Unii îi consideră drept cai sălbătăciți din cei domestici. Alții din contră i țin drept o specie de sine stătătoare. Chiar și popoarele nomade ale Rusiei cazacii Kirghizii, calmucii, tunguzii etc. în mijlocul căroră trăește, îl consideră de animal propriu sălbatic, și deosebit de caii sălbăticiți, pe cari dânșii îi numesc *mu zini*. Caii sălbăticiți din America de sud se numesc *mu-stangi* și *cimarones*.

Tarpanul după exteriorul său se aseamăna mult cu caii țaranilor noștri; este un cal degenerat și tigorit. El este mic de talie, are un cap mare butucănos cu urechile mari date înapoi, ascuțite, ochi mici vioi, botul berbecat, gâtul lung subțire, spinarea scurtă și dreaptă, sapa teșită; corpul în total bine legat, coada lungă și stufoasă ca a calului, picioarele subțiri și musculoase, și o copită foarte solidă. El e de o iuțime și tenacitate extraordinară, căci răpune 2—3 cai la goană. Părul lui este vara de culoare închisă brună, iarna are părul mai mare și stufos și de culoare mai deschisă gălbue, sau chiar bălae cu totul. Coama și coada sunt însă lungi și de culoare negricioasă. Aspectul său în total reprezintă răutate și viclenie

Tarpanul trăiește în cârduri și cete de câte 20—30 capete, sub conducerea unui armăsar în putere — ca conducător și ocrotitor firesc al lor, în stepele Rusiei meridionale dela marginea fluviului Nipru și Don până în lăuntrul Asiei, prin Mongolia și deșertul Gobi. El este foarte temut de locuitori, mai tare decât lupul; nu numai fiindcă le mănâncă iarba și pășunea vitelor domestice, ci și fânul și paieile adunate în stoguri și clăi, și le atacă și seduce încă și caii lor domestici, cu deosebire ielepe luându-le în ceata lor, pentru a nu le vedeă mai mult stăpânii lor.

Tarpanii au predilecțiune pentru ielepe domestice, pe cari le duc cu ei fără împotrivire; dar chiar mânzii produși dela Tarpani, și prinși în urmă, foarte cu greu pot fi împlânziți și sunt de ceva folos. Tarpanii sunt foarte feroci și în lupte totdeauna răpun pe armășarii domestici ce le es înainte, prin mușcări și lovituri cu picioarele dinainte și dinapoi. Tot așa alungă și răpun în mari lupte și pe tarpanii, armășarii lor tineri, silindu-i să trăiască departe de cârd, ori să-și formeze cete proprii din mânzele cele tinere. Tarpanul n'a putut fi împlânzit și domesticit de loc, și toate încercările au rămas zădarnice, dar s'a întâmplat de mai multe ori ca ielepe domestice luate de tarpani, unde au văzut și găsit cai domestici la pășune, au abandonat pe seducători, și s'au întors acasă ori au trecut în goana mare la caii domestici și astfel au scăpat de ei.

CAPITOLUL II.

§ 3. CALUL.

Calul. Equus caballus este cel mai de valoare între toți equizii. Calul ni se prezintă între toate animalele domestice și sălbatice ca făptură cea mai desăvârșită. La el nimic nu este prea mult ori prea puțin; nici o parte a corpului ori membru eșit din seamă afară, lipsă ori în desarmenie cu celelalte. Trupul lung și svelt, bine format

și bine încheiat în toate părțile sale, cu sternul adânc, coastele bine și frumos arcate, spetele și șoldurile puse oblic, fără să fie eșite afară și fără de flămânzerile adânci, și întreaga clădire așezată pe patru picioare drepte și puternice, nu prea greoaie, ci cu fluerile subțiri și dense. Șira spinărei nu este nici încovoiată și nici eșită afară ca la măgar, dacă calul este bine ținut. Gâtul este lung și bine arcat, capul mic secativ și ambele sunt așezate pe corp în linie prelungită, cu grebenul mai musculos. Nici gâtul, nici capul, cari sunt afară de cadrul corpului, nu îngreunează prea tare partea dinainte a corpului, iar coama cu coadalungă și stufoasă îl ajută la mers și îl favorizează foarte mult la fugă, dându-i iuțimea și aspectul unui animal ce sboară.

Mai presus de toate, ese în evidență la el, inteligența superioară, cu care este dotat de natură. Ca nici un alt animal el se alipește de om și familia sa, împarte cu el bucuria, tristețea și pericolele sale. Conștiu de făptura și puterea sa, el o manifestă în ținuta sa demnă și în mersul său impunător, ca și în curagiul său nelimitat în fața pericolului, și în puterea lui deosebită de discernământ. În goană și la fugă se vede bine natura impozantă a calului, și deosebirea între el și celelalte animale.

Calul este mai mare decât caii sălbatici, dar trăind sub climate diferite și sub raporturi economice diverse, hrana, clima și solul l'a iufluențat mult și pe el, ceea ce se manifestează în talia și mărimea sa. Părul a rămas mărunț și neschimbat, dar s'a schimbat talia și greutatea corpului. Țările cu clima secetoasă și aridă au în genere cai svelți, uscăcioși și iuți; cele cu clima mai domoală și umedă, cu hrană abundantă, produc cai mari greoi, cari merg numai în pas, iar în fuga nu pot merge mai nici odată. Mărimea lor variază la caii de călărie și tracțiune dela 1.20^m până la 1.70^m, iar pentru caii grei de povară dela 1.60^m până la 1.90^m.

Afară de mărimea și greutatea lor și aspectul lor exterior, vin în considerare cu deosebire dinții, cari arată mai bine ori mai rău etatea sau vârsta lor. Calul are dinți în ambele maxilare. Numărul lor este :

3.3.1. 3.3.1. 3 3

3.3.1. 3.3.1. 3.3

Dinții dinainte (*incisivi*) cei doi dintâiu numiți dinți de lapte, la unii mânzi sunt deja eșiți la fătare, ori es în cele două săptămâni dintâiu; ceilalți doi es după trei luni de zile, iar ceilalți după un an și la un an și jumătate. La un an mânzul are toți dinții de lapte și egali de lungi.

Măselele-*molarii* ies cevà în urmă; cea dintâiu la etatea de un an și jumătate, a doua la doi ani și jumătate, și a treia la vârsta de 3—4 ani. Colții-*caninii* — es numai în anul al 5-lea, când de ordinar calul are gura *încheiată*. Dinții dintâiu numiți și *dinți de lapte* sunt mult mai mici decât dinții definitivi. Armăsarii și juganii au colții totdeauna, iepete însă niciodată.

Dinții la cal sunt curbați și se compun din o substanță albă lucitoare și tare ca fildeșul, numită *dentin*; între cetele smalțului și apoi pe deasupra vine smalțul lucitor, o materie dură ondulată. 3) Cimentul iarăși este o materie osoasă dar nu așa tare, care acoperă smalțul. La dinți deosebim coroana dintelui sau lopata, apoi gâtul și rădăcina. După forma lui dintele calului este totdeauna curbat. Coroana însă nu este netedă, ci prezintă niște asperități pe margine și cu o mare lacună — ori cavitate — la mijloc numite *mișună*, mai mult ori mai puțin adâncă, după cum dinții au fost tociți mai tare sau mai puțin, până ce în urmă gropițele acele dispar cu totul la bătrânețe, prin frecare și tocirea dinților. Mișuna la început are forma ovală lătăreață d'a curmezișul gurei, după aceea vine în forma unui bob de fasole, mai târziu rotundă până ce dispare cu totul, și dinții iau forma triunghiulară. Colții, cari nu se ating niciodată, nu se tocesc.

Etatea calului se poate determină după felul schimbării și tocirea dinților. Până la vârsta de 5 ani, când calul are gura deplin încheiată, se poate cunoaște și determină vârsta cu precizie după câți dinți definitivi are între cei de lapte: 2, 4, ori 6 (fig. 2). Dela 6 ani înainte, calul începe a-și toci dinții definitivi prin frecare unii de alții, și pe cât se tocește coroana lor, pe atât ei

se lungesc și cresc dela 6 ani, și-și schimbă totodată suprafața, mișuna și conturul lor. La 6 ani dispar marginile ridicate la cei doi dinți incisivi din lăuntru *clești*

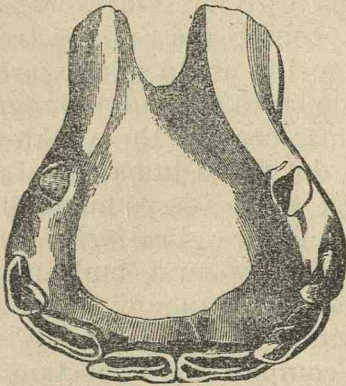

Fig. 2. — Falca inferioară,
la etatea de 4 ani.

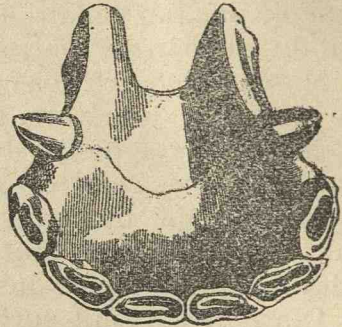

Fig. 3. — Falca inferioară,
la etatea de 5 ani.

din falca de jos; la 7 ani — marginile celor 2 intermediari și la 8 ani la cei din afară. Cei din falca superioară se tocesc cu 3 ani în urmă, (fig. 3 și 4). Cu tocirea dinților

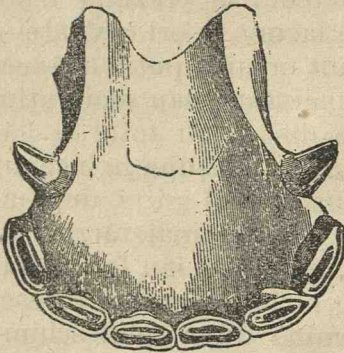

Fig. 4. — Dinții din falca de jos,
la etatea de 6 ani.

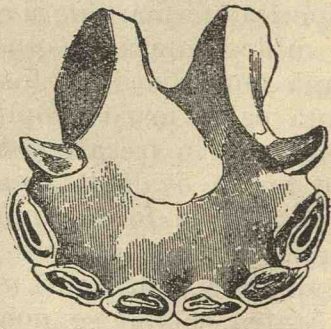

Fig. 5. — Dinții din falca de jos,
la etatea de 12 ani.

urmează de sine schimbarea formelor exterioare — a conturului. Suprafața ovală primitivă a cleștilor la 12 ani (fig. 5) devine bobonată, iar la 18 ani mai mult triun-

ghiulară (fig. 6), iar peste 20 ani trecuți obovală — și mișuna este aproape de disparițiune (fig. 7). Până la 5 ani se cunoaște vârsta cu siguranță; iar d'aci înainte nu prea — căci mai intervin și împrejurări externe, cari pot grăbi ori întârziă tocirea lor, așa nutrețul mai cocenos, năravul ce au unii cai de a roade la iesle, cari fac ca

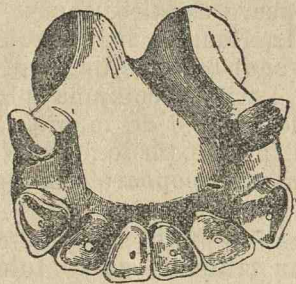
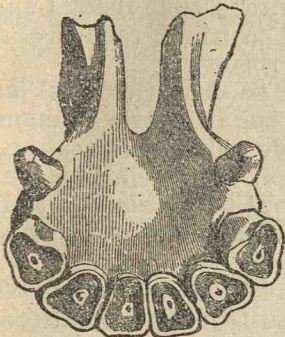

Fig. 6. — Dinții triunghiulari, Fig. 7. — Dinții obovali, la etatea de 20—25 ani.

să se tocească dinții lor înainte de vreme, apoi și omul — giambașii cari pilesc dinții cailor lor și înegresc mișunile artificial, pentru a induce în eroare pe cumpărător. De aceea la vârstă înaintată, este foarte greu de a determina cu precizie etatea calului numai după dinți, dacă nu mai sunt și alte semne exterioare distinctive.

Caii poartă diferite numiri: *Armăsar*, masculul în deplină stăpânire a organelor sale genitale; cal și *jugan* — cal castrat, ieapă-femela; *cal sirep* — cal încă neprins și nedresat la ham și călărie, cărlan, cal de 2—3 ani, noatin, cal de 1 an, mânz-cal în primul an — ce încă suge, ori abia e înțărcat. Data domesticirii calului, nu o cunoaștem. În palafite s'au găsit oase de cal, dimpreună cu ciolanele altor animale domestice, dar mai puține. Egiptenii vechi nu-l aveau, dar l'au adus și răspândit poporul Hyksoșilor în timpul dinastiei a XVIII-lea; la eșirea evreilor din Egipt i-a urmărit faraonul cu mulți cai și pe care; la Assirieni pe monumentele dela Persepolis, se văd sculptați cai frumoși; și la Perși Dariu avu să-și mulțumească tronul, unei stratageme a grajdarului său.

La Greci caii sunt amintiți deja la jocurile olimpice, pe la

458884
— Calo 53139 —

anul 776 a. Ch., cu întreceri la curse de cai. Xerxes când a trecut Hellespontul și Dunărea, avea deja o călărimă numeroasă. Iar *Bucephal* — popular, *Ducipal* — calul de călărie favorit a lui Alexandru-cel-Mare, este deja proverbial, în istorie.

La Sciții, calul jucă un rol foarte mare, și peste tot Sciții apar ca un popor eminentement călăreț. „Oamenii trăiau pe cai și pe căruțele lor, și câte odată dormiau pe ei. Ei mâncau carne de cal și beau laptele de iapă, și din copitele lor făceau *lorice*, iar pielea lor o întrebuintău la îmbrăcăminte“ zice Herodot. Cam aceleași obiceiuri se mai practică și azi la cazaci, calmuci și alte popoare asiatice, supuse dominațiunii rusești.

La Romani, sub Tarquiniu Superbul se clădi circul cel mare la anul 660 a. Chr., pentru cursele cu cai. În luptele Romanilor cu Dacii pe columna lui Traian se vede călărima dacă, pe cai mici petroși de munte, cum îi avem noi. Popoarele nomade ce au invadat țările noastre în timpul migrațiunilor ginților, au fost mai mult popoare călărețe: Hunii, Avarii, Ungurii, Turcii și Tătarii.

După desvoltarea sa calul este mai tardiv decât boul, dar trăiește și se folosește mai mult decât celelalte animale domestice. El abiă la etatea de 4—5 ani devine apt pentru reproducție, iar de serviciu e bun dela 3 ani înainte, și se poate întrebuintă la muncă, dacă e bine îngrijit 15—20 de ani, uneori și la reproducțiune chiar. Vieața lui durează 30—40 ani și mai bine. Ieapa poartă sarcina 11½ luni de zile între 322—340 zile, și fată un singur mânz, foarte rar câte doi, pe care îl lăptează 4—6 luni de zile. În fosta hergelie dela Nucet — ieapa Hyena (1891) a purtat sarcina 377 zile — iar Luța (ambele de provenieută orientală), numai 320 zile. Mânzii dela caii de lucș au la fătare o greutate medie de 50 klgr.; când îi fată ei sunt mai lungi în picioare decât alte animale.

Calul nu rumegă având stomacul simplu, și astfel si-tuat încât la o umflare prea tare a lui, esercită o presiune asupra ficatului și diafragmei, ceea ce îl împedică la muncă. De aceea calul este totdeauna avizat la nutriment concentrat: fân și grăunțe. Paiete, ogrinții și cocenii de porumb, nu-i poate nici mânca, nici digeră. Nutrețurile voluminoase și apoase, cari îl umflă, sunt cu totul nepotrivite pentru el.

Condițiunile de desvoltare și prosperare ale lui sunt

un sol cam tenace, o climă mai mult aspră decât do-moală. Deși supoartă cu ușurință căldura tropicală și gerul intensiv totuși calul voește să găsească adăpost contra intemperțiilor și asprimei climei. Nutrețul lui să fie compus mai mult din plante din familia gramineelor, din ierburi propriu zise, și cu mai puțin trifoiu și plante herbacee-buruienose în ele. Apa bună de beut și cuată este un element indispensabil pentru cal. De asemenea și grăunțele: orz, ovăs, porumb sunt totdeauna necesare și de bun efect. Curățenia o iubește mult. El se scaldă bucuros și se tăvălește în nisip, dar nici odată nu se tolănește ori culcă în bălegar și noroiu. După tratamentul, ce i se dă, și după hrană, depinde dezvoltarea lui și foloasele, ce avem dela el.

Mărimea la cal variază după rasă și temperament. Părul lui în genere este mărunț și moale luciu, afară de cel dela coamă, coadă și glesne, care în genere este lung și aspru. De cele mai multe ori el este de o singură culoare, dar se ivesc cai și cu păr diferit. La aceștia trebuie să deosebim părul de culori diferite în complecse ori pete mai mari, pete dungii-vergi de pete mai mici, d. ex. pinte-nog, cu pete albe pe picioare, ori cu steama (stea) albă în frunte. De ordinar părul primitiv al mănului se schimbă în culoare în anul întâiu, ori al doilea. Așa caii albi sau bălani, mai nici odată nu se nasc albi, ci devin albi mai târziu la un an doi; caii negri, de asemenea nu se nasc negri la păr, ci-l capătă mai târziu. Mai des se menține părul de culoare intermediară ori spălăcită.

După culoarea părului deosebim caii și-i numim bălan (alb), bălan pestriu, nemț. Fliegelschimmel, bălan vînat, bălan pătat, *vânăt* rotat, cu pete rotunde vinete; apoi *negru*, roib sau roșu-gălbui cu coama și coada roșie, roib inspicat, *murg*, roșu cu coama și coada neagră, *murg*, brun, *sur*, (șoreciu) sau alb cu negru, *moțog*, muced și mucigăit; mai rari sunt galbeni, *șargu* ori dereșu (cuvinte ungurești = galben, *isabel*, galben cu coama și coada neagră, breaz-brăzdat-pătat cu alb, *pintenog* și cu pete albe pe picioare, *stelea* cu stea sau stemă albă în frunte.

Fiecare culoare predominantă poate să prezinte dife-

rite nuanțe ori variațiuni spre alta înrudită cu ea, ori să fie mai pronunțată, mai intensivă. Divergințele de păr se pot ivi pe picioare, frunte, coamă, coadă; iar pe foale au de obicei o culoare mai deschisă, mai spălăcită decât pe șpinare. Albi curați arare ori se văd, mai des sunt cei suri, ori cu ceva puncte, musculițe, pete negre pe ei și vineți. Sunt unii vineți în culoarea ferului ori a oțelului.

Unii cai nu numai că posed un păr de culoare mai închisă, mai intensivă, ci prezintă și un luciu și lustru al părului deosebit, care ese mai bine la iveală ziua în bătaia soarelui, și ridică foarte mult frumsețea lor. Spre toamnă și iarna în genere caii au un păr mai lung și mai des, pentru a-i feri de ger și umezeală, pe care însă îl perd primăvara, când năpârlesc. De asemenea caii rău ținuți, și cei crescuți în stare semi-sălbatică, cari cu anii nu vin sub adăpost, ci rămân vara și iarna sub cerul liber, expuși tuturor întemperiilor, aceia încă au un păr mai mare, mai aspru și mai des, decât cei țesălați și ținuți iarna la grajd. Caii năpârlesc de obicei primăvara de timpuriu prin Martie și Aprilie; cei rău ținuți abia prin Mai și Iunie.

Afară de părul scurt predominant, caii mai au peri lungi și aspri, peri simțitori și protectori la urechi, pe bot, în jurul gurei și sprâncenele ochilor. Caii ținuți iarna afară au peri lungi în formă de mănunchiu la glesne, pentru a le feri picioarele de umezeală și răceală. Părțile cornoase ale pielei, castanele și copitele de obicei sunt de culoarea pământului pe care umblă, negricioase; mai rar pot fi divergente. Tot așa poate să difere uneori și culoarea buzelor și a botului. Culoarea părului se transmite de ordinar cu mare regularitate, dar nu totdeauna, ci mai mult după rase. Caii de rasa arabă sunt mai des bălani, suri ori negri, caii englesi de cele mai multe ori *roibi*, caii românești mai des *murgi*.

Înălțimea cailor se ia totdeauna la picioarele dinainte aduse la olaltă; se măsoară până la greben, cu o panglică metrică, ori cu un baston gradat numit *hipometru*, și se determină în centimetri; înainte vreme să deter-

mină în *pumni*, de circa 10 cm. mărime. Lungimea se ia dela creștet și până la rădăcina cozii. Circonferința îndată după spete. Mărimea cailor diferă foarte mult între ei. Rasele cele mici: poneii și caii mocănești de munte au o înălțime de 1,20 — 1,40 m.; caii de talie mijlocie sunt de 1,45 — 1,50 m., caii cei mari de 1,70 — 1,90 m. De asemenea variază mult și greutatea lor. Caii cei mici au o greutate de 250—300 klgr., cei mijlocii una de 400—500 klgr., iar cei mari una de 600—800 klgr.; caii de povară și telegarii grei de comun una mai mare de 800—1000 klgr. și mai bine.

Ținuta și mișcările calului.

Pe lângă rasa și conformațiunea corpului, vine în de aproape considerare și ținuta corpului în repaus și la mișcare, cari încă decide foarte mult valoarea lui. Mișcarea calului se face în pas, *buestru*, *tropul mic*, *tropul mare* în *fuga* sau *galop* și *goana mare* = *marș marș*; apoi prin sărire, prin ridicarea deodată a tuturor membrilor sale și avântarea înainte a corpului său. Toate aceste mișcări depind în parte de conformația și funcționarea regulată a membrilor respective, a picioarelor lui, dar depind și de educațiune; unele mișcări sunt înăscute, altele dobândite prin exercițiu și educațiune. Așa unii cai merg numai în pas, cei de muncă, iar alții cu preferință numai în fugă, cei arăbești, și la mersul în *buestru* ori *trap* regulat, numai cu greu pot fi deprinși. Caii buni săritori, trebuie să fie cu deosebire bine legați în șeale, și tari în coate, ca să poată arunca corpul cu vioiciune înainte.

La orice mișcare a corpului, de ordinar ieau parte activă toate 4 picioarele; iar când participă numai două din ele — cele dinainte atunci zicem că calul se ridică în 2 picioare — iar când se pun în mișcare cele dinapoi, zicem că calul *azvârle* sau *svârle* din picioare ori lovește, iar când mișcă numai 3, zicem că el umblă sau merge în 3 picioare; și când calcă cu un picior neregulat zicem că el șchioapă, este șchiop.

La fiecare mișcare în parte, trebuie să avem în vedere de aproape ridicarea și aruncarea picioarelor, flexiunea

genunchilor și articulațiilor, ținuta corpului și siguranța călcăturii pe pământ. Zgomotul copitelor se mai numește și *bătaie*. La toate aceste mișcări trebuie observat nu numai funcționarea regulată a unui membru pus în acțiune izolat, ci și în legătură cu funcționarea celorlalte, și cum greutatea corpului aci se razimă pe unele, aci pe altele, și dacă întreg corpul se leagănă ori nu, este sgu-duit agitat ori ba?

Proverbul românesc: „Calul e cu patru picioare și totuși se împiedică“. Nu este ușor lucru de a le urni din loc pe toate, dar și de a le urmări în mișcările și acțiunea lor. Picioarele dinainte sprijină și prind numai corpul, iar picioarele dinapoi pe lângă mișcarea lor proprie, au menirea de a săltă și a arunca greutatea corpului cu vioiciune înainte; de aceea ele sunt mai bine învelite în mușchi puternici. Fiecare mișcare a unui picior din momentul ridicării sale de pe pământ, până la punerea lui iarăși pe pământ, trebuie considerată ca oscilațiunea unui pendul, căruia-i urmează oscilațiunea analogă a piciorului de cealaltă parte, ce se razimă pe pământ.

Impingerea corpului înainte se face cu deosebire prin acțiunea combinată a mușchilor celor ce măresc unghiul dintre diferite șiruri de oase ale membrului dinapoi, încât ele intinse vin să stea aproape în linie dreaptă. Totodată în momentul punerii picioarelor în pământ, corpul calului primește o zguduitură destul de puternică, amăsurat greutateii sale, și care se repercutează dela vârful degetelor în sus, și de sus în jos; ea este cu atât mai puternică, cu cât corpul este mai greu și viteza mai mare. Zguduirea aceasta însă este diferită, și depinde de călcătura calului, după poziția unghiulară a oaselor piciorului și mai ales ale chișiței; le simte calul, dar le simte destul de tare și călărețul, și ar trebui să aibă drept rezultat o încovoare a oaselor calului, dacă nu ar fi prinse și paralizate în mare parte de niște mușchi foarte contractibili.

La fiecare călcătură, putem deosebi 4 timpuri bine distincte: întinderea și luarea piciorului dela pământ, ridicarea lui și lăsarea și așezarea lui iar pe pământ. Cele

două dintâiu se mai numesc la olaltă *ridicarea*, și cele din urmă *aducerea* piciorului. Distanța ce o face un picior la oscillațiunea lui, o numim *mărimea* sau *lungimea* pasului, iar unde calcă se numește *urmă*. Lungimea pasului se măsoară după distanța între două călcături ale aceluiași picior, și iuțiimea după distanța parcursă într'un anumit timp. Mișcarea și aruncarea picioarelor se mai numește uneori și *acțiune* —și vorbim adesea de *acțiune ușoară* și *greoaie*, unde mișcarea se face în mod ușor, firese ori greoiu, *acțiune săltătoare* unde călărețul este zguduit—*acțiune înaltă* unde aruncă picioarele în sus din genunchi, *acțiune întinsă* unde picioarele dinapoi trec peste cele dinainte etc. Toate reclamă o conformațiune normală a membrelor.

Călcături defectuoase, sunt datorite unei pozițiuni ori conformațiuni greșite ale membrelor — Calul *calcă cruciș*, când copita piciorului dinapoi trece peste a celui opus dinainte; calul *rade pământul* cu copita, din cauză că nu ridică în deajuns picioarele din genunchi; *calul calcă târșit*, când piciorul dinapoi se clatină din coate; isbindu-se unul de altul; calul *cosește* când unul din picioarele dinapoi isbește cu copita pe cel din partea opusă dinainte; îl lovește la copită, glesnă, chișiță ori și mai sus, la fluier. Calul își *impleticește* picioarele, când calcă în afară, în loc ca picioarele să oscileze drept înainte; calul *are mersul cusut* când spata dinainte este prinsă și nu se poate mișcă cu ușurință. Când calul lovește cu picioarele dinapoi copitele celor dinainte, zicem că *calul țacănește* după sunetul ce-l produce, și aceasta poate proveni sau din o conformațiune anormală, ori din oboseală. Ea este neplăcută, căci prin ea mersul își perde din siguranța sa, și calul poate să se poticnească. Se ivește mai des la mânzi, dar mai târziu și prin dresare, se perde. Calul *deapănă*, când ridică tare picioarele dinainte și le îndoește din genunchi de atinge cu ele scările călărețului. Acesta nu este un defect propriu zis, ci o calitate bine văzută pentru caii de călărie, și proprie cailor lipizani și andaluzi, și caii *troteori rusești* încă se disting prin asvârlirea puternică a picioarelor dinainte, și corpul ră-

mâne la aceia liniștit. *Calul se poticnește* când se împedică.

Calul se caută cu deosebire la *picioare* și la mersul lui. De ordinar picioarele dinapoi oscilează și prind numai până ajung călcătura picioarelor dinainte, arare ori trec peste ea, și atunci zicem că pasul este mare; ori rămâne mai în urmă, și atunci zicem că pasul este mărunț.

În genere pasul se consideră de regulat, când antebrațele lor se mișcă în intervale regulate, și și succed în diagonală după deplina ascensiune a oscilațiunii lor, așa ca picioarele dinapoi să calce în urmele celor dinainte, și picioarele laterale să acopere perfect unele pe altele — adică cele dinainte nu se pot vedea de cele dinapoi — și nici cele dinapoi de cele dinainte, privind calul din față. Orice deviațiune dela aceste, se consideră ca neregulată, deși în unele privințe poate să fie chiar avantajoasă.

Pasul. Mersul în pas este cel mai uzitat la cai, dar și cel mai încet. Consistă cu deosebire în mișcarea în diagonală a două picioare opuse, în același moment. Așa d. ex. dacă ridică la un moment dat piciorul drept anterior și-l aruncă înainte, greutatea corpului trece asupra celor alte 3, și se razimă pe aceste, ca apoi urmând îndată întinderea celui stâng dinapoi, să se salte și să treacă greutatea asupra celui drept dinainte, care a și ajuns deja în repaos și ia asupra sa greutatea corpului, în urma căreia celelalte două ușurate de sub povara corpului, se pot ridică și mișcă și ele. De ordinar fiecare picior se mișcă de la pământ, când cel ce-i precede, este în deplină urcare și se urcă și el, când anteriorul a ajuns deja în repaos. La fiecare pas regulat se pot deosebi cele 4 tacte bine distincte. Lungimea pasului de jumătate — adică oscilațiunea unui picior — este în termen mediu de 0,73 m. iar a pasului întreg cam 1,46 m., adică aproximativ cât este lungimea corpului. Ca iuțime, un cal poate să parcurgă un kilometru în 10 minute sau cam 100 metri pe minut.

Buestrul, este uzitat mai mult numai la caii noștrii și cei din țările *orientale*. La acest mers picioarele laterale se ridică și sprijină de odată, în cât se aud numai două bătăi, la cari piciorul dinapoi trece totdeauna peste

călcătura celui dinainte, iar corpul este mai mult legănat decât sguduit. Este potrivit pentru călărie îndelungată. Caii bătrâni nu se pot învăța la buestru. Caii buni buestrași, merg mult mai iute decât cei în pas; ei fac un kilometru de drum în 6 minute și 10 klm. într'o oră. Caii vechi românești erau *vestiți buestrași*.

Tropul iarăși un mers natural, și cel mai uzitat la cai dresați și civilizați, dar nu la cei sălbatici, cari au numai pasul și galopul. Este mersul indatinat al cailor de călărie și de trăsura; se deosebește în trop ușor și tropul mare sau întins, și trop de curse. La această mișcare se mișcă de odată câte două picioare și aud numai două bătăi, însă nu a celor laterale — ci opuse în diagonală. La trop i se zice și trap și trot, după străini. În limba românească veche se vorbiă numai de trop și tropote. Vezi frumoasele poezii ale lui Dim. Bolintineanu, Mihnea și Baba, și Romanele din Cavala, pe care le reproducem și noi.

ROMANELE DIN CAVALA.

Tropotă, bubue, plaiul Candavii
 Lângă Căvaia,
 Caii se spumeagă, pui ai Moravii
 Răpind bătaia,
 Iată-i alunecă! umbra pământului
 Nu-i sosește,
 Coama lor flutură, și aripa vântului
 Nara lor crește.

Nu vezi mișcările, ce fac picioarele
 Iuți și ușoare,
 Și cum miroasele, le poartă boarele
 Pe aripioare,
 Ei port femeile, d'albe ca zorile
 Fete de vară,
 Brăul cu armele luce ca florile
 De primăvară.

Am văzut mai sus, că și tropul este diferit; mărunț sau mic, apoi mare și cel de alergare. Unii cai ridică picioarele tare din genunchi, pentru a le încovoia cu atât mai mult, de pare că prind mult, și în realitate ei prind puțin. La tropul de alergare din contră, picioarele dinainte prind foarte departe, însă ei nu ridică picioarele din genunchi, ci numai alunecă, le târâe aproape de pământ. Tropul este neegal, când calul nu pășește de odată cu picioarele opuse, ci la un mic interval, în urma călcării neregulate cu un picior, de unde se aud 3 bătăi, în loc de două.

Tropul este mijlocul cel mai nimerit de a constată și găsi defectele calului, mai cu seamă a șchiopării, căci prin încordarea de o potrivă a tuturor picioarelor și sguduirea corpului, membrul bolnav ori defectuos e împiedicat din acțiunea lui regulată; și unele defecte al picioarelor dinapoi dar și ale organelor de respirație și creierului es îndată la iveală, și se pot constată numai la o mișcare mai încordată. Picioarul bolnav caută să se scape și evită greutatea.

Avantagiul principal al tropului este iuțimea lui și sporul la mers. 250—300 m. distanța pe minută este cam puțin — dar între 3—400 m. este media. Sunt troteori buni, cari fac și 500—600 m. pe minută, așa că un kilometru se poate parcurge în 2 minute și ceva. Căvaleria ușoară face de ordinar un kilometru în 4 minute și 12 secunde, sau 12 kilometri pe oră. Luțea tropului a sporit foarte mult în timpurile din urmă. Caii ușori și iuți, pot să fugă în trop tot așa de iute ca și cei mari dar mai grei.

Fuga, goana și galop.

Galopul este un mers natural și se compune dintr'un șir de aruncături izolate, în timpul cărora corpul se află câte un moment izolat în aer. La aceasta corpul nu se mișcă în linie dreaptă, ci în una oblică, în diagonală corpului. După cum pășește mai departe piciorul drept sau stâng, se numește galop pe dreapta, ori pe stânga. Totdeauna piciorul din urmă, care se mișcă izolat de celelalte este mai tare obosit, fiindcă asupra lui apasă toată greutatea corpului. La galopul pe piciorul drept, piciorul stâng dinapoi, iar la galopul pe stângul, piciorul drept dinapoi, sunt cele mai încordate, pentru că totdeauna picioarele externe — opuse — au să azvârle și primească întreaga greutate a corpului. Vedem când calul suferă de un picior, că el caută să ia galopul pe partea celui suferind.

La galop încă se aud 3 bătăi deosebite a căror reproducere fidelă ar fi anapestul (---) iar nu tocmai exactă este în hexametru clasic;

Quădrupē|dântē pŭ|trēm sōnĭ|tŭ quătĭt|ŭngŭlă|cāmpĭ.

Galopul încă este de 3 feluri: mic sau obișnuit, înălțat sau de manej, și mare.

În galopul mic se aud 3 bătăi; în galopul înalt de manej se aud 4, pentru că piciorul dinapoi interior cade mai curând la pământ decât cel extern dinainte. În fuga mare, sau goana mare, *marș marș* ori de *carieră*, trupul se ridică puțin de la pământ și corpul plutește mai mult în aer și se aud numai 2 bătăi, ale picioarelor dinainte și dinapoi de odată.

Pasul mediu la galop este de 360^m.—390^m. pe minută. Caii de curse fac însă aproape un kilometru pe minută; dar goana cea mare nu poate dura mai mult decât câteva (4—6) minute; iuțeala galopului se determină mai mult în minute și secunde, decât după kilometri.

Săritul sau saltul.

Săritul și săritura nu este o locomoțiune propriu zisă, ci mai mult numai o adunare—reculegere—și asvârlire a corpului. Calul își micșorează iuțeala ce a avut-o, și restrânge corpul întreg: picioarele dinainte se ridică de la pământ, cele dinapoi se contrag și se vâra sub corp, care întreg se face ghem, ca apoi prin o deschidere puternică a unghiurilor picioarelor dinapoi, să arunce cu vioiciune și putere corpul înainte, ori de cealaltă parte.

Le deosebim în sărituri înalte, de obstacole înalte, în sărituri departe, prelungite, late. La săriturile departe, picioarele se întind aproape în linie dreaptă, ca în galopul mare, și ele ajung întâi pe pământ, unde primesc greutatea corpului, pe când picioarele dinapoi se contractează sub corp, și apoi se întind și ele la ajungerea la pământ, pentru a paraliza lovirea și sguđuirea cea mare a corpului. La săritul înalt, picioarele dinainte se strâng la început sub corp, ca să nu se lovească de obstacolul ce le stă înainte, iar după ce au trecut de el, se întind și ele, ca să primească greutatea corpului, pe când picioarele dinapoi după ce au inieptat corpul, urmează și ele întâi în linie dreaptă întinsă, dar se îndoaie apoi și ele, când e să ajungă jos la pământ. Calul dresat sare ușor 3—4 metri în lățime și 1,5—2^m. în înălțime. Mai este un

sărit ca al cerbului, unde calul adună toate 4 picioarele sub corp, și le întinde de odată pe toate.

În proporție cu mărimea și greutatea stă și iuțimea și tăria lor.

Întrebuințarea calului este la călărie și la muncă — la transporturi de poveri pe spinare — *sămărare* — și la tras în ham ori jug: tracțiunea la vehicule ușoare; căruță, car și trăsură, și la carele grele cu povară chirvane etc. La muncile agricole caii sunt mai puțin potriviți pentru plug, deși sunt mai iuți la pas, dar nu preă merg uniform; însă sunt foarte buni pentru grapă, tăvălug, mașinele de semănat și de prășit, la secerătoare și la greblă—ca și pentru treeratul—călcatul—cerealelor și leguminoaselor, fiindcă ei sunt mai iuți și cu unghia lor mai bine îmbrăcată, având copita mai groasă și solidă, nu cimpăvesc și nici suferă de picioare în urma loviturilor.

La transporturi lungi îndepărtate și pe șoselele împetrite ori pavate și neumblate, unic caii se pot întrebuința cu succes. Pentru umblat pe munți, prin văile petroase și pe cele poteci stânci și colți de piatră, cu sarcina în spinare, caii noștri de munte numiți mocanești, sunt foarte buni, și poate cei mai buni între toți, deși ei ca corp și talie, nu preă satisfac unele cerințe mai exigente. Din contră pentru umblatul prin terenuri desfundate, și mocirloase, caii nu preă sunt de folos. Caii greoi de povară, și speciali pentru muncile agricole cum îi posedă streinătatea, nouă ne lipsesc cu totul și poate cu greu se vor putea produce vreodată în țară. Aceștia solum și clima țării noastre nu le preă priește.

Asupra foloaselor și aptitudinii de muncă a calului, decide mai întâi mărimea și făptura lui: conformațiunea corpului și așezarea lui pe picioare, și picioarele lui, exteriorul lui, și apoi să nu fie afectat cu oarecare defecte și năravuri. Conformațiunea corpului depinde mult de o justă pozițiune a oaselor și a membrelor. Despre exteriorul calului vezi Zootechnia pag. 198 și următoarele.

§ 4. RASELE DE CAL.

Calul este un produs al solului, pe care s'a dezvoltat și l'a format, și în a doua linie al acțiunii și inteligenții omului. Țările calde și secetoase, cu o vegetațiune nu prea îmbelșugată și bogată, dar substanțioasă și aromatică, au produs totdeauna cai svelți mijlocii de talie, dar iuți, plini de foc; iar țările cu clima domoală și umedă, bogate în pășuni suculente, au produs cai mari greoi însă molatici, flegmatici supranumiți de ordinar cai cu sânge rece. Îi putem deci deosebi după proveniența și conformațiune, în cai orientali și cai occidentali.

Naturaliștii țin seamă numai de cei din timpurile moderne, căci de cei din timpurile vechi, abia putem afirmă ceva cu siguranță. Calul greoiu depovară din nord-vestul Europei, abia se poate urmări până la Carol Magnu și la invasiunea Normanilor; iar calul oriental nu se urcă mai sus de epoca Creștinismului, de oare-ce pe vremea lui Isus arabii sunt pomeniți numai ca ținători de cămile. Fuga lui Isus în Egipt s'a făcut pe asin, și intrarea lui în Ierusalim de asemenea. Cu deosebire dela Mahomed prin islam și islamism, s'a dezvoltat și propagat calul arăbesc și s'a perfecționat la toate popoarele orientale. Intre preceptele coranului eră și acesta, „câte grăunțe de orz vei dà tu calului tău, atâtea păcate ți se vor iertă ție în cer“ și altele de felul lor.

În privința diferențierii taliei și mărimii lor, ea nu se manifestă numai în afară, ci și în lăuntru, căci există dejă o diferențiere a scheletului lor. Prof. Frank dela Münnich a arătat, că există diferențe destul de remarcabile între scheletul calului oriental, și cel apusan de povară; așa capul lui este mai mic dar cu o dezvoltare mai tare a craniului, în lungime și lărgime și reducerea feței; de unde urmează de sine, o mai mare dezvoltare a creierului și inteligența mai mare — decât la cel de povară. Fața lui în profil este dreaptă ori concavă, maxilarul scurt măselele dinainte mai late și puțin lungi — și pe margine puțin îndoite cu puțin cute. La cap predomină cra-

niul asupra feței, iar cavitățile craniului sunt relativ mici.

Toracele este bine dezvoltat, cu 18 păr. de coaste; partea lombară este mai scurtă căci posedă numai 5 vertebre — ca și măgarul — în loc de 6 obicinuite la ceilalți, iar vertebrele lombare sunt mai scurte, înghesuite unele în altele. Unghiurile iliace încă sunt tare apropiate la olaltă, apofizele vertebrelor lombare sunt lipite chiar la tinerețe de partea mediană.

Peste tot oasele și ciolanele calului oriental sunt mai subțiri, mai vârtoase și mai consistente. La caii de povară capul e mare, cu prevalarea feței asupra craniului, și cavitățile craniului mai mari, botul convex — de unde este des berbecat; ciolanele groase și mai puțin dense, de unde sunt mai greoi, mai moi și flegmatici în toate.

Afară de cele două grupuri principale de cai — orientali și occidentali — fiecare țară și regiune și-a crescut și format caii ei, potriviți cu solul și clima, și amăsurat trebuințelor ei. Apoi știința și intervenția directă a omului a influențat foarte mult asupra culturii cailor; cu deosebire dela înființarea marilor herghelii publice din partea monarhilor și a guvernelor, cari au avut un efect desăvârșit asupra producțiunii și culturii cailor în fiecare țară deosebit.

În fine calul variază mai ușor decât alte animale domestice, afară doar de porci și câini, și grație diferențerei lui mari se văd încrucișările și curciturile cele mai variate. Spre ai cunoaște pe toți, după valoarea și importanța lor economică, este necesar de a-i studii nu numai după origine țări și provincii, ci pe lângă cei actuali de a cunoaște și pe cei din trecut de odinioară, dimpreună cu istoricul hergheliilor mari, cari mai mult ori mai puțin au avut un rol hotărâtor în cultura generală a cailor. Studiul lor este important cu privire la rămășițele și materialul ce derivă dela ele, și pe baza căruia eventual s'ar putea regenera și reclădi din nou acest factor important de bogăție, bună stare materială, și al apărării naționale.

§ 5. A. RASELE ORIENTALE.

Caii numiți în de comun *orientali*, derivă dela tulpina cea mare a lor numit *calul arăbesc* (Fig. 8) care dela Mauri și Turci a devenit cunoscut și apreciat în Europa întreagă. El se găsește de fapt actualmente mai puțin în Arabia propriu zisă, dar mai des în alte țări căci semenii săi sunt împrăștiati peste întreagă, Africa de nord și de est: Egipt, Turcia asiatică, Asia minoră, Siria, Persia etc. În Arabia proprie nu se prea găsește nici de văzut nici de

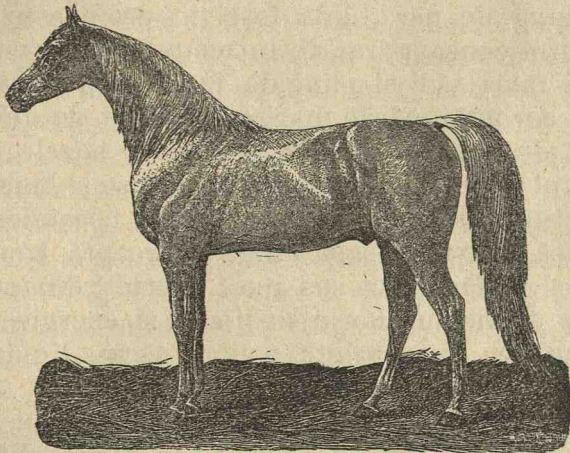

Fig. 8. — Cal arăbesc.

cumpărat, și multe din comisiunile europene, plecate pentru cumpărarea de reproductori de elită, s'au întors fără rezultat ori cu animale nu de prea mare valoare. Puținele herghelii și stave mai mari particulare se găsesc în Arabia centrală, pe podișurile fertile numite în comun *Neged* (Nedjed) fostul regat al Wahabiților, dar și aceștia sunt foarte greu de văzut și rare ori se pot cumpăra pentru export. Câte odată însă triburile beduine nomade părăsesc la anumite epoce deșerturile Arabiei, și-și fac apariția lor și în Siria, până în Meherib — cale de 4 po-

știi depărtare de orașul Damasc, dela cari încă se pot găsi și cumpără cai frumoși, și poate de valoare tot așa mare, ca și cei de Nedjed. După mărturiile unanime ale exploratorilor calul ideal arab, a cam dispărut azi și din Arabia, și se găsește mai ușor în alte țări.

Calul arăbesc este suma perfecțiunii între toți caii. El nu este prea înalt, dar chipeș bine legat și bine proporționat sub toate punctele de privire. De o statură mijlocie, având între 1.40—1.50 m. înălțime, spinarea scurtă și dreaptă, uneori ceva înșelată, cu grebenul bine așezat și lung, gâtul nu prea lung, dar musculos și frumos încovoiat—semeț—ca gâtul lebedei, capul scurt și uscăcios dar lat și drept, cu urechile mici, mobile și între ele un moț lung de păr. Linia feței în profil este dreaptă, uneori puțin concavă, rar de tot convexă cu nasul berbecat, ochii mari vioi și plini de foc; moțul mătăsos îi dă o privire cochetă; nările mari dezvoltate, de unde și numirea lui de *sorbitor al văzduhurilor*; buzele mici mobile pieptul larg și adânc, spetele piezișe și bine așezate, trupul rotund și bine acoperit fără ca coastele și șoldurile să iasă la iveală, sapa lungă și dreaptă, coada lungă stufoasă și rădăcina ei sus pusă. Partea dinapoi a corpului—un trunchiu enorm de forță și energie, și transmite greutatea cu ușurință asupra părții dinainte a lui, aruncă membrele înainte cu multă vigoarea.

Trupul peste tot e rotund și armonios legat în toate. Picioarele drepte și vânjoase cu oasele subțiri și foarte solide, și o musculatură puternică dar nu prea greoaie, și încărcate. Poziția lor este normală; picioarele dinainte sunt destul de largi, inchieturile puternice, fluerile subțiri și fără moț la glezne, și cu o copită mică și foarte solidă ca oțelul. În genere peste tot are musculatură puternică cu vinele eșite afară și un păr fin mărunț lucitor, care abia poate ascunde vinele, și deosebit o coamă și coadă lungă mătăsoasă, ce fâlfâie în vânt la fugă. „Și coada sa fuior în vânt, în zbor de rândunea“. Culorile lor obicnuite albi deschiși, albi cu puncte și pete negre, sur, vânăt mai rar sunt albi cu negru, „*cal alb copil de vânt*“ zice proverbul românesc.

Infățișarea lor peste tot este maestoasă și impozantă, mersul său cadentat, ager și iute—*e plin de foc și de mândrie*. Pământul arrid și secetos, l'a făcut pe el sglobiu, ager, dedat cu lipse și nevoi—și trece drept calul cel mai resistant între toți. Temperamentul lui vioiu și înflăcărat și curagiul său la pericole și nevoi, îl fac pretinul nedăspărțit al călărețului—și să fie la toată lumea drag, chiar la cei cari nu se îndeletnicesc ori pricep în afaceri de cai. Și cu tot focul și agerimea naturelului său, el este foarte blând, și de o inteligență rară—care îl face apt să împartă adesea adăpostul și hrana din urmă cu stăpânul său, trăind împreună sub același acoperământ în corturi și șetri.

Ca singurul defect al lui se poate considera cumva dezvoltarea și creșterea lui tardivă și înceată; înainte de 3 ani împliniți, nici odată arabul nu-l folosește, și până la 7 ani îl consideră, încă tot în dezvoltare. De fapt dela 18 luni încep să învețe mânzul, ușor la călărie, iar la munca încordată îl pun numai după 7 ani trecuți de unde și zicala: „7 ani mie, 7 ani fratelui meu, și 7 ani dușmanului“ și îl folosec mai îndelungat decât ori cari alți cai. Despre dragostea, cu care arabul și îngrijește și tratează calul său, soțul său de vitejie și nevoi, vezi frumoasa balada a destinsului nostru poet popular, George Coșbuc intitulată *El-zorab*.

Ei sunt cei mai rezistenți și trainici: o duc în special bine la marșuri îndelungate și obositoare, și la lipsa de hrană și băutură, cu care au fost deprinși din vârsta fragedă, și fără să se strice; unde alte rase sunt cu totul răpuse. Pagubă numai că aceste animale nobile de Neged sunt atât de greu de procurat, și achizițiunea lor împreunată cu multe peripecții și pericole. În Neged însăși să se afle la diverse triburi și herghelii particulare numai ca la o mie de capete.

Afară de caii originali și nobili de Neged, cari se consideră de elită, mai sunt și caii așa ziși de țară, cari se trag numai indirect ori mijlocit de la vreun armăsar de Neged — iar muma lor a fost iapă comună de țară — va să zică, sunt numai cai de mână a doua — la cari Arabii le

zic *Anazeh*. Din aceștia sunt cei mai mulți, ce i-au adus în Europa, rar cai veritabili de Neged; i-au văzut călătorii europeni pe câțiva numai în grajdurile lui Abbas pașa, viceregele Egiptului și succesorul lui Ibrahim, cuceritorul țării Wahabiților. Dar și pe cei de țară, Arabii și Beduinii-i deosebesc în mai multe grupuri și seminții, între cari două sunt considerate ca de o valoare superioară — una, rasa *Koheilan sau Kohlain* sublîmă, despre care se afirmă, că ar deșcînde din o iapă a profetului Mohamed direct, și sunt între toți cei mai căutați ca cei mai nobili și de o valoare mai mare; iar după ei sunt cei din familia Kadîja — iarăși de rasă veche, deși mai puțin nobilă.

Arabia ca țară petroasă și secetoasă, nu poate dispune de o hrană abundantă pentru caii ei, ci numai de hrană substanțioasă, pe care prea des o împarte omul cu animalele sale, după sezon și anotimp. Afară de laptele de cămilă și de oaie, cu care și crește arabul mînzii și copii la tine-rețe, o mîna de curmale, de boabe de porumb și de orz, este toată hrana cailor, afară ceva paie de orz ori coceni de porumb, ori durrah, sorg. De multe ori niște pășuri uscate fără ver-ce vlagă ori chiar spinoase, pe care trebuie să le bată omul și curețe de spini, sunt toată hrana lor, afară de grăunțele de orz cu porumb.

În vecinătatea Arabiei în dreapta, ca și în stînga, la triburile de beduini nomazi și prin islamismul cutropitor, care dispunea totdeauna de o cavalerie numeroasă și impetuosă, s'au format și propagat alte rase de cai, înru-diți de aproape cu cei de sus, și cari s'au păstrat mai mult ori mai puțin bine pînă în ziua de azi. În Egipt în timpul Cruciadelor, saracenii sub Saladin, și mai târziu în timpul invaziunii franceze sub Napoleon, cavaleria vestită a mamelucilor, și a spart rîndurile de careurile franceze. și de atunci Egiptul a dat înapoi în cultura cailor, în progres și bună stare, și nici viceregii și potențați ca Ibrahim pașa, Abbas și Ismail-Pașa, iubitori de lux și pompe, deși făcură mari sacrificii pentru creșterea cailor, nu i au mai putut readuce la vechea lor splendoare. Azi egiptenii circulă mai mult pe asini și catări decît, pe cai.

Maurii în Africa și în Spania, iarăși dispuneau de cavalerie ușoară numeroasă, ca și succesorii lor turcii, sub Bajazed supranumit Fulgerul și Soliman Magnificul, dela cari au rămas totdeauna buni reproducători prin țările, pe unde treceau oștirile lor.

Actualmente întreg litoralul nordafrican încă mai dispune de un material excelent de cai, numiți în de comun *calul berber* sau de Berberia, ce se găsește la triburile nomade și seminomade ale Beduinilor din Sahara, Tunis, Algeria, Fez, Marocco și pe cari triburile nomade îi cresc și țin în aceleași condițiuni ca cei din pustiurile Arabiei, și aproape în aceiași calitate și valoare. Solul și clima aridă de acolo, l'a făcut și pe acesta svelt, iute, uscăcios și mlădios, dar el nu e așa de bine desemnat, ca cel de Arabia. Caii din pustiul Saharei sunt ceva mai mici decât cei de pe litoral, dela semințiile și triburile stabile, cari au peste 1,60 m. înălțime. Mai sus în interiorul Africei, se crește o rasă mai mare de cai, numiți caii de Dongola. În genere însă și în Africa litorală, cu cât se întinde civilizațiunea și agricultura, decade creșterea cailor, deși crește greutatea lor, dar își perd focul și iuțimea lor. Generalul francez Daumas a descris pe aceștia cu obiceiurile lor, în cartea *Caii din Sahara* și citează proverbul arab: „*Alege bine pe armăsar, și-l mai alege încă odată, căci progenitura are să-i semene lui mai mult, decât mumei, căci iapa nu este decât un sac, din care scoți aur, dacă aur bagi*“.

La dreapta Arabiei sunt duși de triburile beduine nomade, egale seminții de cai, departe peste hotarele ei, cunoscuți sub numirea de cai de Siria, de Damasc, Asia minoră, Turcia asiatică, etc. Am văzut mai sus cum triburile beduine părăsesc la anumite epoce pustiul, și-și fac apariția lor până în apropiere de Damasc, pentru cumpărături, de unde după câteva zile se retrag iarăși. Guvernele străine trimit nu numai comisiuni speciale pentru cumpărarea de reproducători în Arabia, ci întrețin permanent misiți în porturile și orașele mari limitrofe din partea locului, pentru pândirea ivirii acestor cete și triburi, cari să intre cu ei în negocieri și să rupă dela

ei câteva capete de cai frumoși; și poate acesta este mijlocul cel mai nimerit de a ajunge în posesiunea unor animale de mare valoare.

În Arabia proprie se găsesc de vânzare relativ mai ușor armăsari decât iepe, de oarece omul sărac preferă măi bucuros iapa, care să-i producă și crească mânzi de valoare; și iepele sunt și mai tenace la mers și oboseli și lipsa de nutreț, și nu trădează ușor pe călăreț prin nechezat la ivirea unor tâlhari, ori dușmani, aparițiune aproape zilnică pentru dâșii. La triburile nomade și semi-nomade din Siria Mesopotamia din contră, se capătă mai ușor iepe, fiind că Sirienii și Persanii încalecă și călăresc mai bucuros pe armăsari, decât pe iepe. Față de blândeța mare a calului arab, și traiul lui comun cu oamenii la triburile nomade, jugănitul și juganii la dâșii nu se uzitează, și e chiar de prisos.

Și nu poate fi altfel, când stăpânul și vita trăește în libertate aproape absolută, iar pe timp de ploaie și viscole intră ambii în cort, și acopere calul cu pături groase de păr de cămilă. Ei țin mult la exterior. Ca o șea frumoasă, și pături brodate cu fir de aur și argint, și în diverse culori, pe cari cei bogați le pun etagiuri sub șea spre a mări efectul. Mișcarea și mersul cailor obicinuit la dâșii este în pas ori galop—cu cari îi deprind de timpuriu—iar tropul e mai puțin uzitat la dâșii—și cu greu le poate fi învățat, ca să meargă în trap regulat. Goana dinaintea dușmanului ori după el, goana după animalele sălbatice, curse de întreceri, jocuri diverse, acestea sunt sporturile, cari îi preocupă viața întreagă, este chiar viața și elementul lor.

Calul persan. În timpurile vechi și nouă Persia și Media eră renumită prin caii ei. Xenophon și alți scriitori ai anticității pomenesc de ei și nu îi pot lăuda în deajuns. Dimitrie Cantemir pune în comparațiune pe cei din timpul său cu caii moldovenești.

Pășunile bune din regiunile dela sudul Mării Caspice au produs totdeauna și produc și azi cai tot așa de buni și de frumoși. aproape ca și cei din Arabia, și care se întrebuințează des în locul acelora. Calul persian este în ge-

neră ceva mai înalt în picioare, trupul mai lung mai subțire și nu așa bine legat, cu pieptul mai strâns; gâtul lung și bine arcat, capul mai scurt și mai îngust, atât fruntea cât și botul (Fig. 9). El încă este de o agerime și iuțime deosebită și tenace, poate să facă curse îndelungate în condițiuni grele, fără ca să schioapete ori suferă de picioare. De culoare sunt precumpănitor bălani și murgi.

Caii din regiunile limitrofe ca Persia—Armenia Caucasii vom cunoaște la caii rusești.

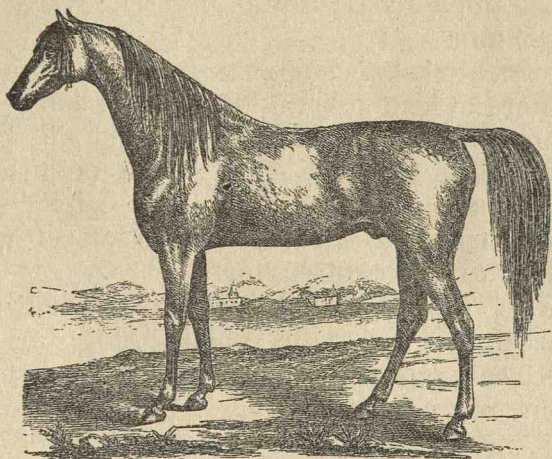

Fig. 9. — Cal persan.

Calul de Turcia europeană eră o dinioară foarte renumit și căutat, însă cu decădinta militară a puterii sultanilor din Europa au decăzut și caii lor. Actualmente sultanul trimite la diferite herghelii mari din țările apusene și centrale pentru cumpărarea de cai de călărie și pentru echipagiile curții sale. Ceva mai buni se cresc încă Asia minoră Siria și Palestina, afară de cei ce scoboară din Arabia. În Turcia europeană după prof. Dr. C. Freytag caii nu preă sunt actualmente de însemnătate, nici ca număr nici ca valoare.

Nu tot astfel eră însă înainte vreme, unde să făcă un

viu schimb de animale de rasă căci o parte din haraciu Principatele române o plăteau către Sublima Poartă în cai pentru remonta turcească, iar Sultanul și diferiții pași, comandanți ai garnizoanelor dunărene limitrofe, trimeteau ca daruri voivozilor și boerilor mari ai țării cai de rasă pe mare preț.

Sultanul întreține o herghelie proprie în apropiere de Constantinopole la *Keat Hane*, și alta la *Ciftiler Ciflik* în Asia minoră, în care se cresc cu deosebire cai arăbești. Caii de țară din Turcia europeană au degenerat cu totul. Austro-Ungaria a introdus în Bosnia și Herțegovina pentru ameliorarea calului indigen armăsari de Lippiza și Babolna.

Din provinciile asiatice ale Turciei—caii buni se cresc în Asia minoră în jurul orașului Palmira și a mării moarte, la Beduinu ce se ivesc pe acolo, venind din Siria și Arabia. Caii buni și frumoși sunt și așa numiții *cai turcomani*, cari sunt ceva mai mari decât cei arăbești, fiind prăsiți prin încrucișarea calului arab cu cel persan, și unul și altul în vecinătatea lor.

Bulgaria și procură armăsarii de reproducție cu deosebire din Ungaria dar și din Arabia și alte țări orientale. Serbia și Grecia aproape că nu are cai și sunt dintre statele cele mai sărace în cai.

§ 6. CAII ROMÂNEȘTI.

Trei mari factori ai producției și culturii de cai în mare erau pe vremea aceea în țară. Întâiu veniau boerii ca mari proprietari cu domenii și moșii vaste, din care numai o foarte mică suprafață eră supusă plugăriei, iar restul serviă la o întinsă economie de vite; apoi adoua erau *Mănăstirile* cele multe și bogate, închinată și pământene, cari încă posedau domenii vaste, aproape $\frac{1}{3}$ parte din suprafața țării, și multe din ele țineau pe ele mari herghelii și tamaslăcuri de tot soiul de vite; a treia erau *Mocanii* transilvăneni ca mari cultivatori de vite speciali, cari se bucurau de mari favoruri în Țară și în Turcia, garantate lor prin stipulațiuni internaționale, încheiate între cele 3

împărății : Austria, Rusia și Turcia, și a căror ființă se poate urmări până în timpurile lui Matei Basarab și Vasile Lupul înapoi. Toți aceștia posedau herghelii mari de sute de capete de cai. Boierii țineau și importau din Turcia armăsari arăbești și turcești de mare preț și valoare la ele, și produceau cai pentru echiparea de regimente întregi de cavalerie unul singur, cum și de fapt luau mari furnituri de remonți în antrepriză pentru armatele străine. Armăsari turcești și arăbești de câte 2.000 galbeni și mai bine nu eră o raritate să găsești pe vremea aceea în țară, la hergheliile boerești.

Mocanii înșiși posedau herghelii mari în Principate. Unul dintre ei anume Tipei, zice într'o broșură textual următoarele: „la leatu 1840 aveă unul dintre Seceleni, anume Cosma Purcăria 800 iepe la herghelie, cea mai bună rasă de 15 pumni; apoi aveă Radul Țiței herghelie, și Paraipan tot asemenea, Nicolae Popa Șorici 300; fiul său Sandu Popa Șorici la Bordușani pe Borcea arendaș și astăzi mai are încă rasă bună“. Cel mai bogat între ei Niță Muscalu, ajunsese cu numărul cailor din herghelie peste 900 și dimineața și seara se rugă către Dumnezeu cu nevastă-sa: „O mie Doamne, o mie—voiau să atingă numărul cailor la o mie“. După spusele oamenilor ei nu ar fi ajuns mianiciodată, ci ar fi pierdut numărul lor mare de cai în scurtă vreme în urma unei boale. Mocani cultivatori de cai erau cu sutele: Inșă cailor cei mai buni înainte de anul 1848 erau ai lui George Moldoveanu din Săcele, care i ținea pe moșia Mărculești vr'o 200 — 300 capete, și ai lui Cociu dela Cocargea, pe moșia lui Hagi Moscu.

Apoi în a doua linie venia proprietatea mijlocie, a moșnenilor și răzeșilor, întru cât aceștia nu erau prea săraci și caliciți, în urma prea marelui înmulțiri a populațiunii, și fărîmării excesive a proprietăților lor, *ohavnice*. Și în fine mai venia creșterea intensivă a cailor în anumite județe și regiuni, din considerațiuni pur locale, pășuni abundente, ori unde comunicațiunea se face până astăzi exclusiv pe cai și transporturile cu caii — la munte, în Bărăgan și la Baltă, și unde deci mare și mic, fruntaș și codaș, toată lumea ținea și creștea cai, și cresc cei mai mulți și astăzi.

Ca mijloace indirecte, oarecum prime de producțiune și cultură, cari favorizau producțiunea și creșterea cailor, erau deseale războaie între Ruși și Turci, între Austriaci, Ruși și Turci, apoi războaiele mari europene cel de 7 ani și cele napoleonice, și reputațiunea bună, ce-și dobândiră cailor românești în special cei de Moldova, ca foarte rezistenți și iuți; și ei alimentau o mare parte

din armatele europene, și dădură loc la un întins export de cai din țările române.

În timpurile bune, Moldova exportă pe an la 40.000 de cai, cât Ungaria astăzi, iar Muntenia până la 10.000 capete! Apoi mai veneau *olacurile*, *poștile*, cari cu iuțeala vântului, trebuiau expediate estafetele și curierii ambasadorilor rusești dela Constantinopole în Rusia, și din Rusia la Constantinopole, fără de a ține seamă nici de starea drumurilor, a timpului rău, și nici de cruțarea materialului. Lipsa de șosele și drumuri regulate făcea necesară înhămarea a câte 10—12 cai la o diligență; apoi chirvanenele cele mari cu obezile roatelor de câte un picior de groase, pentru a putea eși cu ele din cele nămoale, și a circula primăvara pe pământul desfundat.

Toate aceste asigurau producătorilor de cai un însemnat de-bușeu și în interior, și prețuri bunicele în afară, pentru o marfă atât de căutată.

Pe vremea aceea nu numai că erau și se creșteau cai multe în țară, ci erau și diferite instituțiuni, în legătură cu creșterea cailor. Străinii cari au trăit vreme mai îndelungată ori mai scurtă în țară, ne dau numeroase exemple și descrieri.

Sulzer în istoria Daciei transalpine tom. I. 1.781 ne dă numeroase descrieri de palate și moșii frumoase mari din Valahia la pag. 169, și la pag. 300 — și exclamă că „numai un Kleist ar fi în stare, a descrie frumusețea lor cu adevărat, dacă ar vroi să reproducă fidel frumusețea paradisiacă a naturii primitive“.

Apoi ne dă descrierea danțurilor, jocurilor și petrecerilor populare, și întrecerea tinerimei la curse călări, *pe cai arăbești și turcești*, la alergări și la vânătoare.

El ne descrie și alaiul, cu care se duceau primăvara în ziua de Sf. George, *căii domnești* la pășune, pe malurile Dâmboviței de sub mănăstirea Cotrocenilor, ce eră atunci rezervată special pentru ei, în actuala grădină Botanică și facultatea de medicină, și-i conducea marele *comis* în persoană, îmbrăcat în caftanul său de gală, caii fiind acoperiți cu covoare scumpe, brodate cu fir de aur și argint, și cu muzica militară după ei, și urmat de mare multime de popor. A. Wolf în descrierea Moldovei 1802 la pag. 46 ne spune, că în Moldova sunt foarte mulți boieri, cari au herghelii mari de câte 4—500 capete iepe fătătoare, și la cari dau armăsari de rasă din cei mai buni, între alții și de cei de rasa arabă și turcească. Și mulți din ei aveau angajați stall maisteri cu anul. Acestea erau raporturile de creșterea cailor sub mult hulita dominațiune a fanariotilor.

În timpurile și mai vechi, pe timpul lui Ștefan-cel-Mare, Moldova avea o cavalerie foarte numeroasă, pe care unii o pun la 100.000 de capete. Paul Iovio contimporan 1494—1547 zice despre armata lui Ștefan-cel-Mare, „națiunea aceasta moldovenească, se distinge prin cavalerie“ iar în Historia sui temporis. „Afară de

pedestriime a cărei număr *eră mic*, ei aveau peste 50.000 cavalerie. În același fel scrie Verantius, Gorrecius Dlugoss, principele Dimitrie Cantemir și alții. (După G. Becescu-Silvan Ștefan-cel-Mare sau Atletul lui Crist).

Ca valoare intrinsecă a căilor românești în special a celor moldovenești, vom aminti cumpărarea nu numai de remonți pentru armatele străine din țara, austriacă, prusiană, turcească dar și de reproductori de rasă, la înființarea diferitelor herghelii publice și particulare din Ungaria la Mezöhegyes, Trakehnen, Netzebruch în Prusia, până chiar și Danemarca la înființarea herghelii ei semi-sălbatică dela Frederiksborg. Cu un cuvânt produsul bun își găsiă ușor debușeu și desfacere ca și grăul și porumbul de astăzi, în toate părțile.

Un revirement însă se produse în defavorul cailor noștri îndată după războaiele napoleonice. Deși ei erau îndesați, petroși, iuți dela natură, dar erau mici de talie și prea debili, față de cerințele și greutatele sporite ale armatelor. Mai cu seamă grație influenței marilor herghelii publice, înființate în fiecare stat din apus, începuse o serioasă înmulțire și îmbunătățire a contingentului de cai launtric, și deci guvernele nu mai erau așa mult avizate la caii streini, românești. Cu toate acestea cultura și creșterea cailor în țară continuă pe o scară încă destul de întinsă și *eră încă remunerătoare*.

Asupra traficului principatelor Carra în 1777 zice :

Se numără pe an circa 20.000 vite cornute și 5 — 6.000 de cai ce se exportează din Moldova prin Polonia.

Iar Wilkinson în 1821 adaogă:

Constantinopole atrage la sine pe fiecare an câte 1.500.000 kile de grâu, 25.000 berbeci și oi 3.000 de cai și lemne pentru vasele sale.

Printul Șutzu N. găsește că în anul 1840 se exportau din Moldova 28.000 boi în Austria, 3.000 în Turcia și 5.000 tăiați în fabricile de conserve în total 36.000 de boi și vite cornute, dar pe timpul lui se exportau numai la 1.000 cai în Turcia, și prețul unui cal ordinar, care la 1777 *eră* de 96 — 160 piaștri la 1840 dela 160—250 piaștri, și al unei remonte (cal de husari dela 240—280 piaștri în 1777 și dela 500—700 piaștri 1840, galbenul împărătesc socotit egal cu 36 piaștri; iar perechea de boi de muncă, *eră* dela 90—120 piaștri în 1777, și între 350—420 în 1840; iar boii mari perechea dela 200—240 piaștri în 1777 și între 600—700 piaștri în 1840.

Sulzer în Istoria Daciei Transalpine la pag. 46 ne spune, că pe timpul lui erau în Moldova și Basarabia între Prut și Nistru și *cai sălbatici cu totul*, cari nu aveau stăpân, și pe cari îi prindeau tătarii cu o iscusință deosebită, pentru usul lor, ori că îi

împuşeau și mâncau la ospetele lor. Cam aproape tot așa sălbatici se țineau și caii mocanilor Ardeleni în Bărăgan, pela Urziceni, pe cari i deprindeau numai să se adune la locurile unde le puneau sare, și pela cele puțuri pentru apă; și la fiecare târlă de oi aveau totdeauna și câte 40—200 cai sirepi, din cari 3—4 erau dresați, și totdeauna la îndemâna ciobanilor, pe cari la caz de trebuință, să încalece ciobanii și să gonească lupii, pentru a le lua prada: vreun mânz, oaie, porc etc., ce mai totdeauna pe câmpia plană, le succedea.

Și Dimitrie Cantemir cunoaște caii sălbatici, dar ei nu se găseau pe vremea lui în Moldova, de care se ținea și Basarabia, ci zice „împrejurul marginilor Moldovei se mai găsesec și cârduri (greges) nu herghelii de cai sălbatici, cari nu sunt cu nimic altceva osebiți de cei domestici, ci numai că sunt mai mici și copitele de o palmă de late și rotunde. Descrierea aceasta se potrivește numai asupra tarpanului, care azi încă trăește la fel și este prins la fel—înglodat în mocirle ori primăvara în cele bălți, unde se rupe gheața și desfundă pământul cu el, de el nu poate fugi așa iute, încât poate fi ajuns și împuşcat. Pe aceștia îi vânează tătarii, de îi mănâncă la ospete, ori îi aplică la serviciile lor. Am văzut mai sus că tarpanul nu poate fi deloc domesticit, dar se domesticează mai ușor bastarzi lui cu ielepe domestice, și *muzini* cai odinioară domestici, prinși în ceata lor. Atunci deci sar fi găsit tarpanul, până la marginele Moldovei, pe care îl vânau tătari din Bugeac

Acestea erau raporturile de creșterea cailor în țară, până la mijlocul secolului al XIX-lea, până la Unirea Principatelor — o diminuare considerabilă a exportului, provenită din diferite diferite cauze — dar tot eră în ființă o creștere întinsă de cai, alimentată de esigențele mai mari lăuntrice, și prin exportul lor regulat de către mocanii seceleni.

Ea se curmă însă brusc, în urma legii rurale dela 1864, împreunate cu secularizarea averilor mănăstirești, prin care se dete lovitura de grație tuturor hergheliilor și tămâslăcurilor mănăstirești, iar materialul găsit pe ele în momentul secularizării, vânzându-se în favoarea tezaurului public. Evident deci, că atunci s'au vândut și repus cei mai buni reproductori de rasă, ce erau în țară. Apoi urmă de sine arendarea vastelor moșii ale statului unic în favorul tezaurului, cui se nemeria pe termene scurte, de câte 3—5 ani, fără a le cere ver ce garanție în folosul culturii țării și a agriculturii ori al creșterii vitelor.

Prin aplicarea legii rurale dela 1864, s'au spart pășunile comune și cele în devălmășie, ce erau pe atunci în uz, și s'a luat și săteanului posibilitatea de a mai ține și crește vite.

Că la aplicarea legii rurale tot se mai aflau încă herghelii mari cu renume bine stabilit în țară și străinătate, neobositul agronom Ion Ionescu dela Brad, care a cutreerat toate satele și moșiile

din 3 județe — opuse : Dorohoi, Putna și Mehedinți, în monografiile lor ne dă numeroase exemple : Astfel în jud. Dorohoi se află în 1868 la Crasnaleuca herghelia Principelui Moruzzi cu 80 iepe fătătoare, din care 54 iepe cu mânzi, 14 *pătrare* 20 *tretine* 42 *strejine*, și pentru ele aveă la Svorîștea 3 armăsari arabi, importați din Arabia, 2 aduși din Turcia, și unul prăsit de dânsul — în total 6 armăsari de pur sânge arab. La Godinești se află herghelia lui Gr. Holban ; Balș avea la Dumbrăveni iepe de țară, la care da armăsari arabi ; unul din aceștia tip reproductiv a costat 3500 galbeni. La Pomârla, N. Bașotă avea herghelie de peste 200 capete, din care eșau cai, ce se vindeau perechea cu 40 — 50 galbeni. Herghelia lui Ventură dela Mitoc, aveă peste 127 capete, cu 32 iepe fătătoare și eră considerate de cea mai de frunte din tot județul Dorohoiu. Din herghelia lui Ventură eșiau cai, care se vindeau la armată cu câte 28 galbeni capul. Stroici în Voloveț aveă la 80 iepe fătătoare, și-a lui eră considerată de cea mai bună rasă; a lui N. V. Pilat la Miorcani, cu peste 200 capete; și evreii introduși în arenzile de moșii, Leib Vorniceanu ținea pe moșia Stubeeni herghelie de 400 capete cu iepe de soiu mocănesc. Până și femeile, când și căutau moșiile, aveau herghelii frumoase pe ele: așa d-na Sultana Holban, muma fraților Iorgu și Grigorie Holban aveă herghelie cu 30 epe fătătoare.

Dintre aceștia toate abiă 2 — 3 s'au mai păstrat în ființă până în zilele noastre : a d-lui V. Lascar la Codreni cu 25 iepe de prăsilă, a d-lor Stroici dela Manoleasa, a fraților Goilav dela Ringhilești cu 75 iepe fătătoare, a d-lui Urseanu la Brătieni cu 30 iepe de prasilă și a d-lui Cantacuzino Pașcanu la Salcia cu 35 iepe de prăsilă; aceste 3 în jud. Botoșani și a d-lui Miclescu la Stolniceni — jud. Suceava cu 50 iepe din vechile herghelii Ventură Brănișteanu, Lățescu și altele, dar și ele amestecate dejă mai mult în mai puțin cu sânge străin, și nu totdeauna în favorul lor.

§ 7. RASELE DE CAI ROMÂNEȘTI.

Nu toți caii românești au fost și nici sunt de aceeași conformațiune, talie și valoare, aceasta este lucru în deobște cunoscut. Condițiunile lor de traiu fiind diferite, s'au format rase și tipuri diferite, amăsurat solului și condițiunilor de traiu. Toți au însă de caractere comune : sobrietatea și o rezistență și durabilitate estraordinară. Intre ei deosebim : 1 calul de munte supranumit și calul mocănesc, cel mai mic și mai tenace între toți.

Cel mai vechiu și mai competent autor al nostru și cunoscător de lucruri și fapte, principele Dimitrie Cantemir în descrierea Moldovei îi descrie astfel în latinește — traducerea Academiei Române ne fiind destul de exactă:— „Equos fert Alpestres Moldavia minores equidem, et corporis habitu Ruthenis fere similes, et fortissimos et laboris patientissimos, nunquam soleam inducere opus est“. Sau pe românește: Moldova produce cai de munte mai mici ceva, și după făptura corpului aproape asemenea cu aceia ai Rutenilor (Huțanilor din Bucovina), dar ei sunt foarte tari și cei mai răbdurii la muncă și obo-seală, și nu au lipsă nici odată de a fi potcoviți.

Traducerea Academiei Române zice: „Caii moldovenești în partea muntelui sunt mici, și la făptură asemenea celor rusești, însă foarte vârtoși și răbdători la lucru și la copite așa de tari, încât nu au trebuință de a fi potcoviți, aibă măcar a merge ori și la ce drumuri grele“.

După părerea noastră, nu se poate de loc compara calul crescut la munte și pe peatră, cu cel rusesc, crescut în stepă și câmpia plană. Dar trebuie și poate fi foarte bine comparat cu calul *huțan* din Bucovina, și cu caii secuești din Ciuc și cu calul mocănesc din Transilvania; sau la adică ce este calul mocănesc din Transilvania față de cel din Gorju—Argeș—Muscel Neamțu?

Mărimea cailor mocănești este de 1,20—1,35 m. Deci ei sunt mici de statură, abia cu ceva mai mari decât poneii. Dar ei sunt binișor făcuți, și fac o bună impresiune. Capul lor este uscat, uneori cam mare, cu ochii mari, vioi, espresivi și plini de foc, fruntea lată, urechile mici ascuțite și foarte mobile, botul cam ascuțit și cu nările foarte mari, cari la alergare se umflă și se lărgesc foarte tare. Gâtul este ceva cam jos așezat și se poartă de regulă orizontal; gât de lebădă se vede la dâșii mai rar, dar el este musculos și fin. Grebănul este bine așezat, spinarea scurtă și dreaptă, șelele între șolduri, de asemenea scurte, însă nu totdeauna destul de largi. Animale *înșelate*, încovoiate de spinare, se văd foarte rar la dâșii, mai cu seamă la cele, cari au fost puse prea

de timpuriu la călărie, și stăpânul lor a abusat de ele. Cu scurtimea spinării și a șelelor, animalul câștigă foarte mult în tărie și soliditate fig. 10.

Sapa la dâșii este de regulă teșită, provenită din poziția oblică a osului sacru și a oaselor iliace față de vertebrele lombare, în urma mersului mai mult în sus, dar aceasta de parte de a le strică, le folosește, căci le dă mai mult sprijin, le dă mai multă tărie. Coada este groasă și în genere bine pusă, când sapa nu este prea

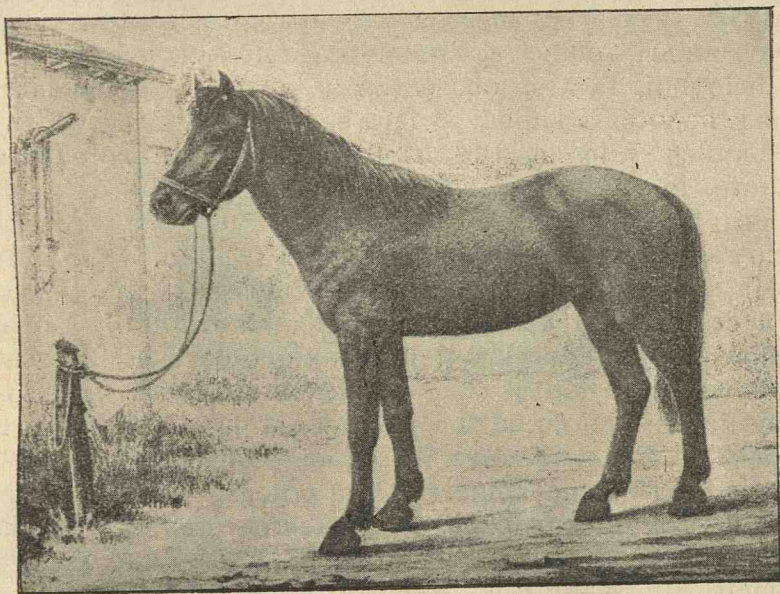

Fig. 10. — Cal mocănesc.

teșită. La cei cu sapa dreaptă, ea este sus pusă și o poartă destul de frumos, însă nu e prea stufoasă, de regulă fiind neîngrijiți și neșeselați.

Peptul lor e larg și adânc, coastele bine arcate, în partea dinapoi ceva cam supti. Dacă sunt bine ținuți, sunt durdulii și peste tot bine legați. Spetele sunt puse oblic, picioarele dinainte drepte, cele dinapoi uneori cam lăsate în urmă. Musculatura lor puternică, antebrațul, coplesele tari ca scândura, fluerile subțiri și uscate, che-

șița scurtă, fără moț la glesne și o copită foarte solidă ca oțelul. Pielea este groasă și părul mare, fiind prea puțin îngrijit, și față de asprimea climei. Iarna sunt ceva mai stufoși la păr și unii chiar creți. Culoarea usitată la dâșii este murg și roib, bălani și negri se văd mai rar. Murgul și roibul, prevalează în toate cântecile și doinele populare.

Ceea ce face însă valoarea lor deosebită, este cumpătarea și tenacitatea lor estreaordinară; apoi inteligența lor cea mare, și copita cea solidă ca oțelul, grație căror calități ei pot să meargă zile întregi și săptămâni pe cele plaiuri, poteci și stânci prăpăstioase, printre colți și bolovani, fără să obosească și să sufere de picioare, chiar nepotcoviți fiind, și fără să vază grăunțele cu săptămânilor și lunile. De altfel iarba și fânul aromatic de munte, le compensează binișor lipsa de grăunțe. Acolo, unde omul pe potecile cele tari și grele, și la trecerea printre colți și stânci, nu cutează să facă un pas înainte, în fața prăpăstiei, de teamă să alunece ori ametească, el merge destul de sigur călare ziua și noaptea, cu ochii închiși chiar, dând frâul liber animalului său încercat, care pe timp bun și rău, în viscole și ometuri ca și pe ploii toriențiale, în neguri și ceață, să poate orienta și te scoate la liman, și care nu cunoaște frica de obstacul și nici pericolul de alunecare ori prăbușire în prăpastie. Aci îl vezi ingenunchiând pe picioarele dinainte, aci lăsându-se în coate pe cele dinapoi, aci punând piciorul dinainte de 3—4 ori pe un obiect mobil, până ce a putut prinde un punct fies și solid, peste care să poată trece.

Trebue să-l fi văzut cineva în astfel de condițiuni grele, ca să-i poată apreția după merit adevărata lui valoare și iscusință.

El e făcut și croit dela natură în a umbla pe munte liber ori cu sarcina în spinare; tenacitatea și iscusința lui acopere și întrece toate defectele, care le o fi având.

Dacă iuțimea cailor mocănești lasă uneori încâtva de dorit, cauza trebuște căutată și găsită în modul lor de creștere și ținere, de a-i lăsa să meargă totdeauna în pas, după cele turme și târle de oi cu calabalicul cioba-

nilor în spinare, și mai nici odată în tropul mare și goană.

Unde însă s'au deschis drumuri bune și șosele bătute pe cele văi și păraie ale muntelui, acolo poți face cu ei drumuri îndelungate zi de zi cu căruța în tropul mare, și te cuprinde mirarea de povara cea mare ce pot să tragă acei călușei și iuțimea cu care merg fig. 11. Dacă caii secuești pot fi mai iuți decât cei românești și mai focoși uneori, aceasta de sigur provine de acolo, că ei au fost mai bine dresați, de mânzi tineri și deprinși cu fuga. De altfel caii secuești, pe cari guvernul ungar ia cumpărat ca încercare de ameliorațiune, pentru a doua oară din fundul Ciucului pentru herghelia dela Făgăraș, ia fost cumpărat din saatele pur românești Corbu, Bilbor, Bicz și Tulghiș, situate la gra-

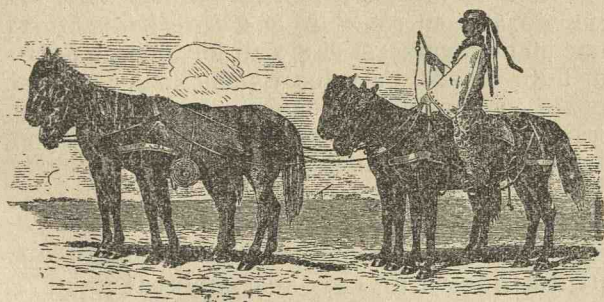

Fig. 11.—Poștalionul M. S. Regelui de prin anii 1870.

nița Moldovei, deci putem zice că erau cai pur mocănești. Că nu au ajuns nici cu aceia la nici un rezultat, ca nici cu cei dinaintea lor, nu este lucru de mirare, calul mocănesc produsul unor influențe de mii pe ani, nu se poate ușor supune unor criterii noi moderne. Nicolae Olahul — primatele Ungariei-i descrie astfel: „Equi optimi, celeres decori et pulcritudine insignes, inter quos meliores aestimantur quos Transilvania, Sicilia et Valahia educat. Horum multi etiam Turcicis. qui et perniciosissimi sunt. et pulcri, praestant. „Caii sunt foarte buni, iuți, după aspect și frumusețe neînsemnați, între cari cei mai buni se consideră cei ce-i crește Transilvania, Secuimea și Moldova. Din aceștia mulți răpun și pe cei turcești, și sunt și frumoși.

Ca iuțime intrinsecă o experiență în stil mai mare, s'a făcut la alergările și expoziția regională ținute la Focșani în ziua de 22 Septembrie 1868 — la care au luat parte 107 cai de țară din 3 județe — Putna, Romnicu e Sărat și Buzău — și au parcurs distanța de 2000 metri în mai puțin de 4 minute, și au luat parte

la ele și 15 fete din Vrancea pe caii lor. Se știe că Județul Râmnicu-Sărat din vechime eră renumit pentru caii săi, și făcea o întinsă cultură de cai.

Din cele 17 premii de câte un galben, câte s'au dat atunci, după Ion Ionescu, au luat 6 Vrancieni și 3 fete în total 9, adică mai mult de jumătate premiile, s'au dat în Vrancea. Comparând iuțimealor cu a altor cai și rase de cultură, comparația nu ese câtuși de puțin în defavorul lor. La alergările cu obstacole ale hergheliei dela Sâmbeta, armăsarii lippizani ai statului de 4 ani au parcurs distanța de 4000 metri, ceata I în 7 minute 55 secunde, ceata II a în 8 minute 55 secunde în anul 1890; iar în 1891 armăsarii secția I în 7 minute, secția II în 7 minute 1 secundă, iar iepele secția I în 8 minute și secția II în 7 minute și 55 secunde.

Vedem deci că distanța parcursă și timpul sunt aproape aceleași; dar de o parte avem de aface că flăcăi și fete de sat, cari atunci s'au luat la întrecere pentru anteiș dată în mod sistematic, iar de altă cu *cicoși și băeții de trupă*, formați și dresați anume pentru curse, și ei și caii lor, după o antrenare sistematică de luni de zile. Ca valoare principală a calului mocănesc este și poate va rămâne totdeauna, ca să fie cal de călărie și pentru transporturi pre sămare, în terenul accidentat, pentru a urcă și trece peste cele muchi, povârnișuri și colți stâncoși ai munților.

Pentru reproducțiune valoarea lor pentru ameliorarea contingentului nostru de cai—ca substrat (vezi Zootechnia pag. 101 după puținele experiențe făcute de bărbați competenți. Ca valoare și aptitudine a lor pentru serviciile militare, vom cită aci câteva cazuri, petrecute în timpurile vechi și noi.

La înființarea graniței militare în Transilvania din 1762, regimentul românesc de dragoni, nu s'a putut înființa din lipsă de cai de talie mare în țară, și după 3 ani de existență el s'a desființat; dar s'a înființat un singur regiment de cavalerie ușoară — *husari* în țara, cu cai mici de munte, compus din Secui Ciucani, și din Haromsechiu, și din Românii de-a lungul poalelor Carpaților, începând dela pasul Breaza-Făgăraș și până la Dobra unde ese Mureșul din Ardeal. Aceștia pe caii lor mici de munte au făcut toate războaiele turcești și napoleonice în șir, fără a-și perde căișorii lor, unde caii de talie mare piereau cu miile. În războiul Crimei, regimentele franceze și engleze de cavalerie și-au pierdut mai toți caii lor în clima cea

aspră a Crimeei. În zilele noastre Bosnia și în special Herțegovina, n'au putut fi ocupate și curățite de insurgenți de către oastea austro-ungară, până ce comenduirea ces. și reg. a corpului de armată nu a comandat de li s'a adus opinci pentru voinici, și caii petroși din țara Ardealului — înființând cu ei excadroanele de transporturi — în munte, și bateriile de munte *Tragthiereskadrons* și *Tragthierbatterien*, deși Karstul cu renumită herghelie a curții imperiale dela Lippizza și afeliata lor, cu caii lor petroși erau ca să zicem așa, mai la îndemână.

Aceste experiențe să par a fi importante și pentru guvernul nostru român.

Aceasta sulevă în sine o altă cestiune, dacă ameliorarea calului românesc de munte, prin armăsari de Lippizza este de dorit sau ba, care se practică acum sistematic prin herghelia ungară dela Sâmbăta-de-jos și la cea austriacă dela Rădăuți (Bucovina), ori eventual ar fi de preferat tot calul arabesc pur. Specialiștii și ippologii cari au urmărit de aproape aceste împerechieri de rase apropiate (?) în produșii lor nu preă le dau mare viitor. Cestiunea este departe încă de a fi rezolvită, încât să ne putem pronunța asupra ei. Poate ca o ameliorare a calului mocănesc în sine, pe baza selecțiunii și a incestului larg să dea mai bune rezultate și mai sigure. În orice caz — calul mocănesc în starea în care se găsește el astăzi, nu satisface trebuințelor mari ale agriculturii și armatei, și are lipsă de îndreptare, dar este foarte bun pentru regiunea muntelui.

2) A doua rasă românească de cai, de mare importanță este cea de Moldova, și în special cea cultivată odinioară intensiv în Moldova-de-sus: în județele Dorohoi, Botoșani etc. Pagubă însă că pe când la calul mocănesc, dispunem de un material nealterat destul de numeros în țară și în Transilvania, despre caii moldovenști nu putem afirma așa ceva, din simpla cauză că cultura cailor în țară a decăzut și s'a neglijat cu totul, și puține din vechile herghelii ale familiilor boerești fruntașe din Moldova s'au putut strecură până în zilele noastre, dar și acelea tare alterate prin amestec și fuziune de sânge străin—

arab, engles pur, anglo-arab, anglo-norman, troteri ruși, cai ungurești, dela Mezöhegyes, Rădăuți, etc. De o păstrare intactă a fisinomieii și caracterului lor aproape că nu mai poate fi vorba. Vom căuta însă pe cât va fi posibil a reproduce și schița cât mai bine caracterele celor vechi și moderni.

Cel mai vechiu cunoscător și descriitor al lor principele Dimitrie Cantemir zice despre aceștia:

Caii dela câmp sunt mai mari, mai frumoși la făptură, potrivii la ciolane mai grabnici și mai trainici, și nu sunt iubiți numai de Unguri și Poloni, ci și de turci, la cari adesea se aude proverbul, «un tânăr persian și un cal moldovenesc sunt tot ce poate fi mai slăvit».

Solul și condițiunile de traiu fiind altele, și deosebite de ale celor dela munți, căci terenul e deluros și accidentat în o mare parte a Moldovei dar nu pietros, și clima tot aspră dar nu răcoroasă, care le-au desvoltat trupul mai mare, le-a desvoltat bine plămânii, iar terenul precumpanitor argilos și lutos, pe secetele cele îndelungate tare ca fierul, le-a desvoltat și întărit copita și i-au făcut să supoarte ca ușurința asprimile climei — și de stepă ca și de munte — d'aci iuțimea și tenacitatea lor. Poștele și statetele rusești numai naturei lor aveau de a mulțumi, dacă în țara fără drumuri și șosele puteau să treacă cu iuțimea fulgerului, în sborul pasărilor, și să ajungă la destinație necunoscând greutate și obstacle.

Ca părerea lui Cantemir eră încâtvă optimistă, și calul moldovenesc în decădere, am văzut mai sus, cum haraciul și exportul de cai în Turcia a scăzut în scurtă vreme dela 6.000 la jumătate (3.000) și apoi la 1.000 capete. Tot așa și în țările din apus, exportul cailor moldovenești a dat înapoi în Austria, Prusia, Polonia; iar Rusia nu credem ca să fi cumpărat vreodată re-monți dela noi, afară de timpul ocupațiunei Principatelor; în marile rășboale, mai eșind la evidentă insuficiența calului de talie prea mică, pentru cerințele sporite ale rășboiului. Nu numai în decursul rășboaielor napoleonice, ci dejă la finea secolului al XVIII-lea exportul nostru de cai pentru armate dăduse înapoi, atunci pe când cărduri întregi de iepe moldovenești, erau cum-părate pentru înființarea marilor herghelii din apus — Rădăuți

Mezöhegyes, etc ; apoi se cumpărau de către guvernele streine sute de iepe de prăsilă din Moldova, dar nici un singur armăsar pentru reproducție de renume ! !

Fără a ne pune la încercare patriotismul și amorul propriu, va fi poate bine, ca cu ochii scrutătorului imparțial, să cercetăm azi puțin faptele petrecute atunci, care poate să fie și pentru noi de folos. Căii moldovenești, în special iepele moldovenești în prima linie sunt întrebuițate numai ca *substrat*, pentru ameliorarea rasei cailor indigeni *ziși de țară*. Neapărat că tenacitatea iuțimea și modestia calului moldovenesc în mâncare băutură și îngrijire, erau calități foarte prețioase, și cari sunt de dorit să le capete și posedă ori și care tip și rasă de cai. Dar forma și mărimea lor lăsau de dorit, iar ca corectori ai lor sunt aleși armășari spanioli, neapolitani, lippizani, transilvani.

După datele oficioase ce ne sunt azi disponibile, astfel la înființarea mării herghelii ungare dela Mezöhegyes, s'au adus în anul 1785, 200 iepe de prăsilă și 22 armășari tot din Moldova; în anul următor alte 162 iepe cu 37 mânzi sugători 12 noatini și 6 armășari din Moldova, iar 29 armășari din Bucovina. Iepăria dela Mezöhegyes aveà menirea la început a servi numai ca deposit de remonte, iar ca herghelie propriu zisă, pentru reproducție și ameliorarea culturai cavaline din Ungaria, și a căpătat menirea numai dela 1786, începând cu 362 iepe fătătoare, între cari erau 148 de talie mare de Holstein, 9 ungurești 126 moldovenești și 79 circasiene; în anul următor 1787 s'au mai adus acolo alte 188 iepe de reproducție, dintre cari 29 erau ungurești, 8 ardelenesti, 10 poloneze, 141 moldovenești, iar peste doi ani, au mai sosit alte 126 moldovenești în herghelie, așa că la finea anului 1789, între cele 676 iepe de prăsilă 393 adică mai mult de jumătate fusese cumpărate din Moldova — dar nici un singur armăsar de prăsilă moldovean, ci 4 ardelenesti 1 polones și 4 lippizani 1 neapolitan și 6 spanioli. Se cumpărase ce e drept mai mulți armășari și din Moldova d. ex. în 1784 la 500 de armășari strânși de pe la particulari din Ungaria, Transilvania, Bucovina și Moldova, dar din aceștia n'au putut fi întrebuițați nici unul, pentru trebuințele proprii ale hergheliei.

Găsim că au bătut în herghelia dela Mezöhegyes 25 ani mai târziu — armășari din Moldova, și anume în anul 1810—10, în 1811, 9, în 1812, 14 în 1813 12, în 1814 5, în 1815 4, în 1816 2, în 1817, 1, în 1818, 19, în 1820, 2, în 1821 1 și în 1822, 1— de atunci încetează orice armășari moldovenești ca să servească de corectori. Probabil ca și atunci i-au introdus de nevoie, în strămtorarea mare în care se găsià atunci statul.

Iepele de Holstein se băteau din mână ; cele moldave libere și supuse regimului semi-sălbatec ca în țara lor. Pentru regimul ieftin semi-sălbatec s'au introdus și cele dela Frederiksborg în Danemarca dar cu puțin rezultat.

Aceste țifre date și autentice ne servesc și nouă de îndrumare, că calul moldovenesc era un cal de mare valoare ca *substrat*, dar că deja pe atunci se simțea lipsa lui de corectură și ameliorare, deși era superioară celui ungurească, din Ungaria proprie. În schimb însă au venit peste Principate, necurmatele și îndelungatele războaie ruso-turcești, cari au secătuit toată vîlaga țării, și între

Fig. 12. — Schimbul de poștă în Muntenia după Demidoff.

alte izvoare evident că au stors și luat și cecece a fost mai bun și mai de valoare, din producțiunea cavalină a țării, și *inter arma silent musae*, încetează și ocupațiunea liniștită a culturii și ameliorării cailor. Poștele și estafetele cursorilor rusești, cu goanele lor nebune mai curând au decimat și repus soiul bun de cai, decât să-i amelioreze, căci pe rusi și așa nu-i costă nimic, ori câți cai cădeau și se repuneau.

După introducerea Regulamentului Organic și liniștirea lucrurilor, Principatele punându-se, pe o bază de organizare lăuntrică mai sănătoasă, în privința numărului și calității cailor de țară, avem descrierea amănunțită a călătoriei făcute de principele Anatole de Demidoff prin țară și în Rusia meridională, care se ocupă și cu creșterea cailor din țară și cu mijloacele de transport și comunicațiune ale ei. El ne reproduce autentic atât caii de

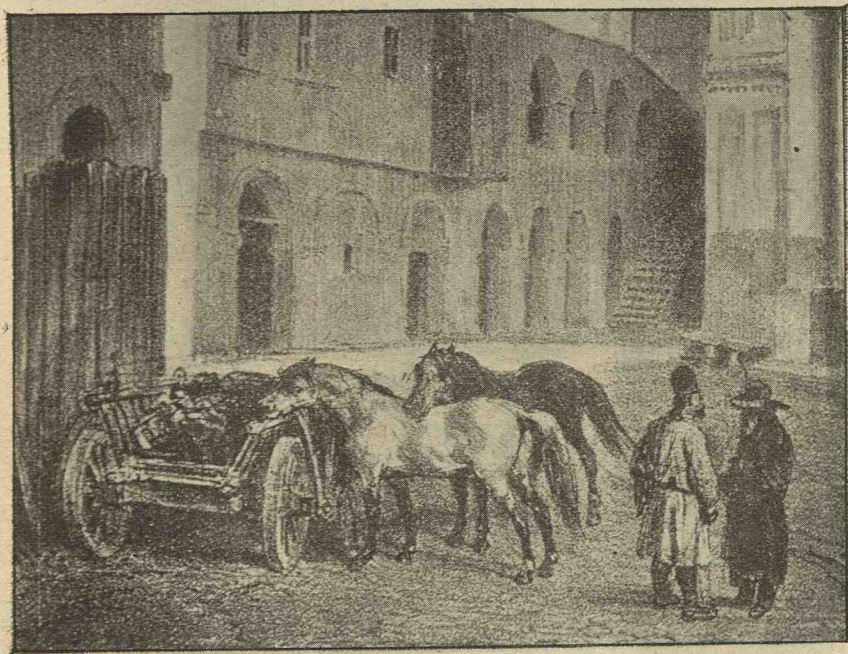

Fig. 13. — Cai din Hanul bis. Sf. George București după Demidoff.

Muntenia fig. 12 cât și pe cei de Moldova și din Basarabia, nu numai în descriere ci și în tablouri după natură cu mijloacele de transport de atunci fig. 13. Noi credem că tipurile reproduse de el sunt cele adevărate, pictați după natură de către pictorii, ce-l însoțiau în călătorie și nu lucrări de fantezie.

Am avea deci sigurele reproduceri a cailor moldove-

nești și muntenesți din vremuri mai bune și de reculegere — luați după natură iar nu din auzite. Apoi este

Fig. 14. — Poșta veche română trecând apa Buzăului după A. d. Demidoff.

demn de remarcă și olacul românesc, cu mulțimea mare de cai, ținuți în rezervă la dispozițiunea pasagerilor, a-

Fig. 15. — Schimbul de poștă în Moldova după A. d. Demidoff.

proape câți într'o herghelie, care azi cu greu a-i aduna-o din 2—3 județe, nu sărace în cai, fig. 14, 15.

Caii de Moldova erau și sunt și astăzi deosebiți de cei de munte, mocănești, și mult mai mari decât ei, dar totuși mărimea lor este numai mijlocie, și sub cerințele unui bun cal de cavalerie și trăsură. Ei au o mărime de 1,35—1,45 și cel mult 1,48 în înălțime. Exteriorul lor încă lasă de dorit, deși are unele părți destul de frumoase. Capul lor este uscat și frumos — linia feței dreaptă, fruntea lată, ochii mari expresivi, urechile fine — botul scurt, nările foarte largi. Capul și-arată îndată proveniența lor arabo-orientală. Gâtul lor e muscular și frumos purtat, grebenul

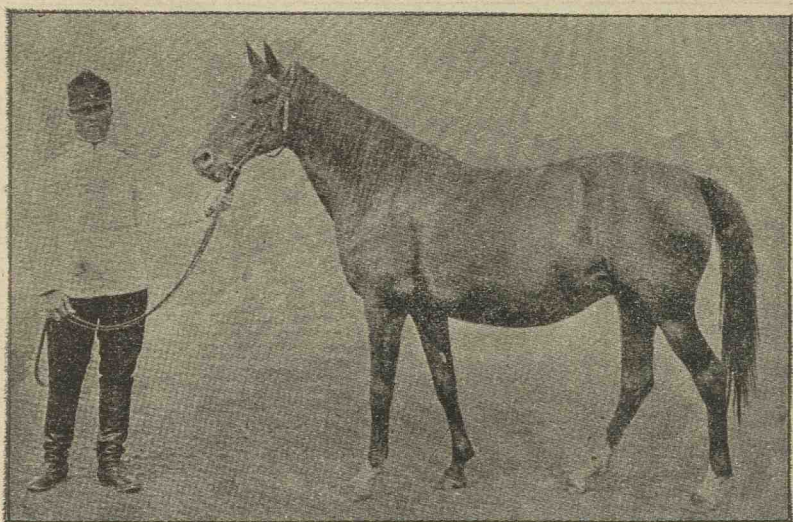

Fig. 16.—Botoșeanca, iapă dela d-l Ciolac de 1.43 m, în herghelia dela Cislău.*

potrivit, spinarea însă cam lungă și înșelată, sapă ceva teșită, coada bine așezată, pieptul adânc și larg, coastele bine arcate, de unde și toracele e larg, însă coastele false, sunt cam drepte, de unde urmează de sine, ca să fie ceva cam trași în partea dinapoi. Spetele sunt piezișe, pozițiunea picioarelor este dreaptă, chesița cam lungă dar copita e solidă.

Cu un cuvânt nu mai este calul românesc de odinioară cu calitățile și defectele lui. Cei buni între cei buni, încă au defecte considerabile, și rar se găsesc între ei, cari să

poată fi admiși de remonți pentru călărași și roșori iar pentru jandarmii călări și artilerie, mai nici odată. Reproducem din cei de elită ai lor, dați spre studii și încercare la herghelia dela Cislău, cari erau departe de a lua concurența cu iepele cumpărate din străinătate ori prășite în herghelie. Ca *fond* și *substrat*, poate se vor mai găsi cai buni între ei, însă înmulțindu-se clasa oamenilor cu studii și cunoștințe serioase de specialitate între administratorii și cultivatorii moșiilor mari, cari să-i știe

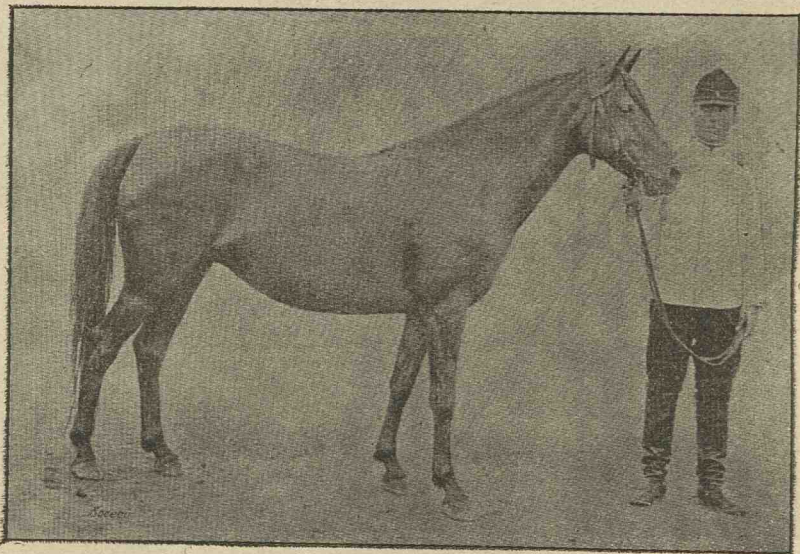

Fig. 17. — Urseanca, iapă dela d-l Urseanu reproductoare în herghelia dela Cislău de 1.45 m.

alege și cultivă mai sistematic, și cu întoarcerea la vechiul sistem de cultură mixtă, ca agricultura să-și țină echilibrul cu cultura vitelor, atunci se vor înmulți și îmbunătăți și caii. Imperecherea și încrucișarea lor actuală cu tot felul de rase, care ni se indică că se practică azi, fără nici un discernământ, în hergheliile particulare din Moldova cu anglo-arabi, troteri orlov, sânge nemțesc? ungurești, de Don, etc. noi nu o credem de norocoasă. Poate că întoarcerea la vechea sistemă, sângele arăbesc pur și jumătate sânge ar fi

mai de folos și ar duce mai iute la rezultate uniforme.

Calul de Ialomița. Calul de Ialomița este aproape identic cu calul săsesc vechiu din țara Bârsei. Calul de Ialomița eră crescut aproape exclusiv de mari economi și cultivatori de vite *ardeleni*, cunoscuți sub numirea *generică* de *Mocani* și *Seceleni*, cari de sute ani își țineau turmele de oi, cirezile de vite cornute și hergheliele de cai *sirepi* în Principate, cu deosebire în câmpia estinsă din județele Ialomița, Brăila, Buzău și Râmnicu-Sărat, cunoscute sub numirea de *stepa Bărăganului*, iar pe timpul secetei și căldurilor mari tropicale, mai cu seamă la Baltă: în terenul de inundațiune și aluvioanele dela Dunărea-de-jos. „Câmpia aceea unde se găesc cea mai mare parte a hergheliilor și turmelor de oi ardeleni în plasa ce se întinde dela târgul Urziceni până la Dunăre și către Brăila, și dela mlaștinele din jurul ei se numește Baltă“.

La pagina 21 am văzut dejă, ce număr însemnat de cai aveau secelenii în stăpânirea lor, și din ce cauză țineau dânșii caii la târlele de oi dejă, pe timpul lui Sulzer. Greșală mare au făcut guvernele române dela Unire încoace, de a introduce pe mocanii, păstori nomazi din moși și strămoși, în agricultura mare a țării, și a face din ei mari arendași, cultivatori de moșii și moșieri, mai cu seamă atunci, când țările Române aveau mai mare necesitate de cunoștințele și experiența lor, pe terenul culturii vitelor pe baza specialisării: după secularizarea averilor mănăstirești și desființarea tămașlăcurilor și hergheliilor mari de pe ele și a celor boerești particulare. Mult mai nimerit ar fi fost, de a-i concentra pe toți mocanii, cu turmele cirezile și hergheliile lor *la Baltă*, pe vastele moșii și domenii estinse, devenite prin secularizare mare parte proprietatea statului ori a institutelor de binefacere, cu zecimi de mii de pogoane teren de pășune și fânețuri bune și cu puțin teren de cultură, și de a le face și acorda acolo unele favoruri și scutiri speciale: arenzi lungi pe 15—20 de ani, a le face poduri umblătoare, pentru scoaterea lesnicioasă a vitelor din baltă, fie pe timp de inundațiune fie la ducerea ghieței: — sau chiar de ai sili de a-și în-

ființă între dânșii lăptării societare și tot felul de societăți cooperative în ceea ce privește, cultivarea vitelor.

Poate pentru aceste nici astăzi nu ar fi prea târziu, și unicul mijloc, de a scăpa țara de *birul enorm*, ce dă streinățăți pe fiecare an, pentru cumpărarea de remonți pentru armată din afară, și care ar putea foarte bine să rămână în țară. Cât de necesară este luarea unor măsuri specifice în favorul mocanilor, voiu cită un singur caz, personal cunoscut nouă. Unul dintre cei mai buni cultivatori de vite dintre mocani, Lazăr Dumitru a fost scos după moșia Ariciul pentru ca un alt arendaș, care „navea cățel, n'avea purcel“ cum se zice, oferise proprietarului cu vro câteva sute de lei mai mult, și fostul arendaș, care aveă la 400 capete de vite cornute de toată frumusețea, și peste 100 capete cai la herghelie, ne mai gășind moșie cu bune suhaturi și fănațe, a trebuit să desfacă și vină pe mai nimic vitele sale, munca unei vieți de om.

Acesta un caz pentru multe alte asemenea. Și astăzi sunt unii dintre seceleni încă mari și buni cultivatori de vite și de cai, cari au herghelii întregi între cari vom cita pe I. Sandu Popa Șorici, care are 130 iepe de prăsilă la Bordușani pe Borcea, încă din rasa cea veche a lor, pe frații Sasu la gara Mărculești vro, 30 iepe fătătoare, frații D. și N. Seceleanu la Slobozia au înființat herghelie nouă și se ocupă cu creșterea cailor având 155 iepe de Don și armăsari englezi, a lui I. Peteu la Calvini 20 iepe, a lui Radu Ionescu la Fetești 140 iepe, a lui Ghețu la Cosinbești 35 iepe, a lui N. Sulică la Ograda 80 iepe, a lui I. Moțoi 100 iepe la Țașpunar în Dobrogea și a lui Martin Ionescu la Biul—Biul 30 iepe a lui Niță Popa—a lui Suditu la Gara Murat cu 50 iepe din vechea herghelie a lui Hagi Moscu, a lui Sasu la Kaugagi—30 iepe provenite din aceeași herghelie a lui Hagi Moscu etc. Unii dintre ei dela stabilirea și colonizarea lor în Dobrogea au introdus și cultiva azi cai de rasă indigenă de Dobrogea: ca Neicu Stoian cu 20 iepe fătătoare, D. Văleanu 35 iepe la Enigea, V. Constantin cu 40 iepe, Enache Andrei la Cocargea cu 40 iepe I. Manolescu la Biul—Biul cu 30 iepe, I. Hagi Stoian la Casimcea cu 40 iepe etc. etc. Paguba însă ca uni din ei recurg la tot felul de curcitură și amestecuri de sânge.

Vedem deci, că mocanii ca păstori și mari cultivatori de cai sunt încă și astăzi un factor destul de important al țării, care nu trebuie disprețuit, mai cu seamă dacă vom țineă socoteală de faptul, că marii cultivatori proprietari și arendași au numai 8% din contingentu de vite, aflător în țară; iar restul sunt vitele țărănilor și moșnenilor de la munte, și aceste sunt toate degenerare din cauzele știute și cunoscute în de obște. Importanța mocanilor în cultură și producțiunea cavalină a țării, cu materialul de care dispun ei, și cu experiența lor transmisă din

tată în fiu, ese și mai bine la ivială prin faptul, că încercările făcute de stat pentru ameliorarea culturai cailor, cu înființarea hergheliilor armatei dela Pașcani, Nucet și Cislău nici una n'a dat rezultatele așteptate. Și în definitiv țara, nu se poate dispensa și desconsidera cultura animalului celui mai prețios, și de care în definitiv depinde și siguranța apărării sale, în lăuntru și în afară, și până la un punct oarecare și progresul Culturii. Apoi s'a schimbat mult condițiunile de creșterea vitelor prin întinderea plugării.

Modificând legea arendării bunurilor statului și a institutelor de binefacere, în special a câtorva domenii mari de la Dunărea de jos, în vederea trebuințelor specifice ale mocanilor și culturii întinse de vite — statul ar putea obține mari foloase atât pe terenul ameliorării culturii vitelor, prin creșterea de buni reproductori de rasă în țară, cât și să se scape de birul mare ce dăm streinătății, pe fiecare an pentru caii armatei, și care este mult mai însemnat de cât *haracul*, ce dădeam turcilor odinioară, și fără ca streinătatea să ne dea nimic în schimb. Mocanii transilvăneni ar putea cu atât mai ușor să contribuie la ameliorarea culturii cavaline din țară, după ce ei cunoscând isoarele și târgurile mari dincoace și dincolo de munți, intră ca cumpărători direcți și nu au lipsă nici de giambași sau de misiți, și nici de oameni streini pricepători la cai, cari mai mult te încurecă și mistifică decât îți folosesc; deci lor le sunt mai ușor accesibili achizițiunea de reproductori buni de valoare, decât la însăși marii proprietari, și la numărul mare de iepe ce au, lor li se plătește achizițiunea unui armăsar de rasă.

Am adus calul de lalomița în legătură cu caii săsești din Transilvania, pe motiv că secelenii se aprovizionau pentru hergheliile lor cu armăsari de reproducție, parte de pe la boierii și mânăstirile din țară, dar mai des îi aduceau din Transilvania, cumpărați în satele săsești, în bâlciurile din Țara Bârsei și secuime, ori de pe la Cohalm, din apropierea nemijlocită cu Brașovul. De 3 decenii însă ei au încetat de a cumpără și importă reproductori de rasă, din Transilvania, cam dela războiul vama încoace, tocmai într'un timp, în care contingentul de cai în Transilvania cu deosebire în satele săsești, s'a ameliorat foarte mult sub toate raporturile.

Prin stabilirea mocanilor în țară, și împroprietărirea lor în masă în Dobrogea, cu abandonarea obiceiurilor lor vechi păstrate din moși și strămoși, ei nu mai apar în târgurile mari transilvane și ungare, nici ca cumpărători nici ca vânzători, în detrimentul și al lor, și al țării. Ei au rămas staționari în economia vitelor cu rasele vechi de vite, moștenite după vremuri din moși și strămoși, așa că putem susține, că ei singuri mai posed și cultivă astăzi încă intact, vechiul cal săsesc de Transilvania, în jud. Ialomița și Dobrogea, întru cât și aceștia nu au degenerat în urma condițiu-

nilor economice schimbate. Debușul secelenilor pentru caii lor în timpurile mai recente eră la armata ces. reg. pentru cavaleria ușoară și la tren — apoi la cărașii cei mari numiți Bârsani, Prahoveni și la chirvanele cele mari de Ialomița, la cari se înhămau câte 7—8 cai la un car, și care mijloceau traficul între România și țările apusene, înainte de deschiderea căilor ferate. Satele săsești din Transilvania din împrejurimile Brașovului, Cohalmului etc. produc azi cai pentru sub-oficieri și cai de talie mai mare, pentru tren și artilerie; pe ai mocanilor noștri nu-i cumpără oficerii noștri bucuros nici pentru roșiori, ci numai pentru călărași.

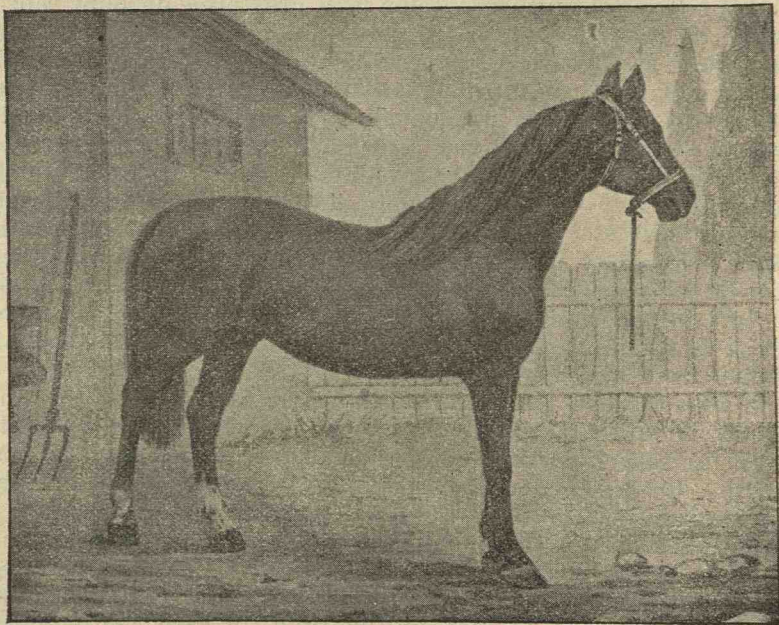

Fig. 18. — Armăsar de Ialomița.

Caii de Ialomița sunt mai mari, mai ciolănoși decât cei de Moldova, și nu sunt nici așa de bine făcuți și nici așa de durabili. Ei au o înălțime de 1,50—1,60m. capul mare butucănos, botul berbecat, gâtul lung și cam jos pus, spinarea lungă sapa teșită, coastele drepte, deci coșul nu este așa de bine format, partea dinapoi cam subțiată.

Picioarele sunt bine făcute, musculoase, însă copita

mare și moale. Până ce stepa Bărăganului eră nearată și o vastă pășune pentru tot felul de vite, pământul său tare ca ferul, producea la cai o copită solidă și frumoasă. Astăzi însă, cu dispariția vegetației aromatice de stepă de odinioară, ținerea cailor în Bărăgan este aproape imposibilă, și dacă se mai țin cai acolo, pe cele ogoare arate, dar mai des în Baltă, pe cele nămoale, cu prevaluri, bălți și nisipuri mărunte, cu foarte puțin petriș sau aproape de loc, copita lor pe pământul cel moale și înfoiat a crescut considerabil, dar a devenit mai moale. Apoi nesiguranța pășunatului în Baltă, din cauza inundațiilor mari, pe timpul cărora vitele se grămădesc cu sutele și miile pe cele grinduri și grădiști, duc lipsă de hrană cu săptămânile, până când izgonite și luate de undă și de acolo ori scoase printre valuri și sloii de ghiață pe distanță de kilometri, face să-și peardă mult din ceea ce au câștigat ca forță și valoare în timpurile cele bune. Neapărat, că dacă ar exista pe fiecare moșie câte un pod umblător, arendașii și proprietarii vitelor, le-ar putea scoate mai ușor de pe cele grinduri la uscat, și nu ar umblă cailor prin nămoale și printre sloii de ghiață. Se găsesc însă și între ei figuri destul de frumoase, fig. 18.

Debușul cailor de Ialomița este actualmente mai cu seamă la chirigii cei mari din București, cari după 3 cai pun încărcătura unui vagon, jumătate de 5.000 kgr., mai puțini la tramvaie și armată. Calul de Ialomița este, propriu zis, unicul nostru cal pentru muncile agricole, și chiar indispensabil în partea locului, pentru circulațiunea repede pe distanțele mari între sate și pe cele moșii de zecimi de kilometri lungime, la câțiva metri lățime pe câmpia vastă fără deal și fără vale. — Dar și pentru transporturi de lucruri grele și pentru poște, ei fac încă bună treabă. Așa numitele trăsuri de Floreasca și Hereasca, sunt toate aprovizionate cu cailor de Ialomița, ca și căraușii pentru transportul cerealelor la docuri și schele. La întrebunțarea progresiv mai mare a mașinilor în agricultură, cailor sunt indispensabili, și alătura de boii de Moldova ar merită să fie introdus calul de Ialomița, pe ori și ce moșie mare. Ameliorați cailor de Ialomița și feriți de cele nămoale în timpul inundațiilor, ar putea da buni remonți pentru armată, cum au și început unii dintre mocani să furnizeze remonți pentru armata română, bul-

gară și chiar turcească. Cu ameliorarea agriculturii și trecerea dela cultura rapace unilaterală, producătoare unic de cereale în

Fig. 19. — Car de povară de Ialomîța, după un tablou de Adolf Schreyer.

masă de azi, la cultura alternă, s'ar putea înființa pășuni și fă-

națuri naturale și artificiale de durată, pentru creșterea și ameliorarea cailor, pe lângă introducerea de armăsari mai buni.

Ungaria pe puste produce și cultivă mulțime de cai în situațiuni analoge, de și ea în multe locuri are teren nisipos și șalitros

4. *Calul tătarec de Dobrogea.* Iarăși un cal, în jurul căruia s'a făcut în timpul din urmă mult sgomot, prin prestațiile sale și s'a atras atențiunea publică asupra lui. Pe acesta l'au găsit la Români la luarea Dobrogei în stăpânire, în posesiunea Tătarilor și Turcilor de acolo, importat probabil de ei din Crimeea, la stabilirea lor în

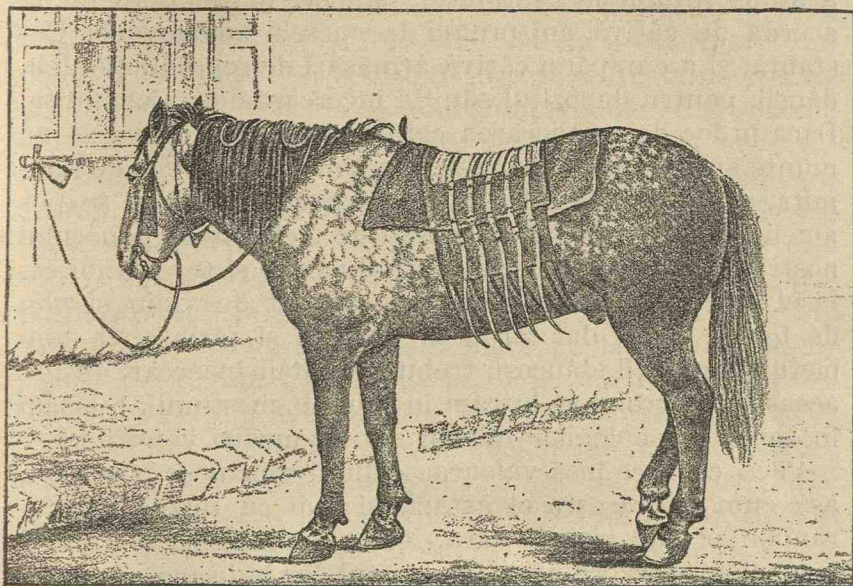

Fig. 20.—Cal tip. de Dobrogea.

Dobrogea. Mai frumos se găsește în satele Kara-Omer și *Daulu-Kioi*, în apropiere de portul Mangalia.

Caii de Dobrogea sunt mici de talie, numai de 1,30—1,35 m. După aspect ei trădează proveniența lor orientală, au capul scurt frumos, fruntea lată, profilul drept, ochii mari, vioi, urechile mici mobile, gâtul nu prea lung, grebenul bine așezat, spinarea scurtă, șelele lungi, sapa ceva teșită, coada bine pusă; încolo pieptul larg și adânc

— spetele piezișe, picioarele musculoase, copita mică dar foarte vârtoasă. Aspectul exterior în genere este plăcut.

Ceea ce caracterizează caii de Dobrogea, este însă o iuțime și o tenacitate deosebită, care îi pune în stare, să ia cu succes concurența cu caii cei mai iuți, arabi și engleși. Turcii și în special Tătarii se ocupă mult cu antrenarea lor; și selecțiunea și împărecherea se face pe baza prestațiunii, și întrecerile la dâșii sunt de regulă la jocuri, sărbători, ospețe, etc. La cursele dela Iași din 1900, 3 cai de Dobrogea și 3 cai engleși pur sânge au parcurs distanța de 8.000 m. în 10 minute, și un cal dobrogean a ajuns întâiul la destinație. Ministerul de Domenii le acordă de câțiva ani premii la cursele anuale dela Constanța, și a cumpărat câțiva armăsari de reproducție dela dâșii, pentru depozitul său de încercare dela Constanța. Dacă în loc de ameliorarea calului mocănesc, încercat de munte și a celui moldovenesc degenerat, ori a celui de Ialomița, care fără sacrificii mari din partea Statului se pot ameliora, și sunt mai apropiați de trebuințele poporului nostru, este mai nimerită introducerea și tot a unui călușel mic, fără talie și putere, ori cât de vioiu și plin de foc ar fi el, dar căruia îi lipsește și tăria și la umbletul pe munții stâncoși, trebuiește întâiu încercat, despre aceasta nu vroim să intrăm în fondul chestiunii, o lăsăm în sarcina ippologilor oficiali a d-lor medici veterinari.

Ceea ce face însă valoarea calului românesc peste tot, așa cum se găsește el astăzi, și mai cu seamă caii țărănilor și caii ziși de țară, este vânjosimea și tenacitatea lor extraordinară, cumpătul lor în hrană și puțină îngrijire ce li se dă. Cei mai mulți cu anul nu vin sub adăpost, ci rămân ziua și noaptea sub cerul liber ori priponiți de vre-un pom ori legați la câte un gard de noue. Chiar și la proprietarii mari și arendași, nu se prea văd grajduri sistematice și igienice, necum la simpli țărani. De un personal instruit în creșterea și îngrijirea rațională a cailor, pe moșiile mari deci mai că nu putem vorbi. Țăranii afară de vreo poieată de gard de nuiele lipit ori nelipit cu pământ, țin caii lor iarna afară și îi nutresc aproape exclusiv cu paie și coceni, nutrimente cu totul nepotrivite

pentru cal, animal nerumegător. Grăunțe, cevă orz și boabe de porumb le dau foarte rar.

Și cu toate acestea ei rezistă, sunt perfect aclimatizați cu solul și clima țării, și amăsurat ținerii și puterilor lor, sunt de o energie și vitalitate uimitoare. Caii importați din altă țară, cu greu să reziste mai mult de 3—4 ani și sunt ruinați cu totul, cea ce la cei de țară, nici după 10—15 ani nu se întâmplă. De sigur că merită și ei o soarte și îngrijire mai bună.

Însă creșterea și *cultura* cailor ca factor de producție, este cu totul insuficientă. Când ne gândim, că solul și clima țării noastre sunt foarte potrivite pentru o intensivă cultură și creștere de cai — dovadă Principatele în trecut — și vecinele Ungaria și Rusia pe stepele și pustele lor, și cu aceleași condițiuni economice și sociale, am putea să producem și noi cai în număr înzecit, și de valoare mai mare chiar decât în trecut, după ce cultura și știința de carte a pătruns deja în toate satele și clasele sociale. Cu deosebire proprietarii mari ar avea datoria de a-și înzestră moșiile lor cu cele necesare unei exploatațiuni raționale a pământului, și să țină iarăși herghelii mari ca în trecut. Arendașul mare pe termenul limitat pe 5—7—10 ani nici odată nu este așa de liber în acțiunile și întreprinderile sale ca proprietarul însuși.

La munte România posedă pășuni alpine delicioase, mult mai bune chiar decât cele din munții Transilvaniei și priincioase la tot soiul de vite; la coline și între dealuri are flora cea mai bogată în specii și foarte succulentă și substanțioasă, cum 'i convine bine calului, ca și terenul de acolo tare și accidentat, bun pentru dezvoltarea mușchilor și plămânilor; la câmp și în Bărăgan din neștiința și nechibzuța oamenilor, s'a distrus și a dispărut vegetațiunea aromatică și substanțioasă de stepă, căreia „i dedeau primăvara pârjol, ca să poată crește alta în loc“ și pârjolind cu iarba de multe ori și pădurile și crângurile, din neglijență bouarilor și păstorilor“. Iar la Baltă pe aluvioanele cele bogate și mănoase, statul, eforiile institutelor de bine-facere și diferiți mari proprietari posedă domenii vaste cu întinse fânațuri și pășuni

de luncă, de cea mai bună calitate și aromă, întru cât aceste nu sunt supuse inundațiunei și revărsării apelor, ca să le înoroiască. Ele nici pe de parte nu dau folosul ce ar putea să-l dea la o îngrijire rațională. Lipsește însă omul — atât personalul instruit și conducător, care să dea directiva și să urnească progresul, cât și brațele de muncă, argații și păstorii buni și bine instruiți. Câți din fiii de mari proprietari și de arendași știu să încalice un cal și să-l dreseze? și în câți din ei a fost infiltrată din copilărie dragostea cătră vite și plăcerea către viața de țară și de moșie?! Cum stăm ne va arăta îndată o statistică comparativă.

Deci cultura animalului nostru celui mai de valoare și mai stimat, nu este indiferentă nici pentru Stat, și n'ar trebui să fie neglijată nici de cătră marii proprietari și cultivatori. Pentru cai avem deuseu suficient în interior astăzi, și-l vom avea probabil și pentru viitor, ori cât de mare ar fi oferta; pentru exportul de vite oi și porci, umblăm noi mai mult.

Toate țările din jurul nostru au o întinsă cultură de cai, și apoi cultura lor a progresat poate mai mult decât a noastră, și ei găsesc deuseu suficient pentru caii lor. În Rusia, Podolia are contingentul cel mai mare de cai, căci se vin peste 13 cai la klm. pătrat; în Transilvania, Bucovina și Galiția se cresc caii binișor, mai cu seamă de cătră marii proprietari unguri și poloni, și de cătră coloniștii germani și sași; iar Ungaria pe pusteie ei monotone, cultura cailor a devenit un izvor de bogăție de întâiul ordin, și Ungaria din importătoare, a devenit exportătoare de cai în valoare de 25—30 milioane coroane anual.

Pe șesul și pusteie Ungariei de jos numit Alföld în comitatele: Cenad, Bichiș, Sirmiu, Torontal, Baci-Bodrog și Ciongrad se vin peste 80 de cai la 1.000 de jugere = 1.060 pogoane pământ de cultură, pe când în Transilvania la Sași, cari sunt cei mai buni cultivatori de cai, în com. Sibiu se vin numai 40 cai, Brașov 60 cai, Tirnava mică 50 cai, Bistrița-Năsăud numai 30 cai la 1.000 de jugere. Românii din Bucovina ca și cei din Transilvania, Ungaria și Bănat se îndeletnicesc mult mai puțin cu cultura calului, fiind și mai săraci în avere, ca foști clăcași și supuși străinilor, și tocmai calul reclamă o stare de avere și de cultură mai mare.

România ca stat independent și regat, a rămas departe înapoi

în cultura cailor; din motive greu de înțeles, a pierdut și ceea ce a avut odinioară, abandonând păstoria și cultura vitelor cu totul în favorul plugăriei exclusive, și a devenit tributara vecinilor săi din furnitoarea lor de odinioară. Județele cele mai bogate în vite posedă cai la klm.²: Dolju 10, Ialomița (Bărăganul de odinioară un imens suhat de vite) 13. Brăila idem 10. Râmnicu-Sărat 8. Constanța 7. Tulcea 4 (ambele Dobrogea). Vlașca 8. Teleorman 10. Romanați 9. județele de munte: Argeș, Mușcel câte 2, Gorju, Vâlcea, Bacău și Neamțu câte 3. Dorohoiu 8. Botoșani 6, Iași 5. Aceste din urmă aveau odinioară vestitele herghelii ale Moldovei.

Iar după posesorii de vite — marii proprietari și arendași de moșii din 7.183 inși, 1083 n'au nici un cal pe moșie.

698	au numai câte unul pe moșie		
1.595	au câte 2 cai	"	"
1.713	" " 3 — 4	"	"
1.363	" " 4 — 10	"	"
725	" peste 10 —	"	"

iar dintre săteni

485	inși au peste 10		
18.898	" " câte 5 — 10 cai		
69.433	" " " 3 — 4 cai		
116.996	" " " 2 "		
75.962	" " " 1 "		

95% din caii țării, sunt ai sătenilor. Marile Așezăminte Publice ca Eforia Spitalelor Civile, și Așezămintele Brâcovenesti din București, Epitropia Șt. Spiridon din Iași, Madona Dudu din Craiova, cari au vaste proprietăți rurale și zeci de domenii, dar nu țin și cresc nici una nici un singur cal. Singur Domeniul Coroanei a făcut un început în direcțiunea aceasta.

Statul, care prin secularizarea averilor mănăstirești a ajuns în posesiunea a peste o mie de domenii și moșii mari — din care unele posedau herghelii renumite, și mari tamaslăcuri de vite de tot soiul, s'a deșteptat prea târziu pentru salvarea materialului prețios din ele. Apoi este de mirat cum statul fiind în posesiunea a $\frac{1}{3}$ parte din suprafața țării ca domeniu public, guvernele noastre au fost totdeauna strânse la mână și pungă, când eră să înființeze și doteze instituțiunile de înaltă cultură a țării cu cele de lipsă, ci s'au preocupat ca ultimul preocupet de piață, destinându-le totdeauna moșii mici și în condițiuni cu totul nepotrivite. Nu este deci mirare dacă

încercările lui de ameliorarea culturii cailor în țară n'au reușit. Noi le vom schița după date oficiale.

Încercările statului de a înființa herghelii n'au dat rezultat. *Herghelia dela Reviga* din Ialomița, cu iepele sechestrate dela mânăstiri și armăsarii din Franța, a fost desființată, dejă după un an de funcționare.

Herghelia statului dela Pașcani (Ilfov) înființată la 1873 pe o moșie privată, a fost desființată dejă după 2 ani; herghelia dela Nucet (Dambovița) înființată doi ani în urmă, pe o moșie a statului și dotată cu 1.000 pog. pământ cu iarba bună, 400 pog. pădure și 100 pog. *smârcoase*, a durat 20 de ani (1875—1895), când a fost mutată la Cislău în jud. Buzău, în regiunea dealurilor, iar caii tare decimați de răpciugă, au fost împușcați mare parte; puțini au putut fi salvați și mutați la Cislău. La Nucet în anul 1885 după 64 iepe fătătoare, se prodususeră 16 mânzi.

Condițiunile de funcționare și existență la Cislău, sunt cu totul nefavorabile unei herghelii sistematice, și a ori și cărei creșteri de cai raționale. Cele 344 hectare de teren ce-i sunt afectate, formează o strachină de luncă, în care se adună toate apele și nămoalele de pe dealurile vecine, de-i noroiesc iarba și fânul, și jumătate din terenul ei este mlăștinos din cauza vinelor de apă subterane. Apoi în locul acela închis de toate părțile de dealuri, ca adăpostit de vânturi, și totuși este expusă la curenți din 3 părți de pe apa Buzăului și a Bâscei; aerul nu se poate premeni, roua stă pe iarbă până către orele 10 a. m., iar după aceea pe la 11 a. m. este dejă o căldură insuportabilă, de animalele nu mai pot rămânea la pășune liniștite, ci trebuie să caute umbra chiar dacă ar fi și iarbă bună în de ajuns. Și ca culme — herghelia nu posedă nici pășune, nici fân, nici orzul ori ovăzul necesar întreținerii cailor, ci fânul, ovăzul, până și paieile de așternut, trebuie să le cumpere și aducă dela orașul Buzău, distanță de peste 40 klm. Iarba naturală aci e prea luxuriantă, aci e păiuș, trestioară, șovar și chiar trestie. „În Crivina de salcie și arini se țin mulți tăuni de cei mari, de care suferă mânzii foarte mult“.

Mult a păcătuit și vecinicile schimbări de persoane, a directorilor și ofițerilor subalterni, veterinari, sub-ofițeri și până jos la soldații de rând. Dintre comandanții hergheliei, luați toți din front, au stat în fruntea hergheliei unul 8 ani, altul 3, alții apoi câte 1 an, 2 și 3 ani și iar 8 ani, în total în 25 de ani s'au perândat vr'o 8 directori de herghelie ca comandanți, dintre cari nici unul cu pregătirea necesară și cunoștințe de zootehnie. Așa la fel, cu personalul subaltern și inferior. Veterinarii, luați dela menirea și destinațiunea lor ca medici veterinari, și trimiși pe câteva luni în străinătate ca să se formeze și specializeze anume în conducerea hergheliilor (!) iar nu în căutarea și tratarea boalelor cailor. In alte state hergheliile și depozitele de armăsari ai statului, formează o bransă a parte — Gestüttsbranche — și oamenii lor își petrec viața întreagă, în una și aceeași herghelie, și la aceeași rasă de cai; și poate zestrea lor cea mai de valoare este un contingent de buni sub-ofițeri încercați, și cari sunt de 20—30 ani în herghelie. Soldații de rând însăși se caută să fie din satele, unde se cresc cai buni, și să aducă și ei d'acasă oare-cari experiență în a umbla cu caii și de îngrijirea lor, cari întorși la vetrele lor după liberarea din armată, să poată fructifica și ei cunoștințele dobândite.

Herghelia dela Cislău numără la 300 capete de cai. Dintre armăsarii ei reproductori merită o mențiune, armăsarul Djerid, arab curat de 1,48^m foarte frumos cu forme arăbești însă de origină necunoscută, și trecut de 20 ani. Mânjii lui es mai toți vineți.

„Din iepele vechi dela Nucet, numai 5 au trecut la Cislău și cu 36 cumpărate în anul 1893, iar la Cislău s'au mai cumpărat alte 45 iepe. Numărul lor actual este 122 iepe fătătoare, din cari 60 pur sânge englez, 10 pur arabe, 5 anglo-arabe 33 de jumătate sânge englez, 14 românești și 141 mânji de diferite etăți“.

„Dintre 50 armăsari reproductori, aproape toți importați, au fost 20 arăbești, 2 rusești și 28 englezești. Ca și iepele, mare parte din ei sau reformat după 1—2 ani “

Despre rezultatele obținute la herghelia Cislău, medicul veterinar, d-l maior P. Stavrescu, se exprimă astfel: „În 25 ani herghelia a dat 45 mânji dela 15 iepe arăbești cumpărate, 115 mânji dela 55 iepe englezești cumpărate și 281 mânji dela 95 iepe născute în herghelie, sau în total 441 mânji dela 167 iepe fătătoare, ceea ce revine câte 3 mânji de fiecare iapă, și la 17 mânji pe an în

toată herghelia, iar ca culmea succesului, produșii lor în majoritate au fost reformați.

Intr'o broșură recentă *Herghelia militară și studii de agricultura țării* 1903, la pag. 18 d-sa zice: „Mai pre sus de toate, produșii Cislăului nu au ținuta aceea marțială, aceea prestanță de cai de elită, însușiri cari se impun unor armăsari ai statului, destinați a îmbunătăți o rasă. Mai toți sunt voinici, bine legați, dar cam *butucănoși* și cam *molateci* (sic!); n'au acel ce care să inspire destulă distincțiune.“

In astfel de condițiuni, și sub o atare conducere, este greu de a încercă să arăți direcția și influența, ce a dat-o herghelia militară, asupra producțiunii cavaline a țării. „Cu stația de montă și pepiniera de încercări zootehnice în ovicultură la Constanța, în fostul târg de vite“ altă creațiune nenorocită, pendinte de Ministerul Domenielor, ajunse cu totul sub conducerea veterinarilor, ne dispensăm de a vorbi. Când pier într'un an din o turmă 581 oi merinoase de cărciaș și se mai importă alți berbeci merinoși pentru reproducție, este ceva ne mai pomnit. Vom zice și noi cu contele G. Wrangel: „Mit dem blossen Fortwursteln darf keine Zucht sich begnügen: sau pe românește: „Cu trecerea de pe o zi pe alta, nici o creștere de vite să nu se mulțumească“. Chestia ameliorării și ridicării culturii cailor, și înființarea de herghelii din partea statului, nici astăzi nu este încă resolvată, deși este o chestie vitală pentru țară și economia națională. Ea nu este atât de atribuțiunea Ministerului de Răsboiu, cât mai mult celui de Agricultură și Domenii, și a agricultorilor.

Mult mai curând va obține statul rezultate prin depozitele sale de armăsari, la o bună repartizare a lor, și prin încurajarea producțiunii particulare și a sportului.

Cei 144 armăsari reproductorii, ce îi are Ministerul de războiu în toată țara, sunt însă prea puțini la număr pentru România, când în Transilvania singur la depozitul dela Sân Geors, (Sepsi-Szent György) și Homorod sunt 334 armăsari de rasă, mai mult ca îndoit, și Transilvania e o țară mică cu 96% proprietate mică.

Nouă ni s'ar părea mult mai nemerit lucru, de a concentra pe toți armășarii statului actuali în 2—3 puncte principale producătoare de cai ale țării, bună oară în Moldova de sus, județele Botoșani, Dorohoi, și în Ialomița pentru Bărăgan și Dobrogea, unde există deja un început bun de cultura cailor, și a lua acolo măsurile accesorie, de introducerea *aprobării armășarilor particulari și ai comunelor*, întru cât nu sunt suficienți ai statului, pentru bătaia tuturor iepelor de prăsilă, și jugănirea tuturor mânjilor neapți la etatea de 1 an; apoi luarea de dispozițiuni transitorii, ca pătrimea din domeniile și moșiile statului, să nu se mai are de loc, și să rămână ca *suhat de veci* pentru vite, ca să se reînființeze din nou vegetațiunea substanțioasă și hrănitore de stepă pe pământul cel tare; și prevederea tuturor moșiilor mari și mici dela Baltă, și a satelor de pe marginea Dunărei și Borcei, *cu poduri umblătoare*, ca proprietarii vitelor să nu fie siliți de a lăsa caii să umble prin cele nămoale și nisipuri mărunte, și nici să scoată vitele cu înotul printre sloii de gheață și prin valurile furioase. Mai târziu, când se va înmulți numărul cailor și armășarilor produși, treptat se pot da și la alte județe și succesiv la țara întregă.

Din aceștia sunt 58 cumpărați și 82 prășiți în herghelie, iar după sânge 37 pur sânge englez, 7 pur sânge arab, 8 anglo-arab puri 75¹/₂ sânge englez și jumătate sânge arab, 9 curcături nedeterminate și 4 românești.

Dintre hergheliile particulare din țară cari au dobândit frumoase succese în țară și străinătate, este herghelia Albatros a d-lui A. Marghiloman dela Buzău, care cultivă sângele englez pur, inițiatorul sportului în România. Neapărat introducerea instituției alergărilor și în provincie, la Constanța, Brăila, Iași și Craiova, Botoșani și Iași va avea o bună influență asupra dezvoltării și ameliorării culturii cailor. Cu un cuvânt în România, pe terenul culturii cailor este mult, este aproape totul de făcut.

Asupra hergheliei **Albatros** și a societății Jockey Club Român, am primit dela locurile competente următoarele informațiuni:

Hergheția de pur sânge a d-lui A. Marghiloman, numită herghelia *Albatros* este așezată în Buzău. Paddockurile în cari se face creșterea, sunt unele împrejurul villei, celelalte pe terenul chiar de antrenament al cailor de curse. Cele dintâi sunt canalizate și putându-se arroza copios — sunt totdeauna verde. Gazoanele plantate sunt din semințe engleze.

Proprietarul însă pune mai mare preț pe calitatea ovăzului — care se dă până și mănșilor de lapte decât pe frumusețea ierbei.

D-l Marghiloman a fost adus să crească exclusiv pur sânge, în urma încercărilor ce făcuse, de pe la 1882 încă în hergheliele tatălui d-sale, de a încrucișa pur sângele englez, cu iepele române. Numai după ce experiența i-a dovedit, că pur sângele englez produce *modeluri armonioase*, întru nimic deșirate, cu iepele române ori cât de mici la talie, a căutat d-sa explicațiunea acestui rezultat fericit; studiile urmate iau dat explicațiunea fiziologică a lucrului. *Consanguinitatea* face că armăsarul englez, cel mai afinat, *întâlnește* foarte bine cu iapa română, cea mai rustică chiar. Calul englez este calul oriental, adaptat și cultivat în Europa; iapa română este coborâtoare calului oriental, mai puțin cultivată, degenerată chiar, dar tot oriental. Identitate de globule în sânge! De aceea d-l Marghiloman a regretat pururea, când s'a pierdut vremea căutându-se ca ameliorator, armăsarul *arab*, sau după moda cu totul recentă, armăsarul *anglo-arab*, când este așa de simplu să iei *englezul*, adică arabul perfecționat și crescut la talie! Experiența lui personală nu i-a dat o singură desmintire.

Hergheția sistematică de pur sânge a început să funcționeze la 1889: primele ei nașteri înregistrate în Stud-Book sunt din 1890.

Ca armășari au funcționat la început: *Albatros* și *Villeroy*, importați din Franța; cai bine conformați dar de clasă modestă; fiecare din ei câștigase alergări în patria lor de origină.

La 1892 a fost importat *Sledge* și la 1895 *Goum*. Aceștia erau deja de o clasă mai răsărită și câștigaseră fiecare 50.000 fr. premii în Franța. *Sledge* a creat o rasă în România și fii lui sunt căutați ca reproductorii: caracterul distinctival lor este robustețea, spinare ireproșabilă, bine legată, ciolane bune.

La 1901 și 1902 d-l Marghiloman, păstrând în herghelie din iepele cele mai bune date de *Sledge*, a căutat să primenească sângele și a importat pe *Contretemps* și pe *Solon*, cari sunt născuți în 1897.

Contretemps este din creșterea baronului de Rothschild, pentru care a câștigat 54.000 fr., în Franța. Din *Le Nicham*, și *Convallaria*, el întrunește sângele lui *Hermit*, lui *Wellingtonia* și lui *Barcaldine*, adică curente prețioase din cel mai căutat sânge englez.

Solon este din creșterea d-lui Gaston-Dreyfus, pentru care a câștigat în Franța o sumă însemnată de 124.000 fr. Fiu al lui

Saint-Damien, care a produs deja un câștigător al marelui premiu din Paris (*Chéri*) și al lui *Sagesse*, el reprezintă sângele atât de căutat azi, al lui *Saint-Simon*.

Acești doi armăsari sunt evident de o clasă înaltă, și probabil nu vor putea fi întrecuți pentru câțiva ani. Desvoltarea sportului nostru și condițiunile de desfacere ale cailor noștri nu permit în prezent sacrificii și mai mari.

Iepele au fost recrutate totdeauna cu cea mai mare îngrijire în Franța sau în Anglia. Una singură venia din Austria. *Pajtasné*, iapă de o fecunditate nespusă, care reprezintă sângele lui *Buccaneer*. În anii din urmă s'au adăogat acele din mânzele, produse ale hergheliei, cari prin selecțiune riguroasă au dovedit calitatea lor. Așa sunt azi pe tabloul hergheliei patru iepe crescute în țară, cari par că țin bine rangul lor: câștigătorii populari a curselor de astă toamnă, *Spuma* și *Stânca* sunt născute din tinere iepe române, după cum *Pilar-Moșu*, alt mânz de 2 ani câștigător, este fiul unui armăsar, el însăși născut la Villa Albatros și căruia i s'a dat două iepe de încercare. Ultimele impotațiuni (în 1904) sunt a trei iepe de sânge mare, două din Anglia, și una din Franța.

Influența hergheliei Albatros asupra reproducțiunii în țară pare a fi precumpănitoare. Mai întâiu în Ialomița, la frații Seceleanu se găsește ca amelioratori *Sledge*, despre care am vorbit, cu fii lui români *Sir Walter* și *Eric* și cu nepotul lui *Spătar*.

Încolo va ajunge să citez următorii reproducători masculi, născuți în Buzău, și împrăștiati oarecum în toată țara.

Paradox, în județul Roman, cumpărat de d-l Zarifopol.

Sa Grandeur, în Dorohoiu, cumpărat de d-l C. C. Vernescu,

Melingue în Teleorman, cumpărat de d-l Dinu Golescu.

Pic în Ilfov, la Prințul Barbu Știrbey.

Vornic și *Saint-Cyrien* la d-l Grăjdănescu în Vlașca probabil.

Eyolf, în Moldova, la D-na

Primar la D-nu Mavrodin în județul Brăila.

Ardeal în Prahova la d-l George Cântacuzino.

Cioban, *Cobzar*, *Argeș*, *Edwin*, *Vintilă-Vodă* *Le Vengeur* la Stat (Ministerul de Războiu).

Penteleu la Stat (Ministerul de Domenii)

Parîngu la d-l Filip Corlătescu, în Prahova îmi pare; *Monrose*, vândut prințului Moruzi și de acesta Ministerului de Războiu la Cislău;

Din cei importați: *Dalipan*, vândut d-lui C. Miclescu, a creat o rasă la Pașcani, iar *Goum* s'a dus, în Teleorman la d-l Emil Petrescu.

Citez pe cei mai cunoscuți.

Numărul iepelor, însă, împrăștiate din Herghelia-Albatros este mai mare decât al armăsarilor. Este însă clar că ori cât de nu-

meroase ar fi, ele nu pot avea acțiunea ce vor avea reproducătorii masculi,

Pentru a încheia citez, pe nume de familie, sângele reprezentat actualmente în Herghelia Albatros :

Scottish Chief prin Sa Grace.

Etre Bard prin Softwing și Speedwell

Bruce prin Sagesse și Dina

Hermit prin Maid-of-Casth și la Vedette

Stuart prin La Vigie

Dollar prin Opérette, Antium, Mzelle-Cré-Nom, Elisa

Hampton prin Finlas

Doncaster prin Shama și Daisy-Bell.

Alte herghelii particulare, cari se ocupă cu cultura calului de curse sunt: herghelia d-lor Negroponte dela Mărășești de curând întemeiată, și a d-lui Locot. George Moruzi dela Buccegea (Botoșani), a d-lui George Pleșea în Dolj are la 40 cai pur sânge pentru curse și jumătate sânge, mult căutați de oficerii de cavalerie având talia mai mare de 1,56^m. Herghelia d-lor M. Mărăscu în Romanați cu 40—50 cai de aceeași proveniență și origine, a d-lui D. Stamu lângă Brăila cu vr'o 70 iepe românești cu armăsari anglo-arabi.

Jockey Club.

Societatea de Incurajare pentru îmbunătățirea rasei cailor, mai cunoscută sub numele de *Jockey Club* s'a fundat la 8 Ianuarie 1875. Ea a fost recunoscută ca persoană juridică prin legea din 28 Martie 1892. Încă dela fundațiune M. S. Regele (pe atunci Domnitor) a acceptat preșidența de onoare, și Societatea numără azi vre-o 215 membri. Ea este cărmuită de două comitete: unul administrativ, cellalt special pentru creșterea cailor. Societatea are în capul ei doi vice-preșidenți (M. S. Regele fiind prezidentul de onoare), cari fac de drept parte din ambele comitete.

Primii Vice-Preșidenți au fost: Prințul Dimitrie Ghica (1875—1880) și D. Al. Plagino, înlocuit la 1876 prin Generalul G. Manu care este în funcțiune și azi. Prințul Ghica a avut de succesori pre regretatul Grigore C. Cantacuzino, căruia în 1903 a succedat D. Alexandru Marghiloman.

Jockey Clubul a făcut sacrificii imense pentru cai. A instalat un prim hippodrom lângă moara dela Floreasca, iar în anul 1882 actualul hippodrom dela Băneasa. Societatea este numai locatară a terenului care aparține Ministerului Domenielor. Ea a făcut până în anul 1903 instalațiuni pentru o sumă de 204 000,

iar în 1904 a mai cheltuit 110.000 lei pentru aducerea apei și refacerea parțială a Tribunalelor.

Societatea a distribuit dela 1880 până azi în premii pentru alergări, suma de 2.368 619 lei. În această sumă intră 1) subvenția acordată de ministerul de Domenii dela 1887 încoace și care, aci de 5.000 lei, aci mai mare, aci mai mică, însumează până azi suma de 102.750 lei; 2) Premiul M. S. Regelui care, înainte de 1882, consistă în obiecte de artă, iar care dela 1882 încoace este anual de 4.000 lei; 3) Premiurile date de Ministerul de Răsboiu pentru acele din alergările militare, cari se aleargă în București; 4) Produsul rețetelor zilelor de curse, și în fine suma de 648.259 lei dată din fondurile proprii ale Societății.

Dacă se adaugă la această cifră, cifra instalațiunelor și spelele anuale de întreținere, se poate bine aprecia întinderea sacrificiilor ce și-au impus societarii.

Dacă se compară cifrele bugetului ce trece prin canalul Societății, cu cifrele din bugetul Statului afectate hergheliei dela Cislău, — și se pun față în față calitatea reproductorilor importați de Stat—cel din urmă arabul *Geafar* în 1896 —cu calitatea reproductorilor importați sau produși grație curselor,— se poate vedea cât de fecundă este opera Societății.

De altmintrelea Statul începe a recunoaște valoarea operei ei, de care, de doi ani încoace, Ministerul de Răsboiu cumpără cu predilecțiune reproductorii lui prin grajdurile de curse și foarte înțelepțește lucrează, de oare-ce știe ce cumpără și poate prevedea unde merge cu ceea-ce cumpără.

Exemplul Societății de încurajare a găsit imitatori, cărora de altmintrelea Societatea mămă le dă tot concursul ei. Acum doi ani s'a fondat un Jockey-Club la Craiova și anul acesta unul la Brăila. Societatea din Craiova se ocupă numai de pur sânge; cea din Brăila cultivă, paralel, sângele curat și jumătate sângele; ea a înființat chiar un Stud Book pentru caii de jumătate sânge și are drept obiectiv încurajarea acestei rase de serviciu prin alergări în treapăt și în galop.

Dacă ar fi o dorință de exprimat, ar fi ca Societatea de încurajare să restrângă treptat încuragiările ce dă cailor importați pentru a mări, în bugetul ei, încuragiările rezervate cailor născuți în țară. Credem că am ajuns în stadiul în care importățiunea din afară vine de sineși, și în care toate încuragiările trebuie să fie pentru creșterea din țară.

Societatea ține Stud Book adică registrul, prin care se constată filiațiunea legală a cailor de pur sânge; însăși caii Statului nu pot beneficia de calificația de pur sânge, dacă nu sunt înscriși de Societate, în anul nașterii lor.

În 1904 au fost declarați 55 mânzi și mânze de pur sânge și 19 importațiuni de această rasă.

§ 8. CAII AUSTRO-UNGARI.

a) *Caii de Transilvania.* Despre calul mocănesc și secuiesc am vorbit pe larg, și în parte, și despre cel săsesc vechiu, de present încă în posesiunea secelenilor. Rămâne să mai verbim ceva despre ținerea și regimul de acolo. Ii putem deosebi după naționalități chiar.

În regiunea deluroasă a Ardealului, cu terenul peste tot accidentat, satele săsești, foste cea mai mare parte libere și până la 1848, și aveau aproape peste tot pășuni și fânașuri foarte bune, păduri mari și hotare estinse, tot-deauna au ținut cai mulți, și relativ mai mari, decât ai românilor și secuilor. Ei își făceau și fac până azi muncile agricole cu preferință cu cai, cari erau chiar indispensabili pe hotarele lor estinse, și cu terenul de cultură în devălmășie și la mari depărtări, pentru comunicațiunea mai lesnicioasă. Fiecare sat avea o frumoasă *stavă* de cai, ce vara numai foarte rar venia seara în sat, ci rămânea în câmp, de scoteau caii ziua și noaptea la pășune. Contra furtului și pripasului, erau făcuți păstorii *români* solidar responsabili, ei trebuiau să dea *felelatul* pentru toate vitele satului, furate ori pierdute, date în paza lor ori nu. Iarna țineau sașii caii în grajduri masive de piatră și zid, podite și bine ventilate; și îi hrăneau cu fân, otavă și grăunțe; țesălați și periați. Un defect al regimului lor era ca de cele mai multe ori, ei prindeau cai și boii împreună la același car și plug, care nu era tocmai o *antrenare*. De aci erau și caii lor mari dar *moi* și *flegmatici*, ca și stăpânii lor.

De altfel valoarea cailor săsești, se pare că nu prea era mare. Așa comisiunea de recenzământul cailor pentru armată din anul 1875, când a conșcris toți caii din comitatul Brașovului, între 17.764 capete a găsit numai 151 cai apti pentru cavalerie, 152 pentru tracțiune, și 64 pentru transporturi pe sămăre; iar în comitatul Ciuc—la secuii de acolo și mai puțini. Între 11.446 cai, buni pentru cavalerie erau numai 9, pentru tracțiune 19, și pentru transporturi pe sămăre 52.

Dela războiul ruso-român-turcesc în coace, însă raporturile economice și de creșterea cailor s'au schimbat aproape radical în Transilvania; în locul pământurilor parcelate la exces, și în dăvălmășie, s'a introdus aproape la toate comunele săsești *comasarea* și regularea din nou a proprietății rurale, și muncile agri-

cole reduse, au atras după sine o împărțire a muncii și specializarea, intru cât degajate de transporturile cele multe și fără de folos, se poate lucra și cultivă azi și pământul mai bine.

În urma comasării seversite lucrările cele grele ale plugăriei: arat, transporturi de gunoiu, de lemne dela pădure etc, se fac exclusiv cu boii, și numai lucrările mai ușoare se fac cu caii—la căruță, mașină de semănat, prășit, greblă—de obicei cu iepel de prăsilă. Pe lângă pășunile și fânețele vechi, încă în ființă și nealterate, s'a adaos cultura trifoiului, lucernei și a sfeclilor de nutreț pe pământurile comasate și cultivate în cultura alternă. În locul armăsarului comunal obligator, în preț de 200 fl (500 lei), s'au introdus aproape peste tot baterea iepelor la armăsarii statului, și în satele săsești sunt stațiuni de armăsari la 2—3 comune. Sara și noaptea caii din cireadă nu mai rămân în câmp pentru pășune pe timp și bun și rău, ci vin seara în sat, ca să îngrijească fiecare stăpân de ei, să le dea de mâncare și grăunțe. Unele sate din Țara Bârsei au introdus chiar stabulațiunea, ceea ce nouă nu ni se pare tocmai nimerită, chiar pentru raporturile economice de acolo. Alte sate asociate mai multe la olaltă, au înființat și închiriat *pășuni speciale pentru mânzi*, în păduri și munți.

Contingentul de cai de astăzi din comunele săsești, deși redus în număr pe alocurea, dar ca calitate și valoare nici că poate fi comparat cu vechii cai de țară. Țărăni sași produc tot cai de armată și pentru birji. Un bun debușeu pentru mânzi îl găsesse la stat, pe cari statul îi cumpără la etatea de un an, pentru a-i crește de remonți la hergheliile și depozitele sale dela (Bileac) Bistrița. Cumpărători indigeni și streini cutreeră satele săsești vara și iarna. Târgurile mari de cai sunt la Brașov 21 Maiu 10 Octomvrie st. n. Preșmer și Baraolt 21 Ianuarie 23 Iulie Cohalm 1 Martie, 9 Iulie, 27 Septemvrie, 21 Decemvrie, Sangeors 3 Februarie, 17 Aprilie, 11 Iunie, 2 Octomvrie; Sibiu 18 Aprilie, 29 August, 29 Decemvrie, toate stil nou. Mures Oșorhei 1 Iunie târg de cai, la Cluj 7—9 Ianuarie, 9—12 Martie, 27—29 Iulie, 28 Octomvrie până la 1 Noemvrie. Pagubă că Românii dintre sași ca mai săraci, nu se pot încă îndeletnici cu cultura acestui animal prețios. Românii în satele românești persistă cu îndărătnicie pe lângă agricultura veche cu sistema de 3 câmpuri și ogorul obligator tot al 3-lea an ($\frac{1}{3}$ din întindere) sau supranumită și *sistema răbdărilor prăjite*. În timpul din urmă, românii din comitatul Sibiului au început a se mișcă și ei serios, pe terenul ameliorării agriculturii și creșterii vitelor.

Despre rasele cailor de țară actuale din Transilvania, vom vorbi la depozitele de armăsari și la herghelia Statului.

În Transilvania mai cu seamă în cea centrală și de nord-vest însă, unde eră și este încă proprietatea mare

bine reprezentată, marii proprietari unguri și secuii din Triscaune (Háromszék) se ocupau din vechime, și se în-deletnicesc și astăzi, cu bun succes cu cultura *cailor de lux*. Calul de lux transilvan, se bucură în vechime de o bună reputațiune, și eră superior celui de Ungaria propriu zisă, de pe puste. Am văzut mai sus că la înființarea mării herghelii ungare dela Mezöhegyes s'au aplicat mai numai iepe moldovenești și ardelenesti, și de tot puține, cele cumpărate din Ungaria proprie. Apoi este lucru cunoscut, că multe hergelii private din Ungaria de est și centrală, și chiar din Galiția, și dătoresc reputația lor cailor și sângelui ardelenesc, ce au introdus în ele.

Caii ardelenesti să se fi bucurat odinioară de o bună și meritată reputațiune, pe care au pierdut-o prin încrușișări oficiale, nepotrivite.

Că rasa cailor transilvani eră superioară celei de Moldova, ca probă ne poate servi, că armăsari ardelenesti continuă a fi reproductori în herghelia dela Mezöhegyes aproape o sută de ani dela înființarea ei, neîntrerupt dela 1785—1856 și apoi dela 1862 până la 1871 inclusive, când și ei încetează cu totul, iar dela 1792—1812 erau peste 20 și până la 36 armăsari în permanență, și cel mai mare număr au fost 52 în anul înființării.

O probă mai mult de valoarea superioară întrinsecă a calului transilvan.

Despre originea și vechimea calului de lux transilvan, s'ar așteptă cinevă, și cu drept cuvânt, ca să fi rămas multe urme de reproductori turcești, dela garnisoanele turcești și tatarești, ce ocupau și apărau cetățile și fortărețele turcești dela frontiera Transilvaniei: Lugoșul, Timișoara Lipova, Oradea-Mare, etc., cari au fost peste 150 ani în stăpânirea turcilor, ori dela armatele turcești și tătarești, ce treceau des prin țară. Urme de sânge dela ele nu s'au păstrat ca nici dela caii armatelor germane, austriace, vallone, din timpurile lui Basta și Castaldo, de cai mari și grei; vor fi perit poate în războaiele crunte dintre curuți și lobonți, care au pustiit țara.

Și cu toate aceste au fost și au rămas urme de sânge dela caii orientali, importați direct din Arabia, Turcia și

dela Tătari, de către oligarchi, anume pentru reproducție, cum mai scâpă câte unul și dintre animalele originale, ce se strecurau prin țară, pe timpul lui Napoleon pentru el și alți potentăți și principii, către țările apusene. Unele din hergheliile private ale aristocrațiilor transilvani, și deduc originea lor până prin sec. al XVI de es. cea a familiei bar. Wesselényi dela Jibău, până la anul 1500.

Azi posedăm în publicațiunea comitelui C. G. Wrangel despre ippologia Ungariei în vol. IV istoricul a diferite herghelii particulare ardelenesti, dela sfârșitul sec. al XVIII și prima jumătate a celui al XIX, făcute la inițiativa bar. Nicolae Wesselényi orbul pe la 1847, și păstrat în archiva castelului dela Jibău. Reproducem și noi unele pasagii din ele, d. es. scrisoarea contelui Iosif Csáki asupra calului vechiu ardelenesc, și cauzele decadenței sale. Observațiunile lui nu și-au pierdut valoarea lor nici până în ziua de astăzi, și ne pot servi observațiunile sale și nouă ca îndreptare:

„Este demnă de văzut zice el și herghelia contelui Nicolae Wass (dela Țaga) într'atâta, că aceasta se compune numai din cai prășiți din vechea rasă transilvană. Ei sunt niște cai mici de statură, cu capul ceva cam mare, gâtul scurt însă bine legați în șele, tari și musculoși, sirepi, oțeliți și nedestructibili. Ei stau vara ziua și noaptea afară sub cerul liber, iarna se adăpostesc sub câte un șopron deschis, în vre-un colț al curții (fermei), ca să fie apărați în câtva și de lupi (!). Hrana lor se compune exclusiv din paie de cereale; de aceea indivizii mai slăbuți, trebuesc ridicați cu prăjinile, pentru a fi puși în picioare. Caii aceia însă, cari au suportat acel regim, devin niște animale indestructibile, foarte rezistente și în stare să îndure cele mai mari privațiuni.“

Despre herghelia sa proprie dela Almașul mare, și ale altora, contele scrie:

„Fiind-că mie mi s'a inoculat din frageda copilărie (!) dragostea și pasiunea către calul nobil de rasă, mi-am dat totdeauna silința, nu numai ca să mă folosesc de el, ci să-i studiez și naturelul și calitățile lui. Cu chipul acesta am ajuns la trista convicțiune, ca descendenții cailor vechi transilvani, ce derivau din sânge oriental tătăresc, animalele acele mici pietroase și bine legate, cu cheșița scurtă și cu gâtul scurt, vioaie, tenace, iuți și docile, ele au pierdut mult din calitățile lor prețioase de odinioară, prin neglijența dar și ignoranța cultivatorilor. Relativ

mai curat s'au păstrat ei numai în Secuime, la frontiera României, până unde mania *hispano-anglo-arabă* încă n'a pătruns.

„Cauzele acestei degenerări a călului valoros transilvan sunt:

a) „*Neglijența*. Iepele fetătoare rămâneau vara și iarna afară sub cerul liber. Acesta încă ar fi fost până la un punct oare care justificată. Dar eră de neertat lipsa de scrupule, de a grămădi iarna sărmanele dobitoace în niște coșare strimte, cari să nu le ofere nici un adăpost contra asprimei intemperțiilor, unde ele steteau în paie până la foale, și cari erau și hrana lor de căpetenie. Eră o raritate ca sa li se deă vre un șopron acoperit și deschis numai de o parte, unde totuși ei să fie în câtvă adăpostiți. Ca prin această măsură aveau să sufere mult nu numai iepelile fătătoare, dar și fătul din pânțelele lor, aceia este evident.

Aceeași soartă li se dedeă și mânzilor și cărlanilor. Consecința naturală, că aceștia se piperniceau și degenerau în prima fază a etății lor. La vârsta de 3 ani și jumătate, ei erau apoi prinși cu arcanul, și puși la grajd pentru dresare. Totuși la tratamentul și îngrijirea cea mai bună, sărmanele dobitoace stingerite în creșterea și desvoltarea lor, nu se puteau reculege mai mult. In cele mai multe cazuri ei rămâneau niște mârtoage cu afecțiuni spre boale astmatice.

b) *Ignoranța*. Mulți cultivatori urmează sfatul fără de a medită ei înșiși, de a crește numai cai mari, căci numai aceea se caută și se plătesc bine. Din cauza aceasta se întrebuintează la noi tot felul de armăsari streini, cari produc mai mult niște cai înalți, lungi în picioare, cu chesita lungă și moale, slabi în șele și cu sapa surpată și supti de foale. Afară de aceea ei schimbă în fiecare 2 sau 3 ani armăsarul reproductor, tocmai așa precum se practică în ovicultură, împerspătarea sângelui. Cu acest procedeu cum să se formeze însă un anumit tip propriu?

c) *Prejudiciile*. Când împăratul Carol al VI-lea s'a mutat din Spania la Viena cu reședința, atunci toată lumea a trebuit să-și însușească eticheta și obiceiurile spaniole, atât în Austria, cât și la noi. *Andalusul sumeț, Aragonesul nobil* cu acțiunile lor înalte erau animalele cele mai propice, pentru turnierele ce se jucau într'un cerc restrâns de oșpeți la școala de înaltă călărie, și pentru convoaie pompoase. Părinții noștrii căutară deci și ei ca înainte de toate să-și procure cai cu pasul înalt. Această singură calitate compensau în ochii lor multe alte defecte, despre cari ei înșiși nu-și potură da bine seama. Cai bine formați și ireproșabili, ca făptură, rămâneau desconsiderați cu totul, fiindcă ei nu asvârliau picioarele dinnainte ca să atingă cu ele scările călărețului. Și care a fost rezultatul acestui procedeu? Nimeni nu mai căută ca să aducă în armonie partea dinapoi a corpului cu partea dinainte; partea dinapoi mai slabă nu putea să urmeze partea anterioară cu acțiunea ei mare, și ducipalul pompos nu

înaintă. Mai târziu alții căzură în greșelile opuse. Spaniolii cei blânzi și docili fură dați la oparte, și înlocuiți prin așa numiți cai *englezi*, lungi și țepeni; căci dacă un cal eră numai cu picioarele ca fusele de subțiri, lung și cu gâtul de cerb, numai decât îl puteai vinde foarte scump, ca *englezesc original*.

Pentru împăratul Napoleon Bonaparte și alți potentăți au trecut pe la noi mulți cai arăbești, dintre cari unii s'au pripășit și pe la noi. Aceștia erau niște animale mici și debile, mai cu seamă bălani, cu cheșița slabă, cu urechile ascuțite, mersul încrucișat și coada sumeț purtată. Acele pisici erau considerate la noi drept *arăbești*. Ușor de înțeles că prin atari animale s'au introdus multe vicii și defecte între caii noștrii. Spre norocul nostru s'au găsit însă câțiva cultivatori pricepuți, cari după ce s'au emancipat de prejudițiile predominantoare, și-au dat toată osteneala ca să îndrumeze cultura noastră cavalină decăzută pe calea cea adevărată. Și între acești bărbați bine meritați pentru țară, se va pune totdeauna bar. Nicolae Wesselenyi în rangul prim“.

Atât contele Iosif Csaky, în privința vechilor cai ardelenești și despre decăderea lor. Ea se aseamănă de minune cu tendențele de ameliorare a cailor moldovenești actuali, prin încrucișarea lor cu englesi, troteri orlovi, nemțești și cai de gros trait etc. Adăogăm însă că Ardealul posedă după C. G. Wrangel la începutul sec. al XIX 160 herghelii cu peste 15 iepe fătătoare, pe când Ungaria proprie nu avea decât 64 atari herghelii la aceeași epocă.

Revoluția din 1848—9 a răpus cele mai multe herghelii particulare din Transilvania. După anul 1848 s'a produs un revirement însemnat în raporturile economice și sociale, și cu privire la cultura vitelor. Nu numai că poporul român din Transilvania, aservit până atunci, a devenit liber și stăpân absolut pe moșioară și munca sa, și a progresat economicește; el formează majoritatea populațiunii și a proprietății. Apoi un alt câștig mare și progres economic a fost pentru Transilvania întreagă, că s'au păstrat pășunile grase și aromatice nealterate, și fânețele naturale abundente, și chiar în satele foste iobage, $\frac{3}{4}$ din pășunea comună a rămas comunelor rurale, ca proprietatea *de veci a obștei*. Tot așa a rămas o bună parte din păduri și munți în stăpânirea de veci a locuitorilor. Prin aceste măsuri înțelepte

și de o mare prevedere politico-economică s'a dat un puternic avânt culturii vitelor de tot soiul, pentru toate clasele sociale fără deosebire de rang și clasă.

Poporul român de acolo, are în stăpânirea sa mai mult de jumătate din teritorul țării, și mai toți munții îi folosește el; apoi este bine reprezentată la el proprietatea mică independentă și proprietatea mijlocie, și au grajduri închise, șuri și șoproane pentru nutrețuri, și s'ar putea ocupa cu cultura sistematică a calului într'un mod destul de intensiv, mai cu seamă că acum pretutindenea le oferă statul armăsarii săi de rasă, pentru niște taxe aproape bagatele. Până acum de curând Sașii, Ungurii și Secuții își tocmeau păstori și îngrijitori la vite, cu deosebire dintre Români. Rămâne deci ca și preoții și învățătorii români de acolo, să se pună în fruntea mișcării, și să propage în popor cât mai mult dragostea către cultura sistematică a animalului celui mai prețios, ce putem noi produce.

Că în ce condițiuni favorabile se găsească dâșii, și superioritatea lor asupra altor popoare și țări în a produce câți mai mulți cai de valoare, și neîntrecuți chiar, vom cită părerile a doi străini de țară și de neamul nostru românesc

Un străin, un german din Germania de nord, care numai în treacăt a vizitat țara, comitele G. C. Wrangel în Ippologia Ungariei, iată cum descrie impresiile asupra condițiilor hergheliei statului dela Făgăraș, la satele Veneția de sus și Lupșa:

„O vizită la colonia de vară a cărlanelor, dela Făgăraș, este una din cele mai senzaționale și fascinătoare, pe care o poate face turistul străin, în frumoasa Transilvanie. Primul țel al excursiunii îl formează sătulețul Veneția de sus, unde la ofițerul staționat acolo, poate omul contă să găsească totdeauna o primire cât se poate de amicală. Deși omul civilizât ajuns în acel colț retras de lume, s'ar crede a fi condamnat a duce o viață de pustnic, totuși se zice, că postul de comandant al secțiunii de acolo, ar fi mult cerut. Noi o credem legitimă, căci în Veneția nu dela fiecare colț ese câte un superior în inspecție, apoi la Lupșa, vorba poetului: *Pe munți reșade libertatea*.

„După o colatiune în birtul ospital din Veneția de jos, mergi ușor cu trăsura la *Veneția de sus* și de acolo la ocoale, căci drumul

este bine întreținut. Fericit se simte omul, care are norocul să privească la întorcerea mânzelor dela pășune. Este o privire delicioasă, care nu o are să uite în curând.

„Din depărtare deja se aud pocnituri de bice și lătrat de câne. Încă nu poți vedea nimica, ci numai rostogolirea bolovanilor de vale, îți vestește apropierea cârdului. Aci apare sus pe dealul împădurit, capul unui cal, deasupra unei tufe înflorite. Este animalul conducător, care cu ochii cercetători privește jos în adâncime, înainte de a începe scoborișul de vale. Ortacii lui încă nu sunt departe de el. Deja ese unul înainte, apoi altul și altul, și în curând furnică pământul în toate părțile de cai. Și apoi începe scoborișul de vale. „Pe poteca cea îngustă și plină de bolovani ascuțiți, ar trebui să luați măsuri de precauțiune, observă străinul“. Așa, ți-ai găsit-o! Ca caprele negre în puternice salturi, aleargă sburdalnică ceata pe coastă de vale. Nici sănișul turistului în munte, pe luciul zăpezei, nu este mai periculos și expus de a-și frânge gâtul, ca aceste scoborări de vale a viitoarelor iepe de reproducție. Până ce una alta ți-ai dat bine seamă asupra pericolului eminent, te vezi deja înconjurat de toate părțile de sburdalnica cireadă. Vagmistrul zîmbește. Lui nu-i lipsește nici un cap din cele, ce lui îi sunt dragi. Herghelegiul (cikoșul), încă nu se vede, dar întâiu el nu numeră între capetele lui iubite, și apoi știe că și acela încă are să sosească peste puțin. Noi resuflăm în tihnă, și încântați de cele văzute, procedăm la inspectarea fiecărui animal în parte“.

„Dar și mai atractivă și fărmeătoare este călătoria la Lupșa, locul de vâratec al armăsarilor tineri de câte 2 și 3 ani. Mai nimerit este însă de a se face această excursiune călare, din satul Cuciulata, ce se află la poalele unui deal înalt, căci este greu să mergi cu căruța fără arcuri, peste bolovani și blocuri de peatră pe părul spumegos, unde în fiecare moment ești amenințat, să te restorni cu capul în jos, ceea ce nu este tocmai o distracție pentru ori care. D’asupra însă totul este magnific. Singuritatea tainică a pădurii, un aer parfumat, reflecțiile miraculoase ale luminei, o perspectivă încântătoare la fiecare pas, cu adevărat, un paradis pentru un pictor și vânător“.

„Pe un plaiu înconjurat de jur împrejur de pădure, se află construit ocolul, care oferă cailor adăpost peste noapte și scut contra furtunelor și ploilor torențiale, ce se ivesc prea adese ori în munte. Toate clădirile sunt construcții ușoare de lemn, făcute din bârne. În spațioasele grajduri nu se găsește decât niște iesle simple primitive de ambele laturi, în care li se dă nutrețul. Nu au cel puțin nici uși sistematice, nici ferestri. Aco-peremânt deasupra, și puțința să mănânce ovăzul, ce li se dă de 2 ori pe zi, și pentru atât, ajung și aceste grajduri improvisate la nevoie, și mai mult nici că le trebuie.“

„Cărlanii se leagă cu căpestre numai până când li se dă ovăzul,

Cu scoaterea lor la pășune se orientează după timp și vreme. Tot așa și cu aducerea acasă. Când timpul este frumos, animalele se scot de timpuriu dimineța afară, și rămân până seară târziu în libertate, și după ce li s'au dat ovăzul. Dacă timpul este însă rece și umed, atunci este de lipsă multă precauțiune. În atari zile trebuie să li se dea mai mult nutriment uscat, înainte de a-i scoate la iarbă. La câmp, ce este drept, calul poate să pască și iarbă udă, fără de a-i periclita sănătatea; la munte însă, unde nopțile și de vară de regulă sunt destul de răcoroase, iarba umedă prea des produce diaree urăcioasă, care poate să compromită dezvoltarea organismului tânăr“.

„Să nu se creadă cumva, că direcțiunea hergheliei ar învălui pe acoliții ei în bumbac moale chiar când sunt în munte. Nici decăt. Când timpul este favorabil, cârlani și mânze rămân ziua întreagă afară în libertate, și se scot și după ovăzul de seară la iarbă, să petreacă afară o parte din noapte. Ploi parțiale și furtuni mai mici, ce trec repede, nici că se bagă în seamă. Ziua în ameaza mare pe căldură, încetează pășunatul de sine. Atunci se duc cârlanii singuri la pârâul ori isvorul din apropiere, ce se găsește de regulă la umbra unor copaci mari, stejari ori fagi seculari, de-și potolesc setea acolo și rămân la umbră până li se face foame, și atunci își caută iarăși de iarbă. Pentru paza unui cârd, se trimet de obicei 2 oameni, numiți *cicoși*, și li se dă pentru siguranță și un câine sdravăn de oi. Dacă cumva fearele răpitoare ar cuteză să atace cireada, de sigur că ele ar găsi acolo o primire meritată!“

Relațiunile speciale ale hergheliei statului dela Făgăraș, considerate în tot cuprinsul lor, G. C. Wrangel le schițează astfel: Noi găsim că o parte din teritoriul destinat hergheliei, mai cu seamă cel dela Veneția de sus și dela Lupșa, corespunde tuturor cerințelor aproape în măsură ideală, ce se pot face pentru creșterea calului petros de munte. Numai partea de jos a Veneției, este cam umedă; în partea de sus nu lasă nimic de dorit. Același este cazul în măsură mai potențată, la Lupșa. Stejarii cei umbroși, o vegetațiune aromatică, apă cristalină de munte, un aer admirabil, plaiuri încântătoare și pante ce îndeamnă încontinuu la jocuri și la oțelirea mușchilor, încât acestea pe fiecare iubitor de cai, trebuie să-l umple de admirație. Pagubă însă că cealaltă parte nu este tot la fel ca să-i țină isonul, ci este mai mult umedă.

Asupra cailor ardelenesti G. C. Wrangel se exprimă

astfel: „Toate greșelile și aberațiunile omenеști ale cultivatorilor, ca și fel-de-fel de amestecuri de sânge și încru-cișări frivole, n'au fost în stare să răpească calului crescut pe solul transilvan, acele calități, pe cari ipologii le rezumă sub numirea de oțel. Ca ce activitate mulțumitoare, ar trebui să fie cultura cailor în țara aceasta, rezultă până la evidența din acestea. In definitiv ca să îngrijască cinevă de sânge nobil, de nutreț bun și de mișcare suficientă pentru mânjii săi etc., nu este treabă mare; dar să lupți contra influenței nefaste, a moliciunii terenului, aceea este o luptă zadarnică, chiar și pentru specialistul cel mai rulinat. Fericit deci să se considere cultivatorul transilvan că în privința activității acesteia, solul țării sale ascunde metal nobil!

Moțul îi dă expresiune mai simplă. „Munții noștri aur poartă, Noi umblăm din poartă în poartă“.

Un alt străin, austriacul contele D. Hardegg, nepotul intemeietorului hergheliei dela Rădăuți, se exprima astfel asupra condițiunilor hergheliei dela Rădăuți din Bucovina, într'o conferință ținută la societatea agricolă din Viena: „La Rădăuți există un loc de creștere des numit, în creerul munților numit *Lucina*, unde se urcă mânzii și cărlanii în fiecare an. Fiecare eapă de reproducție, trebuie să fi petrecut în tinerețea ei o vară cel puțin în *Lucina*, pe când armăsarii se urcă de 2 ori la munte. De altfel ambe sexurile ținându-se la Rădăuți cam la fel, munte-lui *Lucina* deci caută să-i atribuim o influență deosebită asupra dezvoltării mânzilor, pe care o putem privi din 2 puncte de vedere. Cine cere dela o herghelie ca să producă numai cai apți de servicii mari, va binecuvântă *Lucina* ca loc de încercare a constituțiunii fizice, unde cel debil se alege de sine din cel viguros; iar cel ce voește să scoată din herghelie cai, unde fiecare exemplar să se distingă prin prestațiuni și calități eminente, acela va căută locul de încercare în altă parte decât în herghelie, și numai viitorul îi va da răspunsul nemerit la întrebare“.

Asupra condițiunilor de producțiune dela Rădăuți marele grăjdar al statului prusian, comitele Lehndorf zice: „In

cea ce privește materialul de creștere oriental dela Rădăuți, nu cunosc altă herghelie în Europa, care s'ar putea compara cu ea, căci nicăiri nu se găsește atâta corporolență, vigoare, uscăciune, nobleță și mersuri eminente că în Rădăuți“.

Aceste sunt părerile și povețele unor eminenti specialiști străini, asupra condițiunilor favorabile de creșterea cailor în Transilvania și Bucovina, cari sunt aceleași, identice în Transilvania Moldova ca și în Muntenia. Ști-vor cultivatorii și proprietarii noștri de cai să le îmbrățișeze și urmeze întocmai? Câți din marii noștri proprietari și arendași, au vizitat aceste hergheli de pe frontiera țării noastre, și le-au studiat condițiunile de creștere?

Dintre hergheliile actuale ale Transilvaniei, mai sunt câteva importante, deși cele mai multe s'au desființat și perit în revoluțiunea din 1848. Câteva din familiile aristocratice au înființat din nou herghelii, parte cu materialul vechiu, ce au mai putut salva, a căror număr și valoare sunt însă inferioare celor din Ungaria.

1) Primul loc între hergheliile private ale Transilvaniei îl ocupă herghelia dela Jibău, a bar. B. Wesselenyi, care datează dela anul 1500, fondată cu sânge oriental, care pe la 1740 eră caracterizată de stăpânul ei de herghelie *semi-domestică*. După revoluțiune a fost regenerată din nou de către actualul ei proprietar, prin introducerea sângelui englez, care'l cultivă pur și jumătate sânge. Herghelia dela Jibău în trecut a jucat totdeauna un rol precumpănitor în cultura cavalină a Transilvaniei. După reorganizarea ei din nou prin reformarea materialului vechiu, proprietarul ei actual s'a prezentat pe ipodromul dela București de două ori, unde a repurtat frumoase succese, dobândind premiile de 7.000 și 2.000 lei în ani 1875 și 1876.

„La 1804, veni al doilea armăsar arab în herghelia dela Jibău, pe care prințul Ipsilante bătrânul, la fuga sa a parcurs distanța dela București până la Brașov fără să se odihnească“. Bar. Nicolae Wesselenyi II către ippologul saxon Seyfert în 1825.

Actualmente se cultivă, din sângele pur englez cai de vânatoare și de cursă, din jumătate sânge cai de călărie și

de vânătoare. A mai produs și vândut la stat vre-o 30 armăsari de jumătate sânge, pentru comunele șvăbești din comitatul Sătmarului. Caii de călărie se vând cu câte 1.600—2.400 cor. pentru oficiali, iar armășarii de jumătate sânge se plătesc cu câte 1.200—2.000 coroane. Cu toate aceste succese herghelia dela Jibău nu a putut să mai ajungă la vechea ei reputațiune și splendoare.

2) Herghelia dela Gârceiu (Göresön) în apropiere de Jibău, a bar. Nicolae Wesselenyi, frate cu cel dintăiu—

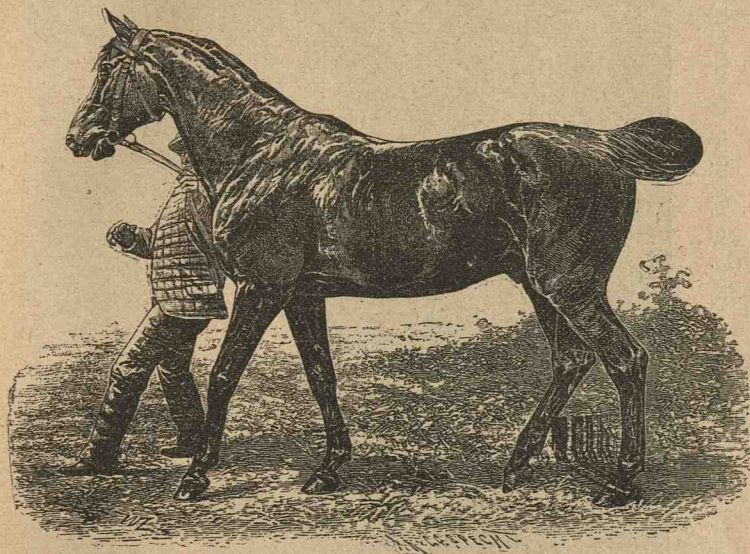

Fig. 21. Samson jumătate sânge, a baronului Nicolae Wesselenyi din Gârceiu din Zetland (pur sânge) și din Elvina.

își trage materialul de reproducțiune din vechea herghelie dela Jibău, dinainte de degenerarea aceleia. Se ocupă cu preferință cu producțiunea de cai cevă mai ușori și iuți—pentru vânătoare și trăsura. La cursele de trăsuri cu 4 cai înaintași, ținute între Poșon și Viena în 13 Iunie 1890 bar. N. W, a eșit primul, făcând distanța de 65 klm în 2 ore 42 minute și 38 secunde, parcurgând cu trăsura în termen mediu un kilometru în 2 minute și 30 secunde. (fig. 21).

3). Herghelia dela Bonțida (Bonczhida) a contelui George Banffi, iarăși este una din hergheliele vechi și repute transilvane. Caii ei sunt numai de 1,53—1,65 m. înalți și toată vara o petrec afară la pășune. Proprietarul iea

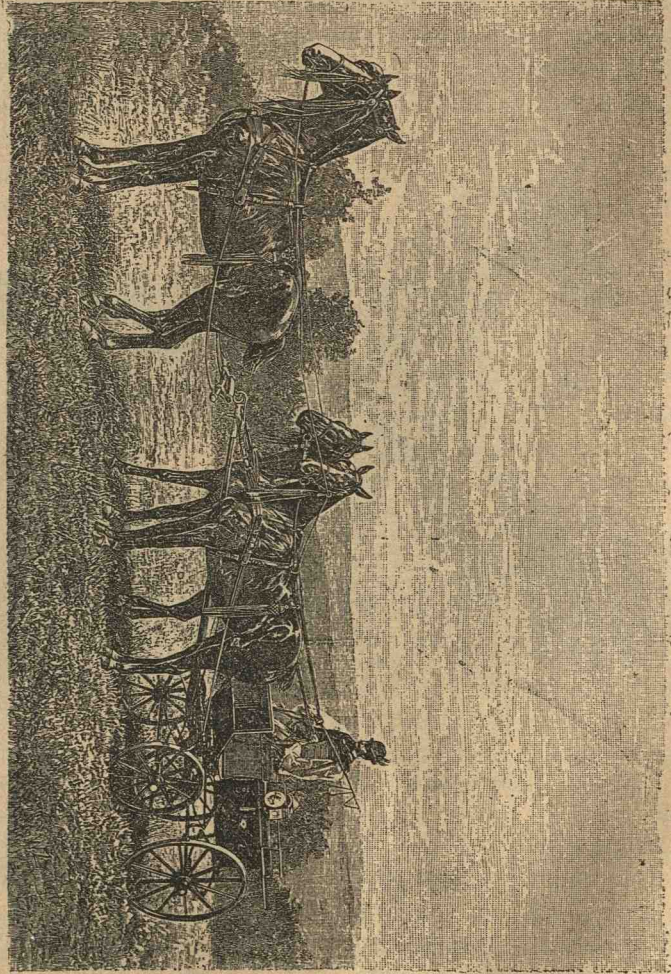

Fig. 22. Trăsura cu înaintași de jumătate sânge din herghelia bar. E. Domemisza, din Cehul Silvaniei.

parte la vânătoare, încălecând cu fiul său totdeauna cai crescuți și dresați de dâșii. O altă herghelie a familie Banffi din Borșa, com. Clușului, regenerată la 1840 cu iepe din Obreja dela contele Eszterhazyi, Saromberke a c. Te-

leki, Jibău dela b. W. Bonțida a. c. B. Produce cai de vânătoare și de cavalerie. Familia Banffestilor posedă înainte de 1848 13 herghelii mari proprii.

4) Cai buni și iuți produce și bar. Elemer Bornemisza la Cehul Silvaniei—în Selagiu (Szilágy Cséh) care se ocupă cu creșterea de cai de vânătoare și de trăsură (fig. 22) mai cu seamă iuckeri.

Afară de înalta aristocrație, se mai ocupă și cea de mâna a doua și proprietarii mijlocii, uneori cu bun succes cu cultura cailor de rasă. Intre aceștia vom număra în

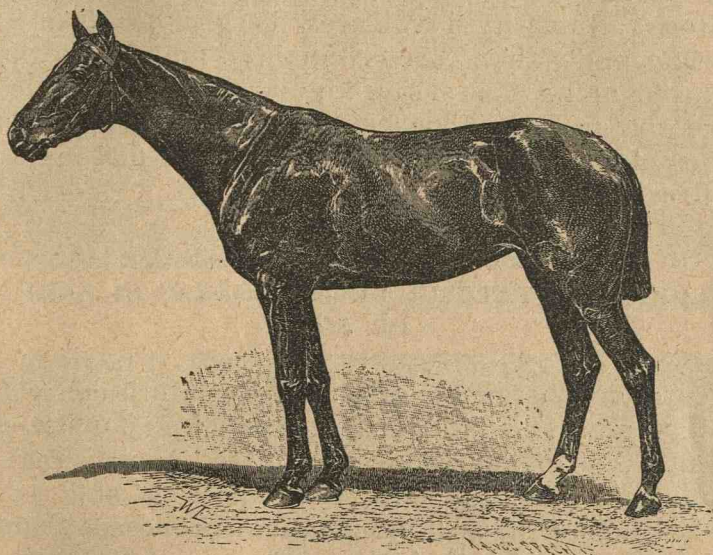

Fig. 23. Mabel, ieapă de 4 ani de jumătate sânge a d-lui V. Iliaș, din Cristurul rece din Prince de Paris (pur sânge)

locul de frunte pe d-l. Victor Ilieș din Christurul Rece, comitatul Solnoc-Dobâca, unul din puținii mari proprietari români, cari nu și-au renegat încă neamul lor, și care căutânduși de moșia părintească, se ocupă cu bun succes și cu cultura calului de sânge. Herghelia d-sale înființată la 1885 cu iepe din vechile herghelii transilvane dela Surduc, Beclean și Drag, Gârceiu, la cari întrebuintează exclusiv pur sânge englez. Caii săi au o înălțime de 1,65 până la 1,70 m. Proprietarul lor îi ține însă mai mult la grajd

sau exclusiv în grajd, dar a îngrijit de o bună antrenare. D-sa a participat la mai multe curse de vânătoare și alergări, unde s'a distins în diferite rânduri, și de aceea caii săi sunt și tare căutați. Se plătesc cu câte 1.000—1.600 coroane unul. (fig 23.) Mulți mai țin caii iarăși în mod vitrig, după uzul vechilor herghelii transilvane, pentru ai fortifica și oțeli.

Despre aceștia zice c. Wrangel: „Noi credem că atari împrejurări de a ține caii cât de prost în mâncare, sunt de natură de a da dreptate aceluia, cari pun influența solului în creșterea cailor mai pe sus de toți factorii hotărâtori“. Numărul și valoarea hergheliilor transilvane a scăzut mult, din ceeace eră înainte, nu însă și calitatea produșilor; au scăzut și s'au împușinat hergheliile private prin scăpătarea familiilor aristocratice, și parte prin încrușișarea cu material nepotrivit lor; răul cel mai mare pare a-l fi cauzat *spaniolii*.

HERGHELIA STATULUI DELA FĂGĂRAȘ ȘI SÂMBĂTA DE JOS.

Pentru regenerarea și ameliorarea culturii cailor Transilvaniei, și cu deosebire pentru a produce un bun cal petros și tenace, de o talie ceva mai mare, pentru regiunile muntoase ale Transilvaniei, s'a înființat la anul 1874 a 4-a herghelie a statului, în comuna românească Sâmbăta de jos (Szombatfalva) și alte câteva sate românești, din comitatul Făgărașului cu caii de rasa lippizană.

Domeniul Făgărașului, joacă mare rol în istoria română, din zilele regelui Matei Corvin — care ordonase să-l țină totdeauna în rezervă pentru peșitorii de domnie, la tronurile moldav și muntean, și fusese apoi înscris (ipotecat) pe 99 ani *națiunei săsești* în timpurile imp. Maria Theresia la stăruința bar. S. Bruckenthal, pentru o sumă aproape bagatelă de circa 160.000 fl. dîmpreună cu munți, ape, codri seculari, clăcași, etc. Din parte-i Universitatea (națiunea) săsească îi cedă bar. Bruckenthal folosința satului Sâmbăta de jos pe termen nelimitat, unde baronul își zidi un frumos castel (fig. 24) și făcu și frumoase instalațiuni economice, ca și un proprietar o-havnic al lor. Odată Sâmbăta de jos sub Carol al VI-lea deve-

nise proprietatea episcopului unit român. Sâmbăta de sus eră

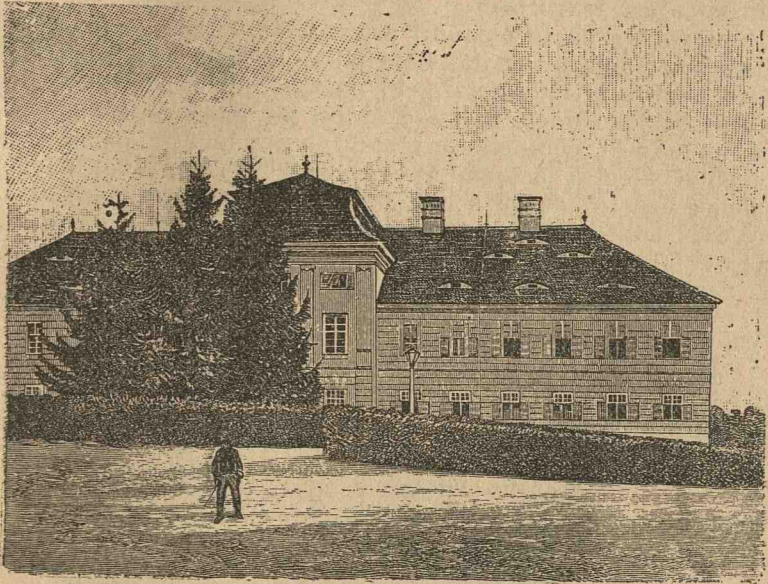

Fig. 24.—Castelul Bruckenthal din Sâmbăta de jos afectat hergheliei.

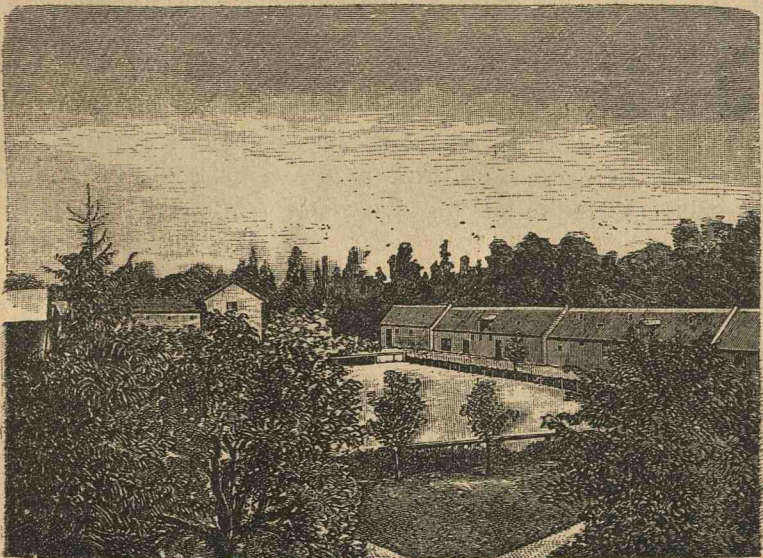

Fig. 25.—Grajdurile armăsarilor de acolo cu manegiul.

proprietatea principelui Brancovan din Muntenia, cu o frumoasă mănăstire azi în ruine.

După expirarea termenului arendei de 99 ani, guvernul constituțional ungar, instalează herghelia, fermele sale model prin satele vecine și îndepărtate, în palatul lui Bruckenthal și atenansele remase unele în bună stare, pe altele reparându-le și completându-le, conform progresului timpului și necesităților. Domeniul afectat actualmente hergheliei statului și fermelor model, ce se țin de el, ocupă în total o suprafață de 6.665 jugere cadastrali = 3.200 ha, compus din 3.800 jug. arabile 945 jug. fânațe 1.600 jug. pășuni, 120 jug. remise, 120 jug. așezări 102 jug. grădini etc. Capitalele investite:

Valoarea fondiară	618.230 fl.	vin pe un jugăr	96 fl. 28 cr.
„ clădirilor și ecaretelor	465.570 fl.		72 fl. 50 „
	în total . . .	1.083.800 fl.	168 fl. 78 cr.
Inventariul mort: unelte și mașini	70.421 fl. 86 cr.		10 fl. 96 cr.
„ viu Vitele	137.294 fl. 86 cr.		21 fl. 38 cr.
	inventar la olaltă . . .	207.715 fl. 86 cr.	32 fl. 34 cr.
la olaltă inzestrări și investițiuni	1.291.515 fl. 86 cr.		sau de 1 juger se. vin 201 fl. 12 cr. = 422 lei.

Pentru ameliorarea calului transilvan de munte (mocănesc) în clima răcoroasă și pe solul stâncos, se alege tot o rasă specifică de munte, rasa lippizană, ce se trăgea din sânge vechiu *spaniol și neapolitan*, dar cultivată din secoiul al XVI pe plaiurile dela Lippiza în Istria a muntelui *Karst proverbial de stâncos și lipsit de ape*. Aceasta se considera de rasa cea mai apropiată și aptă pentru regenerarea calului transilvan, în condițiunile climatice și geologice ale Transilvaniei.

Deosebirea între rase este, statura cevă mai mare, tundamentul mai bun, și mersul în *buestru*.

Scopul nemijlocit al înființării hergheliei statului era de a crește și produce buni armăsari de reproducție pentru depozitele de armăsari transilvane, dela Sangeors (Sepsi Szent György) și Homorod; iar mai îndepărtate pentru a deschide un drum cailor transilvani în afară, și a iniția un întins export cu cai de sânge în stil mare, și ameliorarea agriculturii, și în fine altul tainic inevi-

(1) Afară de herghelie domeniul dela Făgăraș mai posedă astăzi o oerie model, oi țigai și țurcane, 1 bivolarie model, 2 văcării cu vaci de rasă Pinzgau, lăptărie, cășerie, cultura intensivă de porci și o păstrăvărie artificială.

vitabilă *maghiarisare*, prin înființarea de colonii în masa compactă de români, cum altă dată se făcuseră coloniile săsești catolice.

În unele ramuri herghelia și fermele model au obținut frumoase rezultate, pe altele mai puține.

În ceea ce privește herghelia, am văzut condițiunile de pășunat și de fân, schițate de un distins ippolog german, care numai rele nu pot fi. O dificultate mare și pentru administrarea și funcționarea hergheliei este însă în desmembrarea excesivă a domeniului statului, pe o distanță de vreo 70 klm, și la vre-o

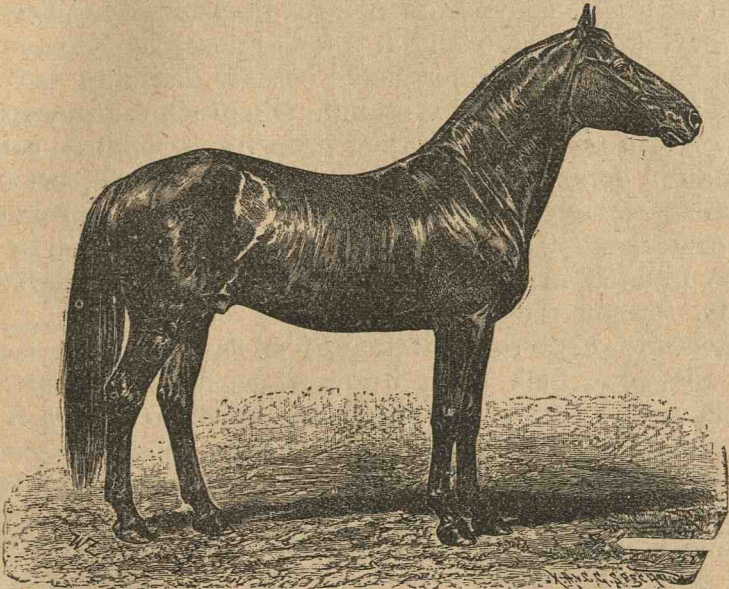

Fig. 26. — Favory XI. Reprodactor în herghelia dela Sâmbăta.

33 sate, care încarcă mult speșele de regie, față cu domeniile bine arondate ale hergheliilor ungare dela Mezöhegyes, Kisbér, Bábolna. Apoi în parte poate și materialul întrebuițat este în câtvă de vină, căci cel primitiv „a fost adus acolo“ ca să nu *degenereze cu totul*, pe pusele din șesul mănos al Alföldului la Mezöhegyes. O boală tainuită a eșit mai târziu cu furie patentată la iveală, care puse de mai multe ori existența întregii instituțiuni în joc. III. Zootechnia pag. 126. Străinii și indigenii nu-i dau nici astăzi mare viitor. Birișii (argatții) secui, aduși cu familiile lor din Ciuc, dacă au vroit să trăiască și să existe

printre Români, au învățat de vorbesc bineșor românește, și ei și familiile lor. Herghelia este supusă însă regimului militar, având un oficer de stat major ca comandant, 1 căpitan, 1 locotenent, 1 sublocotenent, un guard de intendentă, 1 veterinar, 3 potcovari brevetati, 17 grade inferioare și 64 soldați, 37 antrenori, 12 copii de trupă; apoi 6 armăsari de reproducție, 2 armăsari de încercare, 11 armăsari detașați pela stațiile de reproducători, 93 iepe de prăsilă și cu progenitura lor în total 390 capete de cai; dela 1878 până la 1891 herghelia a dat 226 armăsari la depozite și numai 3 pentru trebuințele proprii; prețul mediu a unui armăsar de reproducție este de 1.600 coroane (fig. 26).

În herghelie se cresc în special lippizani, din 4 familii : Favory, Conversano Mima, Pluto-Fantasca, Maestoso și Neapolitano. Semnul hergheliei este F. deasupra coroana ungară, aplicat pe partea stângă. Din produși, armăsarii de elită se țin pentru trebuințele proprii în pepinieră, ceilalți se dau la depozitele de reproducători provinciali, ori și la particulari; iar cei cari nu sunt proprii pentru reproducție, se castrează și apoi se vând la etatea de 4 ani în licitație publică în Budapesta, ori și în bălciurile mari dela Sibiu, Brașov etc

Regimul este riguros: mânjii se lasă să sugă 6 luni de zile, dar dejă după 3 zile li se dă ovăz turtit în sghiaburi, și umblă la pășune cu mumele lor; după 6 luni se întarcă și umblă la pășune mânji și mânze în cârduri deosebite; noatinii de un an sunt trecuți la ferma dela Fântâna Crăiesii de lângă Făgăraș; cârlanii de 2—3 ani la Lupșa și iarna în Comana de jos, iar mânzele de 2—3 ani se țin la Veneția de sus, unde stau vara și iarna. După 3 ani împliniți, cârlanii și mânze sunt aduși înapoi la Sâmbăta, și luați la dresare și antrenagiu, care durează 6 luni de zile, când apoi se țin cursele de proba aptitudinii lor. Numai iepele cari percurg distanța de 4.000 m. cu obstacole în 8 minute, sunt admise ca reproductoare, iar cealalte se vând. Tot așa și cu armăsarii; la Iunie se clasifică și ei, și toamna prin Octombrie se dau la depozitele provinciale de armăsari. Despre curse vezi pag. 48.

LISTĂ DE HRANĂ, PRACTICATĂ LA HERGHELIA
REG. UNGARĂ DELA FĂGĂRAȘ

No. corent					RAȚIUNEA ZILNICĂ			OBSERVAȚIUNI
					Ovăz kgr.	Fân kgr.	Pate kgr.	
1	Mânzi				0,3	—	—	Valoarea nutritivă comparativ este socotită în cantitate 1 kgr. de ovăz = 2 kgr. fân = 0,75 kgr. orz, = 0,60 kgr. porumb = 0,75 kgr. tărâțe = 8 kgr. furaj verde. Sfecele se dau pe deasupra
2	sugători		Dela 3 săpt. până la 6 săpt. din săpt. a 7 până la înțarc.	1	—	—		
3	Mânji înțărcați din ziua înțercării până la 1 an implinit.			2,5	5	—		
4	de 1 an	CĂRLANI	in	timpul pășunei	1,5	2	1	
5			afară de		3	5	3	
6	de 2 ani		in		1,5	2	2	
7			afară de		3	6	2	
8	de 3 și 4 ani			afară de	1,5	2	2	
9	armăsari tineri pușila grajd			in timpul dintăi	4	6	—	
10				in	5	6	—	
11	armăsari de reproducție			afară de	4	4	3	
12	de încercare			in	4,5	5	—	
13			afară de	3	4	3		
14	de un an	CĂRLANE	in	timpul de pășunat	1,5	2	1	
15			afară de		2,5	5	3	
16	de 2 ani		in		1,5	2	1	
17			afară de		2,5	5	3	
18	de 3-4 ani		in		1	2	2	
19			afară de		2	5	4	
20	tinere puse la grajd				in timpul dintăi	4	5	—
21	Iepe de prăsilă, și iepi	Fără mânji	in	timpul de pășunat	—	—	5	
22	tinere împărțite la herghelie ca reproducătoare		afară de		1,5	5	4	
23		borțoase	in		1,5	2	3	
24			afară de		2	5	4	
25		cu mânji	in		1,5	3	3	
26			afară de (1)	3	5	4		
27			la întrebuintarea la ham provisorie	4	6	—		
28			Cai de serviciu și de călărie	3,5	5	—		
29			Cai de serviciu și de trăsură anul întreg	4	6	—		
30			Cai destinați vânzării	5	6	—		

(1) Iepelor tinere împărțite ca reproducătoare și dacă nu au conceput li se dă până în anul al 5-lea implinit 3 câte kgr. ovăz pe zi.

Caracteristica cailor dela Sâmbăta este — înălțimea de 1,57—1,67^m. au capul ceva cam mare, spinarea lungă, fluerile picioarelor cam lungi și subțiri, închieturile uneori puțin defectuoase—dar încolo un corp bine fondat, o constituțiune puternică, un mers în buestru admirabil, și o durabilitate deosebită. Culoarea predominantă este albă ori murgă; roibi și negri se văd la dânșii foarte rar. Că rezultatele nu au fost de primul rang chiar dela început, nu se poate atribui decât materialului importat, despre care se zice oficial, că a fost adus acolo, pentru a-l feri de degenerare complectă în altă parte—și apoi unor racini și boale tainice iarăși importate și ereditare — cari la caii degenerați și maltratați în toate chipurile ai locuitorilor, nu s'au transmis, și erau chiar necunoscute. Cunoșcătorii zic, că localitatea aleasă n'ar fi tocmai potrivită pentru Lippizani decât în parte, și lippizanii transilvani nu pot lua concurența cu lippizantul original de Istria. Asupra acestei chestiuni noi nu ne putem pronunța.

Pășuni bune de munte și pe teren pietros, se găsesc în munții Făgărașului în Carpații propriu zis destule, poate mai bune chiar — în regiunea alpină și subalpină — decât cele din pădurile Perişanilor dela Veneția și Lupșa. Apoi fânul din lunca Oltului în calitate și aromă nu lasă nimic de dorit pentru hrana cailor, dovadă caii din Homorod, Ungra, Hâlmeag, Șercaia, Șincu mic, etc. afară de prea puține locuri, unde este cam rogozos. Dacă nu este de ajuns fân bun pe domeniul statului, este cu prisosință în stăpânirea locuitorilor și a comunelor. Și în fine, noi nu împărtășim părerea distinsului ippolog comite Wrangel, că rasa engleză de sânge pur și jumătate sânge ar fi superioară și ar face mai bună treabă în Transilvania, decât caii de Lippiza. Pentru caii săsești și de Ialomița se poate — dar pentru ceilalți nu. Dacă nobilul conte ar fi cunoscut rezultatele obținute la herghelia dela Cislău cu sângele englez, poate și d-sa ar fi judecat lucrurile altfel. Apoi noi am arătat, că calul de Ialomița al mocanilor transilvăneni, ca fond și tenacitate nici odată n'a susținut concurența cu calul moldovenesc

și cu cel de munte românesc — deși ca talie le eră superior ambilor.

Instituția armăsarilor de reproducție publici în Transilvania este destul de veche — ea ajunge înapoi până la Impăratul Iosif al II-lea, care la anul 1783 ordonase, ca din prisoasele fondului de rescumpărarea solului, să se cumpere 18 armăsari potriviți, și cu cei 12 cedați din partea curții imperiale, între cari se aflau 3 marocani se puse bazele ameliorațiunii calului transilvan. Ei fură ținuți întâiu la Mezöhegyes, și se trimeteau numai primăvara în Ardeal, în stațiunile fixate de guvernul provincial. La 1792 ei erau deja stabili în Ardeal la Moșna lângă Mediaș ca sucursală a iepăriei dela Mezöhegyes, și apoi fură înmulțiți succesiv până ajunsese numărul lor în 1830 la 52, cu menirea specială, de ameliorarea cailor grănicerilor husari, *secui și români*.

În timpul revoluțiunii ungurești (dela 1848), armăsarii reproductori au fost scoși din țară, și duși în Stiria, de unde i-au adus înapoi la 1852, iar în 1853 erau deja 105 armăsari împărțiți în 62 stațiuni. Ei se procurau și completeau parte prin cumpărătoare dela particularii din țară, parte din cei produși la hergheliile ces. reg. dela Mezöhegyes și Rădăuți, câțiva și importati direct din Orient.

La 1856 însă se înființă *depozitul* principal de armăsari dela Săn Geors în secuime (Șepsi Szent György) căruia i se adăogară în urmă două sucursale la Homorod, lângă târgul Cohalm, stația de cale ferată cu același nume, și depozitul filial dela Deșiu, având toate 3 la olaltă, un contingent de 332 armăsari reproductori — iar numărul armăsarilor ceruți ca și a iepelor particulare bătute de armăsarii statului, sporesce din an în an, cum se poate vedeă din alăturata listă:

	Stațiuni de bateria iepeilor	R A S A						PROVENIENȚA DELA				Cumpărați	Dați cu chirie	Suma	
		Engleză pur sânge	englezescă	arab pur sânge	arabească	Nontus	Gidran	lippizani	Kisber	Babolna	Mező- hegyes				Făgăraș
a) <i>Homorod</i>															
în 1897	60	21	46	6	25	31	7	36	12	26	33	31	70	5	172
în 1898	56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	163
c) <i>Sân Geors</i>															
în 1897	32	4	41	1	14	14	10	25	10	16	34	25	26	1	109
în 1898	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	111
în 1898 la toate 3 de- positele.	108	33	105	8	49	53	21	63	26	53	78	61	114	8	332
b) <i>Desiu</i>															
în 1897	14	6	14	1	8	6	6	12	4	10	12	12	16	4	53
în 1898	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	56

Folosirea de armăsarii statului în Transilvania variază foarte mult după regiune, naționalitate și averea locuitorilor. În prima linie, cei ce se folosesc mai mult de armăsarii statului, sunt marii proprietari unguri, apoi comunele săsești din Țara Bârsei și de pe la Homorod, Sibiu și Bistrița, cari țin un număr de cai considerabil; în urmă vin Românii și Secuții. Această diferență stă în strânsă legătură cu comasarea și regularea din nou a pământurilor de cultură. Foștii proprietari mari și-au comasat deja toate pământurile lor. Sasiile le au aproape comasate pește tot, ori puse în executare. Secuții cer „*revizuirea legii de comasare în părțile transilvane*“, iar Românii năpăstuiți prin comasări și segregări pripite și nedrepte, nu vor nici să audă de ele, ci țin morțiș la sistema veche — de 3 câmpuri, cea cu răbdările prăjite, care-i împedică și pe ei dela cultura rațională a pământului, inclusiv ameliorarea contingentului de vite ce posed. Toți se simte și la dânsii și peste tot un progres îmbucurător.

În anul 1889 — erau în țară 292 armăsari publici de reproducție, împărțiți în 100 de stațiuni, cari au sărit 12.213 iepe particulare, și 16 armăsari dați cu chirie cari au bătut 504 iepe particulare, sau în total 12.717 iepe; se vin deci 42 iepe de un armăsar, și au plătit taxe pentru ele la stat 45.766 coroane și 10.300 cor. chirie, în total 58.066 cor. Cu 10 ani mai târziu, în 1898 au fost bătute de cei 332 armăsari publici ai statului —

14.571 iepe sau în total 44,4 iepe de un armăsar și au adus statului venit de 75.588 coroane în total, sau un armăsar a adus în termen mediu pe an 228 coroane taxe de bătaie, și 5,19 coroane de iapă, iar pentru cei 5 armăsari dați cu chirie, s'a încasat suma de 5.600 coroane, ori 1.120 coroane de armăsar; și în total armăsarii dați cu chirie în îngrijirea particularilor au bătut 215 iepe, sau câte 26 iepe de un armăsar, de unde se vede că statul ungar face bune afaceri bănești cu armăsarii săi

După naționalități — în comitatele *locuite de sași în majoritate*

Brașov erau în 1891 repart.	40	armăs.	de ai statului	care au bătut	2116	iepe
Târnava mare	46	"	"	"	"	2264
Târnava mică	12	"	"	"	"	539
Sibiu	21	"	"	"	"	1121
la români — Făgăraș	4	"	din care	2	gratuiți au bătut	207
Hunedoară	12	"	"	5	gratis	398
Bistrița Naseud	8	"	"	4	gratis	380
la secui-Ciuc	15	"	"	8	gratis	695
Odorheiu	15	"	"	"	"	714
Trei scaune (Háromszék)	34	"	"	"	"	1782
Cluș	19	"	"	"	"	707

Bateria iepelor la armăsarii statului, pretinde o nutrițiune și îngrijire mai bună și copioasă, pe care Românii și Secuii, cu pământurile lor încă necomasate și neregulate, nu le-o pot da, până nu pot cultivă nici trifoiu nici lucernă pe ele la câmp deschis, pe lângă pășunea și fânul ce-l produc.

În fine ar mai fi de amintit ca încheiere și depozitul de remonți *dela Bileac* al statului, care cumpără mânzii mai buni dela țărani și proprietari mijlocii și mari, proveniți dela armăsarii statului, la etatea de un an și doi, și crește din ei remonți pentru armată. Regimentul de husari honvezi se aprovizionează numai cu cai ardelenesti.

b) — *In Ungaria propriu zisă.*

Cultura cailor în Ungaria este azi în toate privințele mai înaintată decât în Transilvania, condițiunile de acolo sunt mai favorabile sub toate raporturile: proprietatea mare cu latifundii și domenii vaste, agricultura mai mult estensivă decât intensivă, pășuni și fânețuri naturale vaste și delicioase pe câmpia mănoasă; apoi influența seculară a celor două mari herghelii publice dela Mezöhegyes și Babolna, și a celei a treia dela Kisbér, care iarăși are o jumătate de secol la trecutul ei, dintre care cea dintâi

singură adăpostia după vremuri la 12—15.000 de cai, și este și astăzi cea mai mare herghelie din Europa.

Condițiunile de creșterea cailor în Ungaria, s'ar putea compara mai ușor cu cele din România și Rusia meridională, decât cu cele din Transilvania, unde singură este proprietatea mică aproape exclusivă, pe când în cele 3 țări dintâi raporturile de sol, climă și condițiuni economice sunt aproape identice. Totuși există o diferență destul de pronunțată între ele, în ceea ce privește starea de cultură. În Ungaria proprietarii mari își cultivă aproape peste tot moșiile lor în regie, fie singuri, fie prin oameni de meserie bine plătiți, și dispun de un personal tehnic instruit destul de numeros, și au și frumoase ecarete și tot felul de instalațiuni pe moșiile și domeniile lor, ceea ce la noi tocmai lipsește aproape peste tot și cu totul, cu deosebire în Muntenia, ceva mai bine stăm în Moldova.

În Ungaria, pe moșiile mari și pe domeniile ajunse sub conducerea unor oameni luminați, cu cunoștințe de specialitate temeinice, s'au conservat mai bine pășunile și fânețele naturale de veci, și s'au făcut altele numeroase artificiale, iar în loc de prea multă mașinărie dela noi, dâșii au introdus o cultură intensivă a vitelor de tot soiul. Între acestea creșterea și cultura cailor ocupă locul prim, iar vitele sunt o podoabă principală din avuțul și zestrea moșiilor mari și mici.

O mulțime mare de moși mari și domenii particulare ale magnaților unguri și germani naturalizați în Ungaria, se ocupă pe o scară întinsă cu cultura cailor de rasă arabă și engleză de pur sânge ori de jumătate sânge, întrebuintând la iepele de jumătate sânge armăsari arabi sau englezi de pur sânge, pentru a prăsi buni cai de cavalerie, și de trăsură. Mai multe din ele se ocupă cu cultura cailor de cursă și vânătoare. Toate stau însă mai mult sau mai puțin sub influența directă a celor 3 mari herghelii publice ale statului dela Kisbér, Babolna și Mezőhegyes. Kisbér se ocupă cu cultura calului englez de pur sânge și de jumătate sânge, pentru a da talie și iuțime calului indigen, și a furniza statului și particularilor re-

productori buni de rasă. Babolna cultivă sângele arab curat și în jumătate sânge, pentru a da buni reproducători pentru ameliorarea calului indigen de proveniență orientală. Iar herghelia dela Mezöhegyes cea mai mare și mai veche între toate, a reformat și format propriu zis calul unguresc de stepă, bun pentru cavalerie ca și pentru trăsuri și muncile agricole.

La influința directă a hergheliilor mari publice și particulare, și grație marelui număr de armăsari de reproducție ai statului peste 3.028, s'a ameliorat mult și caii de țară, din comunele urbane și rurale. Grație tuturor acestor factori și a stăruinței de peste o sută de ani a tuturor guvernelor, Ungaria a ajuns să furnizeze remonți pentru armate în 3 continente, iar în cultura cailor de cursă și de vânătoare, aproape că ia concurența cu englezii și francezii, și sunt superiori germanilor și austriacilor.

Noi ne vom mulțumi de a descrie aci pe cele 3 mari herghelii ale statului, ca cele mai principale și decisive pentru întreaga cultură a cailor în Ungaria și câteva principale din cele particulare.

Mezöhegyeșul posedă astăzi herghelia cea mai mare din Europa. Înființată pe la 1785 de guvern ca depozit de remonte pe niște vaste domenii ale statului de 37.000 jugere cadastrali (17.324 hectare) teren de cultură, în câmpia plană a șesului mănos în apropierea orașelor Arad și Seghedin, aparținătoare din punct de vedere administrativ comitatului Cenadului.

Iepăria dela Mezöhegyeș a fost înființată sub direcțiunea căpitanului de cavalerie Iosif Csekonics, care 20 ani a dirijat-o și ajunse la gradul de colonel. Azi Mezöhegyes-ul este demn de vizitat și studiat, nu numai ca model de creșterea cailor, ci și ca exploatațiune agricolă cu cele 9 administrațiuni agricole ale sale, stând sub un director și diferite fabrici și industrii anexe agriculturii; cu un cuvânt acolo este o exploatațiune agricolă și creștere de tot soiul de vite în stil mare sub toate raporturile, cum rar se mai găsește undevă în Europa. Terenul este lutos nisipos cu 10—15% humus de câte 70—100 cm. grosime, iar în subsol mărgos. Ape curgătoare nu sunt, dar s'a făcut un canal de 92 km. lungime care aduce apa din Mureș pentru irigațiuni și uzul numeroaselor fabrici, și o revarsă iarăși în Mureș. Clima nu este tocmai aspră dar caprițioasă și schimbăcioasă, trecând iute dela un extrem la altul. Păduri la început nu erau

de loc, pustă curată, dar astăzi sunt păduri și plantațiuni de protecțiune la 1.600 jugere. Pășuni 2506 jugere — fânețe naturale și artificiale 3.532 jugere, teren supus plugăriei 18.735 jugere, areale improductive 1.552 jug. Clădiri și ecareturi afară de fabrici sunt peste 700, între cari grajduri de cai 34, de boi 38, de tamaslicuri de vite 16, pentru vaci 5, pentru porci 12, pentru oi 14, apoi un grănar de 30.000 hl. cereale. Ca instalații industriale sunt 1 fabrică de zahăr, 8 fabrici de spirt, o moară cu aburi, o fabrică de topitul și prelucrătul cânepei, 1 fabrică de cărămidă și ateliere pentru construcțiunea și reparatul a orice mașini și unelte agricole de muncă. Inventarul viu ce compune herghelia cu 2.200 cai și 839 capete vite cornute de rasă ungaro-transilvană, 632 capete de rasă Kuland-Simenthal — 6.113 porci și 6.412 oi. Pământul, proprietatea nudă este evaluată la 8.347.914 coroane, iar zestrea lui: clădiri și instalațiuni 3.701.764 coroane capitalul viu mișcător 1.422.056 cor., capitalul mort 1.086.000 cor. Producte în natură 1.522.838 cor. în total 16.080.572 coroane, sau 576 coroane de juger, capital de investire. Ceeacă face valoarea deosebită a domeniului dela Mezöhegyes, este că el se află într'un singur complex, bine arondat în formă de poligon având 4 gări pe el, a 2 linii ferate ce îl traversează, și deosebit posedă linie ferată proprie sist. Decauville pe 52 km. lungime și 26 stațiuni telefonice pe 88 km. lungime. Ca administrație herghelia stă sub un ofițer de stat major ca comandant, și 515 presoane militare subalterne, iar în exploatarea agricolă a domeniului sunt angajați 1 director și 1.352 persoane, afară de 2.700—2.800 muncitori agricoli ambulanti, pe timpul muncii. În privința disciplinei și comandamentului, herghelia stă sub Ministerul ces. și reg. de războiu, iar în cea ce privește creșterea cailor și toate afacerile agriculturii, stă sub ordinele ministerului reg. ung. de agricultură.

În cea-ce privește herghelia propriu zisă, am văzut mai sus că ea a fost înființată la început ca *deposit de remonte*, și după doi ani mai târziu a căpătat destinațiunea de herghelie *crescătoare de cai* pentru ameliorarea calului ungar—mic de talie și neînsemnat ca fizic și constituție. La înființarea ei i-au servit ca reproductoare, cu deosebire *iepe moldovenești, ardelenesti, circasiene* și un număr aproape neînsemnat, de cele ungurești. Re-numele ei mare și la dobândit herghelia dela Mezöhegyes cu deosebire prin un armăsar roib, anglonorman *Nonius*, capturat ca pradă de războiu în războaiele napoleonice la 1816 din herghelia Rossiers din Franța, dimpreună

cu alți 8 armăsari, și care dela 1817 a servit ca armăsar reproductor în herghelie timp de 22 de ani, și a lăsat în urma sa o progenitură pe cât de frumoasă pe atât de numeroasă. Intre descendenții lui direcți dela 1817—1890 se numără 3.032 armăsari și 3.349 iepe de reproducție. Dela el derivă seminția *Nonius*, care se subdivide în 2 ramuri ale sale: *Nonius mare* și *Nonius mic*. *Nonius mare* dă cai mari pentru trăsuri grele — *carossieri* — și *munci agricole*, remonți pentru *tren și artilerie*, iar *Nonius mic*, dă cai mai ușori, mai iuți — cai de calerieușoară și de trăsuri.

O a doua achizițiune bună pentru herghelia M. a fost armăsarul *Gidran I*, descendent din sânge arab (1820) cu o iapă dela *Mezőhegyes* născută în *Babolna*, și care s'a dovedit iarăși de un reproductor de prima forță. Dela 1820—1895 au rămas după el 1.006 armăsari și 1.054 iepe, în total o progenitură de 2.060 cai.

Importanța iarăși însemnată au câștigat armășarii englezi de pur sânge *Furioso*, cumpărat în anul 1841 dela contele *Károlyi*, și *Northstar* importat direct din Anglia, dela care se trage seminția actuală *Furioso Northstar*.

Actualmente se cresc în *Mezőhegyes* următoarele 4 tipuri de cai de sânge anglo-arab și anglo-norman, din care fiecare familie formează așa zicând o herghelie deosebită.

1. Tipul *Gidran* de sânge anglo-arab, constatator din 107 iepe fătătoare și 228 capete. *Gidranii* sunt mai tot roibi și au o mărime de 1,54—1,58^m și o grosime de 1,80—1,85^m. Spinarea lor este lungă dar cam debilă, picioarele anterioare ceva lăsate înapoi dela închietură, cheșița lungă și cam debilă, dar încolo ei sunt bine fundați au un temperament vioiu și un mers ceva cam greoiu. Ei cer o nutrițiune copioasă, și nu prea sunt destul de tenaci. Caracterul oriental la ei este șters aproape cu totul; ce e bun la dânșii, îl au dela englezi. Dau însă buni cai de șea, mai rar cai pentru vânătoare, dar sunt potriviți pentru trăsuri (fig. 27).

2 *Furioso-Northstar* jumătate sânge englez — mare parte murgi, mai rar negri ori roibi. Exteriorul lor este

frumos, elegant și bine făcut, temperamentul vioiu. Înălțimea lor este de 1,55—1,60^m, iar grosimea de 1,85—1,90^m. Spetele însă sunt drepte, spinarea lungă, musculatura bine pronunțată și picioarele anterioare ceva lăsate înapoi, dar cheșița și copitele bune. Au un mers frumos. Dau buni reproducători pentru regiunile mai fertile și un soi de cai mai mari. Încolo sunt cai buni de șea și de

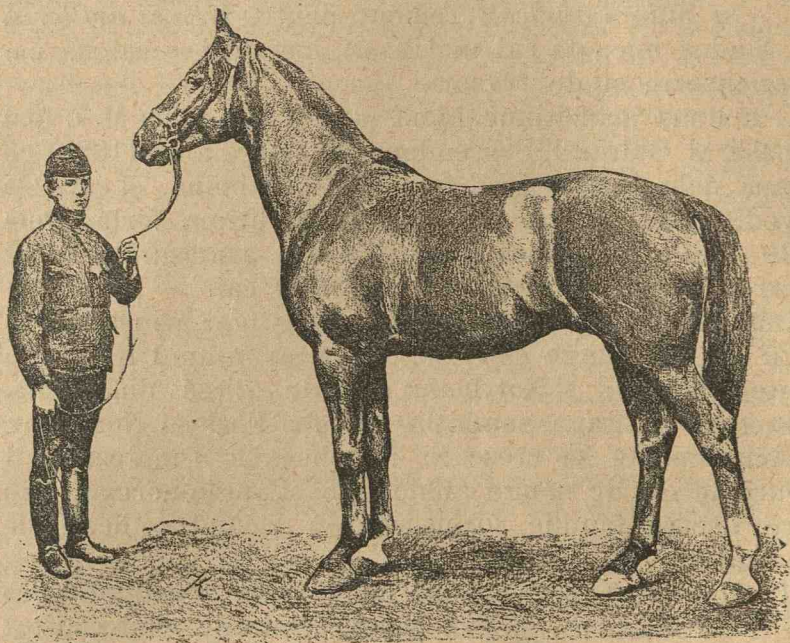

Fig. 27. — Gidran XL. Reprodător în Mezöhegyes roib de 170 cm. de 11 ani. Tatăl său Gidran XXXVI, mumăsa Chief Justice II.

trăsuri grele pe distanțe mari. Aceste două familii numără la olaltă 124 iepe fătătoare cu 390 capete.

3. *Nonius mic*. Între toate este cea mai numeroasă, descinzând din vestitul armăsar anglo-norman *Nonius* pag. 103. Ei sunt de o importanță deosebită pentru cultura cavalină a țării sub raporturile agricole încă puțin dezvoltate.

Nonius mic este de neprețuit, și deopotrivă de important pentru plugar, ca și pentru armată și pentru in-

dustrie. Tipul acesta reprezintă calul de toată mâna „cheval a tout usage“ — Wrangel. Iar despre Nonius mare și gidrani același autor zice, că ei nu au ce căută în Ardeal!

Ca exterior Nonius mic nu prea este frumos — cam mic la talie, având spinarea lungă, sapa scurtă, iar gre-

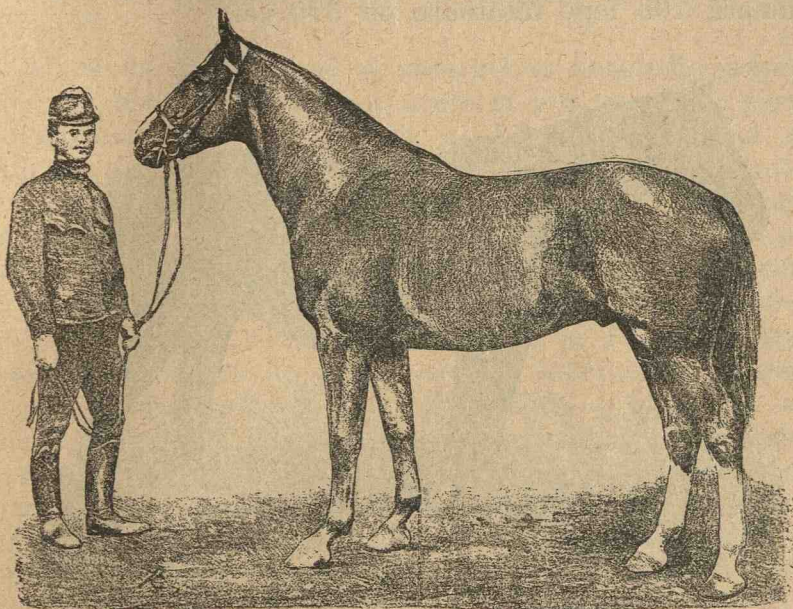

Fig. 28. Tartar Nonius II anglo norman, murg deschis, armăsar reproductor în Mezöhegyes de 4 ani de 166 cm., tatăl Tartar Muma Nonius XVI.

benul retezat, și de culoare sunt murgi și roibi închiși, mai rar negri.

Ei au o înălțime de 1,55—1,58 m. și o grosime la chingă de 1,80—1,85 m., dar au picioare scurte musculoase și foarte solide, și un temperament vioiu și sunt foarte tenaci. Efectivul lor numără în herghelie 124 iepe fătătoare și 327 capete. Tipul lor este reprezentat prin armăsarul Tartar Nonius și iapa Nonius mic, fig. 28, 29.

4. Nonius mare, de aceeași proveniență. tipul acesta este mai mare, mai voluminos și mai greoiu decât ce

precedent, dar nu este nici așa plăcut ca exterior și nici așa resistant ca acela. Este mai mult un cal de povară, ceva mai ușor, dar prea greu pentru cal de călărie, pentru care i lipsește și frumsețea și iuțimea necesară. Dă însă un bun cal de tracțiune pentru armată și munci agricole. Mărimea lui este de 1,59—1,65 m. și are o circumferință de 1,85—2,0 m. Familia aceasta numără 105 iepe fătătoare cu 370 cai.

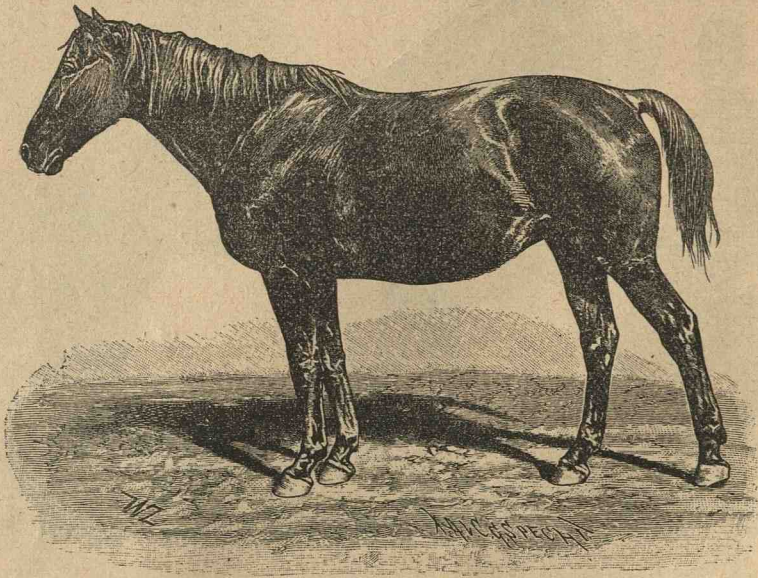

Fig. 29. — Iapă de Nonius mic. No. 277.

Resultatele obținute în ultimii ani în herghelie :

In 1897 armăsari reproducători în herghelie .	31
" " " de încercare	9
" " " reproducători ai comunelor .	10
" " " iepe bătute de armăsarii hergheliei .	442
" " " vândute în decursul anului . . .	49
" " " rămase borțoase	268
" " " " sterpe 31,8%	125
" " " au lăpădat mânzul	6
" " " a murit	1
	393

In 1896 s'au prăsit	156 mânzi
" " " "	170 mânze
	<u>326</u>

în 1898, au fost în total 2.102 cai de herghelie, între cari 40 armăsari : 3 englesi pur sânge, 16 englesi jumătate sânge, 18 Nonius, 3 Gidrani, iar dintre iepele fătătoare au fost 104 jumătate sânge engles, Nonius de ambe tipurile la olaltă 181, și Gidrane 84; armăsarii produși în herghelie și dați la depozite, 165.

Afară de caii născuți și crescuți în herghelie propriu zis, se mai țin și cultivă acolo și alți cai, dela particulari. Armăsari de baștină ai hergheliei se dau cu chirie pe la proprietarii mari, plătind cam la 1.200 cor. de capăt pe vară, iar alți proprietari își trimit iepele lor la herghelie în pension, pentru batere la armăsarii hergheliei, și plătesc o taxă lunară de 26—30 lei pentru întreținere și deosebit taxa cuvenită a armăsarului. In fiecare vară se bat în herghelie la 140—150 iepe particulare. Afară de aceste se mai îngrijesc în herghelie și armăsarii comunelor învecinate, și în 1898, au fost bătute 1.012 iepe particulare, pentru cari sau incasat taxe de bătaie de 17.850 coroane. La un armăsar de pur sânge se dau 40 iepe; la unul de jumătate sânge 45 de regulă pe an. Taxele de baterea iepelor particulare la armăsarii hergheliei variază după sânge dela 30—300 coroane.

In fine comandantul hergheliei cumpără în fiecare an mânzi și cărlani mai frumoși de pe la locuitori și proprietari la etatea de un an, cu preferință din cei produși dela armăsarii statului, și-i crește deosebit în herghelie, dar deopotrivă cu cei născuți în herghelie, de reproductori pentru comune, și aceasta ca încurajare pentru producătorii și crescătorii particulari țărani. Precum vedem, o creștere de cai în stil mare sub toate punctele de vedere.

Regimul de creștere la Mezöhegyes este analog cu cel uzitat la herghelia statului de la Făgăraș și Sâmbăta — ori viceversa, cel uzitat la Mezöhegyes s'a introdus și la Sâmbăta. Aci amăsurat raporturilor economice mult mai favorabile și a unui trecut de peste 130 de ani, este mai ușoară administrația și îngrijirea, toate secțiunile fiind mai

apropiate între ele, și destul de bine repartizate, pe vastul domeniu și cu colosala lui înzestrare.

Pentru baterea iepelor, se face mai întâiu o selecțiune amănunțită între ele, cu privire la gradul de sânge, conformațiunea lor, calități și defecte, cari se trec toate în registrele genealogice, apoi cu privire și la iuțimea ce au desvoltat la cursele de întrecere; și în consecință, li se destină armăsarii cei mai potriviți cu ele, eventual cei mai potriviți pentru combaterea și înlăturarea ori diminuarea defectelor lor.

Bateria iepelor se începe dela 1 Decemvrie și durează până la 1 Iunie. De ordinar un armăsar sare o singură iapă pe zi, și numai cei tineri și mai viguroși, se lasă să sară de două ori pe zi — însă cu intervale de 3 zile. La baterea iepelor trebuie să fie prezent totdeauna ofițerul de serviciu și cu un veterinar; numai la armăsarii de elită și la unele din iepete particulare asistă și comandantul hergheliei în persoană cu șeful serviciului veterinar. Darea la armăsari și baterea se face de repețite ori, până ce iapa refuză armăsarul, care se consideră că iapa a conceput.

Iepele constatate ca borțoase, și cari sunt aproape să fete, cum și cele cu mânzi sugători, sunt ținute în niște grajduri mari spațioase, svântate și bine ventilate, unde se lasă să umble libere, iar cele rămase sterpe, ori cari au avortat și cele ce au înțercat deja mânzii lor, se țin în alte grajduri deosebite. Cele sterpe și cari au avortat, sunt prinse la ham, ca să-și câștige și agonisească singure hrana lor. Celelalte se scot zilnic câte două ori la plimbare în pas — ca să facă mișcare cu mânzii lor, iar când timpul este urît, mânzii cei mici rămân în grajd.

Fătutul iepelor durează dela începutul lui Octomvrie și până în Maiu, așa ca cu începutul verei și scoaterea iepelor la pășune, să poată umbla iepetele cu toatele cu mânzii lor la pășune.

Pășunatul iepelor și al cârlanilor durează dela jumătatea lui Aprilie și până la finea lui Octomvrie, și ei se scot zilnic la pășune, însă numai după ce s'a luat roua de pe iarbă, iar pentru adăpat și datul de ovăs și fân

după anotimp și sezon, se aduc și leagă în grajduri la anumită oră.

Mânzilor dela 3 săptămâni înainte, li se dă câte 300 gr. de ovăs turtit în iesle, iar dela 6 săptămâni înainte, câte un kilogram de ovăs, pentru a le întări oasele și musculatura. Cu 5—5¹/₂ luni, ei se înțearcă; înainte de aceasta se deprind dejă cu legatul la esle cu căpăstrul lângă mumele lor, apoi ca să mănânce ovăsul și fânul legați. La înțarcat li se aplică ferul hergheliei, care constă din un M și cu coroana regală ungară deasupra, și numerii și familia, căreia aparțin, și apoi se despart de mumele lor cu totul, și sunt aduși la centrală, puși cu toții sub supravegherea nemijlocită a comandantului hergheliei. Acolo separați în două cârduri pe sexe, se țin în ocoale deosebite, și li se face mișcarea forțată sub conducerea unei iepe de călărie, și numai pe timpul hranei se bagă în grajduri. Înțarcatul lor iarăși se face pe grupuri după etate și mărime.

Hrana mânzilor înțarcați constă vara din trifoiu verde, amestecat cu fân uscat de livadă, și câte 2¹/₄ klgr. de ovăs, iar pe timp de iarnă, li se dă și câte 2¹/₂ kilograme sfecele de zahăr pe deasupra. În spațioasele ocoale nu stau singuri de voia lor, ci când timpul e frumos, sunt goniți când în pas, când în trap, pentru a le întări musculatura și plămânii. Supuși la acest regim, ei rămân un an de zile până în Maiu a anului viitor.

După un an împlinit, se despart în următoarele cârduri: *a)* mânzele de un an; *b)* mânzele de doi și trei ani; *c)* cărlanii de unul și doi ani; *d)* mânzii de cumpărătură de un an și doi. Hrana lor se poate vedea afară de pășunat, din lista ce urmează. Pentru mișcare ei se scot zilnic la plimbare pe ipodromul cel mare, în cârduri de câte 40—45 capete de cătră cicoși călări, cari îi mână câte o oră alternativ în pas, trap și galop. După goană rămân primăvara, vara și toamna până seara târziu afară la pășune, și numai la hrănit și adăpat se aduc pe scurt timp în grajd; iarna însă stau liberi în grajdul spațios.

În luna lui Iunie se face clasificarea mânzilor și mân-

zelor de câte 3 ani, după cari și unii și alții se iau la grajd, și se supun regimului de antrenare. Clasificarea se face totdeauna în prezenta unui delegat al Ministerului de agricultură. Dresarea iepelor ține 4 luni de zile și se învață la călărie și la mers la trăsură în 4. Antrenarea începe în luna lui Noemvrie și cursele de întrecere se țin pe la 20—22 Maiu a anului viitor. Numai cele fără defecte și cari au parcurs distanța de 3.000^m în timpul prescris de 4 minute, sunt admise ca reproductoare în herghelie, iar celelalte și cele supranumerar se vând pentru reproducție pe la particulari, ori pentru serviciu. În herghelie se aplică 40—45 după numărul celor ce se reformează în acel an. Tot așa și tinerii armăsari se supun întâiu unui antrenagiu de 4 luni de zile sub șea, și apoi toamna prin luna lui Octomvrie se dau la depozitele provinciale de reproductori. Pe an se dau cam 70 armăsari de reproducție la depozitele provinciale din producțiunea proprie, iar dintre mânjii cumpărați 20% devin reproductori provinciali, 50% se vând de armăsari comunali, iar 30% se jugănesc, și dau caii de serviciu la toate 3 hergheliile. Valoarea unui reproductor provincial este în termen mediu 2 000—2 400 coroane, iar a celor cumpărați și destinați pentru depozite este numai de 1.600 cor. și a celor ce sunt clasificați, pentru a fi vânduți la comune de 600—800 coroane, pe cari comunele i plătesc în 4 rate anuale. Dacă comunelor le moare armăsarul ori devine neapt înainte de a-l plăti, ele capătă altul în locu-i dela stat, având a plăti pentru el numai sumele rămase în întârziere dela cel dintâiu.

Nutrețul, fânul, paiele și pășunea necesară hergheliei are direcțiunea domonială să le producă, și dea comendurii hergheliei pe un preț fixat de mai nainte și în cantitatea și calitatea dorită.

Serviciul, veterinar se compune din un medic veterinar șef, 2—3 veterinari de stat civili, 2 veterinari militari, 4 potcovari și 8 practicanți stagiari, stipendiați ai școalei veterinare. Medicul veterinar șef Sebastian Neuman avea 53 ani de serviciu dela 1839 neîntrerupt în herghelie, (nota bene medicii veterinari români se specializează în

creșterea și în tratarea cailor bolnavi în 2—3 luni de zile). Apoi mai există acolo un spital pentru cai, excelent organizat, spital deosebit pentru vitele bovine, oi și rămətori și o infirmerie pentru vitele bovine.

LISTA DE HRANA CAILOR LA HERGHELIA
DELA MEZÖHEGYES

NUMIREA CAILOR	Rațiunea fixată de cap în kilograme												
	Ovăz	Fân	Paie	VARA			IARNA			In timpul baterii			
				Ovăz	Fân	paie	Ovăz	Fân	paie	Ovăz	Fân		
Mânji sugători	0	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
(dela 3—6 săptămâni dela 7 săpt. până la întărc.)	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mânji întărcăți	3	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cârlanii	—	—	—	2	1	3	3	4	4	—	—	—	—
{ de 1 an	—	—	—	1	1	2	3	5	4	—	—	—	—
{ de 2 ani	—	—	—	2	1	2	—	—	—	—	—	—	—
{ de 3 ani	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Armăsari reproductori	4	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	5	6
Armăsari de încercare	4	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	4,5	6
Armăsari tineri clasați	4,5	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cârlane sau mânze	—	—	—	2	1	2	3	4	4	—	—	—	—
{ de 1 an	—	—	—	1,5	1	2	2,5	5	4	—	—	—	—
{ de 2 ani	—	—	—	2	1	2	3	5	4	—	—	—	—
{ de 3 ani	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cârlane de 3 ani clasate	4	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Iepe fătătoare de Gidran sau Nonius mic	—	—	—	2	2	1	6	6	—	—	—	—	—
{ fără mânji	—	—	—	1,5	2	3	2	6	4	—	—	—	—
{ borțoase	—	—	—	1,5	3	2	2,5	6	4	—	—	—	—
{ fătate, cu mânji sugători	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
{ prvisoriu în serviciu	5	8	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
de 1/2 sânge engles	—	—	—	2	3	1,5	6	6	—	—	—	—	—
{ fără mânji	—	—	—	1,5	3	3	2,5	6	5	—	—	—	—
{ borțoase	—	—	—	2	3	2	2,5	7	4	—	—	—	—
{ cu mânji sugători	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
{ puse în serviciu	5	8	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
de Nonius mare	—	—	—	—	3	3	2	6	8	—	—	—	—
{ fără mânji	—	—	—	2	3	4	2,5	8	5	—	—	—	—
{ borțoase	—	—	—	2,5	3	3	3	8	6	—	—	—	—
{ cu mânji sugători	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
{ prvisoriu în serviciu	5	8	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cai de serviciu la șea	3,5	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cai de trăsură în serviciu permanent	5	8	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cai pregătiți pentru vânzare	5	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cai de serviciu în repaos	—	—	—	1	2	3	2	8	4	—	—	—	—
Mânji de muncă de 1 an	—	—	—	1,5	2	3	2	8	4	—	—	—	—
Mânji de muncă 2 ani	—	—	—	1,5	1	—	2,5	4	4	—	—	—	—

Herghelia engleză dela Kisbér.

Alte două herghelii importante sau cele mai importante pentru cultura cailor în Ungaria, sunt iepăriile statului dela *Kisbér și Bábolna*. Pe când herghelia și caii dela Mezöhegyes erau produsul propriu zis al solului ungar, din contră hergheliile dela Kisbér și Bábolna sunt propriu zis instituții de stat, pentru introducerea și aclimatisarea cailor străini, pe teritorul Ungariei. În Kisbér se cultiva sângele englez pur, și jumătate sânge, iar la Bábolna calul arab pur sânge și de jumătate sânge, pentru a da buni reproducători de sânge hergheliilor statului, depozitelor de armăsari provinciale și cultivatorilor particulari. Ambele herghelii însă *pe baza rezultatelor obținute* se bucură de un bun renume nu numai în Ungaria, ci în Europa întreagă.

Herghelia dela Kisbér abia datează de o jumătate de secol, fiind înființată la anul 1853 ca herghelie militară, pentru ameliorarea creșterii cailor în țară, tare decimați în anii revoluțiunii 1848—9. Ea fu instalată provizoriu pe o proprietate confiscată dela familia conților Battyáni, iar în anii 1870 domeniul fu rescumpărat de către guvernul constituțional maghiar cu 3.400.000 franci. Proprietatea Kisbér este în total de 11,256 jugere cadastrali, compusă din 6.390 jug. teren arabil, 616 jug. fânețe, 703 jug. pășune, 2.938 jug. pădure, 328 jug. curți și așezări, 277 jug. improductiv și 2 pogoane de vie. El se află în regiunea accidentată a Ungariei de Vest, în apropierea Dunărei, întinzându-se peste 2 județe: peste comitatele Komárom și Veszprim, având stație de cale ferată și comunicațiune directă cu Budapesta și Viena. Terenul deși accidentat însă cam nisipos, este împărțit în 5 ferme deosebite, și personalul domeniului administrativ se compune din un director, 19 funcționari, 307 persoane de serviciu, și muncitori agricoli deosebiți. Mai posedă și 2246 capete de vite mari.

Personalul hergheliei se compune din un general, ca inspector al tuturor hergheliilor reg. ungare, 1 oficer de stat major ca comandant, 2 căpitani, 2 locotenenți, 1 medic, 1 veterinar șef, 3 veterinari și câțiva elevi practicanți, stagiați ai școlii veterinare; un număr corespunzător de vagmiștri și suboficieri, 150 soldați, 20 de *cicoși*. Herghelia a stat până la 1869 întru toate sub ordinele ministerului ces. reg. de războiu, când a trecut sub ordinele ministerului ungar de agricultură și numai în ceea ce privește partea pur militară, ea depinde de ministerul ces. si reg. de războiu din Viena. Mari merite pentru desvoltarea

ei și a culturai cavaliine în genere și-a câștigat fostul director al Agriculturii și consilier ministerial, Francisc Kozma de Leveld.

Hergheia dela Kisbér și-a câștigat renumele și reparațiunea ei cu deosebire prin achizițiunea unor armăsari de pur sânge de mare valoare, deveniți celebri, parte prin premiile mari, ce au câștigat la alergările din Austria, Franca, Germania și chiar în Anglia, și parte ca reproductori, prin o progenitură numeroasă și iute, cu care a uimit lumea.

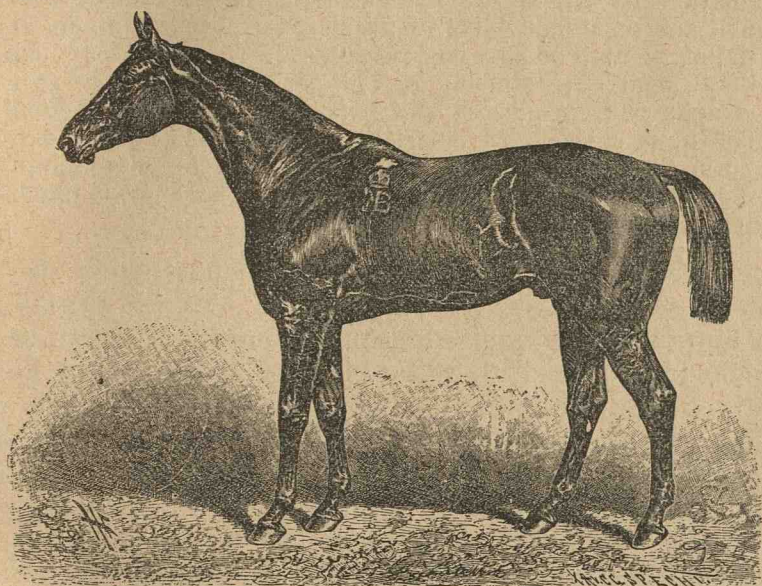

Fig. 30. — Armăsarul Kisbér, vândut pentru 50.000 fl. Germaniei.

Așa în prima linie este de amintit armăsarul Buccaneer de pur sânge din Anglia, cel mai bun reproductor ce a venit vre-odată pe continent, care a adus foloase de multe milioane de florini crescătorilor de cai din Austro-Ungaria. El a costat pe guvernul ungar 26.600 florini = 60.000 lei, dar i-a întors cu dobândă la dobândă, căci el a alergat de 19 ori, în care a eșit învingător de 11 ori, și de 3 ori al doilea; apoi a servit ca reproductor în Kisbér 20 de ani (dela 1866—1886) și a bătut 261 iepe ale statului și 467 particulare, aducând statului taxe de batere 184.910 fl. Progenitura lui directă s'a vândut de stat cu 285.765 fl. și ea a câștigat la curse în total 5.120.385 franci.

Între acești urmași direcți ai lui este de amintit armăsarul *Kisbér* (fig. 30) care a câștigat cursele Derby engles dela Epsom și Grand prix de Paris 1876, apoi *Kisbér öcsöcse* (fratele mai mic al lui Kisber), și *Fenek* cel din urmă învingător în Derbyul austriac și Union dela Berlin, ambii excelenți reproducători în herghelia dela Kisbér. Alți armăsari celebri importați la Kisbér au fost *Cambuscan*, adus tot din Anglia, dela care s'a tras vestita iapă Kincsem a lui Blaskovits, care a alergat de 54 ori, și n'a fost nici odată biruită, aducând proprietarului ei 6 premii de onoare și 199.705 fl. și a lăsat și produși de valoare după ea. Armăsarul *Cambuscan* a adus taxe de batere 68.200 fl. Armăsarul *Verneuil*, cumpărat dela contele Lagrange din Franca cu suma de 194.000 franci, a alergat de 31 ori și a eșit de 11 ori întâiul, de 10 ori al doilea, și de 3 ori al 3-lea, câștigând la curse 194.212 $\frac{1}{2}$ franci în total, egal cu prețul lui de cumpărătoare. Afară de acestea el a adus ca reproducător și taxe de batere dela particulari 79.900 fl. și a lăsat 136 mânji la stat; produșii săi au câștigat la curse însă peste 900.000 lei. El a servit ca reproducător în Kisbér atât în herghelia de pur sânge ca și la iepele de jumătate sânge 10 ani dela 1880—1890.

Herghelia dela Kisbér se împarte în herghelia de pur sânge, și în cea de jumătate sânge. Cea din urmă însă se apropie iarăși mult de sângele englez curat, după ce iepele fătătoare de jumătate sânge, deja în 5—6 generațiuni de a rândul au fost sărite tot de armăsari de pur sânge. În anul 1898 contingentul de cai în herghelia dela Kisbér eră în total de 712 capete, între cari 14 armăsari reproducători și 14 iepe fătătoare de pur sânge, și 1 armăsar și 176 iepe fătătoare de jumătate sânge, cu 395 mânji și cărlani. Afară de acelea au fost bătute încă în acel an 228 iepe particulare, pentru cari s'a încasat la stat taxe de 141.800 coroane, iar din produșii hergheliei s'au vândut 5 armăsari 43 iepe și 27 cai de călărie pentru suma de 103.138 cor. și s'au dat la depozitele publice 35 armăsari creșcuți în herghelie; 13 iepe au fost clasate de reproductoare în herghelie. Din acestea se vede, că herghelia dela Kisbér, în ceea ce privește sângele englez pur, ocupă un loc intermediar între herghelie și depozitele publice de armăsari, și numai în ceea ce privește creșterea de jumătate sânge englez, se ocupă mai intensiv cu el, iar mânjii de pur sânge îi vinde la etatea de 1 an la licitațiune publică, ținută în luna lui Iunie tot acolo.

În cât privește regimul, iepete reproductoare de pur sânge sunt ținute vara cu mânzii lor în padocuri spațioase și umbrite, iarna însă în un grajd comun. Mânzii de pur sânge se înțarcă cei mai mărișori deja în August, ceilalți pe la finele lui Septemvrie. Dar și după înțarcare ei se nutresc încă cu lapte, căpătând la început câte 2 litri de lapte de vacă pe zi, care mai târziu li se sporește la 4 litri și mai bine, și li se dă o hrană substanțioasă concentrată, care să le întărească oasele și musculatura. Hrana lor constă zilnic din 2 litri de lapte 4,8 kgr. ovăz, 2,5 kgr. fân, 1,2 kgr. bob, 1,5 kgr. morcovi, iar la săptămână mai capătă încă și 400 gr. orz muiat amestecat cu ovăz, 2 kgr. țărățe și 350 gr. cretă, iar la lună 300 gr. sare. Orzul se ferbe până ce se înmoaie, apoi se amestecă cu cretă și țărățe de grâu și li se dă de 3 ori pe săptămână seara; mânzilor mai slăbuți li se dă lapte să bea, cât vor voi și pot; prin Ianuarie li se sporește la toți rațiunea de ovăz la 6.71 kgr.

Mânzii înțărcați rămân până toamna târziu în ocoalele deschise, însă li se face mișcarea convenită, mânați de cicoși călări câte un ceas în pas, și de câteva ori în trap ușor, înainte și după prânz; încolo se joacă și mișcă și ei în curtea plină de pae. Iarna ei se țin însă în grajduri închise și calde, numai pentru mișcarea obligătoare se scot afară. Din Februarie îi scot însă mai îndelungat afară, și se începe cu ei alergările; la început mai ușoare, mai târziu tot mai intensive, pregătindu-i pentru licitația publică și clasificarea lor. La licitația publică a noatinelor de un an, în timp de 24 ani s'a obținut un preț mediu de 2.260 fl. de mânz. Scopul vânzării lor este propagarea culturai cailor de pur sânge în țară, pe la particulari.

Importantă este și creșterea cailor de jumătate sânge în Kishér, grație armăsarilor reproductori de mare valoare, întrebuințați ca reproductori în herghelie și a sângelui englez concentrat. Cei de jumătate sânge, dau buni cai de călărie, pentru ofițeri și de vânătoare; sunt însă mai puțin apti pentru trăsurile ușoare. Toți sunt înalți, frumoși ca exterior, plini de foc și temperament, apropi-

indu-se mult de sângele engles curat. Ei nici că se pot compară cu cei crescuți la Mezöhegyes, fiindu-le acelora mult superiori. De aceea ei sunt și tare căutați. Pentru aceștia, regimul de creștere este analog cu cel usitat la Mezöhegyes și Sâmbăta. Dau buni reproducători pentru depozitele publice de armăsari, și iepele necesare în herghelii. Cele supranumerare și juganii neapți pentru producțiune, se vând în fiecare an la licitație publică în Budapesta, ținută în luna lui Octomvrie. Prețul mediu de vânzare este de 1.971 lei.

3. *Hergheia dela Babolna*. Hergheia dela Babolna, la o oră depărtare de cea precedentă, înființată pe la 1790 ca o filială și depozit al remontelor și vitelor de măcelărie, grămădite atunci în mare număr la Mezöhegyes în războiul cu turcii, de nu-i mai putea nutri Mezöhegyesul pe toți. Dela anul 1809 herghelia dela Bábolna deveni herghelie de sine stătătoare. A câștigat importanța însă prin cultivarea cailor de sânge oriental, întâiu spanioli, apoi de Siria și în fine de arabi puri. Se distinge și ea în 2 ramuri de producțiune : arabi pur sânge și jumătate sânge. Și aci predomină sângele de jumătate atât de necesar pentru reformarea și ameliorarea calului indigen de țară, prin producerea de buni reproducători de sânge, necesari depozitelor de armăsari.

Domeniul dela Bábolna a fost proprietatea statului, și are la 7.100 jugere cadastrali, circa 3.800 ha. formând un complex bine aranjat sub toate punctele de vedere, compus din 5.457 jug. teren arabil, 205 jug. fânețe naturale, 224 jug. pășuni naturale, 701 jug. pădure și 519 jug. areale improductive : curți, armane, așezări, drumuri etc. El se află situat în comitatul Komárom, în apropierea de gara Nagy Igmánd. Terenul său este accidentat ondulat și mai mult nisipos, având însă nisipul o bună dosă de humus în el. Pe alocurea se ivește și nisip sburător. Pe tot domeniul este un pământ ușor de muncit și în bună producțiune. Clima deși dulce, dar schimbăcioasă și mai mult uscată și secetoasă, nu tocmai favorabilă pentru pășuni și creșterea de iarbă. Ape curgătoare ori stătătoare nu are, dar numeroasele puțuri și fântâni, îl provăd în toate părțile cu apă necesară ; o apă bună de băut, numai ceva sălcie, dar sănătoasă.

Cultura domeniului este foarte naintată, și ține recordul hergheliei, cu creșterea intensivă a cailor de sânge. Domeniul stă

sub un director domenal fiind împărțit în 3 secțiuni administrative deosebite cu XVIII asolamente. Ceiace înlesnește mult exploatarea moșiei ca și administrarea hergheliei, este forma cea regulată a domeniului, având toate serviciile centrale la mijloc. Zestrea lui se compune din 80 cai de muncă, 343 boi de jug., 569 vaci de Simenthal, 1662 oi merinoase, 120 boi puși la îngrășat și 1.850 oi deasemenea. Culturei nutrețurilor semămate li se dă o mare întindere, în lipsa fânețurilor naturale necesare. Acolo se cultivă mazăriche boabe 73 jugere, borceag 654 jug. lucernă galbenă 77 jug., paring 204 jug., porumb verde de nutreț 178 jug., lucernă 30 jug., trifoiu roșu 267 jug., raygras 658, în total 1.414 jug.; ogoare sterpe 279 jug. Fânețele și pășunile sunt mai toate artificiale, prin semănarea de trifoiu cu raygras care în clima cea aridă nu durează mai mult de 3 ani.

Herghelia are un locotenent colonel sau colonel ca comandant, 1 căpitan, 1 locotenent, 18 gradați și 150 soldați, în total 199 persoane la 461 cai de herghelie. În anul 1898 erau în total 602 cai, din cari 5 armăsari reproductori și 40 iepe fătătoare arabi pur sânge, și 2 armăsari și 138 iepe fătătoare arabi jumătate sânge și 358 mânzi și cărlani. În acelaș an s'au dat ca reproductori la depozite 22 de armăsari, s'au clasat în herghelie 16 iepe tinere, și s'au vândut 3 armăsari, 36 iepe și 25 jugani pentru suma de 57.050 coroane.

Herghelia dela Babolna dela înființarea ei, a trecut prin diferite faze și peripeții, schimbându-i des destinațiunea. Ca herghelie, dela devenirea ei independentă, predomină însă destinațiunea de a servi la cultura și creșterea cailor de sânge oriental, dar nu totdeauna în mod strict; aci serviau de reproductori armăsari spanioli, mai târziu cei de Lippiza, aci de Kladrub și chiar englezi. Mai mare avânt luă herghelia sub direcțiunea colonelului Bruderman, care expediase din Siria întâiu 6 armăsari și 4 iepe — și peste o lună sosi și el cu alți 14 armăsari și 32 iepe, cumpărați tot de el, și numit comandant al hergheliei dela 1857—60 începù cultivarea sângelui pur arab în mod mai sistematic decât înainte.

La 1870 trecând toate 3 hergheliile sub ordinele și administrația guvernului unguresc, Ministerul ungar de agricultură, de care depindea acum, trimise o comisiune să cerceteze și clasifice din nou tot materialul aflător în herghelie, și ce va află necorespunzător scopului, să-l reformeze, și comisiunea să facă propunerile de îndreptarea

lucrurilor, ce dânsa va găsi cu cale. Comisiunea reformă 35 iepe fătătoare și 13 iepe tinere și o parte din armăsari. În locul lor propuse umplerea golurilor ivite prin aducerea a 45 iepe orientale de jumătate de sânge dela herghelia din Mezöhegyes, și să se hrănească mumele și progenitura mai intensiv, ca să se desvolte mânzii mai bine; apoi să îngrijească de achizițiunea de reproducători

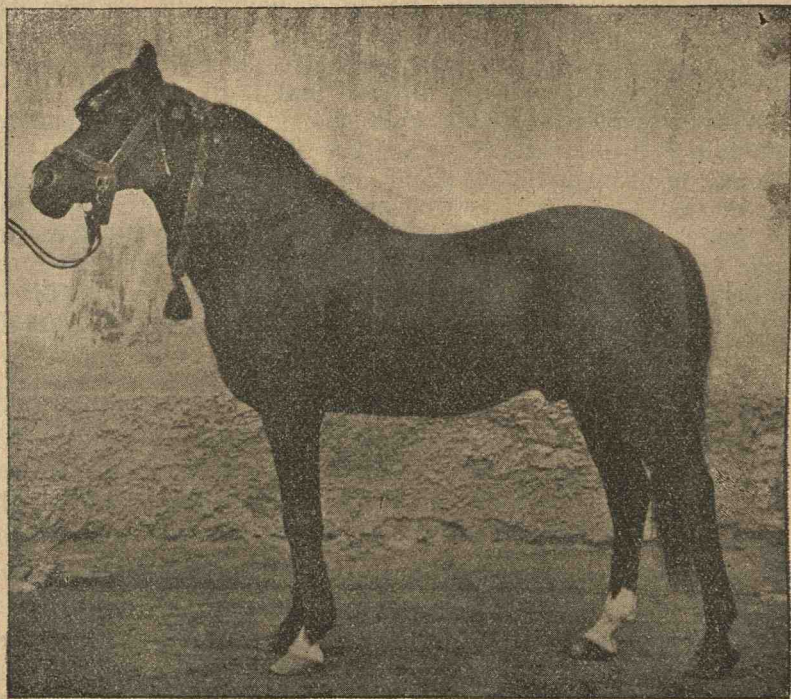

Fig. 31. O Bajan reproducător în Babolna, Arab original din seminția „Anaze el Sbaa“, rasa „Meneghie“ de 16 ani.

de valoare, iar iepele de pur sânge să nu mai fie încălecate cu armăsari de jumătate sânge. Dintre armășarii de reproducție mai buni din vremea aceea se citează: *Mahmud Mirza* arab original, *Abdul Aziz* dăruit de sultan, și *Mehemed Ali*, fiul celui dintâiu, născut și crescut în herghelie. Apoi *Iussuf*, care câștigase premiul de frumusețe la expoziția internațională dela Paris din 1878,

dar la vârsta de 22 ani căpătând un defect incurabil la un picior, a fost vândut pentru suma de 200 fl. unui ofițer român, care îl cumpără pentru herghelia noastră dela Nucet, unde a mai servit încă câțiva ani ca reproductor, și a dat buni produși între cari „*Izzet a devenit leit tatăl său Iussuf.*“

Între armăsarii arabi de pur sânge actualmente reproductori în herghelie se disting între toți O Bajan — armăsar original, importat din Arabia în 1885, negru și

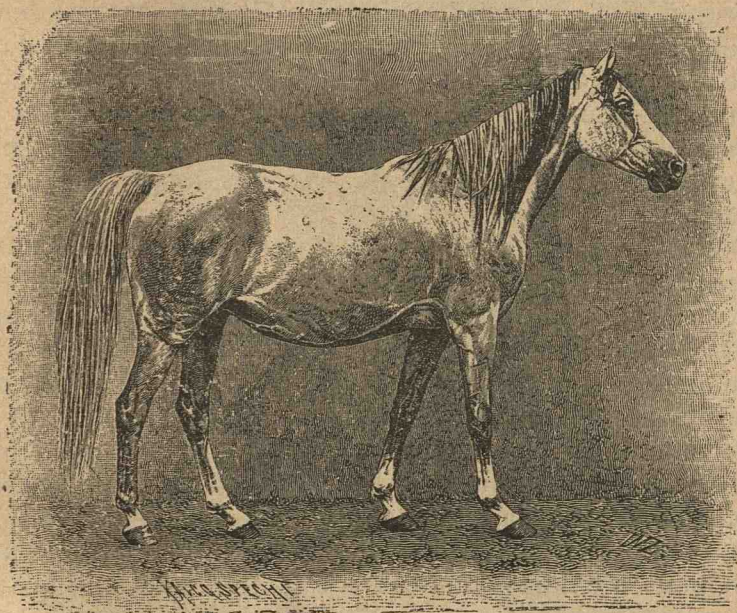

Fig. 32. — Ieapa Koheilan, reproductoare în Babolna, importată direct.

pintenog, este mic de statură, numai 1,54^m, dar este foarte frumos și bun reproductor, și produșii lui se fac cu 10^{cm}. mai înalți decât el. El are capul frumos — scurt, lat și uscat, niște ochi mari vioi, un gât cam scurt și ceva prea încărcat, dar are o spinare admirabilă, șelele largi și sapa teșită, pieptul larg și adânc, picioarele vâjnoase și subțiri, chișița însă ceva cam lungă. Produșii săi încă sunt foarte frumoși. Alții ar fi de amintit Gazlan I, armăsar pur sânge

crescut în herghelie, fusese mai înainte în serviciul conțelului Károlyi și la depozitele de armăsari, ca reproductor. În herghelia de jumătate sânge sunt reproductori Iussuf Shagya, Shagya XI și Siglavi II, toți 3 prăsiți în herghelie.

Dintre cele 40 iepe fătătoare de pur sânge, merită mențiune iapa *Koheilan* (fig. 32) de 1,59^m albă, cumpărată de căp. ces. și reg. Fadlalah el Hedad, el însuși arab de origine, venit de mic copil în Austro-Ungaria, din Arabia, și *Amurath Bairactar*, iarăși albă de 1,60^m *Iussuf*, aceste ambele născute și crescute în herghelie.

Scopul și ținta hergheliei dela Băbolna este creșterea calului arab pur sânge, actualmente atât de greu de găsit și de procurat din Arabia și în țările orientale; și creșterea calului de jumătate sânge arab, atât de necesar, ba indispensabil pentru reformarea și ameliorarea contingentului de cai de țară, cari iarăși se trag din sânge tătaro-oriental.

Deși statura lui mai mică și inferioritatea arabului la curse față de calul de sânge englez, îi procură mulți adversari, totuși el este și va fi indispensabil pentru Ungaria încă multă vreme, ca și pentru Croația, Bosnia, Transilvania, România etc., căci el este acela, care se potrivește mai bine cu caii noștri de țară; el duce mai bine la tăvăleală și nevoi, și prin împărăcherea lui cu ei, se obțin totdeauna produși bine echilibrați. Vezi Zootechnia noastră pag. 101 și rezultatele obținute de herghelia statului dela Cislău pag. 69 și la Rădăuți, Horodenko etc. Calul arab pentru călărie, vânătoare și pentru tracțiune la trăsuri ușoare, este foarte bun și corespunde menirii lui pe deplin. Apoi frumusețea, eleganța formelor lui mersul lui superb cadențat, îi va procură totdeauna amici și părtinitori.

Modul de ținere și creștere a cailor în Băbolna este în total analog cu cel uzitat la Mezöhegyes și Sâmbăta, și diferă puțin de ele, întru cât calul arab ca mai tardiv se dezvoltă și crește mai încet și îl putem folosi mai târziu dar mai îndelungat. Acolo baterea iepelor se începe la 1 Decembrie, și ține până la 1 Iunie. lepele de pur sânge sunt sărite totdeauna de armăsari de pur sânge

din cei mai chipeși și aleși, iar cele de jumătate sânge, de către armăsari mai ușori de pur sânge și de cei de jumătate sânge. Fătarea iepelor se preferă cea de toamnă și de iarnă, căci mânzii es mai rezistenți,

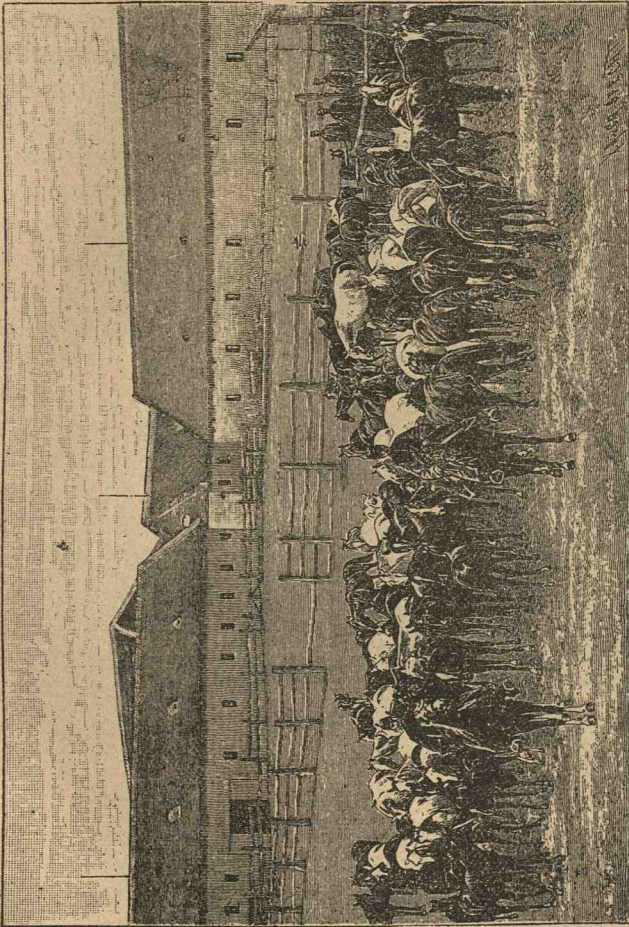

Fig. 33. Scoaterea iepelor cu mânji la pășune în Babolna.

și sunt mai puțin expuși la diferite boale. De altfel în creștere și tinere, nu se face nici o deosebire între mânzii de pur sânge și cei de jumătate sânge. Lapte nu li se dă decât numai mânzilor a căror mume nu au lapte în

deajuns, ca să-i lăpteze; dar iarna li se dă la toți morcovi.

Etatea mânzilor se socotește dela 1 Mai ori în ce lună s'ar fi născut. Mânzii sug 5—6 luni de zile și mai bine când apoi se întarcă; însă dela 3 săptămâni înainte li se dă ovăz turtit. Alte nutrețuri concentrate nu li se dă. Toată vara ei umblă la pășune, întâiu cu mumele lor, apoi după întercare singuri, și pășunatul ține din Maiu până la finele lui Octomvrie. Un *cicoș* călare merge înaintea ci-

Fig. 34. Cicoș pe cal arăbesc, crescut în Babolna.

rezii și dă tactul și direcțiunea, și alți 3—4 toți călări dinapoi și pe delături, îi mână în pas și trop, plesnind cu bicele lor lungi (fig. 34) Mânzii întărcați, notini și cârlani trebuie să facă un trop ușor în fiecare zi de câte 25—30 minute, până să ajungă la pășune, iar iapele borțoase și fătate, se mână numai în pas, și numai în ameză mare vin ele acasă, în grajduri. Pe timp urit și iarna, noatinii și cârlanii fac o plimbare de câte 2—3 ore, alternativ

în pas și trop. Mânzii cei mici se lasă acasă, iar cei deja trecuți de 10 zile, se scot afară în libertate pe frig și zăpadă cu mumele lor.

Cu 3 ani împliniți, armăsarii cei tineri după ce au păscut vre-o 2 săptămâni la iarba verde, se duc la grajd și iau în dresare, învățându-i la călărie și diferite mersuri făcând zilnic cu ei o plimbare de câte 2 ore, alternativ în pas, trap și galop, și toamna prin Octomvrie se împart pe la depozite ori se vând.

Cârlanele se lasă încă până toamna la pășune în libertate, și cu 3 ani și jumătate împliniți, toamna după împărțirea armăsarilor la depozite și vânzarea celor supranumerare, sunt luate la grajd și ele, și supuse antrenagiului sistematic acolo. La Maiu viitor se țin cursele de întrecere, unde au să dea probă de forța și iuțimea individuală fiecare, întâiu la alergări pe clase, pe distanța de 3.000 metri în terenul ondulat, dar alergări simple fără obstacole.

Clasificarea noatinilor, cârlanilor și iepelor fătate se face în fiecare an, pe la începutul lunii lui Iunie și ține 4—5 zile, la care secțiunile și grupurile sunt mânate întâiu în pas și trop, de către cicoși călări pe clase, apoi duse de frâu individual; iepetele fătate sunt prezentate cu mânzii lor, pentru a putea aprecia mai bine valoarea lor ca reproductoare, și la cari armăsari sunt a se da în noua campanie de reproducție. Ferul hergheliei este un B. cu coroana ungară deasupra.

LISTĂ DE HRANĂ, USITATĂ ÎN HERGHELIA
DELA BABOLNA

NUMIREA CAILOR		Rațiunea zilnică în kgr.		
		Ovăz	PAIE	
			Fân	de nutreț
		de așternut		
Mânji sugători	dela 3—6 săptămâni	0,3	—	—
	dela 7 săpt. până la întărcare	1	—	—
Mânji întărcați		2,25	3,5	1
Noatini	la pășune	1,5	2	2
	fără pășune	2,5	4	3
Cârlani de 2 ani	la pășune	1,5	2	2
	când nu sunt la pășune	2,5	5	2
Arm. puși la grajd	în timpul dintăiu	4	5	—
Armăsari de prăsilă	în timpul baterii	5	5	—
	afară de timpul baterii	4	4	2
Armăsari de încercare	în timpul baterii	4,5	5	—
	afară din timpul baterii	3	4	4
Noatine	la pășune	1,5	2	1
	fără pășune	2	5	2
Cârlane de 2 ani	la pășune	1,5	2	1
	fără pășune	2	5	2
Idem de 3—4 ani	la pășune	1,5	2	1
	fără pășune	2	5	2
Iepe tinere puse la grajd	în timpul dintăiu	4	5	—
Iepe fătătoare cu mânji	la pășune	1,5	3	3
	fără pășune	2,5	5	4
Iepe sterpe	la pășune	—	2	2
	fără pășune	1	5	3
Iepe borțoase	la pășune	1,5	2	3
	fără pășune	2	5	4
Iepe puse la ham		4	6	—
Cai de serviciu și jugani		3	5	—
Cai de muncă		4	6	—
Cai puși pentru vânzare		5	6	—

In termen mediu câte 5 kilograme pe zi

(1) Tinerile iepie ce sunt puse în herghelie ca reproductoare capătă până la 5 ani împliniți, câte 3 kilograme ovăz pe zi, chiar și dacă ele rămâne sterpe, iar noatini și cârlani capătă iarna câte 2 klgr. morcovi pe zi de fiecare.

Cultura cailor de țară și de sânge nobil în Ungaria este foarte răspândită pe la particulari, și bine dezvoltată, însă diferită după regiuni, căci depinde de sol și climă, apoi de populațiune și obiceiurile ei, și după distribuțiunea proprietății, și starea de avuție și de cultura a ei.

În genere populațiunea germană cultivă cai mai mari și mai greoi, și de multe ori se ocupă și cu cultura cailor grei de povară *norici* și *ardeni*, și toate muncile agricole germanul le face exclusiv cu caii. „Șvabii din Banat sunt de peste o sută de ani în țară, și nici să-l pici cu rășină, că nu ți-ar pune șvabul mâinile pe coarnele boilor ungurești“ îmi ziceau la Jimbolea, dar sârbul și românul lucrează cu preferință cu boii săi încercați; slovacul și ruteanul este prea sărac, prea copleșit de miserie, ca să se poată ocupa serios cu creșterea intensivă a calului. Ungurii de pe puste țin și cultivă cu preferință cai; dar ei țin și multe vite cornute, oi și porci, din cauza pășunilor abundente și a distanței mari și a dificultății comunicațiilor pe puste.

Dragostea proverbială a ungurului despre caii săi, se împarte și este infiltrată în sânge, în toate stratele și clasele populațiunii, între magnații cei bogați și proprietarii de imense latitudini și domenii mari, supuse legii fideicomiselor, ca și în clasa mijlocie numită „gentry“ și la arendași burghezi îmbogățiți și la orașe, ba până și între membrii ordinelor călugărești, a cisterciților și benedictinilor și ai clerului înalt catolic, care încă țin și cresc herghelii întregi de cai de rasă. Nicăeri nu se află ungurul neaoș așa în elementul său ca pe cal, și pus la îngrijirea animalului său favorit.

Apoi a contribuit mult la aceasta și educațiunea poporului; influența seculară a celor două mari herghelii ale statului dela Mezöhegyes și Bábolna și mai presus de ele cea de a III-a dela Kisbér, și rezultatele obținute de aceasta, în cultura calului de pur sânge engles și jumătate sânge, care a potențat și dezvoltat și mai mult gustul și dragostea către cal în poporul maghiar, cu neglijarea calului vechiu indigen, și a dat preferință culturii calului de cursă și de vânătoare. Actualmente se

găsesc în Ungaria o mulțime de grajduri și herghelii mai particulare, cari se ocupă intensiv cu cultura calului de cursă și de vânătoare. Apoi progresul și dezvoltarea agriculturii a adus cu sine și creșterea unor cai mai mari, cai grei de povară, mai potriviți exigențelor agriculturii înaintate. În fine organizarea potrivită a depozitelor de armăsari publici ai statului, cu peste 3.100 armăsari repartizați în 1.100 de stațiuni de bătae, au produs și dus un material și sânge de valoare în toate comunele și unghiurile țării, care a prins mai bine, mai rău, după ra-

Fig. 35. Tip de cai de pe pustele ungare.

porturile sociale, economice și culturale ale regiunilor țării.

Cum și aceste au avut o mare influență asupra creșterii cailor de țară, trebuie se le menționăm și pe ele. Regiunile cu o climă mai temperată și un sol fertil de peste Dunăre, de către provinciile Stiriei și Austria de jos locuite mare parte de germani, produc cai limfatici și grei, Nonius mare, Ardeni, normani sau cai englezi pentru călărie și trăsuri. Regiunea stepelor, a pustelor dealungul râului Tisa, între Tisa și Dunăre, Tisa și Crișuri, care cuprinde șesul îmbelșugat numit Alföld, cu clima aridă de stepa cu pășuni când opulente, când uscate, pe terenul de sodă și șalitros, cultivă caii intensiv, și în special un cal de talie mijlocie, dar sobru, iute și foarte rezistent, excelent pentru cavaleria ușoară, *husari*, dar bun și pentru trac-

țiune și muncile agricole. Numai satele șvăbești din comitatele Timis și Torontal și Bacica cresc un cal ceva mai mare, mai limfatic, bun pentru artilerie și transporturi grele.

Regiunea muntoasă a Carpaților, produce peste tot puțini cai, însă cai de o duritate și rezistență extraordinară, cai mici dar petroși de munte, cunoscuți sub numirea de cai mocănești și secuiești, căci clima aspră a Carpaților, nu i-a permis calului local nici de a se ridica mult în talie, nici a câștiga în greutate și volum, dar el a câștigat însă picioare solide și o tenacitate extraordinară. „Caii crescuți de populațiunea română și secuiască, din munții Transilvaniei, sunt cu mult superiori celor cari s'au născut în localitățile locuite de slovaci și ruteni din Carpații nordici“ (Wrangel).

Dintre grajdurile și hergheliile particulare cari cu mici cu mari trec peste o sută, sunt câteva cari au obținut un renume european.

Marii proprietari rurali au abandonat regimul semi sălbatic al cailor și vitelor lor mari și mici de odinioară, și au înzestrat moșiile și domeniile cu ecaretele și clădirile economice corespunzătoare, amăsurat progresului timpului și culturii țării, și îngrijesc acum mai rațional de ele, decât înainte, vara și iarna. Regimul tinerii iarna afară și numai cu paie și coceni, a dispărut aproape cu totul din Ungaria și Transilvania. Mulți din proprietari au abandonat până și creșterea calului oriental indigen, și chiar a celor de sânge arab și spaniol de odinioară, și cresc acum, cu preferință cai englezești de pur sânge și jumătate sânge, și produc cai de cursă, de vânătoare ori de trăsuri mai grele și ușoare, așa numiții carossieri și iukeri. Producțiunea de *remonți pentru armată*, a rămas mai mult în sarcina și beneficiul micului cultivator, a burghezilor din câteva orașe și comune mari rurale, cari dispun de pășuni naturale întinse, și a țărânului, care încă beneficiază de numeroase pășuni comunale, ce există aproape la toate satele. Un fenomen deosebit îl oferă comunele urbane și rurale din Cumania mare și mică (Comitatul Peștei) și cele de pe apa Hărtibagiului cu pământul nisipos, cari au hotare cu pășuni imense de zecimi de mii de pogoane, astfel Kecskemet 151.696 jug., Nagy Körös 87.923 jug., Felegyháza 71.791 jug., Halas 112.188 jug., Czegléd 49.964 jug., Majsza 43.139 jug., Kalocsa 35.127. Dobritzin pusta Hărtibagiului peste 42.000 jug. suhaturi imense de veci, în complexe mari vaste, fără deal și fără vale, fără pomi și arbust pe ele, cu câte o cârcimă

(cșardă) pe ele unde și unde, cum eră până antiertii Bărăganul nostru, cu haidăii și ciobanii săi, aci cu *betyarü*, bechiari și gulașii săi, și, viața lor romantică și plină de peripeții și farmece. Comunele urbane și rurale mai mari cari au atari pășuni estinse tințtamaslăcuri proprii și herghelii numeroase pe ele, cu pretenția de a-și fi format rase proprii de vite pe ele.

Proprietarii mari ungari în cultura cailor și a vitelor de rasă au găsit o ocupațiune potrivită pentru înclinațiunile și aptitudinile lor, și o angajare utilă a capitalurilor lor, în înzestrarea moșiilor cu cele necesare, și aceia nu s'au înstrăinat de moșie și țară, cum fac ai noștrii. Chiar nici Viena nu mai are pentru dânșii, farmecul și atracțiunea de odinioară! Iar cursele, expozițiile și bălciurile mari și mici speciale, licitațiunile publice de cai de lux, de noatini și mânzi de prăsilă, sunt foarte numeroase, și bine cercetate; dar mai numeroși sunt clienții și mușterii lor din afară și din lăuntru, cari cutreeră satele și bălciurile mari de țară, și le oferă bune prețuri pentru cai. Cailor sunt căutați și cunoscuți aproape în toate țările și armatele Europei, până peste ocean, fiind cumpărați cu miile pentru Africa de sud, și Japonia.

Cailor de cursă ungari aleargă și concurează azi cu succes pe toate arenele Europei până și pe cele ale Angliei.

Această dezvoltare a culturii și creșterii calului, ca ocupațiune emioamente națională a poporului genetic unguresc, a luat avântul său cu deosebire dela introducerea guvernului constituțional unguresc dela 1870 încoace, care a înțeles și pătruns mai bine naturelul și aptitudinile poporului lor. Și astfel sământa aruncată de guverne pricepute, a pătruns adânc în toate straturile și clasele populațiunii și a produs rezultate, pe cari guvernul germano-austriac în sute de ani nici odată nu le-au putut obține. Numele lui Kozma F. de Leveld, va figură totdeauna alături de a lui St. Szechenyi.

Intre grajdurile și hergheliile particulare ungare sunt câteva, cari au dobândit un renume european cu cailor produși de ele. Vom aminti pe cel al conților Eszterhazy dela Totis; pe cel al conților Zichy dela Sár Szent Miklos pe cel din Sárvár al A. S. R. Principesei Ludovic de Bavaria, născută Arhiducesa de Austria—Este; pe cel dela *Fenek* și *Keszthely* a contelui Tassilo Festetich, înființată încă pe la începutul sec. al XIX cu iepe ardelenesti și armăsari spanioli, iar dela 1883 a trecut la cultura calului englez pur sânge, și care a obținut frumoase rezultate pe arenele străine în special cu armăsarul *Fenek*, fiul lui Bu-

ccaneer, pe care i la plătit guvernul cu 30.000 fl. pentru a-l avea de reproductor în Mezöhegyes; cele ale ordinelor călugărești a Cistercienzilor dela Előszállás pe un domeniu vast de 32.239 jug., și cea dela *Pusztá Ölbö* a Benedictinilor, toate în Ungaria de sud vest, cam în jurul lacului Balaton, cultivă aproape exclusiv sângele englez.

În Ungaria centrală și de est, vom aminti grajdul d-lui *Ernest de Blaskovits* din *Tapio Szent Marton*, unde s'a născut vestita iapă Kincsem; a d-lui *Alexandru de Vojnich* în Zobnoticza lângă orașul Szabadka, a bar. Springer în Bucsány, și a d-lui Iosif de Döry arendași în Dombóvár com. Tolna; a contelui Frideric *Wenkheim* în Kigyoș, com. Bichis, înființată pe la 1842 cu iepe ardelenesti, cumpărate dela conții Bethlen și Bánffy și cu armăsari tot de acolo; și cea dela Doboz de asemenea de origine ardelenă; apoi a contelui Ladislau Károlyi dela Derékegyháza care cu 2 trăsuri cu câte 4 cai (înaintași), a făcut în 1890 cursa Poșon Viena cu unul în 3 ore 43 minute, și cu celalt în 2 ore 48 minute și 48 secunde. Pe o iapă jumătate sânge englez cumpărată dela contele Károlyi a făcut căpitanul român Miron de Costin din călărași, cursa dela București la Metz, în timp mai scurt decât îi trebuise oficerului german, și a ajuns cu iapa în bune condițiuni. Vom mai aminti grajdul contelui Lad. Forgach în Mándok com. Csongrad, a cărui armăsari *Athos* cu contele Starhemberg a făcut cursa Viena—Berlin în 71 ore și 26 minute și *Tücsök* în 77 ore 30 minute; pe cea a contelui *Alois Desewffy* în *Királytelek* cultivă sânge arab pur și troteri americani; a contelui Iosif Mailat în Perbenyik în com. Zemplin, cultivă rasă lippizană pură de aproape o sută de ani neîntrerupt, și a d-lui E. de Iancovich în *Teresovac* în Slavonia, cultivă iărăși rasa lippizană pură etc, etc.

Cu toată predilecțiunea momentană a ungurilor pentru calul englez, sunt interesante și pentru noi experiențele lor vechi și noi cu diferitele rase și tipuri de cai. O scrisoare a contelui Iosif Mailat, publicată de d-l C. Wrangel descrie astfel experiențele lor:

„Actualmente reproductorii englezi și arabi în județul nostru își cam țin echilibrul“.

„Cărui sânge ar trebui să-i dăm preferință pentru raporturile comitatului Zemplin, este o chestiune grea, la care probabil se va da răspuns diferit. După modesta mea părere, pentru majoritatea iepelor țărănești, sângele arab și lippizan este cel mai potrivit. Unde s'au întrebuițat armăsari de originea aceasta, acolo se văd mult mai rar *diformitățile* acele, cari se ivesc prea des la împerecherea iepelor mici de țară, cu armăsari mari lungi în picioare de jumătate sânge. Progenitura lor se îndestulește mai cu puțin, este mai ușoară de crescut, suportă mult mai bine foamea și setea, căldura și frigul, și muncește fără oboseală, unde descendenții englezilor deja de mult au dat ortul! Paguba însă, ca talia lor mai mică îi face mai puțin apti pentru serviciul militar, și în urma acesteia și debușeul lor este mai restrâns. Totuși nu trebuie să ne prindă mirarea, dacă crescătorii din comitatul Zemplin, afară de câțiva mari proprietari, cari cultivă cu preferință jumătate sânge englez și în parte și pur sânge, dau preferință calului angloarab, *vechiului cal unguresc, și progeniturii lui ameliorată cu sânge arăbesc și în parte și lippizan*“

Depozite de armăsari publici în Ungaria proprie sunt trei la *Alba Regală* (Székes Fejérvár) *Nagy Körös* (Mezőhegyes) și Dobrițin cele 2 dintâi cu 5, și a 3 cu 6 sucursale.

O bună instituțiune la dâșii și demnă de imitat este, că pe lângă armăsarii statului s'a menținut încă *instituțiunea armăsarilor comunali*, și la comunele mai sărace, guvernul le vinde armăsarii săi ori cumpărați de el, cu prețuri mai scăzute și cu înlesniri de plată; ca ele să-i plătească în termen de 3 ani; apoi aprobarea și *licențierea* anuală pentru anumite comune a armăsarilor publici particulari, supuși unei cercetări minuțioase din partea unei comisiuni zootehnice speciale, instituită în fiecare județ în parte. Prin aceasta s'a pus stavilă învasiunii unor cârlani imberbi, ori unor armăsari răpçigoși în cireada și stava satului, care să strice numai vitele oamenilor. La dâșii așa ceva nu se tolerează, și nici se permite de a umbla noatini și cârlani mai mari de un an nejugăniți și armăsari neaprobați și fără licența specială, între vitele satului și la pășune.

În fine pentru înlesnirea micilor cultivatori, guvernul acordă premii în bani la crescători pentru mânjii fru-

moși de un an, iar la marii cultivatori le dă diplome de onoare, și subvenționează înființarea și întreținerea de *pășuni speciale pentru mânji*. Statul cumpără pentru trebuințele sale pe fiecare an un număr însemnat de mânji de un an, pentru a-i crește de remonți și reproductori, și cumpără și armăsari de prăsilă dela particulari la etatea dela 3—8 ani, deosebit de cei crescuți pentru remonți în depozitele sale de remonți.

Guvernul ungar a adus și aduce sacrificii însemnate pentru ridicarea și ameliorarea culturii cailor în țară, dar roadele se și văd. Intr'un deceniu 1884—1894, contingentul cailor a sporit în Ungaria cu 223.589 capete, urcându-se dela 1.749.859 la 1.972.448.—In consecință a sporit și valoarea lor.

Exportul de cai al Ungariei pe cei doi ani din urmă a fost.

In 1901 Numirea	Capete	Prețul coroane	In România	
			Capete	Coroane
1) cai de cursă . . .	10	76.400	—	—
2) armăsari de reproducțiune . . .	33	99.000	8	24.000
3) iepe de reproduc. .	114	160.500	25	22.500
4) cai de ham și trăs.	31.977	17.625.780	384	133.600
5) cai de șea și de căl.	10.114	4.636.450	1.339	468.650
6) mânji	2.049	785.130	6	2.220
Suma . .	44.297	23.356.260	1.762	650.970

In 1902				
1) cai de cursă . . .	38	185.440	1	4.880
2) armăsari de reproducțiune	68	146.200	22	44.000
3) iepe de reproduc. .	149	178.800	27	32.400
4) cai de ham și trăs.	36.670	21.605.200	318	127.200
5) cai de șea și de căl.	6.887	3.384.600	3.903	1.597.200
6) mânji	1.193	441.410	26	9.620
Suma . .	45.013	25.941.650	4.387	1.815.300

Târguri mari de cai sunt *Szabadka* 26 febr. 16 Mai Hodmezö Vásárhely, Szegedin, Dobritzin, Iászberény, Czegled, Timișoara etc,

c) *In Cislaitania* sau în țările și provinciile austriace, represintate în parlamentul central din Viena sau Reichsrath

cum se numește, cultura cailor este mai puțin dezvoltată decât în Ungaria, afară de Galiția, dar diferit după starea lor de cultură. Țările germane și slave de nord, ca țări industriale se ocupă relativ mai puțin cu creșterea cailor, și au tot cai mari și greoi. Familiile aristocratice austriace cresc de preferință cai englezi de cursă. Țările muntoase și rămase înapoi în cultură însă au o bună creștere de cai: Galiția, Bucovina, Istria Galiția posedă cei mai mulți cai în monarhia dualistă, căci acolo se vin 511 cai pe miliarul pătrat, și 128 cai la mia de locuitori. Influența decisivă asupra creșterii cailor, au exercitat cele 2 herghelii ale curții imperiale, dela Lippiza din Istria și Cladrub din Boemia; apoi hergheliile statului, cari până la înființarea dualismului erau în Ungaria, și una mai depărtată, la periferia monarhiei, la Rădăuți în Bucovina.

După desfacerea monarhiei Habsburgilor în două, hergheliile mari centrale, trecând în stăpânirea guvernului unguresc, rămase singură herghelia dela Rădăuți în stăpânirea guvernului austriac, căruia i se adaogă apoi o alta mai mică în Piber, pentru a nu depinde așa de mult în producerea de armăsari reproductori, de hergheliile private ale curții imperiale dela Lippiza și Cladrub.

Herghelia dela Rădăuți a fost înființată încă sub împăratul Iosif al II-lea, curând după anexarea Bucovinei la Austria, în anul 1792. Scopul și menirea ei la început eră de a servi ca *herghelie militară*, pentru procurarea și întreținerea de remonți, până la împărțirea lor pe la regimentele de cavalerie. Pentru aceasta, localitatea și poziția eră foarte bine aleasă — în apropiere de Galiția, Moldova și Rusia meridională, toate 3 țări bogate în cai, și fusese instalată pe domeniul episcopiei românești dela Rădăuți, ce se ținea de fondul religionar gr. oriental al Bucovinei, luat de stat în arendă pe 50 de ani pe un preț bagatel de 18.600 fl. mon. conv, având atunci o întindere de 30 miliare pătrate cu 37 sate și 35.425 locuitori clăcași, și cu îndatorirea, ca fondul religios să supoarte toate contribuțiunile și impositile. Acolo se instală herghelia cu 6 Iconomate sau ferme model, pe care se află și astăzi, și nu puțin contribuiri la dezvoltarea Bucovinei și poate

chiar a țării de sus a Moldovei. Contractul de închiriere a domeniului, fu prelungit la 31 Iuliu 1865 pe alți 20 ani, ca dela 1 August 1870 — 1881 herghelia să plătească 50.000 fl, iar dela 1880 — 90 să plătească 60.000 fl. — iar dela 1890 încoace arenda a ajuns la 100.000 fl. — circa 200.000 lei fără de păduri. Ca localitate încă eră potrivită, având pășuni abundente, ape cristaline de munte terenul accidentat — populațiune și agricultură puțină, apoi fiind ferită și de Crivățul rece și violent. Mai târ-

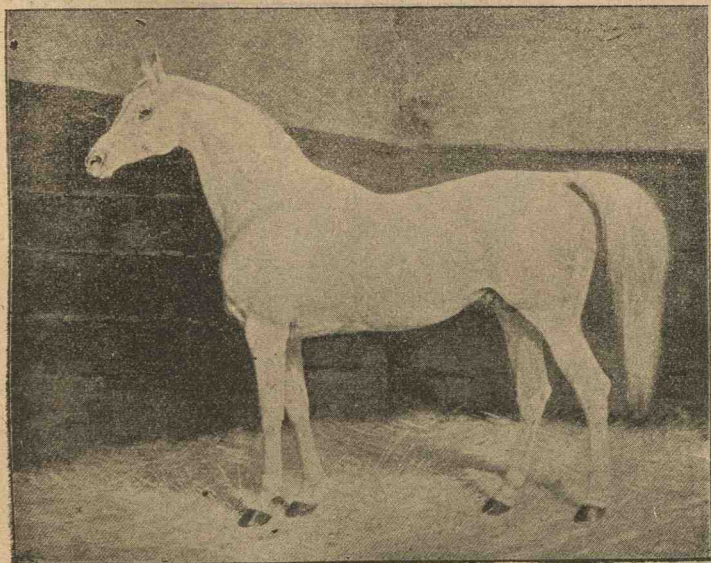

Fig. 36. Amurath, armăsar reproductor în Rădăuți, născut în herghelia Weil (Württemberg).

ziu i-se adaoase pentru pășunat și muntele *Lucina*, situat la 1584 m. deasupra nivelului mării.

Herghelia dela Rădăuți încă are un trecut de peste o sută de ani, și este destul de bogată și ea în cai, căci dimpreună cu caii de serviciu și de muncă ai fermelor model, numără în total 1.400 capete de cai. Totuși amăsurat scopul ei primitiv, de a servi mai mult ținerii provizorie decât a influența și da o direcție proprie creșterii și a formă rase noi, la ea nu s'au format o rasă proprie de

cai, ca în cea dela Mezöhegyes — deși se vorbește des de *caii dela Rădăuți*, *tipul de Rădăuți* etc. Menirea de creștere a căpătat-o numai după vreo 70 ani trecuți, după despărțirea monarhiei dualiste în două, la care hergheliile cele mari fură cedate guvernului ungar.

Actualmente se cultivă și cresc la Rădăuți 5 rase de cai deosebite, menite să satisfacă cerințele atât după cai mai mari și mai greoi ai țărilor austriace industriale, de vest, ca și ale țărilor pur agricole, rămase înapoi în cul-

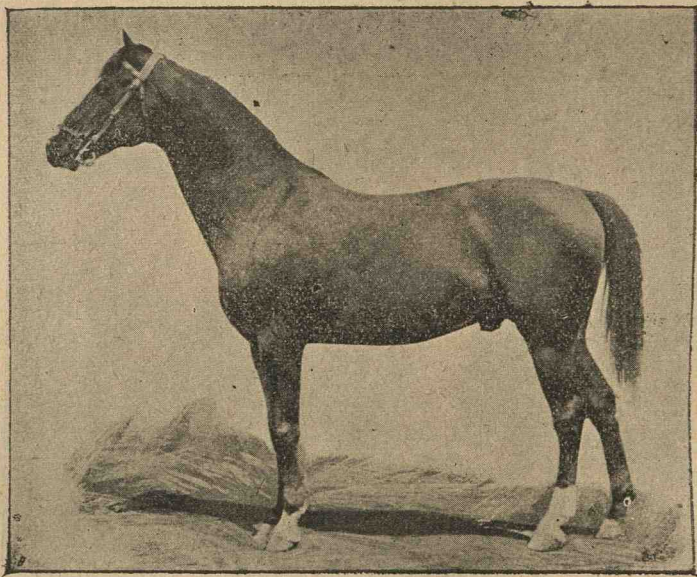

Fig. 37. Da homan al XII, armăsar arăbesc reproducător în Rădăuți născut la Horodenko-Galiția.

tură ca Bucovina, Galiția, Istria etc. după un cal mai ușor, dar mai iute și sglobiu, chiar și de caii proprii, regiunilor muntoase, huțani. Acolo se cultivă acum jumătate sângele englez de 2 categorii, jumătate sânge arab — apoi Lippizani — anglo-normani și anglo-arabi — împărțiți în 5 herghelii deosebite.

În postul dela *Vlădica*, se află herghelia engleză de jumătate sânge, de talie mare, constatatoare din 70 iepe fătătoare din cele mai grele; în *Milișăuți* se țin cele de

sângele jumătate arab, iarăși din cele mai grele —70— vezi pag. 85, în postul dela *Ogorul Domnesc* — sunt iarăși 70 iepe engleze, însă mai ușoare decât cele dintâi; în *Mitocul Dragomirnei* sunt jumătate (35) iepe orientale și jumătate (35) lippizane, dar mai ușoare decât cele din Milișăuți, iar în *Horecea* un fel de amestecătură englezească—iepele cari nu se potrivesc și n'au loc în cele două posturi engleze dintâi. Căi huțani se țin vara și iarna în muntele Lucina.

Între armăsarii englezi de pur sânge un *Antonius* și jumătate sânge Przedswit I, II apoi Anglo-normani un *Furioso IX*, *Nonius al XXII*; dintre arabi pur sânge un *Amurath*, produs în herghelia Weil a Regelui Württembergului, unul *Dahoman al XII-lea* tot sânge oriental crescut de bar. Romașcan la Horodenco în Galiția la frontaria Bucovinei, apoi de jumătate sânge oriental *Shagya VII* și *Gidran XXV*, inferiori ca valoare decât străbunii lor vestiți. *Furioso al IX-lea* și doi lippizanii: *Pluto I* și *Maestoso I*.

În genere după părerea tuturor specialiștilor, din materialul existent la Rădăuți, iepele sunt cu mult mai de valoare decât armăsarii, și aproape irreproșabile sub toate punctele de vedere.

Condițiunile de creștere acolo, încă sunt foarte potrivite pentru creșterea unui cal bun de călărie și tracțiune. Pe lângă succulentele pășuni naturale și fânețe din lunci și munți, se dă o mare dezvoltare și fânețelor și pășunelor artificiale. Terenul afectat actualmente hergheliei dela Rădăuți este de 9760 hectare în total compus din: 3696 ha arătură, 968 ha fânețe naturale 2248 ha pășuni naturale, 2254 ha pădure. 590 ha areal improductiv și terenuri arendate. Se mai adaugă încă muntele Lucina cu vr'o 4800 ha, pentru pășunatul mânzelor și cărlanilor în toiul verei. Tinerele iepe petrec o vară în munte, iar cărlanii două. Tinerile iepe se țin în restul anului în Hardegthal!?

Fermele model (5) sunt pentru întreținerea hergheliei; ele au menirea să producă ovăzul, fânul și paieles necesare, fără ca herghelia să le cumpere. Pentru a produce nutrețul fânul și pășunea necesară — dânsii seamănă trifoiu amestecat cu ierburii care servește 2—3 ani de coasă și apoi 2—3 de pășune.

Amestecurile de semințe de iarbă pentru fânețe și pășuni artificiale se compune din Trifoiu roșu, *Trifolium pratense* 25 0/0. Raygras englez *Lolium perenne* 8 0/0. Feștica *Festuca pratensis* 70 0/0, iarba lui Timotei *Phleum pratense* 50 0/0, și flocoșica

(*Holcus lanatus* 10 %. Acestea servesc pentru pășunile și fânețele târzii, căci în anul 1, 2 și 3 se cosesc, iar în urmă rămân de pășune. Dâșii mai au și fânețe timpurii pentru a produce fânul timpuriu pentru vară. Acest amestec se compune atunci afară de trifoiul roșu din (*Avena elatior*) ovăscior 8 %, coada vulpei sau codina 10 % (*Alopecurus pratensis*). golomoț *Dactylis glomerata* 50 % raigras italianesc, cari toate se desvoltă mai timpuriu, și se pot cosi foarte ușor de 2—3 ori pe an.

Herghelia se află sub comanda unui ofițer ces. și reg. de Stat Major ca Director, și 4 căpitani ca ajutoare, 4 veterinari și personalul subaltern de serviciu. Încercarea făcută la anul 1869, de a substitui regimul militar prin unul *civil*, n'a reușit de loc, și s'a introdus din nou regimul militar. Fermele model au însă administrația civilă. Administrația hergheliei ca și a fermelor model întâmpină greutăți mari, de oarece domeniul este împrăștiat și risipit pe la diferite sate și cătune, și nu se află într'un singur complex bine rotunzit, ca cel dela Mezöhegyes și Bábolna. Apoi necunoașterea *limbei locuitorilor români*, de către funcționarii germani și slavi, importați din provinciile germane și slave, încă este o pedică, în progresul lor. Ea, deși mai veche, se poate compară după rezultate obținute numai cu cea dela Făgăraș, și a fost vorba de mai multe ori de desființarea și mutarea ei mai în lăuntrul monarhiei. De aceea și românii din Bucovina, proprietarii mari ca și țărani stau cam nepăsători de ele, ca și cei din Transilvania și Banat. Noi am văzut acolo iepe trimise la armăsari. de proprietarii armeni din Țară. Deși rolul hergheliei dela Rădăuți a fost mai modest în privința culturii și ameliorării cailor de țară, totuși ea a avut o influență destul de mare, în ceea ce privește înlesnirea procurării de remonți pentru armată ces. reg. căci furnisă remonți *de elită* pentru regimentele împărătești de cavalerie, cari rămâneau până la etatea de 18 ani, apți de serviciu. „*Calitatea ireproșabilă a produșilor dela Rădăuți, și menținerea continuă a destinațiunei sale primitive, de a servi de herghelie militară, a dus lucrurile cu sine acolo, că ea a devenit cu timpul decisivă în tot ceea ce privește chestiunea remonților, și prăsi cai de secs masculin atât de excelenți, încât her-*

ghelia exercită o influență însemnată, asupra instilutuiunii reproductorilor din Austria. Fără o menire specială deci Rădăuții au devenit un factor important în producțiunea de reproductori pentru cultura cavalină a țării". (Contele dr. Hardegg, în o conferință ținută la societatea agrară ces. reg. din Viena la 19 Dec. 1896). Dintre vechii boieri ai Bucovinei sunt puțini, cari se în-deletnicesc cu creșterea cailor de rasă, deși au avut her-

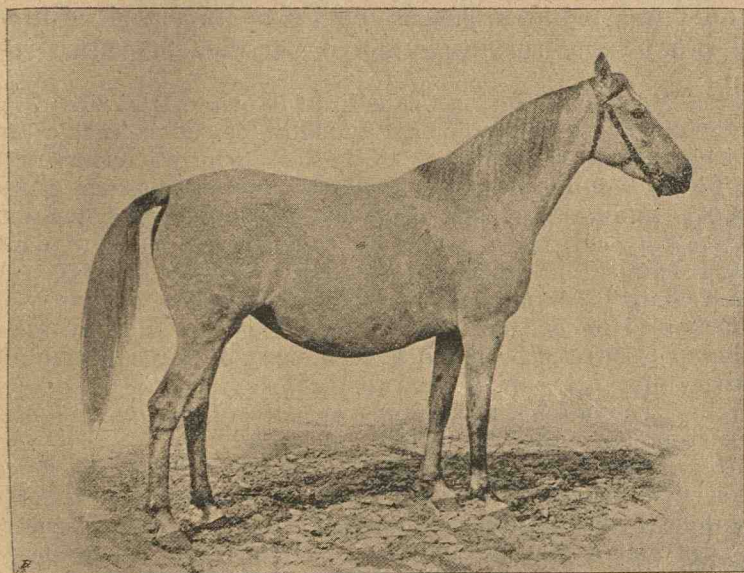

Fig 38. Iapă Abugress XI reproductoare în Panca, născută în 1887 în Rădăuți din Shagya II și Abregress XI propr. Isidor de Ianoș.

ghelia statului de; 30 ani lângă dâșii neîntrerupt și bune exemple de imitat: Intre aceștia vom numi în primul loc pe d-l Isidor cav. de Ianoș în Panca, care cultivă cu bun succes calul oriental (fig. 38) și produce cai de călărie și de trăsuri ușoare. D-l Gustav Marin în Călinești crește iarăși cai de lucș din sânge oriental.

Baronii Kapri aveau odinioară 4 herghelii proprii de bună reputațiune, mai au una singură în Negostina cu

17 iepe fătătoare, pe cari le trimit la herghelia statului pentru batere, neținându-le armăsari proprii.

Calul Galițian se apropie mult de cel unguresc și moldovenesc, căci au în comun același tratament: lipsă de hrană și de îngrijire, alergare și bătaie destulă, de unde ei au rămas mici de talie dar îndesați, petroși și foarte iuți, și chiar indestructibili. Călărimea ușoară—*ulanii*—eră totdeauna în mare onoare la Poloni și în Polonia, și ca o instituțiune națională veche a lor, a fost adoptată și menținută pentru frumusețea și valoarea ei și de guvernele austriac, prusian, rusesc, cari s'au împărțășit din regatul polon. Scriitorii poloneși o certifică aceasta.

Contele Marian de Hutten-Czapski, în istoria calului zice: „Polonia a adus toate serviciile sale apusului, pe caii ei, căci o țară dotată cu întinse câmpii și cu puțin litoral, nu s'a bucurat nici odată de un renume deosebit, nici prin pedestrimea sa, și nici prin flotă. Infanteria ei nici odată n'a fost numeroasă, iar flota ei, la a cărei echipare a recurs de repetite ori, n'a avut decât un singur admiral de valoare, pe bătrânul *Gdąnski* (Danșigeanul), căruia Kasimir Jagelonul i-a conferit titlul de amiral pentru vecie. În călărime și pe cai se rezima întreaga putere a regatului, și din timpurile străvechi Polonia se bucura de un bun renume, ca patria unor cai buni și de valoare“.

Gavrila Rzacynski zice în *Historia naturalis regni Poloniae*, despre creșterea cailor în vechiul lor regat:

„Intregul regat al Poloniei nutrește cărduri nenumărate de cai buni, cari în iuțime și exterior nu sunt inferiori celor turcești și spaniolești, dar în putere și durabilitate îi întrec pe aceia cu mult. Deși nici o țara nu este mai productivă în cai decât ea, totuși poporul polonez se dedică culturii calului cu atâta ardoare și devotament, încât nicăieri nu se pot ridica un așa mare număr de cai pentru războiu, ca din Polonia, chiar nici din Italia și Franța, unde speșele de producțiune sunt mult mai mari“.

Marii proprietari polonezi și după perderea regatului lor n'au abandonat cultura animalului lor favorit, căci la dâșii se gășesc în cele 3 monarhii mari herghelii și grajduri vestite de cai de rasă, dela cari și statul cumpără adesea armăsari și iepe de reproducțiune, pentru hergheliile sale și depozitele publice de armăsari: Radziwill-i, Branitzky, Pototzky, Tarnowsky, Baworowsky și alții. În consecință cultura cailor în Galiția este și acum

foarte dezvoltată, după ce Galiția posedă actualmente contingentul cel mai mare de cai în monarhia dualistă față de numărul locuitorilor, și creșterea cailor este o ocupațiune de predilecțiune a poporului. Caii de țară galițieni se aseamănă mult cu cei de Transilvania în talie și valoare. Și marii proprietari din Galiția cresc acum cu predilecție cai englezi de pur sânge pentru curse, și de jumătate sânge; câțiva din ei au menținut însă cultura vechei rase orientale, neschimbată, și întrebuintează încă și azi sângele arăbesc pur — ori jumătate sânge — care la dânsii reușește mai bine și dă mai bune rezultate decât sângele englez. Intre cei dintâi vom cită hergheliile dela Gumniiska a prințului Eustachie Sanguszko, care derivă din secol. al XVII-lea, și până prin anii 1880 a cultivat sângele arăbesc exclusiv, când a fost *deteriorat* prin sângele englez; cea a contelui Ion *Tarnowski* din *Chorzelow* cultivă cai de cursă și de lux. Un armăsar al acestuia *Przedswit* a excelat prin cursele câștigate, cât și prin produșii săi, cari au câștigat premii de peste 1 milion de coroane; herghelia lui Stanislau cav. *Dolanski* în *Baranow*; a lui *Ales.* de *Hulimka* în *Mykow*, trec între cele mai bune în țară; cea a lui *Longin* de *Loboș* în *Taurow*, cultivă și azi cai arăbești de mare valoare; cea a contelui *Wenzel Baworowski* în *Krzywe*, cultivă cai de cursă; a contelui *Adalbert Dzieduszycki* din *Iezupol*, cultivă cai arăbești; baronul *Iosif Romaszkan* în *Horodenka*, posedă o herghelie veche arăbească de aproape 80 de ani, și a dat statului mai mulți reproducători de elită, și iepe (fig. 37) contele *W. Semienski-Lewicki* posedă în *Choroskow* în apropiere de *Iablonow*, o herghelie foarte veche, care datează de pe la 1675; cultivă azi sângele arab-oriental și sângele englez pur și de jumătate sânge; se ocupă în special cu creșterea de armăsari pentru prăsilă.

Vedem deci că cantitativ și calitativ polonezii din Galiția iau concurența cu ungurii.

d) *Hergelia Curtii Imperiale dela Lippiza* din Istria $1\frac{1}{2}$ oră cu trăsura departe de *Triest*, a ajuns importantă și pentru noi, prin faptul introducerii produșilor ei la Făgăraș și la Rădăuți (Bucovina). *Hergelia dela Lippiza*

a fost fondată pe la anul 1580, de către Archiducele Carol, al III-lea fiu al împăratului Ferdinand I. Ea se află stabilită pe muntele stâncos numit *Karst*, în o regiune cu totul sălbatică și pustie, 380^m deasupra nivelului mării, unde a stat neîntreput dela fondarea ei. Inșă pe timpul ocupării *Illiriei* de către Francezi sub Ducele de Marmont, herghelia împărătească se refugiază în Bănat, la orașelul Pecica lângă Mureș, unde stătù 6 ani în exiliu, dar se reîntoarșe de acolo după izgonirea Francezilor înapoi în vechea ei patrie, nu însă fără a aduce cu sine reminiscențele exiliului, datorite schimbării prea mari a domiciliului, din terenul pietros și uscat, în unul mlăștinos și moale.

Deși arta și știința a făcut foarte mult la Lippiza pentru îmbunătățirea condițiunilor de existență ale hergheliei, transformând terenul deșert în o oasă verde, în mijlocul unor doline și mormane de petri colți și stânci seci. Totuși condițiunile în care se găsește și astăzi herghelia, nu prea sunt de invidiat : fiecare ploaie spală țărana și o duce cu apa și humusul de vale n cele cufundături și crăpături ale pământului, numite *dolline*, de rămâne numai stânca golașă; apoi vara este o căldură tropicală, și iarna cumplitul vânt *Bora*, care suflă pe coastele Adriaticei cu furie ; alte-ori bate vântul cald înăbușitor *Scirocco*, care moleșește totul, și numai plantațiunile cele multe de cer, tufani și ștejeri seculari le mai frâng, și apără bieteile animale la pășune ; apoi pe lângă secetele mari se mai adaogă și lipsa de apă, atât curgătoare cât și de isvoare, care se perde prea des printre cele stânci și peșteri de piatră călcăroasă. Apa de ploaie și ninsoare trebuiesc adunată cu multă îngrijire în cisterne zidite în ciment din iarnă și păstrată pe vară pentru adăpatul cailor, la pășune. Cerealele nu reușesc, dar crește o iarbă foarte bună mărunță și aromatică, care face bine oricărui organism tânăr. Pășunatul durează din Maiu și până la finele lui Octomvrie. În anii ploioși este multă iarbă de pășune, și se face și fân mult și bun ; în anii secetoși mai puțin.

De altfel condițiunile de trai și de dezvoltare a hergheliei nu sunt nefavorabile — pentru a crește un cal petros de munte: terenul stâncos și petros, clima aspră și o pășune nu prea îmbelșugată și apoasă — este tot ce poate fi mai potrivit pentru dezvoltarea unui organism tânăr. Starea igienică este admirabilă, avorturile sunt aproape necunoscute, boalele la mânji foarte rare.

Caii crescuți la Lippiza au fost la început de proveniență orientală din sânge spaniolo-andalus, rămas încă dela Mauri. Pe

atunci andalusii erau în mare preț în Europa întreagă, la care s'a mai adaos în urmă și sânge neapolitan, iar în decursul secolului al XIX și orientali puri: Siglavi, Gazlan, Samson și cei importați de colonelul Bruderman din Siria: 2 armăsari și 16 iepe și 1 mânz. Dintre vechii lippizani de Karst puri 51 iepefătătoare se cultivă actualmente 5 familii: Pluto, Conversano (fig. 39) Neapolitano, Favory și Maestoso, apoi o secțiune mixtă lippizano—arabă cu 31 iepe fătătoare, cari au tipul oriental mai bine pronunțat. Numărul total al cailor hergheliei se urcă la vreo 300 capete.

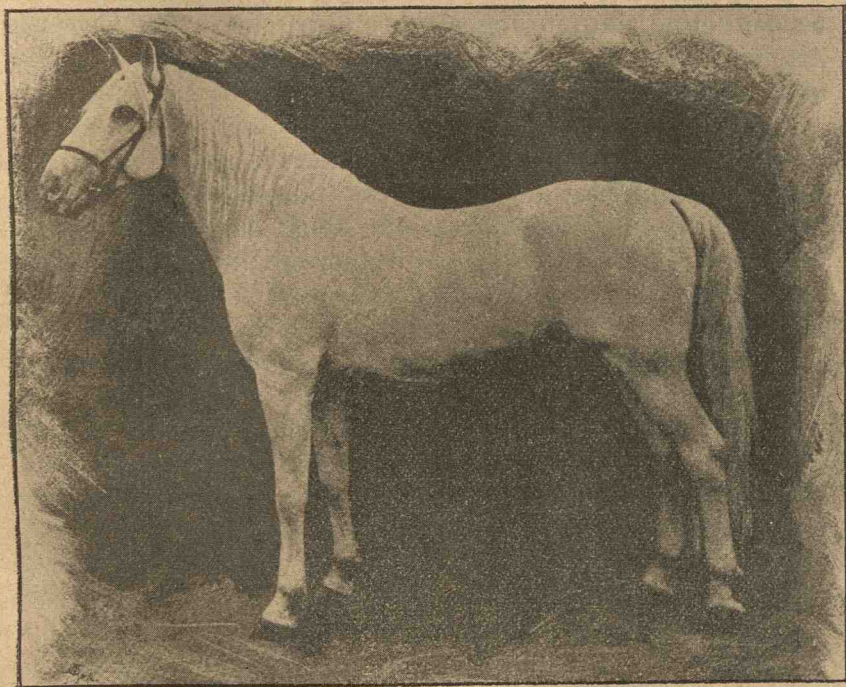

Fig. 39. Conversano Slatina III VI. Armăsar bălan, reproducător în Lippiza din Conversano Virtuosa și Slatina III.

Caii lippizani tipici sunt de talie mijlocie, având o înălțime de 1,57 — 1,67 m. au însă un cap frumos expresiv, gâtul lung bine arcat, uneori însă ceva cam greoiu, și o coamă lungă și mătăsoasă; grebenul foarte puțin pronunțat, însă o spinare lungă și largă, largi în șele, o sapă dreaptă, coadă lungă și bine pusă. Pieptul adânc picioare

scurte și musculoase, încheieturile largi și vânjoase, și o copită solidă ca oțelul și admirabilă ; apoi ținuta și mersul grațios, aruncând picioarele cu vioiciune. Figura în total plăcută și elegantă ; temperamentul vioiu și ager — o iuțime și tenacitate deosebită. Culoarea mai mult albă și cenușie sură.

Ceace-i distinge pe ei în deosebi, afară de fundamentul lor solid și bine proporționat în toate privințele, mai este încă mersul lor buestraș. Debușeul lor este Școala de echitație a curții imperiale din Viena, apoi producerea de buni reproductorii pentru depozitele de armăsari — în Ungaria Austria, Bosnia. Rasa lippizană se cultivă și la Făgăraș și în Rădăuți.

O a doua herghelie privată a curții imperiale, este cea dela Kladrub în Boemia, în apropierea orașului Pardubitz pe luncile mănoase ale Elbei. Iarăși herghelie foarte veche, cu vre'o 20 ani mai veche chiar decât cea precedentă ; și ea produce cai de origine andaluso-neapolitană, însă cai mari greoi. Ei sunt foarte prezentabili, dau *carossieri* pompoși pentru trăsurile și convoiurile curții, dar sunt puțini tenaci. Fi au o mărime de 1.70 — 1.86 m. și după culoare mai toți sunt, albi.

Țările austriace germane și sud-slave cultivă și produc încă și cai greoi de povară, cunoscuți și pe la noi sub numirea pe *cai de Mur, de Pinzgau, de Tirol etc.* pentru noi însă de mai puțină importanță.

§. 9. RUSIA.

Rusia în privința culturii cailor ei ca și în multe alte privințe, formează pentru sine o lume cu totul a parte. Ea este statul cel mai bogat în cai, a căror cifră se urcă pe 21 milioane de capete numai în Europa, afară de cei crescuți în stepele și oazele asiatice, a căror număr nu se cunoaște. Este important să cunoaștem și noi raporturile de creștere a cailor ei, ca una ce ne este vecină, și raporturile ei sunt în multe privințe analoage cu ale noastre ; și în fine ea este furnizoara noastră de cai,

pentru remonți și pentru birjile muscălești ale lipovenilor. Nu numai în număr, ea cultivă mulți cai, ci și după soiuri și rase, începând dela rasele cele mai elegante și prețioase — până la caii semisălbatici și sălbatici de tot soiul. Ippologii ruși susțin că în Rusia se cultivă peste 60 de rase de cai.

Pe noi ne interesează în special raporturile de creșterea cailor existente în Rusia meridională, căci pe de o parte solul de acolo este aproape egal cu al nostru : regiunea pământului negru — *cerno zemly* — cu pășuni vaste și clima aridă de stepă: vara călduri tropicale și lipsa de apă și de verice adăpost, și iarna un ger cumplit, însoțite de multe ori de troiane și omeți grozavi de zăpadă. Cam tot aceiași factori sunt și la noi la câmp mai ales în Bărăgan, numai acolo în măsură mai mare și mai excesivă. Apoi Rusia meridională a fost și este locuită din timpuri inmemorabile tot de popoare călărețe stabile și nomade, cari și-au păstrat mai mult sau mai puțin nealterate obiceiurile lor străbune : vechii sciți, agatirși, polonezi, rusnaci, cazaci liberi și saporogieni, tătari, turcomani, Kirghizi cerchezi, etc. cari toate au în comun un cal mic de talie, dar foarte iute, tenace, și puțin pretențios în ceea ce privește mâncarea și îngrijirea, ce i se dă.

Până în ziua de astăzi nu numai că se găsesc în Rusia meridională cei mai mulți cai numericește, în teritoriul căzacilor de Don și la Calmuci, etc dar și cu privire la populațiunea stabilă, căci în Podolia și Tula se vin 13 cai pe versta pătrată (versta rusă circa 1 Klm) în Cherson 8—9 capete, în Volhinia 11 — 12 capete; în total pentru Rusia europeană se vin 26 cai la 100 locuitori.

După interesanta lucrare a lui Ivan de Moerder, asupra hergheliilor din Rusia, în gubernia Chersonului se află 249 herghelii mari particulare cu 559 armăsari și 6.023 iepe fătătoare; totuși în ceea ce privește cultura sistematică a cailor, în fruntea tuturor guberniilor și provinciilor stă gubernia Woroneș cu 242 herghelii cu 464 armăsari și 3639 iepe fătătoare gub. Tambov cu 209 herghelii cu 644 armăsari și 5.187 iepe fătătoare; gubernia Poltava cu 185 herghelii cu 407 armăsari și 3.263 iepe fătătoare; gub. Iecaterinoslav, cu 152 herghelii cu 371 armăsari și 4.017 iepe fătătoare; gub. Podolia cu 101 herghelii

cu 258 armăsari și 2.487 iepe fătătoare ; gub. Taurida cu 171 herghelii cu 334 armăsari și 4.298 iepe fătătoare ; gub. Basarabiei 54 herghelii, cu 162 armăsari și 1.685 iepe fătătoare; teritorul căzacilor de Don 782 herghelii militare cu 3.113 armăsari și 38.509 iepe fătătoare ; în cele 8 gubernie ale fostului regat polon 88 herghelii particulare cu 184 armăsari și 1.249 iepe fătătoare.

După soiul de cai ce ele cresc se împart hergheliile : I cai de călărie, II de trăsură, III de munci agricole IV amestecate V în total.

	I	II	III	IV	V
1) Teritorul căzacilor de Don	324	90	—	368	782
2) gub. Cherson	38	47	59	105	249
3) „ Woronesch	8	120	88	26	242
4) „ Tambov	5	180	13	11	209
5) „ Poltava	55	41	23	66	185
6) „ Taurida	20	50	31	70	171
7) „ Iecaterinoslav	18	42	43	49	152
8) „ Podolia	30	13	14	44	101
9) „ Tula	4	67	5	14	90
10) „ Charcov	13	25	3	24	65
11) „ Basarabia	2	6	1	45	54

Din aceste se poate deduce și aprecia ce rase de cai se cresc în Rusia meridională și de ce valoare sunt aceia după regiuni și starea de cultură a diferitelor gubernii.

În ceea ce privește rasele cailor de țară, toate aceste produc cai mici și iuți.

a) În Basarabia ca cea mai apropiată de noi și vecina și sora noastră, căci până acum o sută de ani făcea parte integrantă din Moldova, și avea o întinsă cultură de cai. Dimitrie Cantemir și prințul Demidoff confirmă aceasta. Sulzer ne spune că pe timpul său între Prut și Nistru erau încă cai cu totul salbatice, cari nu aveau stăpân, pe cari îi prindeau tătarii și îi mâncau. Iar d-l Zamfir Arbure în descrierea Basarabiei zice:

„Deducând numărul cailor 345 mii de capete în total și 170 mii capete cai de muncă, vom avea că hergheliile din Basarabia se compun din peste 200.000 capete. Aceste herghelii în număr 77 principale, se află în următoarele județe : Chișineu 4, Hotin 6, Iași 28, Sorocea 38, Orhei 4, Bender 7, Ackerman 20. Afară de aceste herghelii există pe la răzeșii și coloniștii (germani) în jud. Ismail herghelii mici de câte 20—60 capete. În centrul Basarabiei erau vestite acum 20 de ani hergheliile d-lor Vârnăv, Cal-

musky. Ciolac, Mililiu și Hasnaș. Toate aceste herghelii acum au dispărut.

Basarabia exportă cu toate acestea anual în Austria peste 1.000 de cai, iar în România peste 500—600. În ultimul războiu rusoturcesc, Basarabia a dat peste 4.000 cai de cavalerie.

Rasa cailor din Basarabia nu e frumoasă ; caii nă sunt înalți, au capul mare, picioarele groase, dar sunt din fire blânzi și rezistenți la drum, fără a cere multă îngrijire. Prețul unui cal bun variază între 30—70 ruble. Pentru îmbunătățirea rasei cailor încă

Fig. 40. Teleaga de poștă din Basarabia după A. Demidoff.

dela 1847 guvernul rusesc a înființat grajduri de încrucișare, dar ele nu prea dau rezultate“.

b) *Caii cazacilor* de Don, aparțin cailor ziși de stepe, crescuți în stare semi sălbatică. Ei sunt mici de talie, având numai o înălțime de 1,45—1,54 m. capul cam mare greoiu însă fruntea lată, ochii nu tocmai mari, dar vioi și expresivi, urechile potrivite și foarte mobile, cari le mișcă

la cel mai mic sgomot, ceiace denotă un auz foarte fin. Botul lor este berbecat, care la dânsii este bine văzut. Gâtul este potrivit de lung și are o coamă stufoasă și aspră. Grebenul este ridicat, spinarea dreaptă nu prea lungă dar solidă; sunt largi între șolduri și puternici, sapa lungă și dreaptă ori teșită puțin și coada bine pusă (fig. 41.) Culoarea predominantă: bălani și roibi.

Pieptul este mai curând strimpt de cât larg, coastele

Fig. 41. Cal căzăcesc de Don.

nu prea bine arcate, — foalele tras — picioarele sunt solide și bine făcute. Antebrațele sunt lungi și musculoase, fluerile picioarelor subțiri, lungi și mai drepte decât la alți cai orientali, cu tendoanele bine vizibile și o copită deși nu mare, dar foarte solidă, încât nu au lipsă de multă potcoavă, afară de cât când sunt la drumuri îndelungate. Ceia-ce distinge pe calul căzăcesc de Don eminent între ceilalți cai orientali, este că deși ca exterior lasă în unele privințe și chiar mult de dorit, el are însă o spinare foarte solidă și membre vânjoase; apoi demnă

de remarcat la el este iuțimea și tenacitatea lui extraordinară. Temperamentul lui vioiu și curagiul său, care nu cunoaște nici frică, nici spaimă în fața pericolului, îl face foarte apt pentru serviciul militar, și de fapt nu numai cazacii de Don sunt preveduți cu caii crescuți de ei, ci și armata regulată de linie. Cavaleria noastră încă se aprovizionează bucuros cu cai căzăcești. Intimitatea între cal și călăreț cu care a fost deprins și crescut calul de mic, mlădierea și iuțimea lui, i-au procurat mulți prieteni și admiratori.

În iuțime el ia concurența serios cu calul de curse engles, și pe distanțe mari îl răpune pe acela; el face în termen mediu cu ușurință 6,5—7,5 km. pe oră, iar la alergări cu călărețul său în greutate de 65 kgr. parcurge în 9 minute distanța de 6,4 klm., unde calului engles de pur sânge îi trebuie numai 8 minute. Obstacolele de teren le ia cu multă ușurință și îndemănare. Ei sunt buni săritori, fac pasul mare, întins și iute. Merg mai bucuros în pas ori galop, decât în trop. Tropul regulat dânsii nu-l pot menține timp mai îndelungat.

Regimul la care sunt supuși, îi face să fie rezistenți, astfel precum sunt. Clima cea aspră de stepă, iarna un ger grozav cu omeți mari și viscole, vara cu călduri tropicale și secete îndelungate, în câmpie plană fără de vreun adăpost, îi face să fie foarte tenaci și rezistenți, iar apărarea de sine de fiarele sălbatice, haitele de lupi numeroase, îi face curagioși și îndrăsneți. Primăvara și toamna când stepa are o iarbă substanțioasă și aromatică ei o duc destul de bine; nu însă vara pe secetile îndelungate, unde sub arșița soarelui și căldura tropicală totul este ars și pârlit de secetă, și iarna pe omeții și zăpada cea mare, unde nu găsesc altceva decât niște firicele de iarbă uscate, ori niște buruieni seci, pe cari trebuie să le scoată și pe acelea de sub zăpadă, dându-le cu piciorul în lături. Numai când zăpada este de tot mare, sau că s'a prins poleiu și ghiață groasă pe deasupra, pe care nu o pot sparge sau da în lături cu copitele, sunt hrăniți cu fân și cositură de meiu, ori și numai cu paie de grâu. În genere iarna o

duc cam cât se poate de prost, și de multe ori ei es numai cu pielea în primăvară.

Câțivă bogătași și mari proprietari dintre cazaci au făcut însă, și fac mari sacrificii, pentru ameliorarea culturii cailor locali, prin importul de armăsari orientali de mare preț, ba chiar și englesi. Statul încă întreține între dâșii herghelii, și în distr. Salsk are 1 depozit de armăsari iar în 1882 mai erau 866 herghelii particulare cu 3.148 armăsari și 40.654 iepe fătătoare.

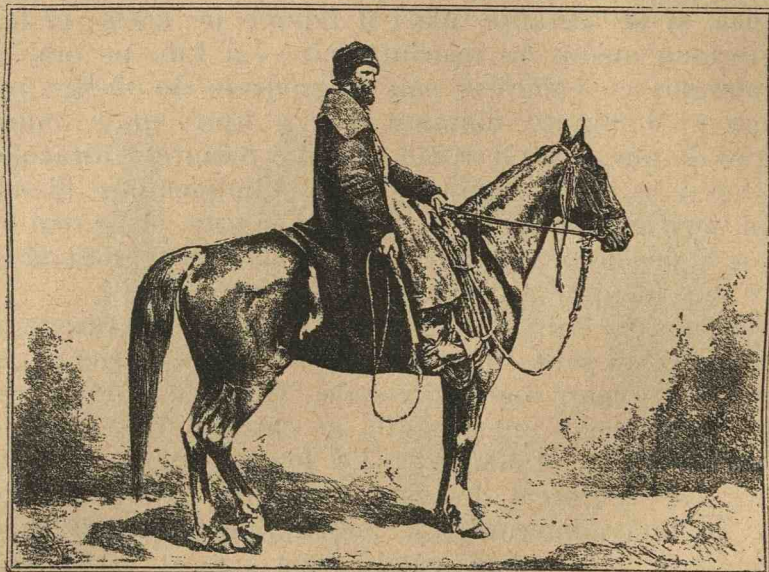

Fig. 42. Herghelgiu rus din stepe.

c) Cam același este regimul și valoarea cailor supuși aceluiași tratament în întreagă Rusia meridională, usitată în stepe: în Ucraina: gub. Poltava, Cherson, Kiev Cernigov ca și la tătării Nogai din Crimea, și chiar la cazacii de Ural și la bașchirii dela Samara, Perm și Oremburg, întră cât aceștia și-au abandonat în mare parte obiceiurile lor nomade de peregrinațiune, și au devenit stabili locului și în parte au trecut la agricultură, (fig. 42). Unii din aceștia își mai schimbă domiciliul, când și când

după sezon, căutând pășuni în altă parte, când le lipsesc acasă, dar în genere ei îngrijesc și iarna mai bine de vitele lor, adunând provizii pentru iarnă, de unde și caii lor sunt mai buni, și sunt căutați de remonți pentru regimentele cazacilor de Ural și de Oremburg. Herghelii mari renumite sunt între dânși la Derkul, Limarewo, Nowo-Alesandresk, Streletsk și Janovo.

d) Și mai puțină îngrijire dau cailor lor popoarele pur nomade, supuse dominațiunii ruse: Calmucii, Kirghizii și popoarele nomade de origine mongolă, cari locuiesc în stepele din jurul mării Caspice și la gurile fluviilor Wolga și Ural, în gubernia Astrachan, care mănâncă laptele și carnea de cal, și trăiesc numai din păstorie. Aceștia țin foarte mulți cai, dar și oi și cămile, mai puține vite cornute și bivoli. Ei le țin însă pe toate fără de nici o îngrijire, hrănindu-le cu ceea ce produce și dă muma natură, și chiar împărăcherea lor, lăsându-o la voia întâmplării și fără de nici o restricțiune ori ingerință din partea omului. Caii lor formează așa numitele *Kossiace* (kossiak), adică cârduri de câte 15—20 de iepe adulte, puse sub conducerea și îngrijirea unui armăsar, care le conduce la iarbă și le apără contra fiarelor sălbatice.

Deși calul este pentru acești nomazi aproape totul, cu toate acestea ei nu-și bat de loc capul cu îngrijirea lui, și nu-i dau nici un scut ori îngrijire, fie cât de mică. Singura trudă ce-și iau, este de a le săpă puțuri și fontâni cu apă pentru adăpat, și iarna când s'a prins o scoartă groasă de ghiață, să mâne ori treacă cu cămilele pe acolo, cari să o spargă cu unghiile lor cele late, și să dea zăpada în laturi, ca să descopere iarba pentru ele și pentru cai. Apărătoare și adăpost nu le procură cailor nici vara contra arșiței soarelui și nici iarna de viscoalele foarte violente, iar bieții mânzi stau toată vara legați la corturi de câte un par ori stâlp bătut în pământ, și suferă grozav de insecte, și numai noaptea îi lasă liberi lângă mumele lor. Seara aduc iepele acasă la corturi, ca să le mulgă. Din laptele de iapă, nomazii prepară *kumisul*, o băutură recoritoare și igienică, cunoscută și pe la noi. Când nu le mai convine localitatea, ori că se simt strimtorați de vecinii lor, ori că li s'a gătat hrana pentru vite, atunci nomazii își strică șetrile — kubitka — își încarcă avutul lor pe niște harabale greoaie numite arbas cu carigi, trase de cămile, și bărbați, femei și copii toți călări, se

mută în altă parte, ori dau năvală peste alte triburi, le iau vietele și pășunea aceloră, isgonindu-i de acolo.

La aceste peregrinațiuni se țin alergări de întrecere între dânșii, la jocuri și curse de sărbători mari familiare, pentru a-și încerca iuțiimea cailor lor, și pot face curse de câte 100 kilometri fără de a le da cailor de mâncare ori cel puțin apă. Se înțelege de sine, că caii crescuți în aceste condițiuni, suntfo arte sobrii și rezistenți, de o iuțiime și tenacitate extraordinară. Ei nu sunt nici mari nici frumoși, au o înălțime numai de 1,42—1,47 m, capul mare greoiu, botul cârn, gâtul jos așezat, și nu prea lung, pe care îl poartă totdeauna încovoiat, *gât de cerb*, și capul orizontal, întins ca și cum s'ar uita la stele. Grebenul este ridicat, spinarea dreaptă sau puțin convexă, largă în șele, sapa puțin turtită și bine pusă. Picioarele le sunt bine făcute și foarte solide cu o copită vârtoasă ca oțelul. Părul vara este scurt și luciu, iarna însă este mare și flocos; coama și coada este deasă și potrivit de lungă. Murgii, bălanii și surii sunt cei mai preferați de dânșii.

Calmucii și Kirghizii sunt cei mai vestiți călăreți, ce posede Rusia. Ei pot să facă cu ușurință 70—100 verste (75—106 kilometri) pe zi și fără a da hrană cailor lor, și câte 13—16 klm. pe oră în termin mediu. Privațiunile și suferințele de tot soiul sunt regimul lor usual. La alergările lor de întrecere, ei fac curse de 20—30 ba chiar și până la 50—60 verste, fără să lase caii să resufle. Caii lor sunt buni de călărie ca și de tracțiune; numai caii de Altai ce se cresc la munte sunt buni pentru transporturi de greutate pe sămăre.

Se importă mulți din ei în provinciile de vest, în bălciurile mari dela Rostow pe Don, Cherson, Poltava și se aduc din ei și la noi în România.

e) La sudul stepelor se află puternica catenă ai munților Caucaz, ce se întinde între Marea Neagră și Marea Caspică, și sunt locuiți de vre-o 70 de noroade de origini și limbi tare diferite, între cari unele sunt nomade, altele agricole; acestea din urmă cunoscute și la noi sub numirea de *Gruzi*, *Mingrelieni*, *Georgieni*, etc. Și aceștia cresc vite domestice mulțime și de tot soiul. Tătarii ce locuiesc însă în sudul provinciei Baku, cresc niște cai de o frumusețe deosebită, numiți *rasa Karabagă* după vechiul chan al lor. Regimul și modul de creștere al cailor lor este cel usitat la ceilalți, tătari, bașkiri, calmuci, trăind liber în cete-tabune—anul întreg, sub cerul liber cu singura deosebire numai, că aceștia vara pe timpul căl-

durilor celor mari și a secetelor îndelungate, când în stepe totul este ars și pârlit de secetă, atunci ei urcă caii lor la munte, sau pășunează cu ei în văile și luncile mănoase și răcoroase ale muntelui, și astfel îi feresc de foame și sete.

Apoi caii lor sunt de o frumusețe și valoare deosebită. Ei trăind în apropierea nemijlocită de Persia, țară care totdeauna și în toate timpurile a excelat prin frumusețea cailor săi, și a avut des contact direct cu dâșii, și de fapt calul carabagh este calul de țară cel mai nobil și

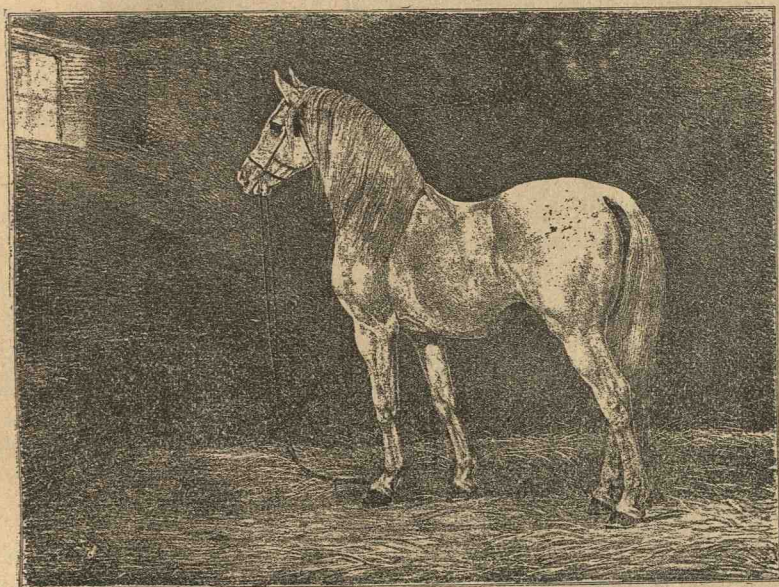

Fig. 43. Armăsar de Karabagh

mai frumos, ce posedă Rusia în vastul ei imperiu, și este foarte căutat.

Calul de carabagh (fig. 43) este incontestabil de origine orientală, și de aproape înrudit cu calul arăbesc și persan. El nu este mare de talie și grosime ca și aceia, căci rar să ajungă el la 1,47 m. înălțime ci de obicei este numai de 1,42—1,45 m. dar este de o frumusețe și

elegantă deosebită. Are capul nu prea mare, dar e lat în frunte și la fălci, cu fața dreaptă și uscată, cu ochii mari vioi proeminenți, cu fruntea eșită afară, urechile proporționate și depărtate una de alta, nasul și gura însă cam înguste. Gâtul lui este de lungime mijlocie, dar nici prea gros și încărcat, și nici prea subțire, ci musculos și frumos încovoiat și bine pus, grebenul înalt, spinarea scurtă și lat în șele cu sapa puternică, pieptul adânc și larg, coastele frumos arcate și trupul peste tot bine învelit.

Picioarele sunt drepte și musculoase, numai cât cele dinainte uneori sunt cam prea depărtate dela olaltă, însă uscate și musculoase, cu ciolanele subțiri și dense tendoanele și vinele eșite afară și bine vizibile; orice urmă de grăsime pe dânsle lipsește. Copita este mică și vârtoasă, uneori este ceva cam strânsă dinapoi.

Aspectul lor în total este plăcut. Mai pre sus de toate însă ei se impun prin culoarea particulară a părului, care este de un galben auriu închis *portocaliu*, lucitor pe care dânsii îi numesc și pe calul de culoarea aceasta *Naryndz*, evident înrudit cu ungurescul narancs portocală. Se știe că și Ungurii sunt veniți între noi de prin părțile acelea. Pielea lor este subțire și moale, părul fin lucitor și sclipicios ca aurul; coama și coada lungă mătăsoasă și de un roșu închis până la brun. Însă în jurul pleopelor în interiorul urechilor și între picioare se găsesc pete pleșuve, lipsite de păr, care îl face să fie cam simțitor la ger și intemperii.

Aspectul și temperamentul lor în genere este ager, iute, și sunt foarte rezistenți la drumuri îndelungate; dar tot nu sunt așa de frumoși și eleganți ca calul arăbesc de Nedjed. Însă se consideră și ei ca cei mai apropiați de Koheilani, și chiar înrudiți cu ei. Mersul lor este tot așa de elegant și grațios ca și al acelor. Pagubă numai că și aceștia se găsesc și se văd prea rar, și sunt foarte scumpi; îi cumpără cu predilecțiune oficerii cazacilor de Don.

Alte rase caucaziene înrudite cu aceasta prin încrușișarea sângelui, dar tot buni și frumoși, sunt încă rasa cercheză, abhază, georgiană, bochară etc.

f) TROTEORII RUȘI. TENDINȚELE DE AMELIORAREA
CAILOR RUSEȘTI.

Tendința de îmbunătățirea cailor, și instituția hergheliilor statului sau ale coroanei, este în Rusia foarte veche, datează de prin secl. al XIV. Însă o ființă mai clară a luat ea sub țarul Alex. Mihailovici, tatăl lui Petru cel Mare, care importă armăsari de talie mare din țările occidentale, pentru ai împerechiă cu ielele de țară. Petru cel Mare după urcarea sa pe tron, îngrijii și el de ameliorarea cailor, în vederea sporirii și ameliorării armatei. El cumpără armăsari de talie mare din Olanda și importa armăsari persani din Persia prin negustori tatarî iscusiți, și înființă hergheliile coroanei, pe cari îi stabili pe malul râului Bitjug, pe cei de ai doilea, în hergheliile coroanei înființate de el, în prov. Kazan, Azow, Kiew și la Astrahan, și-i împerechiă cu iepe cumpărate dela Cerchezi.

Dintre urmașii săi, cu deosebire cele două împărătese Anna Mihailowna și Ecaterina II, făcură mari sacrificii pentru îmbunătățirea cailor, în sensul și direcțiunea dată de el. Sub Anna s'au înființat 10 herghelii ale coroanei, cu vre-o 4.000 de cai, însă aparținând aproape tuturor raselor: arabă, cercheză, engleză, persană, turcească, spaniolă, berberă, neapolitană, lombardeză, germană, friză, daneză etc. un fel de micstum compositum din toate, prevalând însă la număr sângele german și neapolitan. Favoritul ei, lordul Byron duce de Kurlanda, și câștigă mari merite prin elaborarea unor regulamente, cari serviră de normă și pentru alte herghelii publice, din alte state. Pentru sporirea taliei cailor de țară, introduse încrucișarea iepelor de țară ceva mai răsărite cu armăsarii mari de talie și grei din insula Oesel și Esthlanda, pe cari îi împărți pe la herghelii. Tot sub Anna se fundară hergheliile de regimente, și se sporî numărul regimentelor de gardă.

Sub imp. Ecaterina II, se făcuseră iarăși mari sacrificii, pentru ameliorarea cailor de țară, însă în altă direcțiune. Se desființară în parte hergheliile statului, și caii dela ele se împărțiră pe la boerii ruși, și se acordară și premii pe la cultivatorii de cai. Ea acordă 1 milion de ruble pentru dotațiunea mai bună a hergheliilor coroanei. În urma acestor încurajări de tot felul din partea statului, se și înființară mai multe herghelii private,

dintre cari unele ajunseră la mare renume, ca acea a contelui Orlov — *Cesmensky* dela Chrenovoi, a prințului *Rostoptschin* și altora, și pentru ameliorarea cailor de rasă aduceau și boierii mari sacrificii. La moartea Ecaterinei se aflau deja la 250 hergheliei mari principale în Rusia. Grație lor și a măsurilor luate de guvern, Rusia putu pune pe picior în războaiele cu Turcii o cavalerie regulată de 63.000 cai, afară de contingentele călărețe neregulate ale căzaciilor, bașchirilor, calmucilor etc. ce călăreau pe caii lor proprii, și afară de cai ce se exportau pentru remonți în Austria și Prusia.

Sub succesorii ei încă continuară aceste măsuri laudabile de îmbunătățirea cailor, însă nu totdeauna cu succesul dorit. În războaiele napoleonice și ruso — turcești, numărul hergheliilor private, fu redus considerabil prin invaziunea francezilor, și dese rechizițiuni de amic și inamic, dar parte și în urma *introducerii unor armăsari englezi proști, nepotriviiți cu temperamertul și calitățile cailor rusești*. Răul se remediă însă sub împăratul Alexandru I, care pentru o mai bună funcționare și administra-re a hergheliilor, le împărți la 1819 în herghelii ale coroanei, și herghelii militare. Hergheliile militare aveau să producă și furnizeze remonți pentru armată pe un preț fixat de mai înainte. Tot sub el se înființă și 20 depozite de armăsari publici cu 60 armăsari, cari aveau să bată iepele dela particulari sau gratuit, sau pentru o taxa modestă.

Pentru ameliorarea cailor defectuoși din hergheliile publice și particulare Alexandru I își întoarse privirile înapoi asupra tipului oriental, mai potrivit cu caracterul cailor de țară, și cumpără de repețite ori armăsari și iepe de reproducție din vestita herghelie dela Chrenovoi a conților Orlov; importă și armăsari arăbești din Siria; armăsari și iepe de prăsilă din țările asiatice vecine: Bochara, Shirvan, Persia, primiți parte ca daruri din partea chanilor de acolo, parte prin cumpărătoare.

Sub țarul Nicolae I se făcu un pas decisiv înainte, în ameliorarea cailor rusești, prin cumpărarea și trecerea cu totul în stăpânirea statului a hergheliei celebre dela Chrenovoy a conților Orlov — *Cesmensky* — la 1845, desființându-se restricțiunea pusă de întemeietorul ei, de a nu da reproductori din herghelie pe la crescătorii particulari, decât numai excepțional statului și la potențații străini, și cea a prințului Rostoptschin dela Annensky. În urma acesteia produșii hergheliei dela Chrenowoy deveniră accesibili publicului doritor, căci deja după două decenii se umplu Rusia și țările vecine de troteri rusești, și câștigară un renume în lumea întreagă cailor rusești. „*Les trotteurs font plus de 40% de toute la production chevaline des haras privés*“ zic Simonoff et I. de Moerder. *Troterii fac mai mult de 40 la sută din producțiunea de cai ai hergheliilor private.*

Înființarea de hergheli publice continuă și sub Alexandru II

și al III-lea, cu deosebire între popoarele nomade, cultivatoare de cai în masă, pentru ameliorarea contingentului lor de cai și apoi peste tot prin înmulțirea depozitelor de armăsari publici și a contingentului de cai. Actualmente în Rusia statul întreține 7 herghelii ale sale una la *Chrenovoy* cu 3 secțiuni de *trotteri*, *bilingi* și cai *grei de povară*; herghelia dela *Novo-Alexandrovo* crește cai ușori de șea,—englezi de jumătate sânge; herghelia dela *Strelesc* — cai de șea, însă de sânge oriental — arabesc și arab pur sânge; cea dela *Limarevo* produce cai de cavalerie, jumătate sânge englez — și cea dela *Dercul* cultivă pur sânge englez și cai de stepe, ameliorați cu sânge englez și orientali. Toate aceste 4 herghelii publice sunt situate în gubernia Charkow, de unde se vede, că s'a avut în vedere mai mult avantajele creșterii și formării lor, decât distribuțiunea nimerită. Și în fine mai este de amintit herghelia dela *Ianovo* — din gub. Sedletz (Polonia), care cultivă jumătate sânge englez. În herghelia dela *Chrenovoy* erau în 1882 280 armăsari de reproducție; în cele 4 din gubernia Charcov 584 armăsari reproductori, iar în cea dela *Yanovo* 56 armăsari.

Armăsarii și iepele de reproducție din Rusia meridională aflătoare în hergheliile particulare, vezi pag. 144 — În 1892 mai erau în Rusia încă 27 depozite de armăsari publici cu 2000 armăsari reproductori.

Căpetenia tuturor acestora, a fost herghelia dela *Chrenovoy* care a dat naștere și rasei troterilor de Orlov.

Herghelia dela Chrenovoy este scrisă cu litere de aur în istoria culturii cavaline și a economiei naționale rusești. Intemeietorul ei a fost contele Alexe Grigorovici Orlov Cesmenschy, și data înființării ei anul 1778. Contele Alexe Orlov Cesmensky înființase încă pelă anii 1750 o herghelie proprie la moșia sa *Ostrov* de lângă Moscova — cu cai de rasă orientală vreo 20 iepe alese din hergheliile statului desființate, pe cari i-le cedase lui împărăteasa Ecaterina II gratuit, și obținuse cu ea frumoase rezultate: la 1775 însă-i mai cedase împărăteasa alți 12 armăsari și 9 iepe arăbești, proveniți în parte din răscumpărarea ofițerilor turci, căzuți în captivitate în bătălia navală dela *Çişmea*. Intre aceștia se distingeau 2 armăsari: unul *Saltan sau Sultan*, și celalt *Smetanca*, bălan argintiu de 1,53 m. — și având 19 perechi de coaste — cu o pereche mai mult, pe cari-i însumă hergheliei sale ca reproductori. Din *Sultan* s'a tras familia lui de cai de

călărie, iar din Smetanca, familia troteorilor. Ambii se distingueau prin frumusețea și vigoarea lor deosebită. Pentru mai bună dezvoltare a mânzilor, contele mută o parte din herghelia sa la Chrenovoy în 1778, pe malul râului Bitjug prov. Voronej, unde pășunile erau mai abundente și mai bune.

Armăsarul Smetanca servì numai un an ca reproducător în herghelie, și lăasă după sine 4 armăsari și o iapă. Dintre descendenții săi direcți 2 au rămas fără influență, unul nedând rezultate, iar celalt fiind vândut ca reproducător în Anglia; și numai 2 *Polcan* și *Falkersam* s'au dovedit ca reproducători de folos. *Polcan* prăsi cu e iapă olandeză sură cu pete pe armăsarul Bars I, care deveni apoi adevăratul întemeiător al troteorilor. Acest armăsar servì 17 ani ca reproducător în herghelie, și încăleca cu folos o multime de iepe: olandeze, daneze, arabe, persane, bochare și engleze, unele înrudite de aproape cu el, însă cu rezultat diferit. Lui îi datorește rasa troteorilor împreunarea calităților bune a 3 rase distincte: formele seci nobile și elegante, cu temperamentul viu și iuțimea arabului; apoi lărgimea și mărimea taliei și scheletului, proprie rasei daneze, și elasticitatea încheiăturilor a cailor olandezi. Mai cu seamă unul din cei din urmă fii ai lui, *Lebed I* cu o fiică a lui *Falkersam*, potență și consolidă și mai bine calitățile și aptitudinile lor. Incolo *Falkersam* produse 50 iepe și 7 armăsari, cari deși erau frumoși și iuți și ei, nici unul însă nu îndeplini condițiunile dorite de proprietarul lor, și deci nu au avut vre-un succes deosebit.

Metoda de care se servì contele Orlov la formarea rasei nouă, eră de a alege și împerechiă cât mai bine animalele de prăsilă, *împerecherea după prestațiune*. Pe armăsari îi supunea totdeauna la alergări serioase și la curse de viteză, și nu vindea din ei nici odată, chiar nici împăraților și regilor; iar pe iepe le consideră ca fără vreo influență deosebită, și le schimba des și vindea din ele animale de valoare pe prețuri relativ destul de mici. Numai pe armăsari îi consideră de singuri factori și consolidători ai rasei. Evident că rasa troteorilor ruși este

o rasă provenită din amestecarea de sânge diferit, dar consolidată în sine prin împerechere lăuntrică timp de aproape 80 de ani, și numai după trecerea hergheliei în posesiunea statului au devenit armăsari ei accesibili și cultivatorilor particulari. Măcar că la formarea lor a contribuit sânge diferit de rase orientale și occidentale, fondul a rămas același, mai mult occidental decât oriental, (fig. 44)

Înălțimea lor este de 1,68—1,70 m. Au capul frumos sec, lat în frunte, cu ochii mari frumoși, botul însă ceva

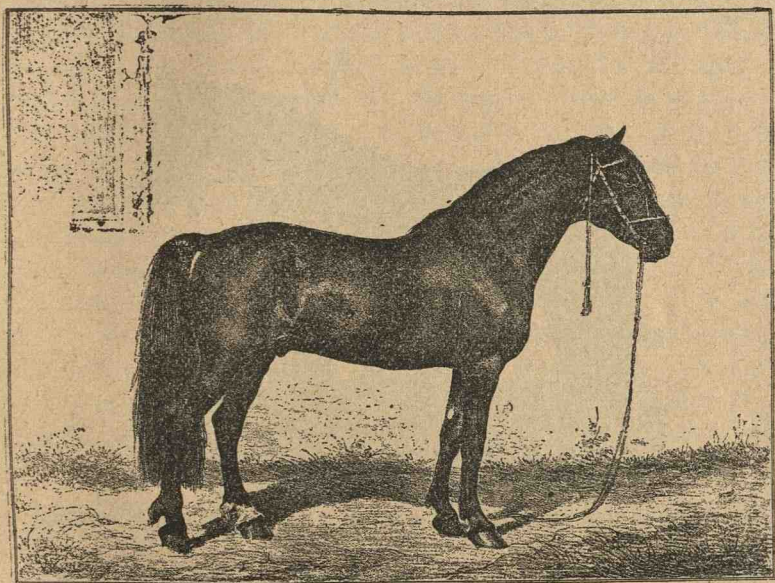

Fig. 44. Armăsar Orlov, reproducător în Chrenowoy.

ridicat, incontestabil calități ale arabului; apoi gâtul lung, frumos încovoiat și cărnos, grebenul ridicat, spinarea încovoiată, înșelată, însă lat în șeale, sapa lungă, teșită dar bine rotunzită și o coamă și coadă stufoasă cam jos pusă: pieptul cam strimt, dar sternul fiind lung, oferă spațiu suficient plămânilor pentru respirație și toracele mare, larg, bine legat. Picioarele sunt puternice, având spetele late și lungi, antebrățele lungi, fluerile scurte și uscate cu mușchi și tendoane bine vizibile, cheșița scurtă

cu un moț de păr; copită solidă și mare, dar vârtoasă. Calul troteor când stă nu are o ținută prea frumoasă, căci e lung în picioare și cam butucănos, și nu se poate de loc asemăna în ținută cu cei orientali; însă la mișcare se schimbă și ia cu totul altă înfățișare. Cu capul sus, purtat semeț, cu ochii mari scânteietori, nările mari, largite, tare în gură, pufăind ca o mașină de aburi, gâtul frumos încovoiat, el asvârle cu multă vigoare picioarele dinapoi peste cele dinainte, iar acestea tari în încheieturi, ating în mișcările lor trupul, așa că la un moment dat toate patru picioarele sunt ridicate și trupul plutește

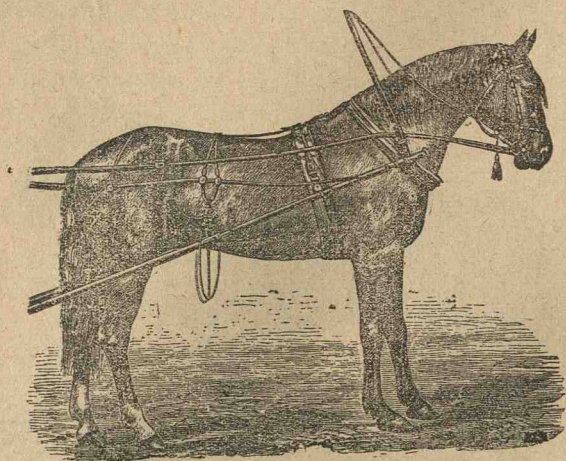

Fig. 45. Baraban, troteor rus negru de 11 ani, prăsit în Chrenovoy.

în aer. Și cu toate acestea, trupul este atât de liniștit fără să clătine, încât pe spinarea lui poate să stea un pahar plin cu apă, fără să se verse. Un bun troteor se poate cunoaște nu numai după iuțimea și frumusețea lui, ci și după vioiciunea și ușurința mișcărilor sale. Iuțimea lor este considerabilă, parte înăscută, parte formată prin dresare. În termen mediu ei fac 1 klm. în 1 minută $36\frac{1}{2}$ secunde, și 4.000 m. în 7 minute 21 secunde și se consideră de troteori adevărați numai aceia, cari fac la telega ușoara *troica* o verstă 1.067 m. în mai puțin de 2 minute. Culoarea lor uzitată este albă, bălani, suri, pătați și negrii, murgii se văd rar, roibi foarte rari. Herghelia

Chrenovoy a fost plătită de stat contesei Orlov Cescemski la 1845 cu 8 mil. ruble, și tot atunci a fost cumpărată și herghelia dela Annovo a prințului Rostoptschin, și ambele unite la olaltă în Chrenovoy.

Actualmente se cultivă în Chrenovoy două feluri de troteori: unii mai mari de talie, și cari aduc mai mult ca caii olandezi, sunt mai greoi; și alții mai mici ceva de talie, dar mai iuți, proveniți și din sângele cailor lui Rostoptschin. Numai aceia sunt considerați de veritabili *troteori*, cari au ferul însemnat cu literile Ч II rasă pură și cari pot dovedi descendența lor directă în linie masculină și feminină în 4 generațiuni din troteori veritabili, și bunii și străbunii lor au avut succese la alergări.

Dresarea lor se începe de timpuriu, dejă la etatea de 2 ani împliniți, și se face alternativ la pas și în trop, pentru ai deprinde la un mers regulat și frumos în trop. Ei au să percurgă 200 stânjeni (sajeni) 427 m. în trop cu iuțeala cea mai mare posibilă, apoi să revină îndată la pas liniștit, și apoi iarăși în trop, de câte 4 ori, făcând 800 stânjeni, 1.708 m., numărând la cronometru iuțimea pe secunde și observând de aproape regularitatea călcăturilor și asvârlirea picioarelor. Pentru a-i deprinde cu oboseală și a-i face rezistenți, se fac alergări și pe distanțe mari de 15—20 verste 16—21 kilometri alternativ în pas și tropul mare, prinși la o *troică* ușoară cu o persoană, și iarna la o cioaclă pentru o persoană, și pe lângă calul din mijloc se prind și 2 cai lăturași pentru a-i deprinde la mers frumos.

În legătură cu herghelia este instituită și o școală de vizitii. Tot în gubernia Voronej, cea bogată în pășuni și și fânețe fertile și succulente, s'a format din armăsarii străini olandezi și danezi, importați sub Petru cel mare și împărțiți pe la cultivatori cu iepele de țară cai de talie mare, numiți de rasa *Bitjug*, după râul Bitjug care e un afluent al râului Don. Caii de rasa bitjugă sunt cai de muncă, dar și de povară și de trăsuri grele, *carossieri*, având și sânge de Orlov în ei; dar ei sunt mult mai ușori și mai rezistenți, decât caii grei de povară din țările apusene. Acum și acolo agricultura se în-

tinde în continuu, în detrimentul suhaturilor și livezilor naturale de veci, și caii de Bitjug scad în mărime greutate număr, chiar și pe la particulari; pentru a avea reproductorii buni veritabili din această rasă, direcțiunea generală a hergheliilor statului a format din ei o secțiune deosebită a rasei bitjuge în herghelia dela Chrenowoy, în locul cailor ușori de șea, mutați de acolo în herghelia dela Limarevo, și o a treia secțiune a cailor grei de povară, pentru aclimatizarea de cai grei, necesari pentru muncile agricole și industrie, la care încercare Perșeroni și Clidesdalesii au dat fiasco, iar acum se încearcă caii *Ardeni* din Belgia.

Caii din Bitjug sunt niște cai de talie și grosime mijlocie, având numai o mărime de 1,60—1,70 m., dar constituția lor este robustă. Au un cap nu prea mare, dar potrivit—cu botul ceva cărn ochii mari frumoși, gâtul ceva gros și cărnos, trupul lung și bine învelit—o spinare lungă ceva înșelată, dar sunt lați în șele, uneori cu o adâncitură pe șira spinării, sapa rotunzită și coada binisor pusă. Pieptul lor e lat și adânc, picioarele bine făcute și vânjoase, cu tendoane și musculatura bine vizibilă, copita mare solidă dar nu frumoasă; mersul lor energic și cu spor. Temperamentul lor încă este vioiu și sunt docili, ușor de îmblânzit și de dirijat. Sunt neobosiți la muncă și un cal poate să tragă la car 2.500—3.000 kgr. și să meargă cu săptămânile la drum. Prin aceste calități ale lor, îi fac să fie foarte prețioși, pentru tot felul de servicii: la muncile agricole, pentru armată la tren și artilerie ca și pentru trebuințele comerțului și industriei. Cu un cuvânt ei sunt caii cei mai mari și mai de folos ai Rusiei. Încercarea de a-i ameliora prin încrucișare cu rase de cai grei de povară, n'au reușit de loc. La noi s'au importat caii bitjugi pentru artileria de câmp și la tren. Ei sunt mai rezistenți de cât produșii lor curciți. Celelalte rase rusești din Nord și Nord-vestul Rusiei, pentru noi nu au vre o importanță—ca Klepperi, doppelponi — de Obva, de Mezen etc. clima de acolo fiind cu totul alta decât a noastră.

§. 10. ITALIA.

Italia nici odată nu s'a distins prin frumusețea cailor ei, nici în timpurile vechi, nici nua. Prin sec. al XVI și XVII-lea aveă însă cai mai frumoși, originari din Spania și aclimatizați în regatul Neapolului, rasa neapolitană, care se cultivă încă și astăzi în Austro-Ungharia, la Lippiza și Făgăraș. În locul cailor de odinioară s'a lătit creșterea și folosirea măgarilor și catârilor la călărie și tracțiune, căci în întreg regatul eră în 1890 față de 720 mii de cai eră 1 mil. de măgari și 300 mii de catâri, și numai 2 cai la klm². Cai cevă mai buni se cultivă la Polesina, între râurile Po și Adige și marea Adriatică, cari sunt înalți, au botul berbecat, partea dinapoi este largă și puternică, partea dinainte a trupului mai slabă; au însă un mers maestos și dau buni *carossieri*, dela caruccio, căruță, trăsuri grele. *Campagna* romană creșteniste cai mari negri, cu care se plimbă înaltul cler catolic din Roma, cardinalii, la zile mari și sărbători. Cailor cei mai mulți însă îi posedă insula Sardinia, cari sunt numai de mărimea cailor noștri mocănești, și îi cresc ca și țărani noștri cu paie și coceni de porumb, și anul întreg nu ei văd ovăzul; vara și iarna stau sub cerul liber. Sunt foarte petroși și tenaci.

Acum și guvernul italian face mari sacrificii pentru ameliorarea cailor cu armăsari de pur sânge și de jumătate sânge englez și de sânge arăbesc.

§ 11. SPANIA.

Cailor din peninsula iberică. Am văzut mai sus cum cailor *andaluzi* cei semeți, erau odinioară tare căutați în Europa, și au avut o influență mai mult rea decât binefăcătoare asupra cailor transilvani, pag. 80. Cailor andaluzi au eșit din încrucișarea cailor orientali ai Maurilor cu cailor indigeni, și prin forma lor plăcută și mai cu seamă prin mersul lor elegant își găsiră mulți admiratori. În secolul al XVII și

XVIII ei erau tare căutați în Europa întreagă. Cu ei s'a introdus și obiceiul de înaltă călărie la Viena; rasa veche se cultivă pură încă la Kladrub în Boemia, în herghelia curții imperiale și cei importați în Mexico, unde încă s'au conservat binișor caracterul lor nealterat.

În Spania cultura cailor a degenerat aproape cu totul, și locul cailor luxoși de odinioară l'au luat catârrii, cari sunt de 2 ori și măgarii de 3 ori mai numeroși decât ei. Cai ceva mai buni și mai frumoși se găsesc încă în sudul țării, sub numirea de *geneți*, pe câmpiile mănoase ale Andaluziei, un cal ușor de călărie. În nord sunt alții ceva mai mari în talie având 1,50—1,64 m. înălțime, însă un cap greoiu cu botul încovoiat ca la berbece, numit la dânsii *i carnerii*, carnero se numește berbecele merinos, un gât greoiu și musculos, o coamă lungă și aspră — pieptul adânc și larg, spinarea lungă și moale dar strimțată între șolduri, și întreaga parte dinapoi ascuțită și slabă, și slabi și de picioare. Se cresc mai mult în stare semi-sălbatică.

Creșterea cailor și omorirea pe an la 3.000—4.000 de cai în circ, în luptele cu taurii, nu sunt de natură a favoriza în Spania ameliorarea și cultura calului. Din contră, degenerarea cailor este semnul prevestitor a decadenței și ruinei țărilor: *Spania, Turcia, etc.*

§ 12. FRANȚA.

În Franța cultura cailor și rasele lor diferă după regiuni și climă : în sudul Franței calul este mai mic, mai sglobiu, datorit sângelui oriental, adus cu invasiunea Maurilor pe la începutul evului mediu, iar la nord caii sunt mai mari, proveniți din încrucișarea sângelui engles cu iepe de țară, așa numiți *anglo-normani*, și cai de povară.

Desvoltarea feudalității, unde înalta aristocrație și înaltul cler catolic trăiau aproape independenți pe moșiile și domeniile lor de puterea centrală, și țineau curți aproape ca și a regelui, fu foarte favorabilă pentru cultura cailor, căci fiecare senior își avea herghelia sa numeroasă, una ori mai multe, din care să-și

poată recruta cai săi, și să-și echipeze oamenii săi cu toate cele necesare pentru războiu. Cu reducerea vazei lor și ajungerea sub puterea monarhică absolută, fură desființate cele mai multe herghelii private, iar deseale răsboaie nimiciră tot ce a fost mai bun la deseale rechizițiuni pentru armată, și cultura cailor decăzû cu totul, mai cu seamă sub Ludovic al XIV și XV.

Pentru combaterea degenerării lor ministrul prevăzător Colbert publică la 1665 un edict, prin care controlă creșterii cailor se puse în mâna guvernului; și el importă numeroși armăsari de reproducție din Germania, Belgia, Spania, Turcia și Anglia, cu cari fundă mai multe depozite publice de armăsari. Resultatele însă n'au fost prea mari. Cu cai străini, se introduse în curând prin faimoasa metresă a regelui Ludovic al XV-lea Dubarry, obiceiul și plăcerea după cai mari greoi, prin doi armăsari danezi cu botul berbecat, dăruiti ei de reprezentantul unei puteri străine, pe cari ea găsiindui frumoși, îi cedă hergheliei publice ca reproductori, și toată lumea bună vroia să aibă și țină atari cai cu botul berbecat.

Tot pentru combaterea degenerării rasei cailor, sub Ludovic al XIV-lea se înființă la anul 1715 herghelia statului dela *Pin* în Normandia; sub Ludovic al XV-lea alte două cea dela *Pompadour* în Limousin 1745, și cea dela *Rozières* 1767, care toate 3 nu avură vreun efect deosebit asupra culturii cailor țării. Sub Ludovic al XVI-lea prințul de Lambese, marele grăjdar al regelui, importă mai mulți armăsari de pur sânge din Anglia, prin care caută să introducă mai mult foc și iuțime în masa inertă de carne, și să amelioreze calul greoiu și limfatic francez. Marea revoluție însă și răsboaiele îndelungate, cei urmară, nimiciră ori ce progres în cultura cailor; și se sistară cursele și alergările, ca un mijloc de distracție aristocratic.

Sub Napoleon cultura cailor în Franța ajunsese însă la apogeul ei. Napoleon Bonaparte ca mare spirit organizator ce eră, reactivă din nou hergheliile statului desființate, și înființă alte două din nou la Pau și Longouet, și școalele de veterinărie dela Leon și Alfort, 30 de depozite de armăsari publici și mai multe școale de călărie, premii pe la cultivatori etc. Timpurile turburi de atuncea, deseale rechizițiuni pentru armată și invaziunile oștirilor aliate ia Franța, luară ce a fost mai bun în ele. Notăm aci pe vestitul armăsar *Nonius* dela Mezöhegyes, capturat ca pradă de războiu cu alți 8 din herghelia dela Rozières, care aduse atâta folos Ungariei. După Restaurățiune, sub Ludovic Philipp, se continuă de a se importă armăsari din Anglia, spre a umplea golurile ivite. Dar cu deosebire sub Napoleon al III-lea și prin măsurile luate de el, cultura cailor ajunge în Franța la apogeul ei, încât nu numai armata sa, să se poată provedea cu cai necesari crescuți în țară, ci să exporteze cai, și să bată pe englezi la curse, în propria lor țară. Napoleon III știu să deș-

tepte în direcțiunea aceasta, aptitudinile și calitățile poporului. El importă în mare număr armăsari de pur sânge și de jumătate sânge din Anglia, înființă cursele și le dotă cu mari mijloace, înființă școale de dresarea cailor. Țara întreagă fu împărțită în arrondissemente ippologice și directorate ippologice, cari aveau să supravegheze creșterea cailor. În fruntea tuturor stătea generalul Fleury ca director general, marele grăjdar al împăratului, care urca numărul armăsarilor publici peste o mie capete la 1.200. Actualmente numărul armăsarilor publici în Franța este de 2500 și fixat să ajungă la 3.000, câți are Ungaria; și în anul 1891 erau 181 pur sânge englezi 104 pur sânge arabi, 154 anglo-arabi pur sânge, 1696 jumătate sânge și 322 din cei de povară. Dar actualmente statul nu mai posedă decât o singură herghelie cea dela Pompadour, în care se cresc arabi și anglo-arabi puri exclusiv.

Sub influența sângelui vechiu african cu a celui arăbesc, introdus mai târziu sub Napoleon I, s'au format rase

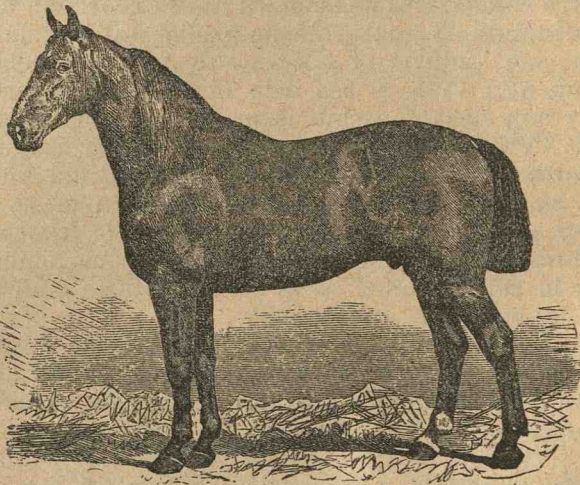

Fig. 46. Armăsar Anglo-norman.]

ușoare de cai iuți, atât în Franția cât și în Spania la comunicațiune mai deasă între ele, cari se aseamănă cu caii orientali mai mult sau mai puțin; între aceștia: rasa *turbă*, *navarină* sau *bigurdană*, aduc mai mult cu caii cevă mai buni românești. Ei au o mărime de 1,48—1,54 m. au capul scurt și drept, foarte expresiv, grebenul ridicat, spinarea scurtă și dreaptă, sapa teșită, însă sunt largi în șolduri, pieptul larg, picioarele drepte și seci, și co-

pită solidă. Sunt iuți și rezistenți. Dau buni cai de călărie.

În nord, din contră este rasa *Anglo-normană*, care a dobândit un renume european. Originea ei datează dela finea secolului al XVIII, când prințul Lambese, marele grăjdar al regelui Ludovic al XVI, a importat 24 armăsari de jumătate sânge englez, pentru herghelia și depozitul de armăsari dela *Pin* din Normandia, care se consideră de adevărații întemeiători ai ei, cu iepe de țară. Au în ei atât sânge engles cât și de cai mari de povară, și sunt cai mari de talie, având 1,60—1,70 m. înălțime, cu un corp robust și bine fondat. Au însă un cap ceva cam greoiu, și câte odată botul berbecat, gâtul cam scurt și greu, partea dinainte a corpului ceva prea încărcată, spinarea lungă și înșelată, deci moale, sapa dreaptă și o coadă nu prea lungă dar bine pusă; pieptul însă este adânc și larg, musculatură puternică, încheieturi bune și fără defecte în partea dinapoi a trupului, și un mers frumos în trop. În total sunt cai mari frumoși și prezentabili, și proporțional de iuți.

Câte odată însă partea dinainte a lor lasă ceva de dorit, picioarele dinainte sunt prea încordate, cheșița scurtă. Culoarea lor predominantă este murgă, rar roibi și negri. Suri și bălani nu se văd, și nici că se caută la dânșii. Sunt în prima linie cai de lux: buni cai de trăsură și echipage grele, carossieri. Ceea ce sunt la noi troteorii birjarilor muscali, sunt cailor anglo-normani pentru trăsurile particulare și ale birjarilor din Paris. Apoi ei servesc și la cavaleria grea și chiar la muncile agricole. Se mai întrebuințează atât în Franța cât și în străinătate ca reproductori, pentru ameliorarea taliei cailor indigeni de țară. Anglo-normanzii au fost un element excelent pentru ameliorarea cailor din Ungaria, prin *Nonius*. Dar deși ei se consideră ca o rasă destul de veche și consolidată în sine, totuși ei diferă mult între ei, ca aspect și mărime, după câtă vreme sângelui englez ce a contribuit la formarea lor, și se apropie acî de troteori, acî de hunteri, sau de cailor de țară etc.

În Franța centrală și de nord este actualmente tare răspândită creșterea cailor de sânge englez pur și de jumătate sânge; în jurul Parisului sunt peste 50 grajduri particulare, cari se ocupă cu creșterea intensivă a calului de

pur sânge englez pentru curse, și dau și armăsari de reproducțiune pentru jumătate sânge, încât cultura lor nu mai are nevoie de protecțiunea și de sprijinul guvernului, iar guvernul putú să desființeze toate hergheliile sale, afară de una în care se cultivă sângele arab, pur sânge și jumătate sânge exclusiv.

§ 13. GERMANIA

În privința ippologică o putem împărți în 2 părți: partea de nordvest și de nord, dealungul litoralului mării Nordului și a Balticei, care cultivă un cal de talie mare și iute, provenit în mare parte din amestecul cu sânge englez dar și oriental: marele ducat de Oldenburg, Hanovera, Holstein Schlesswig, Meklenburg; apoi în fruntea tuturor stă Prusia de Vest și de Est, situate la gura fluviilor mari și a râurilor dealungul litoralului mării Baltice cu pășuni abundente și mănoase, și hergheliile Coroanei renumite dela Trakehnen de aproape două sute de ani, grație cărora Prusia a reușit să dea o mare dezvoltare cailor săi cantitativ și calitativ; produc toate cai de lux și cel mai bun cal pentru armată. Colțul de sudvest al Germaniei, remarcabil prin o herghelie a curții regale de Württemberg, care cultivă sângele arab pur și a ajuns la o mare reputațiune cu el; iar restul imperiului mai mult industrial, cultivă mai mult cai grei de povară, special pentru agricultură și trebuințele comerțului și industriei, însă nu în număr suficient.

Germania încă creștea odinioară cai în stare semi-selbatică și chiar selbatică, nu numai în Litvania și la Mazurii din est, ci chiar și pe la Rhin în Vestfalia, unde cel din urmă cal selbatic s'ar fi vânat pe la 1729. Încă în războaiele contra lui Napoleon I, cavaleria prusiană eră echipată cu cai crescuți mare parte în stare semi-selbatică, și de cei importați din țările orientale din Polonia, Galiția, Ucraina, Moldova, etc. Germania în evul mediu în timpul cavalerilor cruciați și al turnierilor însă creștea niște cai mari greoi, flegmatici, cari au decăzut și dispărut parte cu decadința cavalerismului, și parte în războiul de 30 de ani, care prefăcuse Germania întregă într'o pustietate afară de provinciile slave de est. Ca să umple golurile ivite

și pentru echiparea unui contingent de armată permanentă, după războiul cel mare, principii germani își întemeiază herghelii mari particulare și de ale statului și depozite de armăsari publici.

În afacerile creșterii și culturii cailor stă astăzi Prusia în fruntea tuturor statelor și provinciilor germane, prin cele 3 herghelii mari ale sale: Trakehnen, Graditz și Beberbeck. Herghelia dela Trakehnen în Prusia orientală în apropiere de granița rusească, fu înființată la 1732 sub domnia lui Friedrich Wilhelm, al doilea rege al Prusiei, prin concentrarea mai multor herghelii mici, și urcarea contingentului de cai la 513 iepe fătătoare cu 1.101 cai în total. Sub Friederic cel Mare, atât de de gelos și de străduitor, în ceea ce privia ridicarea economică a țării sale și echiparea armatei, nu se făcù nici un sacrificiu direct pentru ameliorarea contingentului de cai, ci el se mulțumi de a-și cumpăra remonții din afară pentru armată; totuși și el făcù indirect, căci în războiului de 7 ani la 1742 sechestră din Boemia o herghelie de 281 cai de rasa neapolitană, pe care o încorporează hergheliei dela Trakehnen și mai cumpără și armăsari diferiți pentru ea: turcești, englesi și danezi, cari contribuie în mod vădit la ameliorarea constituțiunii fizice a cailor hergheliei, dându-le un temperament mai vioiu, forme mai plăcute, dar lăsară și multe defecte în urma lor.

Sub succesorul său Friedrich Wilhelm al II-lea se elimină elementele disparate; se introduce armăsari englesi și orientali buni, și din herghelia dela Zweibrücken, în urma căror reforme herghelia începù să producă carossieri buni.

Și până aci herghelia dela Trakehnen producea cai de trăsură iuți și viguroși și destul de rezistenți, dar renumele ei crescù considerabil după anul 1787, după reforma și selecțiunea strașnică săvârșită. Pe lângă armăsari începù să se aleagă și iepele de reproducțiune, cumpărând armăsari și iepe din Orient, din Meklenburg și iarăși din Anglia. Un rol covârșitor și decisiv îl avù armăsarul oriental *Turk mayn Atty* de proveniență necunoscută, probabil Karabagă, dăruit de împărăteasa Rusiei Ecaterina a II-a prințului Kaunitz, cancelarului imperiului, și de acesta cedat contelui Lindenau, marele grajdar al regelui Prusiei, care îl intrupă hergheliei dela Trakehnen, unde servì ca reproductor dela 1791—1806 și deveni peatra unghiulară a hergheliei.

Războaiele napoleonice făcură mari ravagii în contingentul de cai ai hergheliei și țării, dar după războiu

lucrurile se îndreptară iarăși, grație sacrificiilor făcute de stat și de particulari.

Herghelia dela Trakehnen și-a ajuns pe deplin scopul ei, întru cât sub *rasa de Trakehnen* și *cai de Trakehnen* nu se înțeleg numai caii crescuți în herghelia statului, ci și *caii de țară* de acolo, crescuți de particulari, cari s'au asimulat pe deplin cu caii crescuți în herghelia statului fig. 47. Grație influinței biseculare a ei, cultura cailor este foarte lătită și iubită în Prusia de est, provincie unde mai fiecare locuitor știe să călărească, și fiecare proprietar rural, este totodată și crescător de cai, de unde și proverbul la dânșii: In Ostpreussen ist jeder ob Vornehm oder gering, mit dem Halfter in der Hand ge-

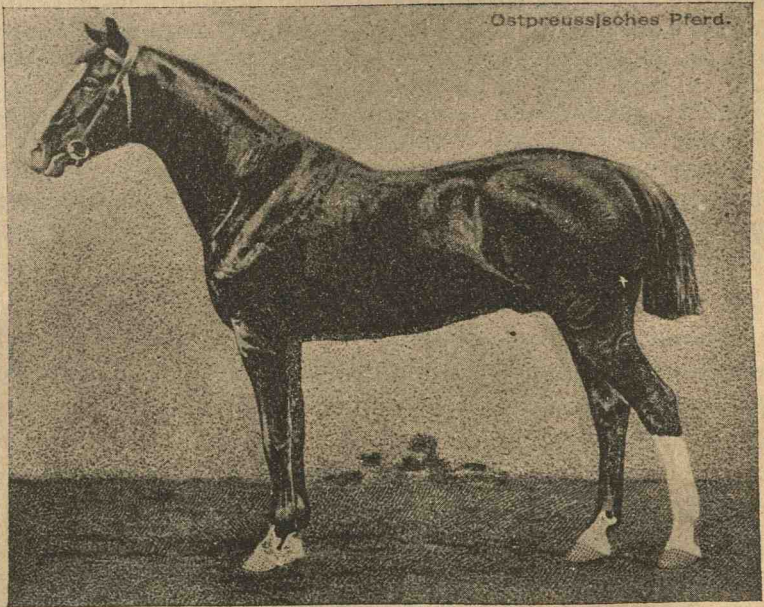

Fig. 47. — Armăsar provincial din Prusia de est.

boren. (În Prusia de est tot omul, fie fruntaș, ori om de rând, se naște cu căpăstrul în mână). Prusia de est posedă contingentul cel mai mare de cai, căci la miliarul pătrat de pământ de cultură se vin 477 cai, în

Schleswig-Holstein 473, Silesia 356, Posen 371, Pomerania 331 etc. Dintre cei 6.000 de remonți necesari anual armatei germane, Prusia de est dă peste 3.000 capete și exportează și mulți de prăsilă.

Calul de Trakehnen sau prusian de est, este canoseut și aprețiat ca atare în întreaga Germanie și peste frontariile ei, ca un cal foarte bun pentru armată, și un excelent cal de trăsură. După H. de Nathusius în sângele lor intră $\frac{1}{2}$ sânge engles, $\frac{1}{4}$ sânge oriental și $\frac{1}{4}$ sânge din rasele indigene de țară. El este un cal mare trunchios și chipeș având 1,65—1,75 m. înălțime, are forme regulate și frumoase, un temperament viu și mers regulat și cu spor, și este blând din fire și tenace. Cunoscătorii vor să știe, că sporirea sângelui engles, ar fi în defavorul lui, căci l'ar face nervos, mai puțin rezistent la intemperii și frig și la lipsa de îngrijire, dar ar câștiga ceva în iuțime, prin care ar pierde mult din calitățile unui bun cal pentru armată.

Contingentul actual de cai al hergheliei dela Thrakehnen este circa de 5.000 capete, 15 armăsari de elită și 300 iepe fătătoare, separați în 5 categorii: cai ușori de călărie, cai mai grei de cavalerie, pentru dragoni cuirassieri, cai de trăsură, negri, roibi și murgi. Curtea împăratului Germaniei se servește de cai dela Thrakehnen.

Cu mai puțin succes lucrează a doua herghelie a statului prusian, numită a lui Friedrich Wilhelm II, dela Neustadt în provincia Brandenburg, înființată la 1787, pentru ameliorarea calului ușor de pe terenul nisipos al Brandenburgului, iar dela 1877 mutată la Beberbeck în prov. Hessen Nassau pe Rhin.

O a treia herghelie a statului prusian, este cea dela Graditz în provincia Sacsonia, înființată la 1722 de către Electorul Sacsoniei George al III, iar la 1815 trecută în stăpânirea Prusiei cu provincia cu tot, având atunci 8 armăsari și 186 iepe fătătoare. Cultivă actualmente exclusiv sângele pur englez cu 60 iepe, și jumătate sânge 90 iepe fătătoare, și produce armăsari pentru depozite. Prusia mai are la vre-o 2.026 armăsari de reproducție provinciali — *Landbeschäler* — în 15 depozite *Landgestütte*; ju-

mătate din armăsarii provinciali îi produce în hergheliile sale, 70 pur sânge iar restul îi procură prin cum-părătoare dela particulari. Mai sunt în uz și armăsari particulari *aprobați*, iar cei admiși spre uzul public, trebuie să fie întâiu vizitați de o comisiune sanitară.

Mazurii și Litvanii din nordul Prusiei dela gura râurilor Memel și Tilsit, cultivă încă și astăzi o rasă de cai mărunți, de origină tătară, însă ameliorată ceva prin cai de sânge de Trakehnen.

Colțul de nord-vest al Germaniei, a avut și are iarăși o parte însemnată în cultura cavalină a Germaniei, căci a produs calul de Hanovera și *de Oldenburg* pe luncile și pășunile bogate dela gurile râurilor și ale mării. Numai cât diferența între ele și cele dintâi este mare, căci cultura cailor de trăsură și de lucș, acelu este în posesiunea și stăpânirea marilor proprietari și a aristocrației, ci a sătenilor și proprietarilor mijlocăși și mici rurali. Apoi apropierea de Anglia, și legătura seculară dintre familiile domnitoare ale Angliei și Hanoverei, au înlesnit mult procurarea de armăsari reproductori buni. Prin secolul al XVII și XVIII se introduseră și aci armăsari spanioli și neapolitani, cari atunci erau în modă, dar în secolul din urmă însă numai armăsari de sânge englez.

Excesul și abuzul de sânge englez a avut drept consecință, o rafinare și slăbire prea tare a constituțiunii calului indigen în Meklenburg, țară tipică a culturii mari și a latifundiilor Rittergustsbesietzer; mult mai puțin însă în Hanovera și Holstein Oldenburg, unde cultura cailor se află exclusiv în mâna țăranilor ghiaburi, mai greoi și mai conservativi. Și unii și alții cultivă un mare număr de cai de lucș pentru trăsuri grele și cavalerie grea și cu bun succes. La Celle există un depozit de armăsari, înființat ca herghelia hanoveran statului încă la 1735, care posedă actualmente la 200 armăsari, iar provincia Hanovera furnizează pe an la 800—1.000 remonți pentru armată. În Holstein și Pomerania se cultivă cai mari, buni pentru cavaleria grea și trăsuri grele *carossieri*.

Oldenburg. Marele ducat de Oldenburg situat la gurile râurilor Vesper și Iade având pășuni bogate și su-

culente, țărănimea lui înstărită de origine frisă, se ocupă intensiv de secolii cu creșterea unui cal de lucș, bun pentru cavalerie, dar și pentru trăsuri grele. Acolo statul nu posedă nici herghelie, nici depozite de armăsari proprii, dar țărani, ei însăși și-au format syndicate și societăți de cultivatori între dânșii, și au introdus aprobarea armăsarilor de reproducție, premiarea mânjilor; dela 1886 țin și un registru genealogic provincial — Studbook —

Fig. 48. Cal de Oldenburg.

care să garanteze puritatea sângelui. La dânșii se află deci o acțiune spontană de gospodărie independentă în stil mare printre săteni; la expozițiunile naționale și internaționale pretutindeni au obținut numeroase premii, medalii de aur și diplome de încurajare. Unii țin numai armăsari de reproducție, alții iepe fătătoare, și alții cresc mânji până la 1 an.

Caii de Oldenburg (fig. 48) sunt niște cai mari, având 1,75—1,85^m. înălțime, prezentabili și bine făcuți: au un

cap scurt și drept, câte odată botul cevă berbecat pe jumătate, un gât lung, pieptul adânc și larg, spetele bine așezate, spinarea cam adâncă și moale, sapa rotundă, picioare drepte și o musculatură puternică, dar copita cam moale ce se fărâmă ușor, grație pășunilor și terenului moale, pe care au crescut. Incolo sunt niște animale precoce, și fiindcă stau aproape anul întreg la pășune în libertate, și sunt puși uneori și la munca câmpului, sunt destul de rezistenți; mersul lor este vioiu și cadențat și chiar mărunț.

Caii arabi-puri de Würtenberg. Cultura cailor în Würtenberg eră din timpuri străvechi vestită, de unde și numirea Stuttgart a capitalei regatului, său Stuttgarten, grădina, oborul iepăriei.

Regele Wilhelm fondă pe la anul 1810 o herghelie cu cai de sânge oriental, aleși cu multă pricepere și îngrijire, și cu mari sacrificii la Weil lângă Stuttgart. Inceputul îl făcù cu cai culeși de prin Persia, Rusia, Turcia, Ungaria, iar în 1814 îi sosì primul transport de cai veritabili din Arabia, constătător din 8 armăsari și 12 iepe din cea mai bună rasă, cumpărați de contele Rzewuski, iar în 1817 mai cumpără dela baronul Fechtig din Triest, încă alți 4 armăsari, între cari se află și armăsarul sur *Bairactar*, ce servì multă vreme ca reproductori în herghelie, și lăsă după sine o progenitură foarte numeroasă și frumoasă. Cu cei dintâi se puse însă bazele unei creșteri de pur sânge arăbesc, cum nu se află alta nicăieri în Europa, atât de frumoasă.

Regele Wilhelm mai cumpără în urmă și alți cai orientali din diferite țări, un armăsar provenit din grajdul Keditului Abbas pașa dela Abasie din Egipt la 1861 numit *Gadir*, și a importat armăsari și iepe de reproducția din Egiptul superior și Nubia, de *rasă de Dongola*; a încercat încrucișarea cailor arăbești cu iepe rusești și persane, dar aceste nu au prea dat rezultat. Ca să imiteze mai bine pe Arabi, Weil este singura herghelie în Europa, unde pe lângă ovăz, li se da cailor $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ din porția de grăunțe orz.

Weil furnizează și astăzi armăsari de elită pentru hergheliile publice și particulare, cari cultivă sângele arab pur și jumătate sânge: Bábolna, Rădăuți etc. fig. 36 Inșă incon-

testabil că dela moartea regelui Wilhelm, întemeietorul ei, hergelia de rasă arabă pură a dat înapoi.

Pentru serviciile curții sunt cultivați cai de jumătate sânge și încrucișați curasa engleză de tipul *hunter*, dau buni cai de trăsură și de o talie ceva mai mare. Caii de jumătate sânge de culoare sură ori bălană sunt bazați pe încrucișarea de iepe irlandeze și de Yorkshire, cu armăsari arabi, iar cei negri, afară de sângele arab, englez hanoveran au și sânge de Thrakehnen în ei. Pentru noi aceștia sunt de mai puțină importanță. Restul Germaniei cultivă și produce tot cai de povară sau speciali pentru muncile agricole.

§. 14. OLANDA ȘI DANEMARCA-

Caii olandezi și danezi se bucurau de mare reputație prin secolul al XVI, XVII și XVIII-lea și au contribuit mult și unii și alții la ameliorarea cailor din multe țări ale Europei. Ei se trăgeau din caii spanioli, dar aveau și sânge turcesc în vinele lor. Azi însă au decăzut și dispărut aceia aproape cu totul. Caii vechi olandezi se aseamănă cu troteorii rusești, la a căror formare au contribuit și ei.

În Danemarca era o herghelie vestită la *Frederiksborg* înființată pe la anul 1562 — unde se zice că s'ar fi dus și iepe moldovenesti, fundată iarăși cu cai spanioli, dar avea pe lângă 80 iepe curat spaniole, și altele de tot felu de amestecări de sânge: turcesc, egiptean, neapolitan marocan, englez etc. Prin doi armăsari spanioli, dăruiți de guvernatorul Olandei, se întemeie o seminție a parte, care s'a menținut curată până la anul 1815. La 1608 s'a importat un armăsar polonez *Tomler*, care a produs iarăși o seminție, care s'a menținut până la 1840. Un armăsar bălan cu pete mărunte, cumpărat din Turcia, a dovedit o bună constantă și a devenit străbunul rasei *Prästewangs*, atât de căutată, însemnată cu semnul de grenat.

În anul 1793 s'a făcut încercarea de a întemeia o herghelie sălbatică pe insula Hesselô în Kattegat, dar au tre-

buit să o desființeze, căci iepete periau iarna cu droaia de frig și de intemperii în clima cea aspră de acolo. Mai bine reușiră cu o herghelie semisălbatică, care până la anul 1827 a fost ținută în grădina zoologică dela Frederiksborg, când apoi a fost intrupată în herghelia principală (Schwarzenecker),

Probabil că la una din aceste din urmă s'au cumpărat iepete din Moldova —. Dacă trimiterea cavalerului Nelson în Moldova a fost sub regele Cristian al V sau al VI-lea nu putem ști, iar sub Cristian al V înfloriă deja rasa de cai spanioli în herghelie.

Astăzi cultura cailor danezi este în decadență deplină și caută să-i amelioreze prin armăsari de sânge englez.

§. 15. ÎN ȚĂRILE NORDICE.

Suedia și Norvegia, sunt cai mici trunchioși *Doppel-Klepperi*, cum sunt caii noștride munte și iuți. Majestatea sa Regina României posedă un atelagiu de 4 cai norvegieni de Gutbranddalen, dăruți de unchiul Majestății Sale, Regele Oscar al Suediei și Norvegiei. Ei sunt de talie mijlocie, de culoare galbenă ca franzela, având o dungă neagră pe spinare, coama și coada negre. Ei reprezintă binișor tipul celor crescuți pe Ölland la Ottenby.

§ 16. ANGLIA.

Actualmente Anglia este țara clasică a culturai vitelor domestice în genere, și a cailor în special. Nici o țară din lume nu o întrece pe ea, dar ea servă tuturor de model; căci, ea posedă vitele cele mai mari și cele mai mici, cele mai iuți, — cai de cursă — și cele mai mari și grele telegarii ei, un colos de forță și energia; și din vitele bovine rasa Shorthorn un colos de carne, cu niște picioare mici pe care abia poate stă și umblă, are oile cele mai mari și porcii cei mai mari și precoci. Vitele lor sunt cunoscute și apreciate în lumea întreagă pentru foloasele

lor mai mari și au contribuit mult la ameliorarea altor rase și soiuri de vite.

Englezii au reușit să formeze multe rase nouă, care să poată satisface mai bine trebuințele omului decât rasele cele vechi, și să creeze vite speciale, pentru fiecare scop și serviciu în parte.

Prin o observare de aproape a naturii animalelor, până în cele mai mici amănunte, și urmărirea acestora cu tenacitate și perseverență, prin împerecherea lor după prestațiune și felul serviciilor ce ar putea ele să aducă, din un anumit punct de vedere, chiar cu desconsiderarea altor factori importanți, d. es. împerechind pe cel iute cu altul și mai iute, pe cel gras, cu altul mai gras, pe cel bun săritor cu altul și mai bun săritor etc. și prin un amestec fericit al sângelui între animale de diferite rase, au creat multe rase noi. Pe când alte popoare totdeauna au căutat după animale frumoase — binefăcute și ca ele să satisfacă cât mai multe servicii deodată — deci au avut în vedere concentrarea și adaptarea la mai multe servicii, la englezi din contră, a fost specializarea și urmărirea unui singur scop și țel, până la cel mai înalt grad de perfecțiune posibil. Și englezii sunt pe calea cea adevărată, căci cu progresul culturii și civilizațiunii, în continu se ivesc noi cerințe și trebuințe, cari încă trebuiesc satisfăcute, cu alte mijloace decât cele uzitate până aci. Și în natură nu există nici repaus nici stabilitate ci totul progresează ori regresează.

Pe lângă pasiunea și spiritul lor eminentement practic, a contribuit la dâșii mult și natura. Nicăeri nu există în Europa pășuni așa de frumoase și îmbelșugate, ca în clima cea umedă și domolă a Anglii; și la dâșii vitele pot să umble afară la pășune mai tot anul, și să găsească totdeauna hrană în abundență, și să stea, în libertate ziua în paddocs sau cel mult la adăpostul de niscai va plantații de protecțiune, ori garduri vii înalte.

Apoi obiceiurile și pasiunile naționale încă au contribuit mult, căci nicăeri sportul pe uscat și pe apă, călare și pe jos, nu este atât de dezvoltat ca la dâșii, la care iau parte activă toate clasele societății: bărbați și femei, tineri și bătrâni, și poate sunt și indispensabile, pentru a-i feri de o prea mare îngroșare și atrofiare a sângelui. Cursele de cai și de vânătoare au fost organizate sistematic pentru prima oară acolo, și sistemele uzitate la dâșii cu antrenagiul special al cailor, cu prinsorile, jocul la noroc, de acolo s'au propagat și pe continente, cu caii englezi.

Grație acestor împrejurări nicăeri nu se văd forme atât de variate și multiple la cai, și nu se plătesc prețuri și premii mari ca la dâșii. Pe lângă caii cei mai mari — *telegarii* — și cei mai mici — *poneii* din lumea întregă, dâșii au caii de curse, cai deosebiți pentru călărie și trasuri; cai de vânătoare și proprii pentru urmărirea diferitelor soiuri de vânat, cu învingeria a ori și ce obstacole, sărituri de obstacole înalte, late și celelalte.

Caii cari sunt proprii pentru sărit ziduri, diguri, plantațiuni și garduri înalte, nu sunt buni pentru sărit șanțuri și cursuri de ape late, și viceversa; și nu este indiferent pe seamă cui își încredințează cineva sănătatea și viața. Unii cai pot să alerge ziua întreagă după vânat, în terenul accidentat și ondulat, luând cu ușurință și învingând tot felul de obstacole și greutăți, caii de vânătoare, și alții au să dea probe de iuțimea lor vertiginosă, în câteva minute și pe distanțe mici, *caii de cursă*.

Reducerea curselor de viteză pe distanțe mici, și pe terenul neted în câmpia plană numite *curse plate*, a făcut posibil ca să ia parte la ele și mânăzii de 2 ani abia împliniți, și să câștige cu ei parale de timpuriu, unde alții încep să câștige numai la 3—4 ani, punându-i la muncă; iar cursele de obstacole și cu garduri, *Steeple chase*, și de vânătoare, recer cu totul un alt cal, pe deplin dezvoltat și se fac cu cai la vârstă de 6 ani împliniți. Caii de vânătoare numiți *Hunter* și *Cob*, au să fie de iuțimea sălbăticeimei indicate, ca să o poată urmări în goană și să se țină după ea; dar încolo la dânsul se caută mai puțin la sânge, dacă este pur ori de jumătate sau $\frac{3}{4}$, sau la iuțimea vertiginioasă a calului de curse. Dar ei au să fie soliți după constituțiunea lor, să fie bine legați, să fie cu deosebire tari în șele, și să aibă picioare solide, ca să poată suportă greutatea călărețului ziua întreagă, să umble în goana vânatului și să fie un bun săritor, ca să poată lua cu ușurință și inescușintă ori ce obstacole, ce se ivesc în drum și la cel mai mic semn al stăpânului, să se poată opri la moment, cum zic dânsii „*să aibă al 5-lea picior în gură*“. Cu un cal nătâng, năvăș, ori care se poticnește, dânsii n'ar face nimic. Fig. 49.

Cursele au avut drept rezultat, de a spori iuțimea cailor, de a-i face din generațiune în generațiune mai iuți, dar în detrimentul frumuseței și al tenacității. Luat în sine calul englez de curse, numai frumos nu este, și nici pe departe nu poate susține concurența de frumusețe cu calul arăbesc, nici ca fizic, nici ca exterior și tenacitate. Apoi precocitatea lui a avut de, rezultat de a-l face să câștige de timpuriu parale și să producă, dar aceasta este în detrimentul dezvoltării organismului și a prestațiunii lui. Caii de cursă arare ori dau alt folos, și ei sunt răi utilizatori ai nutrețului. Ei nu sunt buni decât pentru călărie și pentru reproducțiune, dar nu totdeauna nici pentru aceasta, iar pentru călăriei le lipsește vinjosimea și tenacitatea necesară; sunt mai mult cai de lux și de paradă.

Iuțimea lor este parte înăscută, parte crescută și infiltrată prin exercițiu, și deprindere *antrenagiu*. Ea nu este alta și se reduce la consumațiunea și combustiunea de materii organice concentrate în măsura mare, și arderea acestora transformându-le în forță și energie, întocmai ca și la mașina de abur, unde cu cât i dai mai mult combustibil și apă, cu atâta aleargă mașina mai

iute, iar după aceea este lipsită cu totul de forță și energie. Tot la fel este și cu calul engles de curse. El s'a introdus în toate țările, în lumea întreagă civilisată, dar cu condițiunea, ca să i se dea aceeași îngrijire, hrană substanțioasă și concentrată, ovăzul cu banița, fânul cel mai bun, ba chiar și apa să o poarte cu el; să aibă grajduri calde și igienice, pături și învelitoare, și om special, care să se ocupe exclusiv de el, și cu antrenarea lui. Tenacitatea lui la fugă este minimă, și după aceea el este istovit cu totul, și dacă aleargă de 6—8 ori pe an și în 3—4 ani consecutiv, el este istovit și sleit cu totul, și anul întreg se odihnește și se scoate numai la plimbare. Deci creșterea și ținerea lui numai economică nu este!

El este bun de prăsilă, chiar dacă a căpătat unele defecte, căci acestea de regulă nu sunt ereditare și nu se transmit asupra progeniturii, dar se transmite iuțiimea dobândită prin exercițiu și alergări; cu toate aceste și fertilitatea naturală a lui a scăzut mult, în urma unei desvoltări unilaterale, și produșii lui devin prea neruoși. Și numai prin amestecul cu alt sânge mai viguros, pot ei să dea animale valide de muncă și prestații însemnate, *ca jumătate sânge* și curciturile cu sânge englez; apoi în câteva țări caii tenaci și sobri de țară, drept ameliorare, ei au fost stricați și ruinați, prin importul și introducerea de armăsari proști englezi?! Dacă țiiitorii și cultivatorii noștrii de cai se plâng de caii aduși din străinătate, că aceia nu durează mai mult de 3—4 ani, pe când cei de țară i poți frecă 7—8—10 ani fără să se strice, plângerile lor se referă mai mult la caii de origine și de sânge englez.

Cu toate acestea, caii englezi își au rostul și importanța lor pentru ameliorarea cailor de țară; le-au dat un corp mai mare și iuțiime mai mare decât a celor arăbești. Ei dau buni cai de șea și pentru cavaleria ușoară, și ca atari sunt căutați și apreciați în lumea întreagă, și aduc parale în țară. Caii de călărie azi aproape nu se mai pot crește fără do sânge englez, după ce caii arăbești sunt așa de greu de găsit și de procurat. Și în fine pe când grație modelului calul englez este tot mai mult răspândit și căutat în lumea întreagă, calul arăbesc dă în continuu înapoi, și are tendință de a dispărea și din Europa. Calul englez a ameliorat direct sau a contribuit mult și esențialmente la ameliorarea contingentului de cai din diferite țări. De aceia guverne și Societăți de încurajarea creșterii și ameliorării cailor, fac sacrificii însemnate pentru introducerea și aclimatizarea calului englez, prin acordarea de premii la curse, importând armăsari scumpi de mare preț pentru reproducțiune etc. în hergheliile și depozitele sale. El este calul actualmente în modă și uzul public și toată lumea caută după *cai de sânge*, sub care numire de regulă se înțelege *pur sânge* și *calul de cursă* englez.

a) *Calul de pur sânge*. Este provenit din amestecarea de sânge oriental-arab cu sânge dela caii englezi de țară, și creat unic în vederea curselor; s'a format cu deosebire în decursul secolului al XVII. Se consideră drept pur sânge toți caii, ce au fost înscrși în registrul genealogic englez — *General Stood Book* — înființat cu un secol mai târziu și păstrat de autoritățile publice, și cari își pot dovedi descendența directă după tată și mamă, din cai înscrși în acel Stud book. Cu toate aceste precauțiuni, luate de englezi pentru conservarea intactă a purității sângelui, de care dânșii sunt foarte geloși și mândri, totuși azi este de nediscutat, că la formarea rasei, a contribuit sânge variat, și până la un punct oarecare și forma lor exterioară o dovedește.

Originea lor datează dela regele Carol al II-lea 1680, care a importat din Orient mai mulți armăsari și iepe de prăsilă, și aceste iepe ale regelui numite *royales mares*, au pus temelia rasei de pur sânge. Dintre armășarii introduși pe acea vreme în mare număr din Orient—arabi, berberi, persani, turcești—s'au distins cu deosebire 3, ca reproductori buni: *Byerley Turk*, luat captiv la despresurarea Vienei sub Sobieski, trecut în posesiunea căpitanului englez Byerley, și întrebuințat de acesta ca cal de serviciu și în urmă de reproductor; apoi *Darley Arabian*, cum-părat de fratele lui Darley, în împrejurimele dela Aleppo-Siria original din deșerturile Arabiei, iar al treilea *Godolphin* sau *Sham* avu o soartă curioasă de tot. De proveniență orientală dubie, probabil berberian din Tunis, ajunse, nu se știe cum, cal de muncă la un sacagiu din Paris, vândut apoi unui cârciumar la Londra, și dela acesta, ajunse apoi ca *armărar de încercare* în herghelia lui Godolphin. Când un armăsar reproductor refuză o iapă Roxana, o încalică armăsarul încercător, și deveni celebru *reproductor* prin *Cade* fiul lui *Matchem*.

Rasa cea nouă se reduce și întemează cu deosebire la trei spițe ale sale: pe armăsarul Herode născut la 1758, ca reprezentantul principal al liniei *Byerley Turk*; pe *Matchem* născut la 1748 reprezentantul liniei *Darley Arabian*; și pe *Eclipse* născut la 1764, ca reprezentantul liniei lui *Godolphin*. Eclipse după tată se trăgea direct din *Darley Arabian*, iar după mamă din *Godolphin*. Calul engles pur sânge este deci rezultat din un amestec de sânge diferit, și care în linie femenină nu se poate constată și urmări, și nici că este pus la îndoială ca dubie, dar a devenit și se consideră de pur sânge prin împerechere totdeauna în lăuntru rasei și acelorași familii, înscrise în registrele

genealogice publice. Studbookul englez s'a înființat la 1791 și s'a publicat complet sub numirea de *General Stoodbook* în 1808, și numai caii ce sunt înscrși în el, și-și pot dovedi originea lor în el, sunt considerați de *genuini*.

Caii de pur sânge, pe lângă originea lor orientală, prin o selecțiune și împerechere nimerită, însoțită de o hrănire intensivă cu alimente întăritoare și substanțioase, și prin exercițiu îndelungat, *antrenagiu și curse*, s'au dezvoltat treptat, adevărat cam unilateral, și au devenit aceea ce sunt ei astăzi. Grație acestor factori importanți, urmăriți cu energie și stăruință în decursul mai multor generațiuni, ei s'au putut dezvoltă, ca să devină mai mari și mai ageri și mai iuți decât caii arăbești, dar nu și mai grei, căci greutatea lor eră o piedică a iuțimei. Au devenit mai mari, numai fiind mai lungi în picioare și subțiri la trup, ca ogarul dar încolo sunt scurți în trup și cu membrele subțiri și seci, dar dense; sunt lungi dar spinarea le este atât de scurtă, încât abia are loc șeaua pe ea, și lungimea lor se raportă mai mult asupra gâtului întins și a picioarelor. Simetrie și omogenitate în făptura lor, noblețea aceia frumoasă și fermecătoare a arabului, la ei în zădar o vom căută, ci sunt seci și uscați cu membrele abia înșirate. Totul este numai schelet și musculatură, energie și foc, și pare că pe întreg corpul abia se poate găsi un kilogram de carne moale.

Ei au împrumutat dela calul arăbesc un cap scurt lat și uscăcios, ciolanele subțiri și dense, o mărime considerabilă a cordului, care la alți cai ordinari cântărește 4—4,5 kgr., la caii arăbești și englezești însă e de 6,5—7 kgr. și potrivit mărimii cordului, sunt arterele și venele mai largi, și cantitatea de sânge ce se găsește la un moment dat în ele este mai mare, iar contracțiunile inimii mai puține, la caii englezi de 28—32 ori pe minută, pe când la ceilalți e de 36—40 ori. Grație acestor calități de constituție fizică, calul englez poate să desvolte mai multă energie, să se nutrească mai ușor și să respire mai lesne.

Aspectul lor exterior variază foarte mult și prezintă mari diferențe între ei (fig. 30).

Inălțimea lor este de 1,58—1,68—1,80 m. Capul este scurt, lat în frunte și uscat, cu fața dreaptă, uneori botul puțin ridicat, ochii mari eșiți afară din orbite, expresivi, având totdeauna un cerc pleșuv în jurul lor, care se consideră de caracteristic și cu pielea galbenă, nările mari și largi și niște buze fine și mobile, urechile potrivite și bine puse; alte ori ele sunt mari, blegi și jos puse, care le dă o înfățișare destul de urâtă. În total capul este frumos, aduce de multe ori cu cel de știucă, și nu e prea greoiu, mai mult întins orizontal ca la curse.

Gâtul este lung ușor și fin, și-l poartă mai totdeauna întins ca la alergări; gât de cerb ori de lebădă nu se

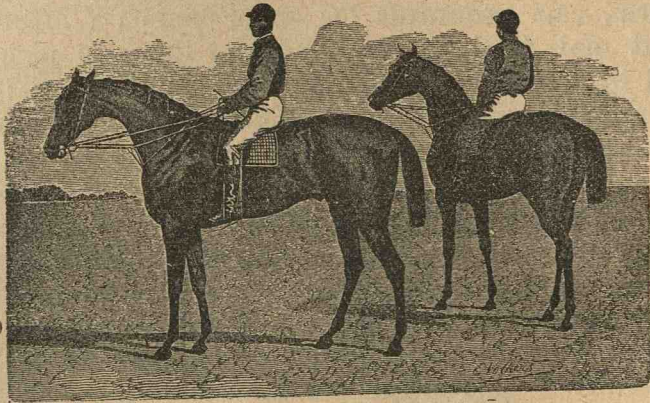

Fig. 49. Cai de pur sânge, în condițiune de alergare.

vede la dâștii mai nici odată. Grebenul este ridicat peste șele și lung, spinarea scurtă încât abia oferă spațiu pentru șea, uneori este ceva cam ascuțită, dar în șele este bine încheiată. Partea dinapoi, sapa sau crupa, prezintă mari variațiuni: aci este lungă și teșită, am putea-o numi de multe ori surpată; aci este scurtă și dreaptă. În genere cei mai mulți au crupa teșită, care la dâștii se consideră de favorabilă pentru alergare, iar coada este de tot joasă, ca și când ar perde-o. Când coada este sus îmbinată și crupă rotundă, nu se consideră ca buni de alergare.

Cu privire la trup, pieptul este adânc și lung, dar nu

este destul de larg, ci din contră strimt și țuguiat. Spețele sunt lungi și bine așezate, musculoase și cu tendoanele eșite afară, și bine vizibile; fluerele picioarelor, sunt lungi, seci și subțiri și încheeturile cam debile, cheșițele iarăși lungi, copita mică și mai frumoasă decât la cel arăbesc și solidă.

Picioarele de dinainte de multe ori stau vârâte sub corp, iar cele dinapoi sunt lăsate în urmă. În genere picioarele dinainte ne par și sunt totdeauna mai slabe decât cele dinapoi, aceste având la fugă să poarte greutatea totală a corpului, și să-i dea rezistența necesară. Spata este lată, lungă și bine așezată, față de osul umărului, iar ghebul cotului e prea lipit de corp. Incheie-

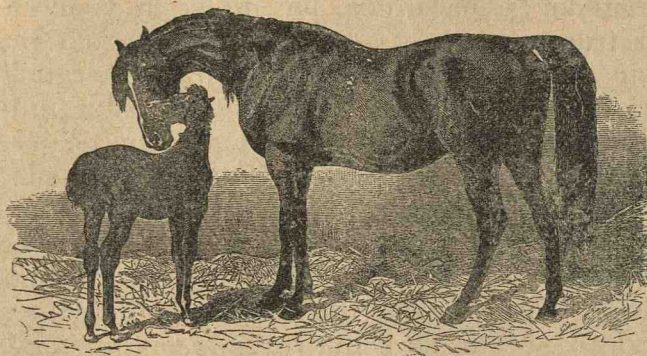

Fig. 50. Iapă de pur sânge englez cu mânz.

turile sunt cam slabe și de multe ori afectate de maladii și defecte serioase. Corpul întreg este supt, coastele nu sunt în destul de arcate, ca să ofere spațiu suficient aparatelor de respirațiune și nutriție, însă este bine legat în șele. Picioarele dinapoi văzute de o latură apar cu șoldurile și pulpele largi și bine încăputate; privit dinapoi, se vede însă că musculatura șoldurilor nu este așa de desăvârșită ca a pulpelor. Incolo picioarele dinapoi sunt destul de solide.

Pielea lor este subțire, moale, având un păr mărunt luciu și moale pe ea, cu tendoanele și vinele bine vizibile. Culoarea obicinuită a lor este roibi, murgi, rar negri-

suri foarte rari, brezi și pătați nu se văd mai nici odată. Aspectul în total este plăcut și elegant. Mersul frumos și întins. Temperament mult. Sunt însă tare nervoși iritabili. De aceea mai că nu pot sta locului pe picioare. Nu pot suportă asprimea intemperiilor și climei, și nici drumuri îndelungate obositoare. Pot să alerge cu iuțimea fulgerului și sborul paserilor, dar numai scurt timp și pe drumuri și șosele bine întreținute, și după alergare sunt istoviți și sleiți cu totul de puteri. Așa fiind, ei nu se bucură de o sănătate și condițiune igienică deosebită. Chiar și cei mai celebri *cursieri* — cai de cursă — sunt mai mult schiopi și schilozi în an, decât sănătoși și apți de serviciu.

Ei se cresc însă unic în vederea curselor și a câștigului premiilor și pariurilor, iar nu și în vederea altor foloase a tracțiunii, ori producțiunii. De regulă mai toți își termină cariera ca reproductori într'o herghelie, depozit ori grajd oare-care, servind la reproducțiune și ameliorarea raselor de cai de țară. Paguba însă că la aceste nu se au în vedere și conformațiunea defectoasă și defectele inascute ale lor, cari sunt transmisibile și ereditare. De aceea prin cai celebri la curse, însă având defecte și racine ascunse, când ei au fost întrebuințați la reproducție, s'au propagat de multe ori defecte și maladii serioase, și a urmat ruina rasei *drept ameliorarea ei*.

Prin urmare ar trebui și dâșii supuși la un control mai serios, și pe lângă premiile de iuțeală câștigate, să fie puși și la alergări de obstacole și pe distanțe mari, pentru a da probă de vitalitatea și tenacitatea lor. Pentru curse de obstacole se întrebuințează cai de jumătate ori $\frac{3}{4}$ de sânge englez, și ei să fie de o soliditate deosebită, și la vârsta de 6 ani. Ei să nu fie mari înalți, dar se caută să fie bine legați, ca să suporte cu ușurință greutatea, având să percurgă o distanță de 4 mile englese, în terenul ondulat, prevăzut cu tot felul de obstacole.

b) *Calul de vânătoare numit Hunter*, este în prima linie cal de călărie, și cal special pentru dame, dar și pentru bărbați, deci să fie frumos și prezentabil. La el se caută mult la exterior, și apoi la soliditate, ca să fie bine legat,

de mărime e diferit și potrivit cu greutatea stăpânului său și după terenul unde are să umble. El nu este înalt de picioare ca cel de curse, încât să se poată vedea departe soarele pe sub el, ci scurt în picioare, cu fluerile și cheșițele scurte, încheieturile foarte bune și cu deosebire partea dinapoi foarte bine legată. El are să meargă în goana mare fără întreruperi de dimineață dela 9 până seara pe înopțate, după sălbătăcime — vulpe, cerb, să ia

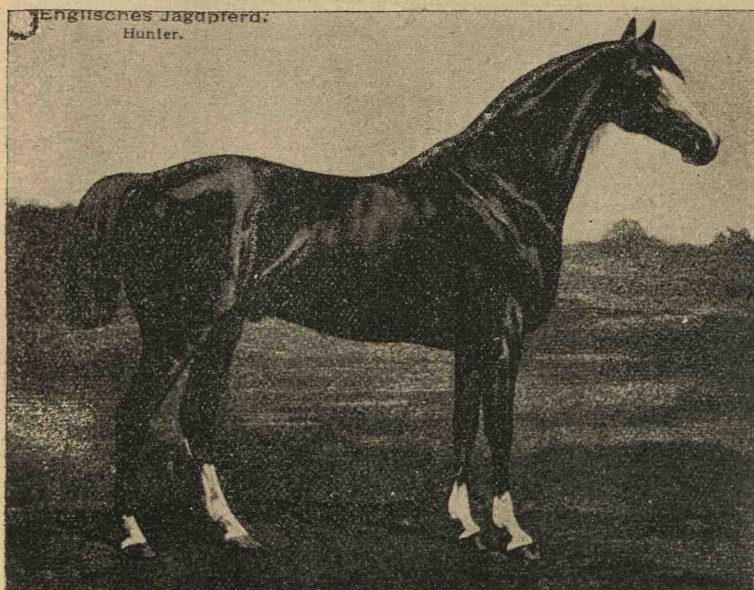

Fig. 51. — Hunter, cal englezesc de vânătoare.

cu ușurință și dibăcie toate obstacolele, și să se poată ușor dirigi și opri la fiecare moment.

Pieptul lui să fie larg și adânc; să fie solid de spinare cu greabănul lung și lăsat înapoi, larg în șele, și picioarele dinapoi puternice, ca să poată arunca cu vioiciune corpul sărind cu toate patru picioarele deodată, și să aibă spelele bine puse, ca să prindă bine povara corpului cu cele dinainte, și să nu îngenuncheze, ori să se poticnească de fiecare mușuroiu fig. 51.

El să aibă ochi buni și să se poată ușor orienta în teren. Să fie blând, inteligent și ușor docil.

Calul de pur sânge nu este potrivit pentru așa ceva, căci este prea iute, prea nervos, greu de dirigeat și oprit, slab de picioare și nu destul de rezistent. Hunteri cei mai mulți sunt de jumătate și $\frac{3}{4}$ de sânge englez, curcitură provenită de obicei din amestecul de sânge pur cu iepe de Irlanda; și în țara din urmă se cresc cei mai mulți

Fig. 52.—Pascu, armăsar anglo-arab roib de 1,59 de 4 ani prăsit de d-l Ales. Ciurcu reproducător la stat.

Hunteri. Mărimea lor diferă 1,50—1,69 m. El este calul cel mai mult dorit și căutat. Aristocrații transilvani încă cultivă cai de vânatoare Hunteri și mai mulți între ei iau parte la goana după vulpi pe câmpia Clușului pe cai prăsiți și crescuți de dâșii; unii dintre ei având o greutate de peste o 100 klgr. și rămânând ziua întregă în șea: Contele Victor Kornis, în Szent Benedek, Carol de Fehérvary în Sajo-Szt Andras, bar. E. Banffy,

Kolos Borsa, Reginald de Tolnay Foyfalva și alții. Introducerea curselor de vânătoare au făcut mult pentru ameliorarea calului ardelean.

c) Sub numirea de *Hack* și *Hackney* englezii înțeleg caii de șea și de plimbare prin cele parcuri *park hacks* și de călătorie pe distanțe lungi pentru medici, veterinari arendași etc. Cei din urmă sunt tare frumoși, și au mersul elegant, caii de paradă având și sânge oriental în ei. Cei

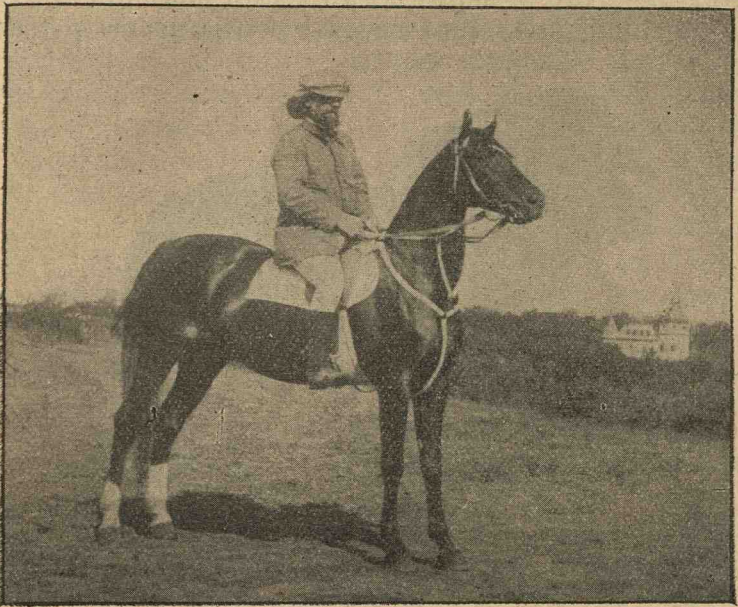

Fig. 53. Șoimu, armăsar anglo-arab roib de 1,59 prăsit de d-l Alex. Ciurcu la Copăceni, cumpărat de stat ca reproducător.

dintâi pot să facă un drum de 5 mile engleze pe oră în pas, 10—12 mile în trop și 15 mile în galop, și fără să fie pretențioși în hrană și îngrijire. Și unii și alții sunt mai mult curciturii, având 1,51—1,53 m. înălțime.

d) *Poneu* este calul cel mai mic din lume. Poneii sunt mai mici chiar decât caii românești, au numai 1,10—1,20 m. înălțime. Sunt singurii cai ai Angliei, aparținând raselor primitive și menținuți neschimbați. (Fig. 54). Ei se

găsesc în insulele Shetlanda, la nord-estul Scoției, niște regiuni stâncoase și marecagioase, cu o climă rece umedă, unde nu se produce decât mușchi, lichene și rogoaze. Puțină hrană disponibilă i-a făcut cu timpul aceea ce sunt, și se cresc și azi în stare aproape sălbatică; au un cap scurt îngust, gâtul scurt și gros, umerii groși și mușculoși, spinarea lungă, sapa teșită coama și coada lungă, aspră și stufoasă. Cei mai mulți sunt suri, șorecii, având o dungă neagră pe spinare; coama și coada sunt negre. Exportați și supuși la un regim mai bun, ei suferă mult de indigestie. Sunt căutați pentru jocuri și trăsuri

Fig. 54. Cal Poneu de Scoția.

ușoare de copii. Dar afară de cei crescuți în stare aproape sălbatică, mai sunt și alții, crescuți cu mai multă îngrijire și prin o încrucișare cu sânge englez, li s'au dat forme mai plăcute și o talie ceva mai mare, și au și putere mai multă, ca să servească și la tracțiune de trăsuri ușoare, să fie și iuți.

e) *Caii de trăsură, troteorii de Norfolk.*

Înainte de introducerea căilor ferate, comunicațiunea se făcea și în Anglia călare și cu trăsură. Încă de sub regina Elisabeta se introduseră caleștile cele mari, greoaie și se înhămau la ele totdeauna cai potriviți cu mă-

rimea și greutatea trăsurilor, iar nu prin grămădirea și prinderea de mai mulți cai la o trăsură ca la noi, ci numai câte doi. Pentru trăsurile mari grele și cele de gală, se căutau cai mari și frumoși, întâiu de culoarea galbena *isabelă*, *hanoverani*, mai târziu cei de rasa *cleveland*: cai murgi mari, impozanți cu coada sus pusă și crupa frumoasă, picioare puternice, troteori buni, și de temperament domol. Aceștia aproape că au dispărut; azi însă unde circulațiunea se face cu deosebire cu trenul și tramvae, voiagiurile cu trăsura au eșit din uz, prin urmare și cultura cailor de trăsură a dat înapoi. Se mai întrebuițează cai numai pentru trăsurile de piață și pentru plimbare cu trăsura în oraș, și familiile engleze cari au multă alergătură, țin câte 2 și mai multe trăsuri. Acestea a rare ori trec de barieră, în orașele mari ale Angliei. Deci pentru aceste se caută cai frumoși chipeshi, cari să aibă un mers elegant; în oraș mișcări elegante ridicând picioarele din genunchi, pe care dânșii o numesc *high-action* acțiune înaltă, iar afară din oraș, un mers regulat și sigur, făcând câte 16—19 klm. pe oră.

Pentru trăsuri se întrebuițează acum în Anglia cu deosebire caii cari nu sunt apti pentru curse și de vânătoare, și cei cu sapa dreaptă, cu condițiune, ca să fie presentabili și să aibă un mers regulat, ori curcitură dintre diferite rase. Una din aceste rase nouă este rasa *troteorilor de Norfolk*, prăsiți din iepe olandeze și armăsari de pur sânge, ce se trag din un armăsar *Phenomenon*, a căror existență nu trece de 100 de ani, și se cultivă în districtele Norfolk și Lincoln, și au un mers ce se apropie de al troteorilor ruși. Ei sunt cam de 1,65 m. înălțime, au capul nu mare, dar cu fruntea cam eșită afară, gâtul gros și lung bine așezat, ținându-l totdeauna ridicat, și grebenul lung spinarea dreaptă, sapa lungă și orizontală, coada sus pusă; picioarele le sunt scurte și musculoase; partea cea mai frumoasă a lor însă este pieptul larg, adânc și lung, cu spetele foarte lungi și piezișe. Picioarele sunt tare scurte și musculoase încât animalul apare mai mic decât este. Incheiăturile sunt bine dezvoltate, fluerile rotunde cu tendoanele late, cheșița scurtă

și cu un moț de păr la glesnă. Mersul lor în trop este mai scurt decât a troteorilor ruși; ei pot să facă pe oră 22—27 klm; pe distanțe mari însă mult mai puțin.

Ei nu se pot ameliora cu cai de sânge, de oarece aceia au pasul întins, asvârle piciorul drept înainte, dar nu-l ridică din genunchi. Culoarea obicinuită la dânșii este sur roșietic, dar și bălan argintiu, cu capul de culoare mai închisă, murgi, roibi. Bălanii argintii și surii sunt renumiți prin transmiterea culorii lor prin mai multe generațiuni de-a rândul.

§ 17. AMERICA.

America la descoperirea ei de către Columb nu avea nici cai nici vite bovine decât lama și bisonul, și lama era singurul animal domestic de tracțiune. Caii au fost introduși acolo parte de spanioli în Florida, Mexico și Riogrande, parte de Francezii și Englezii, ce-au colonizat Statele-Unite și Canada, dar sub influența climei celei favorabile și a pășunilor bogate, ei s'au înmulțit enorm și răspândit, sălbăticiindu-se o mare parte din ei. Au învățat a-i îmblânzi și a se folosi de ei și pieile roșii *indianii*, cari la început îi numiau *cânele cel gros*. Cai sălbatici există atât în America de Nord *mustangii*, cât și cu deosebire în America de Sud *Cimarrones*. După rase în America de sus și centrală predomină tipul spaniolo-andaluz; în America de Nord în Statele-Unite sângele englez și olandez; în Canada sângele normand, adus de Francezi. Cimaronii și mustangii sunt de talia, aspectul și tenacitatea cailor rusești, crescuți în stepe în stare semisălbatică. Sângele englez încă este foarte răspândit în America de Nord dimpreună cu cursele, jocurile la noroc aproape în aceeași intensitate și patimă, ca și în Anglia, și se plătesc prețuri și premii la curse mai mari decât acolo.

Intre armăsarii de pur sânge importați în America, este de amintit în prima linie armăsarul *Messenger*, un fiu al lui *Membrino*, importat din Anglia la 1788, cel mai vestit cal, afară de *Buccaneer*, cumpărat de Unguri, cu o sută de uni în urmă pentru Kishér, care a trecut peste ocean, și cu a cărui sosire pe con-

tinutul nou, avuția națională a Americii a sporit îndată cu 100 milioane de dolari = o jumătate miliard de lei. Dela el și din iepe olandeze derivă rasa *troteorilor americani* azi atât de căutați. Și totuși nici el nu eră de pur sânge englez, căci tatăl lui Membrino eră prăsit dintr'un armăsar *arab* cu o iapă engleză, din vechea rasă de țară, iar muma lui Messenger nu este cunoscută; însă după aspect și formă Messenger și Membrino aduceau mult cu rasa de pur sânge englez. Armăsari și iepe de pur sânge englez au fost importați o mulțime în America, cu deosebire după declararea independenței Statelor Unite, pentru reforma și ameliorarea calului indigen american.

Statele-Unite ale Americii de Nord au astăzi continentul cel mai mare de cai după Rusia, a căror cifră se urcă la 15 mil. capete. Ele au în mustangi, cai sălbatici și cai semi-sălbatici, ponei și cai grei de povară, troteori și cai de curse. Caii iuți în genere însă predomină. La formarea lor a contribuit sânge tare diferit. Înainte de introducerea cailor de pur sânge, Americanii de nord posedau cai iuți la pas și tenaci, foarte potriviți pentru călătorii îndelungate, pe drumuri neumblate, pe poteci strimte și prăpăstioase, și cari să nu clătine și sdruncine așa de tare pe călăreț, având un mers iute și lin; totodată aveau așa numiții *paceri de Narragansett sau buestrași*, mergători în pas și buestru, cari puteau să facă ușor 50 mile engleze pe zi, fără să se prea obosească ei și pe călător. Și dejă pe la anul 1680 ei aveau aproape iuțimea troteorilor de azi, făceau una milă engleză în mai puțin de 2 minute și jumătate, sau 1 klm. în minută și $33\frac{1}{4}$ secunde. Cu ivirea cailor ferate și înmulțirea șoselilor și îmbunătățirea lor, numărul buestrașilor a dat înapoi, dar a sporit numărul *troteorilor*, și troteorii sunt azi caii la modă și de cursă în America. Vechii buestrași se mai pot găsi numai în insulele din India Occidentală, Cuba, etc.

Americanii țin mai puțin la puritatea sângelui decât Englezii, dar și modul lor de creștere și antrenare este altul. Ei cresc și hrănesc caii mai puțin intensiv; până la al 3-lea an îi țin la pășune, și pe cei bătrâni, încă îi scot când și când la iarbă, și apoi îi pun serios la muncă. Antrenarea pentru curse nu se face înainte de 6 ani, și iau parte la întreceri și curse toate clasele so-

cietății cu tot felul de cai; aci micul industriaș și negustor, cu calul său de muncă zilnică, alătura de bogătașul cu caii lui de herghelie și de lucs, crescuți anume pentru curse. În America sunt la 2.000 de ipodromuri pentru întrecere și curse. Intrecerile și cursele nu se fac călare, ci cu niște cărucioare, teleguțe mici și ușoare, construite cu totul din fer, în care încape un singur om ce mână calul, și el îi mână fără biciu, numai din gură cu viteza cea mai mare posibilă. Gonirea și bătaia cu biciul la dâșii este neuzitată și rău văzută, ca o maltratare nedemnă a vitei, ce trebuie de deprinsă cu blândețe.

Americanii au format troteorii iuți din iepe olandeze și armăsarul Messenger, care lăsa după sine doi armăsari de valoare Bishop Hambletonian și Membrino, dela cari își trag originea aproape toți troteorii americani celebri.

Messenger era bălan roșcat cu puncte roșii, avea un cap mare butucănos, nasul puțin berbecat, urechile cam lungi, gâtul scurt, dar încolo era bine legat și un piept enorm de larg și de gros. Înălțimea lui era de 1, 57 m. și aspectul lui în total, viguros. La descindere în America el singur sări pe punte, pe când toți ceilalți cai erau cu totul istoviți de drum.

Dintre fii săi, Hambletonian 10 a sărit în curs de 28 ani 1.800 iepe, și a produs la 1.300 mânzi, bătând pentru taxa de 500 dolari și a întemeiat o familie de troteori, pe cât de numeroasă, pe atât de destinsă prin calitățile ei superioare. Sângele lui se găsește azi mai în toate hergheliile de troteori celebri americane.

Membrino a produs cu o ieapă necunoscută, pe Membrino Paymester, apoi pe Young Messenger, Abdalah, Engineer și alții.

Young Messenger încrucișat cu iepe de sânge vechiu indigen de troteori Morgan și Black Hawks, încă a dat-o familie numeroasă, și produce troteori frumoși și iuți, tare căutați.

Troteorii americani nu-și încovoiaie genunchii așa de tare ca cei rusești, și nu ridică picioarele mult dela pământ, ci le asvârle înainte cu multă tărie, totdeauna aproape de pământ ca și când ar aluneca pe gheață, și au pasul întins.

În timpul din urmă pe lângă troteori, Americanii încep iarăși a se întoarce la vechii lor *bueștrași-pacer-i*, pentru a obține o iuteală mai mare. Mulți deprind caii lor să meargă alternativ în trop și în buestru, și în cari își dispută iuțimea.

În 1891, caii cei mai iuți a fost buestrașul Direct și Yohnston primul a făcut o milă englesă în 2 minute 6 secunde, iar al doilea în 2 minute, 6 secunde și jumătate, și troteorului Sunol, i-a trebuit pentru aceeași distanță 2 minute, 8 secunde și jumătate.

În 1892, caii cei mai iuți au fost buestrașul *Mascot* și troteo-

rul *Nancy Hanks* cari ambii au făcut o milă englesă în 2 minute și 4 secunde. Calul *Iay-Eye-See* a putut face o milă în trap în 2 minute și 10 secunde, și în buestru același drum în 2 minute, 6 secunde și jumătate.

După esterior caii *troteori* și buestrași *paceri* nu diferă mult unii de alții, mărimea lor este cam de 1,53—1,57 m.

Numai antrenarea și deprinderea lor este alta, și foarte potrivită. Americanii nu-i țin numai pentru lux, ci și pentru muncă, și caii lor trebuie să muncească din greu, ca să-și merite hrana de toate zilele. Hrănirea lor este regulată, dar nu opulentă, ca să se îngrașe, și nici să-și petreacă viața în trândăvie; față de acelor englesi ea este chiar precară. De timpuriu ei sunt supuși la o muncă potrivită cu etatea și forțele lor, și pe fiecare zi au să săvârșască o anumită cătine de muncă. De aceea ei es mult mai tenaci și mai rezistenți, decât caii de pur sânge engles. Apoi Americanii aleg și mai bine caii lor pentru reproducțiune, și dau o bună atențiune iepelor; mai mare atențiune iepelor chiar decât armăsarilor reproductori, căci după părerea ippologilor americani, mumele au mai mare influență asupra progeniturii decât armăsarii, și familiile ar trebui denumite după mume, iar nu după tată. La dresare și la antrenare nu se are în vedere un singur scop — *cursa*, ci mai multe, în prima linie munca și folosul, ca să scoată cât mai mari și mai multe foloase din ei. De aci caii de cursă la dânsii sunt totodată și cai de muncă. Prețurile și premiile la dânsii pentru cai buni troteori sunt mai mari poate ca la englesi. Din aceștia vin și pela noi, s'au introdus câțiva în România și în Transilvania.

B. § 18. RASELE OCCIDENTALE. CAII GREOI DE POVARĂ ȘI TELEGARII.

Afară de caii ușori și de temperament iute focos, schițați până aci, mai sunt și alți *cai greoi*, de un temperament flegmatic, cari sunt mari, foarte mari chiar, trăgaci minunați și foarte robuști și puternici, dar ei nu pot să meargă decât în pas, și rar în trop ușor. Ei

nu sunt apți pentru călărie, dar sunt excelenți pentru toate serviciile agriculturii înaintate, indispensabili industriei și comerțului, pentru tot felul de transporturi grele, unde nu se cere să percurgă distanțe mari în scurt timp, și nici să facă drumuri îndelungate și oboșitoare pe șosele neîmpetrite.

Caii de povară sunt produși și s'au format în decursul secolilor în țările cu clima domoală, mai mult umedă și la pășuni mănoase și îmbelșugate, pe un sol mai mult moale, dar și prin influența și îngrijirea din partea omului. Acolo toți factorii le-au fost favorabili, și au contribuit de o potrivă la dezvoltarea unui corp mare, ciolănos; însă ei au ciolanele, deși voluminoase, dar cam spongioase și nu așa de dense ca la cei precedenți, au și sapa spintecată în două, prin o adâncitură deasupra coloanei vertebrale. Ei s'au format cu deosebire în țările occidentale, de unde li s'a dat numirea de *cai occidentali*, în opozițiune cu cei precedenți, toți de origine orientală. Unele din rase sunt rase de munte: *calul de Mur*, de *Pinzgau* sau *noric*, și alții de câmpie, prăsiți în luncile mănoase și bogate ale mărilor *Ardenii* din Belgia, *Perșeronii* din Franța, *Clidesdalii* și *Suffolcii* din Anglia, etc. Ei au fost însă introduși și aclimaizați aproape în toate țările industriale ale apusului, ca să satisfacă trebuințelor mai înaintate ale agriculturii, industriei și comerțului.

Pentru țările rămase înapoi în cultură și bună stare, și cele cu agricultură estensivă, fără comerț și fără industrie, și în cele cu clima aridă și secetoasă de stepă, ei însă nu fac, și toate încercările de până aci n'au dat rezultate mulțumitoare, fie cu Ardenii în Ungaria, cu Suffolcii și Clidesdalii în Rusia meridională etc. Căldura tropicală de vara și secetele îndelungate, unde vara iarba se usucă și pârlește cu totul în stepă de arșița soarelui, este puțin priincioasă unui corp prea gras și greoiu. Apoi și caracterul poporului vioiu este altul și puțin potrivit cu temperamentul molatic al calului de povară. Chiar și tipul de cai relativ mai ușori dar mari *Nonius mare*, anglo-normani și *Gidran-i* anglo-arabi, nu se potrivesc pentru Transilvania și România, și în o mare parte a Ungariei. Deși acestia sunt prăsiți și s'au format în Ungaria, se întrebuințează însă mai mult în Ungaria de sudvest, unde populațiunea este mare

parte de origine germană, și de un caracter și temperament mai flegmatic, ca și caii lor, dar nu iute ca al ungurului, românului, sârbului. Iar despre tipul Nonius mare și Gidran comitele Wrangel, zice că ei se potrivesc ca pumnul în ochi, pentru multe comune din Ungaria de sud și est și din Transilvania, necum caii cei greoi de povară.

Aceștia recer cu totul alt sol, altă climă, mult mai do moală și hrană mai abundentă și multă îngrijire decât le-o putem oferi noi sub raporturile actuale.

Locul lor în agricultură îl ocupă la noi perfect boii de rasă podolică, atât de oțeliți la muncă și încercați de seculi, potriviți cu solul și clima cea aspră a țării noastre, și cu deprinderile poporului nostru. Dar pentru trebuințele mai mari ale agriculturii noastre progresive, și în special la lucrul precumpănitor cu mașinele : la semănătoare, secerătoare, tăvăluge, grapă etc. ar trebui să producem și noi niște cai de talie ceva mai mare decât ai sătenilor, și poate ceva mai grei chiar decât cei de lalomița. Incercarea făcută cu caii de Pinzgau și Mur la Școala dela Ferăstrău și la pepinierele statului, n'a dat rezultatele așteptate, și nu este de natură de a-ne încuraja să facem o a doua încercare. Cei aduși de serviciile Primăriei Capitalei București și la câteva fabrici, din oraș și supuși la un regim regulat de întreținere și de îngrijire puși la serviciuri ușoare, dacă fac bună treabă, încă nu rezolvă chestiunea introducerii lor și aclimatizarea lor în țara întregă pentru serviciile agriculturii și ale industriei. La noi transporturile cele mai multe de cereale și mărfuri comerciale până la schele, docuri și gări se fac cu boi, bivolii și mai puțin cu caii. Cu toate acestea este bine, ca să-i cunoască poporul nostru și pe aceștia :

1). *Rasa norică* se găsește în provinciile austriace de sud, prin văile fertile ale Alpilor, în Tirol, Salzburg, Stiria, Carinthia sub numirea de cai de Pinzgau, și ajung până la marginile Croației și Ungariei ; o varietate mai mică a lor vine și pe la noi sub numirea de cai de insula *Mur*. Calul noric este un cal foarte vechiu, și considerat de

către unii zootehnicieni de prototipul și străbunul cailor de povară. Este un cal mare greoiu, având un cap mare carnos și butucănos, fălcile foarte mari, fața dreaptă uneori ceva ridicată, ochii mici, gâtul scurt și gros, grebenul mic și jos de tot, spetele aproape drepte sau prea înaintate, spinarea lungă moale și încovoiată, crupa despărțită în două, prin o brazdă adâncă pe șira spinării și sapa totdeauna teșită sau chiar surpată. Înălțimea lor este de 1,65 — 1,73 m.; au trupul mare gros, picioarele puternice și solide, copita mare însă moale, și la glezne au totdeauna un moț de păr lung. Coloarea lor este totdeauna bălțată: pe coloarea predominantă brună ori neagră au niște pete mari albe — dar se găsesc între ei și murgi și roibi însă tot târcați; bălani și suri sunt mai rari. În provinciile austriace ei se întrebuințează foarte mult.

Sunt cai modești, robuști și rezistenți, fără însă a se putea compara în tenacitate și iuțime cu caii noștri orientali. Se întrebuințează cu bun succes ca cai de tracțiune în pas, pentru poveri grele și *la halagiu* pentru tras cailor și șlepurile pe râuri în sus și jos, la care serviciu li se taie de ordinar cozile, ca să nu se încurce cu ele de otgoane. Primăria București are la serviciul salubrității publice vreo 300 atari cai, și câțiva au fost introduși și la școala Centrală de Agricultură și pepinierele statului pentru muncile agricole și reproducțiune. Aclimatizarea lor se face foarte cu greu.

Cei de pe insula Mur ce desparte Croația de Ungaria sunt ceva mai ușori și mai potriviți pentru muncile agricole; la iepăria din Kisbér iepele de Mur se încrucișează cu armăsari Ardeni.

O a doua regiune producătoare de cai grei cuprinde întreg litoralul Oceanului Atlantic, dela îmbucătura Senei de alungul până la extremitatea mării Nordului și Anglia. Franca are în nordvest rasa *Perșeronilor* numită dela râul Perche, cel bogat în pășuni succulente, la care s'a format cam de o sută de ani încoace, o rasă deosebită de cai greoi de povară; sub numirea de *perșeroni* se înțeleg și caii de diferite proveniențe, cari fiind cumpărați ca mânzi de strănsură, se cresc la olaltă

în pășunile cele mănoase și bogate, și iau forma și tipul cailor indigeni, adică se asimilează întru câtva cu cei născuți și crescuți în acea regiune. Perșeronul (fig. 55). se aseamănă binișor cu calul bulonez, este mare și corpulent ca și acela, dar are capul incomparabil mai frumos, aduce în câtva cu calul arabesc: uscat, lat în frunte, cu profilul drept, încolo este un corp bine dezvoltat, grebenul jos, de 1,60 m. înălțime, are spinarea adâncită, înalt în șele, coada binișor pusă. Unii din ei sunt mai mari, și se întrebuințează exclusiv la tracțiuni grele și mersul în pas; și alții ceva mai ușori pot merge și

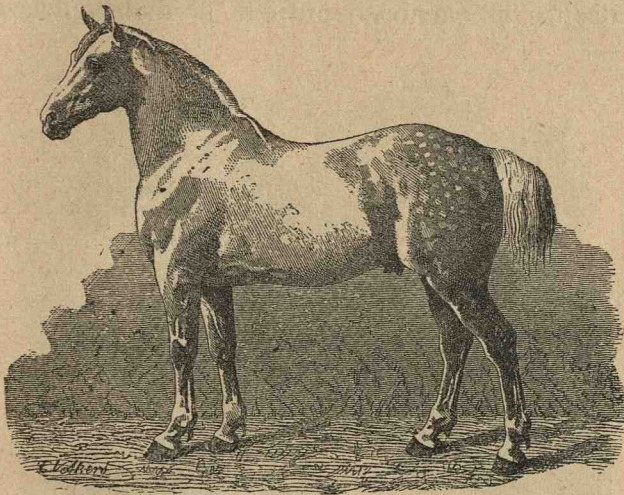

Fig. 55. Armăsarul Perșeron.

în trop, și aceștia se întrebuințează des și la poștă, de unde le mai zice și *perșeron poștașul*. Se găsește nu numai în Franța, ci și în Belgia și Luxenburg. Cei mai mulți sunt bălani și suri.

În Bretagne districtele Seine inferioară, Somme, Pas de Calais, Nord se găsește *rasa buloneză*, care există din timpurile vechi. Se aseamănă cu cea precedentă însă este mai rudă, mai din topor cum s'ar zice, ciolănoasă, cu sapă tăiată în două, capul mic, ochii mici, gâtul gros și cu coama stufoasă și aspră. Pieptul mare picioarele scurte.

Se pune dejă cu 18 luni în jug. (la hăm). Mai deși sunt surii. Au fost introduși de către d-l Mitică Apostol în Ialomița.

Belgia are calul său *flamand* sau calul tipic de povară (fig. 56) sau cum îl numesc ei *cheval à gros trait*. Este unul din caii cei mai mari și mai grei, având 1,76—1,82 m. mărime, capul mic în proporție cu corpul, ochii mari, gâtul foarte scurt și încărcat, greoiu, grebenul jos de tot, este mult mai jos decât șelele, spinarea încovoiată, foarte larg în șele, cu sapa tăiată în două, prin o dungă mediană deasupra șirei spinării, coadă joasă, pieptul foarte puternic și în stare să dezvolte o forță enormă, spetele drepte și cărnoase, pulpele și fluerile poate prea

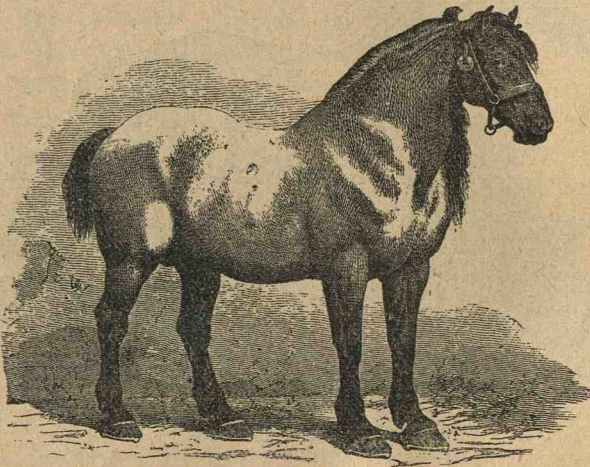

Fig. 56. Calul belgian de povară.

subțiri, cheșița scurtă și dreaptă, având un moț la glezne, copita mare și cam moale. În genere partea dinainte este prea încărcată, căci sub umerii dreپți există ca niște perini întregi de grăsime, ceea ce face să apară mult mai musculos decât este dela natura sa, și mersul său e din cale afară de greoiu. Cai tipici de povară pentru mersul în pas. Culoarea lor este a ferului, oțelului, suri cenușii și mai rari negri.

Caii *Ardeni* sunt ceva mai mici și mai ușori, pot să meargă și la trop, și de aceea ei se întrebuințează des la tramvaie, tramcare și chiar pentru artileria și trenurile militare. Se găsesc în partea de vest a Belgiei. În Ungaria s'a încercat încrucișarea lor cu iepe de Mur și Norice pentru a da un cal de tracțiuni grele, mai potrivit cu solul ungar.

Anglia însă întrece toate țările Europei și în privința cailor săi de povară, și stă neajunsă de ele, căci posedă niște cai de mărimea elefantului și a taurilor celor mari de bivol, rasele *drayhorse*, *suffolk*, și *clidesdales*. Dray horse se numesc *telegarii* berarilor și negustorilor de cărbuni de piatră din Londra. Ei au o mărime de 1,90 — 1,94 m.

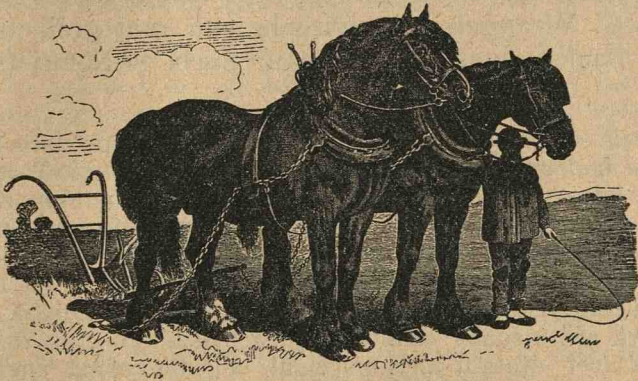

Fig. 57. Rasa Clydesdales.

Rasa de Suffolk, este un cal înalt de 1,73—1,78 m. cu aspectul frumos, capul potrivit, gâtul de asemenea, proporțional cu mărimea, trupul bine legat, spinarea dreaptă și la picioare au niște moțuri mari de păr lung. Temperamentul lor este vioiu. Se întrebuințează cu preferință la muncile agricole, căci sunt cam slabi de picioare pentru a face călătorii îndelungate pe șosele așternute cu petriș ori pavate cu piatră.

Rasa *Clydesdales* scoțiană din Scoția de sud prin împrejurimele râului Clyde, este calul cel mai impozant, (fig 57), are o mărime de 1,75—1,80 m. Capul potrivit și

nu prea greoiu, fața dreaptă ori puțin ridicată la bot, gâtul potrivit, însă corpul foarte mare și gros, un piept enorm, picioare groase și puternice, și având mănunchi mari de peri lungi la glesne. Culoarea lor este neagră ori murgă. Temperamentul este vioiu. Părul lung și moale ca mătasea dela glesne, la ei se consideră de caracteristic pentru rasă veritabilă. Ei se întrebuițează cu preferință la muncile agricole, dar și în comerț și industrie.

Rusia, America își au caii lor grei de povară mai mult sau mai puțin frumoși și potriviți, ceia în *lomovici* și *bitjugi*, America în *daugh horsi* ei. Pentru noi însă și unii și alții sunt de mai puțină importanță.

În privința unor eventuale noi încercări de introducere și aclimatizare de cai grei de povară în țară, noi suntem datori de a reproduce aci, ceea ce zice comitele G. Wrangel cu privire la caii mai grei, din Banat și Bacica, locuit de Români Sârbi și Nemți (svabi).

„În ceia ce privește caracterul calului ce se produce în plășile cele mai bune a județului Bacica, (situată între Tisa și Dunăre la înbucarea lor), acela lasă să se vadă de multe ori influența predecesorilor săi orientali; o talie mijlocie multă nobleță, fason frumos și la copită tari ca oțelul, apoi un fundament surprinzător de solid și un mers magnific. E de regretat însă că depozitul de armăsari (al statului) dela Baia, inundează formal de câțiva ani încoace comitatul cu armăsari *Nonius* (mare) și *Gidrani* (cei dintâu anglonormani, cei din urmă angloarabi trad). Noi o spunem cu regret aceasta, pentru că reproductorii de soiul acesta, se potrivește pe tipul local de cai, *ca și pumnul în ochi*, și care este atât de apreciat și căutat în Bacica de cumpărătorii indigeni și străini. De bună seamă, germanii noștri cei simpli și modești așa numiții svabi, cresc mai bucuos cai de talie mare, și mai grei, dar întâu coloniștii șvabi nu formează ei majoritatea populațiunii din Bacica, și apoi a doua, renumele bun european al calului unguresc, nici odată nu se va putea menține cu întrebuițarea sângelui de *Nonius* și *Gidran* la exces, care duce adesea la producțiunea de caricaturi“.

„De aceia noi nu o putem numi de o dispoziție fericită când bună oară în 1894 dintre 133 armăsari ai statului, staționați în Bacica, 29 aparțineau seminției *Nonius* și 31 seminției *Gidran*, pe când sângele englez, pur și jumătate sânge eră reprezentat

prin 62 armăsari, iar sângele arab, chiar numai prin nouă armăsari. Il ne faut abuzer de rien, zice francezul“ (1).

Noi notăm aci că Gidrani și Nonius-mare nu sunt cai greoi propriu zis, ci numai cai de talie ceva mai mare, și iuți, buni pentru cavaleria grea, artilerie și trăsuri grele și întrebuințează din ei și guvernul român mai mulți ca reproductorii.

Despre caii din Bănat, în special despre cei din Caraș-Severin, locuit exclusiv numai de români, la pag 6 contele Wrangel se exprimă astfel :

„In fine ar mai fi de amintit comitatul Caraș Severin, ce aparține odinioară graniței militare atât de neglijată în chestiunile zootehnice. Armăsari Lippizani și arabi de talie mijlocie dar osoși, ca reproductorii au dezvoltat o acțiune foarte priincioasă. In circumstanțele actuale, unde îmbulzeala și cerința după armăsarii statului este foarte mare, și unde la armăsarii statului distribuiți în comitatul Caraș Severin, s'au bătut 53 iepe de un armăsar în termen mediu în anul 1890, se poate aștepta, că prăsirea de animale apte de vânzare va face progrese satisfăcătoare și în comitatul acesta, care mai înainte nu venise de loc în considerare în producția cavalină a țării. Români din Banat cresc aproape exclusiv calul mic de munte *mocănesc*, sau curcături de ale lui cu cai ardelenesti sau orientali. Dreptatea și adevărul pretinde să recunoaștem, că un tip mai mare de cai în raporturile de teren și starea actuală de cultură de acolo, nu ar putea exista.“

Aceste sunt observațiile și impresiile comitelui C. G. Wrangel, dobândite după studii serioase la fața locului în Ungaria, și expuse în 4 volume mari.

Despre experiențele făcute de ruși cu introducerea cailor greoi de povară în Rusia, și nu tocmai în stepele Rusiei meridionale, d-nii Dr. L. de Simionoff și I. de Mörder la pag. 110 zic următoarele despre caii de povară aclimatizați în Rusia :

„Se poate zice, că la noi creșterea cailor grei de povară nu este încă decât în stadiul de încercare, și că chestiunea în fond nu este încă rezolvată într'o formă definitivă, căci până acum nu s'a putut decide asupra tipului care ar fi mai de folos pentru Rusia. Cum am spus-o deja, s'a încercat de a crește per-

(1) Ungarns Pferdezucht in Wort und Bild von Graf C. G. Wrangel IV Band. pag. 25.

șeroni, suffolci, și clidesdali, și acum se ocupă cu ardenii din Belgia. S'a încercat și încrucișarea și curcirea acestor rase streine cu caii noștrii grei de tracțiune: bitiugi și lomovici. Dar rezultatele obținute în cazul din urmă n'au fost mai fericite, nu numai sub raportul aspectului exterior al produșilor, dar și sub raportul aptitudinii lor de muncă, ce li se cere în Rusia. Acești mestizi ne veneau aproape tot așa de scumpi, ca și părinții lor importați direct din streinătate, și sunt prea greoi pentru drumurile noastre neîmpietrite.

Singura concluziune logică, ce putem trage din toate experiențele și încercările noastre *nereușite*, este ca să ne întoarcem înapoi la tipul nostru bitiug, care a avut deja timp îndestul de a ne proba marea lui utilitate, și trebuie să ne îngrijim de el căci rasa se va perde" (1). Acestea zic și au esperiat Rușii la ei.

În primul congres agrar român, ce s'a ținut la București în anul 1903, d-nul Locusteanu, directorul școlii veterinare din București, șeful serviciului zootehnic din Ministerul Domeniilor și dirigintele Stațiunii zootehnice și de Montă (!) dela Constanța, zicea și susținea sus și tare, sub protestările unanime ale marilor agricultori și cultivatori ai țării, că și calul greu de povară se poate introduce și aclimatisa în Țara Românească, chiar rasa de Clydesdales, pe baza că s'a produs *un mânz din e-pele dela uzina de gaz din București!!* Deci un mânz întreg și sănătos și acela, ca probă că există.

Dar pasămite de opiniunea contelui C. G. Wrangel, o autoritate europeană în chestiuni de ippologie și Ivan Mörder Directorul administrațiunii generale a hergheliilor statului din Rusia, al cărui tată a fost în același serviciu și demnitate, și părerea d-lui Locusteanu, veterinar emeritat și zootehnist în deplină activitate, care prevede 3 ministere cu cunoștințele, experiențele și reformele d-sale. Au nu dau veterinarii noștrii acum și pe agronomi și pe agricultorii practici și pe directorii școlilor superioare de agricultură? Străinii au serviciul general și special al hergheliilor și depozitelor de armăsari și de remonți; noi avem persoane geniale și generale pentru toate trebile și științele, și încă din cei cu dispensă de studii academice și de specialitate!

(1) Les Races Chevalines avec une etude speciale sur les Chevaux Russes par le Dr. L. de Simonoff et I. Moerder pag. 111 Paris.

PARTEA II-A

CREȘTEREA CAILOR

§ 19. IMPĂRȚITEA CAILOR DUPĂ NUMIRI ȘI FOLOASE

După ce am cunoscut diferite rase și tipuri de cai din aproape toate țările lumii, este necesar să cunoaștem și numirea lor după foloase, și termenii tehnici uzuali, ce s'au introdus cu caii de rase streine, deși mulți din aceștia poate nu prea sunt legitimați în limba română. Astfel noi românii îi împărțim în cai de șea sau de călărie și cai de *ham* sau de tracțiune, și cai de purtat poveri în spinare—*pe samare* cai de munte, *cai de șea*, *de ham și de samare*; apoi cai *de rasă*, a căror rasă și genealogie sunt cunoscute, și cai de țară sau de ai sătenilor; cai de lux și cai de muncă; cai de curse, care se ține numai pentru alergări la curse și *cal de sânge* - cal de $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ sânge, *îucker-î*, cai nu prea mari de talie, dar zglobii și plini de foc și temperament, buni pentru trăsuri ușoare; *Klepperi* sinonim *cu globan și gloabă*, cal mare ciolănsesc, *carossier* cai mari pentru trăsuri grele, *paceri* cai ce merg mai mult în pas, *buestrași* cal ce merge mai bine în buestru, *troter* și *troteor* cai ce merg mai mult în trop; *Hunteri* cai ce pot sări bine, și *cai de vânătoare*, care sunt atât de iuți și deprinși să urmărească vânatul; *remontă* — și cal de remontă, cal pentru armată—însă neînvățat — *telegar* cal mare și greu, care se prinde câte unul la o teleagă, *cal dela rotă*, calul care se prinde înapoi la roată, *cal*

de legău, al 3-lea dinainte or dinapoi, cai *înaintași* se numesc caii dinainte.

Mărțoaică cal degenerat și slab, *cal bleg* cal cu urechile pleoștite, cari îi stau la o parte sau chiar atârnă în jos, *paripu* paripa cuvânt unguresc-țigănesc, luat în limba română totdeauna în sens ironic, pentru mărțoaică. Numirea lor după păr și colorii, vezi pag. 19. *Cai de fond* și *cai fără fond* românul nu cunoaște; de asemenea nu cunoaște nici *cai cu aplomburi* și *fără aplomburi* dar cal cu picioare drepte da! apoi când sunt mai mulți cai la olaltă ei formează cârd, cireadă, stavă și herghelie; această din urmă poate fi compusă din mai multe cârduri de cai împărțiți după etate, sex, etc.; stavă este cârdul mai mare numai de cai; cireadă și ciurdă, când se află și alte vite la pășune dimpreună cu caii.

Apoi cu caii englezești s'au mai introdus la noi cuvintele de Studbok — *Stoodbook* registru genealogic public, *pedigree*, *actul de naștere* de originea calului, *performances* probele de iuțeală, *raids* și *raită* curse de întreceri pe distanțe mari; *Derby* o cursă specială *entrenage* și *antrenare*, învățarea sau dresarea cailor pentru curse, master sau trainer, omul care antrenează și *jockey* care călărește caii de cursă. *Jokey-Club*—club aristocratic, care s'a înființat întâiu în Anglia și apoi și în alte țări de proprietari mari și oameni bogați, cu menirea de a îngriji și a procura mijloace pentru achizițiunea de reproductori buni de rasă, El se ocupă în genere cu ameliorarea contingentului de cai de țară, prin importul de cai pur sânge. *Starter* membru din Comitetul curselor, care dă semnalul la plecare — start plecare, *finish*, sfârșit lupta finală, la sosirea la semn.

§ 20. ALEGERA CAILOR DUPĂ RASE, TIPURI ȘI FOLOASE

O formă ori normă generală, după care s'ar putea cunoaște caii, și aprecia pentru diferite servicii în parte nu există; s'au încercat mai multe, dar cu puțin succes. Pentru diferite servicii, calul trebuie să întrunească alte condițiuni, și se prezintă sub alte forme și alt aspect. Chiar paralelogramul lui Settegast nu se poate aplica la toți caii.

Și este greu de comparat d. es. calul de cursă, înalt în picioare și smed, cu calul occidental de povară butucănos; tot așa de puțin se pot compara caii orientali, cu caii occidentali după mărime, temperament și conformațiune.

Deși corpul animalului se compune din diferite părți organe și membre, și toate își au impotanța și rolul lor, totuși ele nu sunt la fiecare cal egal de dezvoltate, și nu fiecare au aceiași importanță; apoi pentru fiecare serviciu în parte, se cere altă conformațiune a corpului și o dezvoltare mai mare a unora, în detrimentul celorlalte. Despre exteriorul cailor cu privire la diferitele servicii, vezi Zootechnia pag. 198. Intre diferitele organe și părți ale corpului, întâiul este capul, care deși nu face nici un serviciu propriu zis, totuși el este partea de căpetenie a animalului, ca sediul inteligenței și a celor 5 simțiri; el conduce și dirigează corpul. Un cap frumos ridică foarte mult aspectul și valoarea unui cal; iar un cap defectuos și urât îl depreciază. Ochii încă contribue mult, căci îi dau vederea; totuși un cal orb, și unul cu urechile pleoștite și blegi, pot să ne aducă încă bune servicii la muncă și tracțiune pe locuri netede, dar nu unul schiop, și în 3 picioare. Este necesar și util pentru toți caii ca trupul ca să fie bine legat și bine fundat, și totuși pe calul englez numai bine legat și fundat, nu l'am putea numi. Și în fine picioarele și cu copitele fac foarte mult la cal. Apoi mai vin în considerare ținuta lor și temperamentul.

Dela calul de călărie se cere ca el să fie frumos și prezentabil, să aibă o ținută frumoasă, temperament vioi și un mers elegant sigur și regulat, să nu se poticnească.

Un cal care nu întrunește aceste condițiuni, și se poticnește, nu este propriu pentru călărie, dar poate fi întrebuințat încă cu folos la tracțiune. Un cal slab de picioare și cu copitele cam moi, poate să fie întrebuințat cu succes în agricultură: la plug, grapă, etc. La calul de povară nu se caută la frumusețe, ci să aibă piept bun cu care trage, să fie bine legat și să aibă picioare zdravene și o copită solidă, ca să poată să meargă fără sminteală pe șosele și drumuri așternute cu petriș și neașternute; temperament și ochi buni pentru el nu sunt

tocmai de lipsă. Pentru trăsură la caii de lux se mai cere figură și ținută frumoasă, și un mers iute și frumos. Calul pentru armată dela *remontă* se cere să înlănească calități diferite, dacă este menit pentru călărie ori pentru tracțiune, și dacă este pentru cavaleria ușoară: *călărași* și *roșiori*, ori pentru cavaleria grea, jandarmii călări, pentru ofițeri și subofițeri. Pentru călărași se admit caii și cu 1,49 m. iar pentru roșiori se cer unii ceva mai mari de 1,51 — 1,57 m; pentru jandarmii călări de 1,56 — 1,62 m. Caii cumpărați din străinătate nici odată nu au tenacitatea și rezistența cailor crescuți pe solul nostru. Pentru ofițeri se preferă cai de jumătate sau $\frac{3}{4}$ sânge englez, cari deși sunt iuți și frumoși, dar căroro le lipsește vânosimea și tenacitatea alor noștri.

Caii crescuți la câmp și la Baltă, sunt buni tot la câmp, la țară ori în orașe, și pe șosele bine întreținute, dar sunt cu totul nepotriviți de umblat în regiunile muntoase; și iarăși calul de munte, deprins să umble pe cele poteci și coaste prăpăstioase, cu povara în spate pe samare și printre stânci și colți de piatră, nu este destul de mare și de tare pentru trebuințele agriculturii comerțului și industriei; pentru acestea poate să nu fie atât de frumoși și iuți. Caii grei de povară ne lipsesc și cu greu îi vom putea produce oare când. Tot așa nu vom putea produce cal special pentru muncile agricole, și nici nu avem așa mare trebuință, căci totdeauna boul va rămâne animalul nostru principal de muncă și de plugărie, și bivoul pentru poveri și munci grele. Ne rămâne să cultivăm și producem deocamdată caii de lux, cai pentru armată, caii petroși de munte, și caii necesari serviciilor accesorii agriculturii. Chiar transporturile de bucate la gări și schele se fac la noi mai mult cu boii decât cu caii, din cauza drumurilor rele, deși boii sunt mai gingași de picioare, decât caii pentru umblat pe drumuri așternute.

Totuși și importanța cailor în agricultură este destul de mare, la proprietatea mare și mică, de nu poate fi neglijată. La toate muncile ușoare și acolo unde este să câștigăm din timp: la transporturile de muncitori și de hrană și diferite obiecte ușoare; apoi la grapă, tăvălug,

prășitoare, la mașinele de secerat și semănat sunt buni caii, căci ei suportă mai ușor căldura și pământul bolovănos decât boii.

Importanța lor este și mai mare în agricultură acolo, unde moșiile se află în curele lungi, trunchiate, desfigurate, de se pierde mult timp prețios cu dusul și întorsul, cum e în Bărăgan. Acolo majoritatea muncilor agricole se face cu caii. În anii de epidemie între vite, ca boala de unghii și de gură, pesta bovină etc. caii ne pot aduce mari servicii, că ei nu sunt așa expuși la ele.

Pentru proprietarul și arendașul mare, caii sunt indispensabili pe moșie pentru călărie și transporturi iuți cu docarele, și alte servicii mari și mici. Pentru aceste servicii caii pot foarte bine să fie și iepe, ca să servească și de prăsilă, căci ele nu au să fie nici odată așa încordate la muncă. Chiar și proprietarul mijlociu și țăranul înstărit, cum și preotul și învățătorul satului, se pot îndeletnici cu bun folos cu creșterea cailor, căci muncile cele grele, le fac cu boii, iar numai muncile ușoare le fac cu caii, ținând 2—4 iepe frumoase, din cari dela armăsarii de rasă ai statului, să prăsească niște mânzi frumoși pe fiecare an, și să crească din ei remonți pentru armată. Pentru a se ocupa cineva cu succes cu creșterea mânzilor, nu are decât să le procure o grădină cu iarbă bună pentru vară și apă, și iarna să îngrijească să aibă nutreț bun și grajduri închise. Țăranii încă pot crește cai buniceși, acolo unde au la dispoziție armăsarii statului, și unde tovărășiile sătenești și comunele se pot înțelege la olaltă, ca să înființeze pășuni speciale pentru mânzi și cărlani, căci „*munții noștri aur poartă*“.

Proprietarul și arendașul mare, care are și capital, și dispune și de moșie mare, aceștia mai ușor găsesc ocaziunea de a le procura cailor o pășune bună și fân bun, natural ori artificial, și să crească călduri și herghelii întregi de cai de trăsură și remonți pentru armată, după cum se făcea odată în țară. Pentru creșterea de cai de lux, se cere nu numai animale de valoare dar și grajduri și ocoale deosebite padocuri cu iarbă aleasă, și iepele să nu se pună de loc la munca ordinară, decât la călărie, și să aibă și oameni, cari să se ocupe în special de ele. Însă marii cultivatori mai au avantajul, că posedând un număr mai mare de iepe fătătoare, lor le dă mâna să-și cumpere ori închirieze un armăsar propriu de valoare mare dela stat etc., să-l folosească pe deplin pe acela, ori să trimeată iepele lor în pension la hergheliile publice ale statului, ori în streinăătate, pentru a le bate de armăsarii celebrii și din an în an să crească cai mai frumoși și mai buni în țară și la moșie.

Pentru regiunile și satele cari au pășuni bune la munte, coline și la Baltă, ar fi bine ca să se îndemne și încurajeze și sătenii de rând la cultura intensivă a calului, animalul nostru cel mai de valoare și atât de trebuincios țării, prin acordarea de premii, aranjarea de expoziții și concursuri de mânzi, și de iepe fătate, și împărțirea de armăsari pe plăși potriviți cu necesitățile regiunii și localității, ca cât mai mulți săteni să se folosească de armăsarii publici ai statului.

Și la noi ar trebui ca guvernul, și în special Ministerul Domeniilor și Agriculturii, să se ocupe serios cu ameliorarea culturii vitelor și a calului în special. Până ce statul va fi în stare să procure și împartă la toate plășile armăsarii săi, în număr îndestulător, ar fi indispensabil ca fără amânare să introducă instituția armăsarilor comunali, și aprobarea armăsarilor pentru folosul public să o facă obligatorie pentru toți armăsarii și cărlanii nejugăniți dela 1 an în sus, cari au să umble la pășune între vitele sătenilor și pot să sară iepele altora. Prin aceasta s'ar face un pas simțitor înainte, pe terenul îmbunătățirii rasei cailor.

Pentru ameliorarea culturii cailor se cer sacrificii mari.

Ministerul Domeniilor, nu cel de Războiu, este dator să-și înființeze 1—2 herghelii ale sale proprii, pe unul din domeniile mari ale statului, de mărimea cel puțin a Studinei, ca să producă în țară armăsarii necesari depozitelor de armăsari, și să stăruie ca și *Institutede de mâna moartă și binefacere* să înființeze herghelii și ferme model cel puțin câte una fiecare, din numeroasele lor moșii mari și domenii. Înainte de îngrijirea de alinarea suferințelor și nevoilor străine, sunt datoare, de *a îngrijii de sanarea nevoilor și trebuințelor proprii, ale instituțiunii și ale țarei.*

Altă este chestiunea, de ameliorarea contingentului de cai din țară, ori introducerea și lățirea altor rase și tipuri de cai, cari sunt la modă și se cer: de sânge englez, orlovi, arabi. Calul de pur sânge engles pentru curse unic mării proprietari și oamenii cei bogați, îl pot cultivă, cari dispun de averi mari și de rente sigure, ca eventual sa poată suportă ușor și pierderile ce le incumbă și sunt neevitabile de multe ori la cultura calului de sânge

Dar pe lângă caii de pur sânge pentru curse și producerea de cai de rasă, dâșii se pot ocupa accesoriu cu foarte bun succes cu cultura cailor de folos de jumătate sânge ori $\frac{3}{4}$ de sânge engles, ca să producă remonți buni, cai de lux, călărie, trăsura etc., și să utilizeze bine și caii de pur sânge, scoși din antrenagiul curselor. Alta se cere pentru a scoate un bun cal de muncă, și altul pentru cai de remontă, lux etc.

Cei cari vor voi să amelioreze calul vechiu de țară, și să opereze mai mult cu aceasta, sau să producă ei înșiși o rasă nouă, mai conformă cu trebuințele noastre și cu natura solului nostru, aceia cu sângele engles numai nu-și vor ajunge ușor scopul, ci vor trebui să recurgă la altă rasă, la noi atât de încercată, la sângele arab oriental, din care se trag și caii noștrii, și se potrivesc mai bine cu ei. Dar aceștia nu trebuie să peardă din vedere, că calul arăbesc și cu semenii săi, deși au calități eminente, sunt foarte frumoși, nobili, eleganți, mândri în ținută și mers, iuți, vioi puțin pretențioși și foarte răbdători la tăvăleală și nevoi, și se aclimatizează ușor și se potrivesc perfect cu solul și clima noastră, totuși ei sunt cam eșiți din modă, și nu prea corespund cu exigențele moderne ale armatelor, căci sunt cam mici de talie, pe când în toate statele se cer cai mai înalți și mai grei, și deci armata preferă sângele engles, care este actualmente la modă, cum altădată eră spaniolul și andaluzul. Este moda, și n'ai ce să-i faci.

Armatele străine, cari posed cai buni, și-au format cu timpul, prin amestecul sângelui arab, cu sângele engles cu cel indigen, având între $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ sânge engles, și restul în părți egale sânge arab și cel rustic de țară. Prin aceste combinațiuni au reușit să dea cailor lor și mărirea și greutatea necesară, împreunate cu frumusețea și durabilitatea cuvenită. În privința aceasta în fruntea tuturor statelor stă Prusia, care în privința cailor armatei posedă un cal minunat, grație influenței biseculare a hergheliei dela Trakehnen a ajuns să poseadă în vinele cailor săi de țară $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ pur sânge engles, $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ sânge arab, și $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ sânge de al cailor vechi indigeni și întrunesc în sine toate

condițiunile cerute, căci posed o talie mare cu greutate potrivită, forme frumoase, iuțime și picioare solide, și sunt și destul de rezistenți. Franța cu toată cultura intensivă a calului de cursă, nu a ajuns încă să producă un cal potrivit cu trebuințele armatei sale, ci aceasta a obținut-o *Ungaria* și relativ în scurt timp.

Rusia posedă troteori eleganți și iuți, dar cai buni de cavalerie nu prea posedă nici ea, cu toată mulțimea enormă de cai și rase ce are. Cavaleria regulată rusă și cazacii, se prevăd cu deosebire cu cai mici, crescuți în stepe de popoarele nomade și semi nomade. Anglia cu sângele ei pur de și are și cai buni de vânătoare, în *Hunterii* ei posedă numai cai potriviți pentru cavaleria grea, dar nu și pentru cavaleria ușoară; caii ei de sânge au perit cu miile în Crimeea din cauza intemperțiilor, iar în războiul din urmă cu Burii, Anglia a cumpărat peste 40.000 cai din Ungaria de pe puste.

Ungaria, Austria și Franța au introdus în scurtă vreme și răspândit cultura și creșterea calului de sânge (engles), și cu ajutorul calului de sânge engles, Ungurii și Rușii au făcut mult pentru ameliorarea cailor lor indigeni, însă n'au reușit peste tot locul. Caii de curse ce se cultivă în Ungaria, se cultivă mai mult numai în Ungaria de vest și de nord, iar Austria aproape că nu produce cai de călărie, afară de Galiția și Bucovina. Pentru țările și regiunile muntoase și cele cu clima aspră de stepă și aridă, vin în considerare mai mult numai caii tot de origine orientală arabi, lippizani și anglo-normani. Nonius mic, format pe solul ungar sub influența climei aride de stepă și a solului împetrit de secetă. Nici în Ungaria de sud est și Transilvania calul engles și Anglonormanii și Anglo-arabii — *Gidranii* — nu prea reușesc și nu au dat rezultate. Calul transilvan posedă cu totul alte calități, și prin el s'au îmbunătățit multe herghelii publice și private din Ungaria proprie, până și de prin Croația și Galiția, dar nu vice-versa.

De cele spuse până aci se poate vedeă că ameliorarea calului, nu este lucru ușor, și alegerea materialului de introdus trebuiește cumpănită cu multă chibzuință,

servindu-ne la aceasta și noi de experiențele și pățaniile altora în raporturi analoage. Relativ mult mai ușor este când cineva se decide pentru introducerea și aclimatizarea unei rase de cai străine, și cultivați ca atare în sânge pur d. ex. pur sânge engles pentru curse ori de jumătate sânge ca atare, pentru ca să dea cai de cavalerie ori de trăsură. Apoi calul bun de curse și cel care a câștigat mai multe premii I și al II-le poate fi și este un cal foarte iute, bun gonaciu chiar, dar nu urmează din acestea, ca el să fie și un bun reproducător, chiar dacă el nu capătă vreun defect oarecare la alergări. Apoi la curse se admit și cai cari au defecte destul de pronunțate și patente, și cari sunt ereditare, deci transmisibile.

Apoi cu dezvoltarea lor unilaterală, unic în vederea iuțimii, s'au neglijat multe părți și caractere fundamentale și în primul rând a suferit acțiunea lor sexuală, căci la ei instinctul sexual se dezvoltă și deșteaptă mai târziu și în mai mică măsură decât la alți cai; armăsarul arată mai puțină înclinație și afecțiune către iepe, sare mai anevoe, iepele concep mai anevoe după mai multe sărituri ale armăsarului și opintiri, și multe din ele rămân tot sterpe. Pe mânjiu lor ele îi lăptează rău, și mulți din ei trebuiesc hrăniți cu lapte de vacă, din cauza lipsei de lapte a mumelor lor. Dacă ei se dezvoltă mai iute decât alții, se dezvoltă cu deosebire grație nutrimentelor concentrate, ce li se dă în mare cantitate, și a ferirei lor de orice intemperii, și grație exercițiului continuu intensiv de timpuriu al *antrenării*.

Creșterea cailor de pur sânge este deci o plăcere și satisfacție cam riscantă și scumpă, pe care nu fiecare își poate permite luxul să o aibă, ci numai statul și câțiva oameni bogați, cari dispun de averi mari, și pot să sacrifice pentru satisfacerea gusturilor și plăcerilor lor, fără a fi siliți ca să trăiască direct după ei și să câștige. Creșterea acestora este însă de folos și de trebuință pentru a produce buni reproducători în țară, și a nu fi avizați totdeauna la import de reproducători străini. Creșterea de jumătate sânge englez și arab, nici pe de-

parte nu este așa de scumpă și riscantă, și dă totuși buni cai de lux pentru călărie și trăsuri, și nu reclamă spese așa mari. Ea se poate propaga și întinde cu timpul în toate clasele și stratele societății. Deci zicem și noi cu I. de Byron, ducele de Kurlanda: „Cine vrea să-și înființeze o herghelie, acela trebuie mai întâiu să știe și să se decidă, ce soi de cai vrea să crească, și după aceasta să-și aleagă atât armăsarii de reproducție cât și iepete fătătoare. Unii și aceiași cai nu se potrivesc pentru toți și pretutindinea“. Și de multe ori proprietarul și arendașul mare nu are de ajuns cu un singur soi și tip de cai, ci îi trebuie să aibă 2—3 feluri de cai, de trăsură și de muncă, de și mânjii lor pot să umble împreună la pășune, totuși regimul lor să fie diferit; și este mai bine să producă și crească el decât să-i cumpere din altă parte; apoi alta este plăcerea și valoarea calului produs de noi, și alta a celui cumpărat.

§ 21. MODUL DE PRĂSIRE ȘI DE CREȘTEREA CAILOR.

Ținerea cailor se face în vederea foloaselor și serviciilor ce vream să avem dela ei. Creșterea și prăsirea lor se face în vederea vânzării și satisfacerii trebuințelor și nevoilor moșiei, cum și uneori pentru utilizarea pășunii, fânului și nutrețurilor voluminoase, de care dispune moșia, și pentru producțiunea gunoiului necesar îngrășării pământului. Creșterea lor se poate face cu egale rezultate în mare și în mic, și mai cu seamă acolo, unde cultivatorii mici și mijlocii au posibilitatea de a se servi de armăsarii publici ai statului, contra unei taxe modeste. Marii proprietari și cultivatori pot să-și cumpere, sau să închirieze dela stat armăsarii de valoare pentru trebuințele lor proprii.

Creșterea cailor în mare, nu implică în sine câtuși de puțin numai creșterea de cai de cursă în grajduri luxoase cu antrenagiu, jochei etc., ci pot fi tot așa de bine cai pentru muncă, ca și cai pentru remonți și de lux. Posibilitatea variațiunii creșterii și a regimului la cal este

destul de mare. Deși creșterea are de scop ca să-i facă pe toți frumoși și sănătoși, dar să-i facă totodată și rezistenți și în stare ca în toate condițiunile să supoarte asprimile timpului și intemperiilor, cea ce nu strică nici celui de lux, și ridică foarte mult valoarea celui de muncă și pentru armată. Creșterea prea sficioasă și cu prea multă îngrijire, înveliți tot în pături și țoale și ținuți în continuu în grajduri calde, cum o pretinde calul de pur sânge englez, numai rezistenți nu-i face, nici la oboseli și nici la intemperii, și cu toată iuțimea lor ei rămân totdeauna pretențioși și de o constituție debilă. Din contră, petrecerea cât mai mult în libertate și în aerul liber la pășune și în padocuri, îi obicinuește cu asprimele climei și intemperiilor, ce nu le strică la nici unii, deși îi poate întârziă în câtvă din dezvoltarea lor, dar îi face mai răbdurii, mai rezistenți la viscole și nevoi.

Creșterea lor se poate face la grajd și la pășune.

Pentru buna lor reușită face foarte mult o pășune bună în prima linie, cu o apă bună și îndestulătoare, apoi mișcarea continuă în aer liber, cum și cevă adăpost contra furtunilor, și viscoalelor și vânturilor reci, încă nu strică, fie aceste cât de simple — garduri vii, și de nuiele, copaci mari, saivane și șoproane deschise etc. și ele costă de multe ori așa de puțin și sunt atât de folositoare. Chiar și în hergheliile mari ale statului și particularilor, mânzii nu se țin în grajduri, ci mai mult în ocoale deschise și la pășune, iar iarna pe ger și zăpadă se scot afară și se lasă cât mai mult să petreacă sub cerul liber la aer și soare, ca să se dedeă cu intemperiiile și asprimile climei. Creșterea lor plăpândă la exces nu e bună de nimic.

După modul de ținere și de creștere, deosebim prăsirea și creșterea cailor în :

1). *Herghelii sălbatice*, de cari se găesc acum puține în Europa, și mai mult numai în Rusia asiatică, la popoarele nomade, unde cail sunt împărțiți în cârduri, cossiace, ce umblă de voia lor absolut libere, și omul nu se îngrijește aproape deloc de ele, ci numai de săparea unor fântâni și puțuri pentru adăpat. Vara și iarna cail petrec sub cerul liber și se hrănesc și apără ei singuri cum pot. De

ordinar câte 10, 15—20 iepe se pun sub tutela unui armăsar de reproducție, care le conduce și le apără de fiarele sălbatice Atari herghelii, ca și sălbatice erau și la noi în Bărăgan la finea sec. al XVII și XVIII, precum ni le descrie Sulzer.

2). *Herghelii semi-sălbatice*, unde omul deși puțin, dar tot se mai îngrijește de ele: iarna când zăpada este prea mare sau a prins o coaje și scoartă groasă, le dă de mâncare acasă: paie, fân și coceni, și cevă adăpost contra vînturilor violente și viscolelor, constătător în un parapet ori șanț sau un gard mobil din partea vîntului; când zăpada este mică, ei umblă la pășune și scot iarbă de sub zăpadă, dând zăpada în lături cu picioarele, ori mânându-i în păduri și zăvoaie. Rar li se dă paie de orz, ovăz, de grâu și coceni de porumb și mai rar fân și cositură. De cele mai multe ori ei se adăpostesc singuri după, ori în șirile de paie, care formează și hrana lor principală,

Și aceștia petrec anul întreg sub cerul liber, fără de a-i atinge și pune cinevă mîna pe ei, păziți fiind de herghelegii și păstori călări, și cresc *cai sirepi*, cari se prind cu *arcanul* la etatea de 3 — 4 ani, pentru a fi dresați și puși la ham și călărie. Înainte vreme acestea erau majoritatea hergheliilor moldovene, muntene, transilvane și ungare; astăzi se țin astfel numai caii mocalilor și ai riveranilor de pe malul Dunărei și Prutului, care vara și iarna o petrec în Bărăgan și Baltă.

3). *Herghelii și stave de casă*, cari sunt ținute într'un mod mai rațional: vara caii umblă la pășune și iarna se țin la grajd. Și aceștia pot să petreacă toată vara ziua și noaptea la pășune, în câmp și pădure, adăpostindu-se peste noapte și pe timp de ploaie și viscole sub niscaiva copaci mari, după colți de peatră, stânci. Ei nu vin cu lunile în sat și sub adăpost, decât pe picuri reci și ploii îndelungate, pentru a li se da nutreț uscat, și să îngrijească stăpânii lor de ei. Când sunt și cai de ham și de muncă între ei, atunci se aduce stava în apropierea ori marginea satului, dimineața și seara pentru o oră, două, ca pe cei de lipsă să-i aibă stăpânii lor la îndemână, și apoi îi mână iar la pășune. Dacă însă sunt numai mânzi

înțărcați, noatini, iepe de rudă și cârlani, cari nu se pun la muncă în cireada ori stava sterpelor și hergheliile sunt împărțite pe sexe, atunci caii sirepi rămân cu lunile în pădure, în munte ori departe la câmp.

Ei umblă ziua și noaptea la pășune, de primăvară de pela finea lui Martie și până prin Noemvrie și se scot noaptea după miezul nopții pe la orele 2 până la 4—5 a. m. la pășune, fie iarba svântată, fie udată de ploaie și, cu rouă și brumă groasă pe ea deopotrivă; de altfel și caii de muncă îi scot flăcăii satului noaptea la pășune, fără de considerare la starea vremii și a ierbeii. Pe timp de secetă, unde s'a uscat iarba, și pe ploi îndelungate, când iarba este pusă sub apă, ei se aduc seara în sat, ca să îngrijească stăpânii lor de ei și să le dea un supliment de hrană verde și uscată acasă. Iarna însă se țin cu toții acasă la grajd, și i hrănesc din mână.

Acesta eră și este încă regimul cel mai uzitat la satele românești și săsești din Transilvania, unde în urma comasării nu s'au spart încă pășunile comunale și peste tot până nu se introdusese *comasarea*. Păstorii Sașilor pentru tot felul de vite eră și sunt numai Români, și contra furtului și pripasului erau asigurați proprietarii prin instituția *felelatului*, păstorii fiind făcuți solidar responsabili. Cam acelaș este regimul și la instituirea pășunilor speciale de mânzi, înființate la inițiativa și cu concursul guvernului și la hergheliile statului, numai cât acolo li s'au, făcut șoproane de vară pentru a li se putea da mai multă îngrijire, vezi pag. 84. Scoaterea cailor noaptea la pășune pe iarba udată de rouă și brumă, este de o valoare problematică, deși caii adună ceva hrană dar iarba rece ușor le produce diaree și perturbațiuni în stomac. La satele unde s'a săvârșit dejă comasarea, ori s'a strimtat pășunea de nu este iarbă și hrană și pentru noapte, acolo se aduc seara caii în sat. Aducerea seara în sat și acasă, și scoaterea dimineața la pășune, nu este câtuși de puțin rea, căci mișcarea mai multă nu le strică, iar stăpânii lor au mai multă ocaziune de a vedeă și îngriji mai bine de ei decât herghelegii, stăvarii și boarii, cari nu le prea poartă un interes deosebit; iar pe timp de secetă și în

lipsă de pășune, le pot da un supliment de hrană acasă, nutreț verde, fân uscat, paie de cereale, grăunțe etc. și eventuale defecte și boale să le observe îndată și să caute de ele.

4). *Hergheții și creșteri de lux*, unde caii se țin mai mult la grajd ori în ocoale și grădini de iarbă, *paddoks*, cu iarbă naturală ori artificială, și îi hrănesc mai mult cu fân uscat și ovăz, lucernă verde etc.; iar pășunatul pentru aceștia este mai mult o distracție și pierdere de vreme.

5). *Creșterea de casă* a cailor de muncă, posibilă în mare ca și în mic, în strânsă legătură cu muncile agricole, ca iepele de rudă să ia parte activă și la munca câmpului. Munca se poate foarte bine combina cu pășunatul, cât și cu stabulațiunea, ținerea și hrănirea lor la grajd cu nutrețuri verzi, dacă avem pășunea și nutrețul verde în apropiere. Săteanul cu dare de mână, în loc să țină 5—6 mârtoage de cai mizerabili de muncă, cum se întâmplă azi prea des, va fi mai bine folosit, dacă reduce caii la 2 iepe sdravene de prăsilă, și ține 2—4 boi de muncă pentru muncile grele, iar iepele să le pună numai la lucrările mai ușoare. Dacă el își întocmește economia sa astfel, ca pentru semănăturile de primăvară să facă arăturile încă din toamnă, își poate aranja și bătaia iepelor astfel, ca ele să fete încă în grajd, înainte de începerea muncii câmpului, în Februarie, sau începutul lui Martie, așa că după ce s'au întărit mânzii ceva, să poată pune iepele la muncile ușoare, la grapă, tăvălug, mașinile de semănat și la prășit. Până prin Maiu la abundență de hrană, având lapte suficient și iarbă verde, mânzii săi se dezvoltă destul de iute și întăresc astfel, ca el să poată pune mumele lor și la munci mai grele: la făcutul ogorului, la căratul gunoiului, bucatelor, la greblat și căratul fânului. În luna Iunie și Iulie mânzii ajunși deja în etate de 4—5 luni de zile, se pot întărcă, iar mumele lor borțoase din nou, sunt puțin înaintate în sarcină, și dezvoltarea fătului din ele, ca să poată munci serios încă și la semănăturile de toamnă, la căratul porumbului, și la arăturile de toamnă, fără nici un pericol

pentru ele și rodul din pânțele lor. Bine înțeles aceasta se poate face numai pe lângă oarecare băgare de seamă și îngrijire mai bună, pentru a nu le prea opinti peste puterile lor, și ferindu-le de viscole și de picuri reci, ca să nu răcească, și la anul ele vor fătă iarăși în grajd în timpul sezonului mort. Lucrările grele și așa se fac la noi de ordinar de preferință cu boii, cari sunt mai tari și mai rezistenți, iar întreținerea boilor costă relativ mult mai puțin; și nutrețul mai bun ce prisosește și grăunțele, se dau la cai, la ipele cu mânzi. Mânzii dejă înțercați, noatini și cârlani se pot ținea toată vara și toamna singuri la pășune și fără grăunțe.

Tocmai micul cultivator, este foarte favorizat în creșterea și îngrijirea mânjilor și animalelor tinere, de oare ce el îi are zilnic sub ochi, și poate îngriji singur de ei, fără a-i lăsa pe seama slugilor ori a păstorilor. Unde statul oferă armăsarii săi de jumătate sânge pe o taxă de bătaie destul de modestă, are chiar și țaranul posibilitatea să prăsească și crească cu timpul cai de rasă, de jumătate sânge și $\frac{3}{4}$ sânge, fie arab ori englez, și găsesce ocupațiune și câștig la sine acasă în sezonul mort. Iarna are ocupațiune destulă el și membrii familiei sale, ca să-i îngrijească la grajd, să-i hrănească și adape la timp, să-i țesele și perie, ipe, mânzi și cârlani și are o utilizare a nutrețurilor produse, a fânului, paielor de ovăz de orz, meiu, grâu, apoi morcovi, sfecele. După ei el își are un venit sigur, căci pe fiecare an poate crește 2 mânzi și 3—4 noatini și cârlani pentru vânzare, și-i rămâne și gunoiul dela ei. Când nu are nutreț în deajuns sau nu de bună calitate, ca să-i hrănească pe toți, poate vinde o parte din ei cu bun preț toamna, la etatea de un an sau doi, ca să nu-i bage în grajd pe toți și cumpără alții primăvara, ori mai așteaptă până ce se prăsesc alții. Ca să nu-i lase să rabde de foame nici vara pe căldurile cele mari și secetele îndelungate, poate semăna în grădină ori la câmp, trifoiu roșu cu ierburi, lucernă verde, porumb de nutreț ca să aibă ca să le dea zilnic un supliment de hrană ba chiar și grăunțe, când ei nu găsesc destulă iarbă și mâncare la câmp. Mânzii

frumoși și cârlanii buni la etatea de 2—4 ani, se caută pretutindenea, și se vând cu bune prețuri; de multe ori vin cumpărători de-i cumpără din grajd, de acasă, nu numai din bâlcu și târguri.

Dar marele cultivator, proprietarul și arendașul mare încă este destul de favorizat în creșterea și cultura cailor. El având moșia mare la dispoziția sa nelimitată, totdeauna le poate destina pășunea cea mai potrivită cu exigențele lor și cu intențiunile sale, fie naturală ori artificială. Pășunea care nu este prea grasă, ca să-i îngrășe și umfle, dar nici de tot slabă și pe terenul ondulat accidentat, cu iarbă mărunță, nu prea mustoasă, și cea de pe terenul ceva mai jilav, unde oile ar căpătă gălbează și moartea sigură, iar vacile de lapte își pierd laptele lor, și vițeii lor se pipernicesc și înțepoșează părul, toate aceste terenuri pot fi utilizate perfect cu noatinii și cârlanii. Cele din urmă însă le fac copita mare și cam moale, ori sfărâmicioasă. Cu cât este solul mai tare și mai împietrit, cu atât va fi mai bine pentru desvoltarea lor, de picioare și copite. Pe moșiile mari întinse, trunchiate și delimitate în sfori și curele, unde vitele bovine și oile dela pășunile îndepărtate nu pot veni seara în sat nici rămânea noaptea în câmp din lipsa de hrană și de apă, sau ar fi prea departe de a le aduce seara acasă, acelea se pot folosi foarte bine cu mânzii și cârlanii, căci acestora mișcarea ceva mai multă ori în trop ușor pe șoselele impetrite și drumurile tari nu le strică, ci le folosește. Lipsa de pășune naturală proprie pentru ei o poate compensa prin una artificială, prin însămânțare semănând trifoiu amestecat cu ierburi *graminee*, potrivite cu solul și clima existentă în localitate. Pentru o mai bună desvoltare a mânzilor, în lipsă de o pășune bună se pot trimite eventual pe o vară la altă moșie, unde condițiunile de pășunat și de ținere sunt mai favorabile, eventual la munte, și în pășuni speciale pentru mânzi, formate ori alese pentru ei anume.

Cu un cuvânt, raportul și modul de creștere a cailor este diferit și variat, și se poate face cu deplin succes

din diferite puncte de vedere. Cu cât este mai apropiat și în strânsă legătură cu agricultura, cu atât mai bine pentru ei, căci devin mai tenaci, mai rezistenți și mai apti de muncă.

§. 22. ALEGEREA ANIMALELOR DE PRĂSILĂ

Scopul urmărit trebuie să fie totdeauna în raport cu mijloacele de cari dispunem, și cu circumstanțele în cari ne găsim. După scopul ce l urmărim, avem să alegem între creșterea de cai de cursă, cai de călărie și de trăsurii mai mari sau mai mici, ori cai ordinari de muncă. Apoi depinde mult și de intensitatea și importanța, ce vroom să dăm culturii cailor, în raport cu mărimea și extensiunea moșiei. Am văzut mai sus, că la hergheliile statului interesele și modul de exploatare a moșiei și fermelor lor, sunt cu totul subordonate intereselor hergheliei, ceiace un particular nu va face; și particularul nici odată nu va putea aduce sacrificiile pentru cultura cailor, pe cari le poate face statul. Afară de câteva moșii mari ale unor proprietari avuți, cari se ocupă cu cultura calului de pur sânge pentru curse și a scoate buni reproductori, cei mai mulți proprietari particulari se vor mulțumi cu cultura calului de jumătate sânge, fie arab, ori engles, sau cu importul și aclimatizarea cailor din țările vecine. Alții mulți cari nu dispun de mijloace mari, se vor mulțumi și vor găsi satisfacția lor în cultivarea cailor de țară, și ameliorarea acestora.

În ceia ce privește rasele și sângele, avem de ales între caii de origine arabo-orientală, cum sunt caii noștri de țară românești, mocănești, rasa Nonius mic, anglo-arabi (*Gidrani*), și orlovi, și sângele englez în diferite proporții, sau amestecul lor cu sângele cailor de țară. Sângele pur englez și pur arăbesc se întrebuințează numai pentru reproductori și pentru călărie. Pentru curse se admite unic pur sânge englez, cu care nu poate lua în iuțime nici o altă rasă, chiar nici caii englezi de $\frac{1}{2}$ și $\frac{3}{4}$ sânge. Pentru toate celelalte scopuri se preferă cai proveniți

din amestecarea sângelui. Pentru cei mai mulți cultivatori de cai, greutatea trebuie pusă în creșterea de remonți pentru armată, cai de trăsură și cai de muncă, cari au un debușeu sigur. Caii de trăsură la noi se întrebuințează de obicei și la călărie.

Pentru curse se iau reproductorii exclusiv de pur sânge englez, din cei cari au câștigat premii, și se trag din părinți cunoscuți ca buni fugaci și au câștigat și ei premii. La calul de cursă de iuțea se caută mai mult la iuțime decât la vânjosime și durabilitate. Aceea este condiționată mai mult de o anumită conformațiune a scheletului, și o deosebită dezvoltare a mușchilor și tendoanelor. Sapa sau crupa lor să fie todeauna lungă și teșită, ca să ofere mușchilor mai mult loc de prindere, căci crupa și picioarele dinapoi sunt acele, cari aruncă corpul cu vioiciune înainte; iar aceasta este condiționată de o pozițiune anumită a ciolanelor piciorului și de o bună articulațiune. Picioarele dinainte sunt mult mai debile decât cele dinapoi, uneori chiar defectuoase.

Apoi se mai caută ca pieptul lor să fie adânc și lung, dar nu larg, pentru ca cordul voluminos să poată funcționa regulat și să aibă spațiu suficient. Incolo pieptul strimt și foalele trase sunt bine văzute. Musculatura și tendoanele să fie bine dezvoltate; și ele se dezvoltă și mai mult prin exerciții și antrenagiu (*training*) Ei se pun azi la muncă intensivă la etatea 2 ani—2 $\frac{1}{2}$. Ei să fie iuți, dar pot fi încolo și defectuoși, și nu sunt totdeauna apți pentru reproducție. Etatea lor se socotește după anul calendaric, iar nu după ziua nașterii, așa că cel născut la Octomvrie sau Noemvrie la 1 Ianuarie se consideră de un an împlinit.

Pentru caii de călărie se caută talie mai mare sau mai mică, după greutatea ce are să poarte calul în spinare; apoi ca el să fie bine legat, să aibă picioare solide, plămâni buni, copite tari și un mers elegant. Ei să fie blânzi și docili, ușor de dirijat și de oprit dar nu prea nervoși. Ei pot fi diferiți de călărie, speciali pentru bărbați dame și copii, sau cai de călărie, cari se pun și la trăsură. Cei dântâi sunt mai rari la noi — foarte obișnuiți

însă în Anglia; și în Transilvania și Austria se cresc de multe ori cai de vânătoare din rasele indigene. Cai de vânătoare la noi nu se uzitează încă.

Remonții pentru *caii ofițerești* trebuie să fie mai frumoși decât ai soldaților de rând — și ofițerii preferă jumătate sau $\frac{3}{4}$ sânge englez; dar calul englez deși iute și vioiu, este totodată prea nervos, și nu este destul de rezistent, și la marșuri îndelungate și obositoare el nu rezistă, și nici clima aspră și privațiunile îndelungate nu le poate suportă. Pentru dame se preferă caii de sânge arăbesc, cari sunt iuți, frumoși și docili totdeodată

Pentru munte face calul mocănesc petros și docil, iar pentru ameliorațiunea lor este cel de rasă Lippizană cel mai apropiat după arab.

Pentru tracțiune la trăsuri ușoare, docare și căruțe, se pot întrebuintă caii mocănești dar și caii de țară ceva mai mărișori, căci ei au și vioiciunea și iuțimea necesară, sunt rezistenți la oboseală și privațiuni de tot felul, numai forma lor exterioară lasă câteodată de dorit. S'ar putea ameliora și una și alta prin împărăchere cu sânge arăbesc etc. Pentru birji și trăsuri mai grele, ne trebuiesc niște cai de talie mai mare, decât o posedă caii de munte actuali, și în raport cu greutatea trăsorii și poverii ce au să poarte. Pentru cele dintâi se potrivește cei din neamul *iuckărilor*, pentru a doilea — *carossieri, troteori și telegari*. Cei dintâi pot servi și ca cai de călărie, dacă au figuri frumoase.

Caii de povară pentru cărauși se aleg cai petroși bine legați, cari au pieptul bun și picioare solide; până la un punct se potrivesc și caii de Ialomița, cari au un fundament destul de bun; numai cailor dela Baltă, să le procurăm picioare și copite mai bune, ne mai lăsându-i să umble prin nisipuri și nămoale cu săptămânile și lunile, iar celor mici ai țaranilor dându-le un corp mai mare și mai multă putere, prin împărăcherea cu armăsari mai mari de talie și mai viguroși decât ei.

Spre a da pildă de ceea ce se poate face și la noi, relativ cu puține mijloace, însă cu ceva pricepere, cităm cazul d-lui A. Ciureu, care la ferma dela Copăceni lângă

București din o singură iapă transilvană a scos cu armăsarii de pur sânge ai statului trei armăsari de toată frumusețea, premiați la Expoziția agrară și cumpărați de stat ca reproducători vezi fig. 51 și 52.

Cu privire la etate se caută ca armăsarii și ielele de reproducțiune să nu fie nici prea tineri și nici prea bătrâni sau istoviți. Deși mânzele pot să primească armăsarul la 2 ani împliniți și chiar și mai curând, mai cu seamă când umblă împreună la pășune, totuși aceasta nu este de dorit, căci împiedică tânărul animal din dezvoltarea sa normală și progenitura lui ese și mai mică. Mânzele cailor de țară ca mai rustice, se pot da în anul al 3-lea la armăsar, iar cele de lux numai cu 4 ani împliniți, căci iapa n'are să conceapă numai, ci să dezvolte bine fătul și să-l și hrănească.

Iepe tinere și prea bătrâne nu-l pot desvoltă și să-l lăpteze bine. Tot așa este mai bine ca și armăsarul să se întrebuinteze la reproducție numai cu 4 ani, când și-a ajuns dezvoltarea sa normală.

Cu privire la mărime să nu prezinte diferențe prea mari între ei, și ambii soți să fie deplini sănătoși și liberi de defecte și boale ereditare. Să nu fie nărăvași, căci și aceste cusururi se pot transmite. La păr se caută să fie de aceeași culoare ori unicolori, și se evită cei brădați brezi, — căci progenitura lor va eși și mai târcată.

Despre mijloacele și metodele zootehnice de producțiune, vezi Zootechnia, Cap. IV, pag. 116 și următoarele

§ 23. ARMĂSARUL.

Armăsarul. După rasă și familie vine *individul*.

Totdeauna armăsarul de reproducție trebuie ales cu multă îngrijire, și să prezinte o valoare mult mai mare decât iapa, căci prin el vroim să aducem o ameliorare progresivă a rasei și contingentului cailor. O siguranță și garanție mai mare avem acolo, unde statul pune la dispoziția crescătorilor particulari de cai, armăsarii sei de rasă, pe un preț destul de ieftin în raport cu foloasele cele mari, și sub conducerea și poava unor ofițeri și sub-ofițeri încercați.

Dar nu este de ajuns cu aceasta, ci și cultivatorul particular trebuie să vadă și chibzuiască bine, care din armăsarii ce i se oferă este mai potrivit cu iepele sale în privința mărimii, conformațiunii și a scopului ce urmărește.

Taxa mai mare sau mai mică, nu vine în considerare la aceasta, ci trebuie să caute care din ei, crede el că se nimerește și va prinde mai bine. Totdeauna armăsarii de pur sânge au o taxă mai mare decât cei de jumătate sânge; cei din hergheliile publice, pentru serviciul propriu al lor, au taxe mult mai mari, decât cei dela depozitele publice de armăsari ale statului. Astfel la herghelia ungară dela Kisbér armăsarii de pur sânge au o taxă de 600 lei, iar cei de jumătate sânge se scoboară și până la 30—60 lei în herghelie, iar taxa armăsarilor dela depozitele și stațiunile publice de batere este relativ mai mică, dar iarăși diferită. Apoi armăsarii de alergări vestiți, cari au câștigat mai multe premii mari la curse, și s'au dovedit de buni reproductori, au taxe mari pentru bătaie, cererea după ei fiind mare; pe când alții cari n'au câștigat premii, deși se pot trage din acelaș neam și familie, au taxe mult mai mici și adesea nu găesc mușterii. Englezii plătesc taxe foarte mari pentru armăsarii de pur sânge, până la 500 libre sterline. În genere la noi se dă prea puțină importanță alegerii masculului. Armăsarul pe lângă ca să fie frumos și deplin sănătos, dar să prezinte toate calitățile ce dorim să le poseadă caii noștri, și să fie de o conformație ireproșabilă, tocmai în privința părților corpului defectuoase, ce vroim să combatem la caii noștri, căci nu putem combate un defect prin alt defect opus.

Mărimi și conformațiuni prea divergente, arare ori dau ceva bun și armonios. Să nu tindem deci de a obține dintr'odată rezultatele cele mai mari, ci să ne mulțumim cu o ameliorare progresivă a cailor, și cu consolidarea calităților obținute.

Dela armăsar să cerem pe lângă un exterior plăcut și impunător, să fie pe deplin sănătos și bine conformat, să prezinte în afară forța și energia; să nu aducă sub forme exterioare cătuși de puțin cu iapa, apoi în pri-

vința secșuală și a copulațiunii, să căutăm ca organele genitalii, testiculele și mădularul (sulacul) să fie bine dezvoltate și normale. Armășarul care are numai unul din testicule vizibil, și altul nu, așa numiții *rîncaci*, trebuie să înălăturați dela reproducțiune, căci aceștia nu transmit bine, și produșii lor nu se pot jugăni. Dacă ambele testicule sunt ascunse, atunci trebuie să excluși absolut dela reproducțiune. Unii sunt mai iuți și înfocați și săvârșesc actul copulațiunii îndată fără multă dificultate, iar alții sunt mai greoi și le trebuie mai mult timp să stea lângă iapă până ce se iritează. Cei moi încă pot să sară destul de bine și să fecundeze, și nu este totdeauna dovedit, că cei iuți să fecundeze numai decât, deși pot să încalece de 5—6 ori una după alta. Armășarul bun trebuie să menagiat și îngrijit; să nu fie lăsat să sară mai mult de o iapă pe zi. Săritul se face din Martie și până la finea lui Iunie, ca iepele să fete încă în iarnă. I se poate lăsa pe săptămână și 2—3 zile de repaos. Un armășar poate să bată într'o sesiune 50—60 iepe; armășarii de valoare mare se lasă să sară mult mai puține, 10—15 cel mult 20 iepe, ca să le fecundeze cu atât mai sigur, și să se menajeze și el. Armășarul care încalecă peste 60 iepe într'un sezon, nu suntem siguri de el, dacă le fecundează pe toate ori ba? dar suntem siguri de aceea, că el se slăbește foarte mult. Armășarii bine conservați pot să servească multă vreme la reproducțiune. Sunt cazuri, cam rari de felul lor, de armășari vestiți reproductori, ce au servit și 22 ani la reproducțiune d. es. Nonius în Mezöhegyeș până la vârsta de 28 ani. Ca să fim siguri, ori ce armășar de reproducțiune trebuie mai întâiu încercat la un număr restrâns de iepe, pentru a vedea cum încalecă el, și cum transmite calitățile sale și numai în anul următor să ne folosim sistematic de el. Incordându-l la prea multe iepe dela început, nu știm dacă fecundează bine ori ba, și ce progenitură va da, și prea curând se istovește de puteri. Cu cât vom menagia mai bine un armășar sub toate privințele, cu atât el ne va servi mai îndelungat și va da o progenitură mai sănătoasă și mai bună. Abuzul și excesul se rezbuună în

curând, prin istovirea animalului și deprecierea lui și a progenerurii sale.

§. 24. IEAPA.

Pe când o bună parte din grijile proprietarilor de cai de a-și procură armăsari buni de reproducțiune a luat-o statul asupra sa, și se îngrijește el și de trebuințele lor proprii și de ale sale, în limita posibilității, prin instituțiunea armăsarilor publici, și depozitele de armăsari ai statului împărțite pe regiuni, județe și plăși, și prin admiterea baterii iepelor particulare de o valoare deosebită la armăsarii proprii din hergheliile sale. Prin aceste a înlesnit până și micului cultivator posibilitatea de a crește cai de sânge, iar cultivatorului particular i-a rămas în cele mai multe cazuri numai sarcina, de a-și alege bine iepetele sale și să îngrijească cum se cade de eapă și de mânzul ei. Cu atât mai ușor poate face aceasta. Și armăsarii statului întrebuiți cu inteligență și perseveranță, cu timpul își vor aduce roadele lor binefăcătoare.

Iepele se desvoltă ceva mai iute decât armăsarii și pot fi date și cu 3 ani la armăsar. Deși sub unele raporturi ar fi avantajos de a da toate iepetele la armăsar și a căpăta mânji dela ele, totuși în privința calității, aceasta nu este practic, căci iepetele defectuoase trebuiesc excluse dela reproducțiune, și să rămână numai pentru muncă. Produși buni vom căpăta numai dela iepetele bune și frumoase. De aceea și iepetele de prăsilă trebuiesc alese cu multă băgare de seamă, dintre cele mai bune și cari reprezintă mai bine caracterul rasei ori tipului, ce vrom să avem. Tocmai la cai nu face numărul, cât face calitatea; și pentru a-i putea ținea bine, trebuiește redus numărul, în interesul ținerii lor raționale, apoi sporit numărul când mijloacele de întreținere sunt mai mari.

Și la iapă se caută să fie ceva mai mare, mai frumoasă și bine legată. În deosebi se caută ca ea să fie largă în șale și în partea dinapoi a corpului, importante pentru pur-

tarea sarcinei și desvoltarea normală a fătului, și să-l poată fătă ușor; apoi să fie și cu pieptul larg și adânc, cu foalele mari, căci foalele și așa se strimtează cu desvoltarea mânzului, ca să se poată nutri bine pe ea și rodul din pânțele ei. Să nu fie nărăvașă și cu defecte ori vicii, căci acestea adesea se transmit asupra progeniturii: în special boalele de ochi, năduful, osul mort, oasele cam fragede, tendoane moleșite, copita defectuoasă etc. Ea să nu fie nici prea grasă nici prea rău ținută ori bolnăvicioasă, căci cele grase nu concep ușor; cele slabe nu pot nutri în deajuns rodul și mânzul. Iapa prea ciolănoasă și butucănoasă, care seamănă mai mult cu calul și armăsarul decât *a iapă*, va fi o rea mumă și n'are laptele suficient pentru lăptarea mânzului.

Iepele tinere se pot da la armăsar dela 4 ani în sus an de an și să conceapă: ele rămân fertile până la 20 de ani și mai bine; în anii din urmă rămân des sterpe și fată numai la 2—3 ani odată. Iapa după ce a fătat, la 7—9 zile poate fi dată din nou la armăsar, și-l primește. Din iepete bătute la herghelia dela Mezöhegyes 31% au rămas sterpe, la armăsarii statului, 32,24%; cam același este raportul și la hergheliile din Franca și Germania; din cele particulare cari și muncesc, concep și fată mai puține.

Fiecare iapă trebuie dusă de mai multe ori la armăsar până ce ea nu-l mai primește; unele îl primesc de repetite ori din obișnuință; altele când sunt deja în căldură, fug de el și se sbat.

§ 25. CĂLDURA

Căldura la iepete se ivește mai puțin intensiv decât la alte animale și de multe ori trece neobservată. Ea nu ține decât 2—3 zile și trece, dar după 8—10 zile revine iarăși, cu aceeași intensitate, până ce nu s'a săvârșit actul copulațiunii și n'a fost fecundată. La unele se ivește mai violent, la altele mai domol, de abia poate fi observată. In hergheliile sălbatice și semisălbatice, unde armăsarul umblă toată vara dimpreună cu iepetele la pășune,

le caută și găsește armăsarul pe cele în căldură, ori se desvoltă căldura la ele prin contactul nemijlocit cu el, și el le satisface îndată, și de repetite ori, mai mult chiar decât este de trebuință, și până ce au conceput. Altfel însă la creșterea de casă, și la ielele puse la muncă și la diferite servicii; acestea trebuiesc observate și satisfăcute îndată, înainte de a le trece căldura. De aceea în grajd și la muncă ele trebuiesc de aproape observate. Căldura se ivește cu preferință primăvara în lunile Martie până în Iunie, și atunci trebuiesc date îndată la armăsar ca concepând să fete iarna încă în grajd, chestiune importantă din punct de vedere economic, ca să nu ne împedice din munca câmpului, și iapa fătată să capete mai mult lapte, când ese la pășune ori din nutrețul verde suculent.

Căldura se poate cunoaște după aceea, că iapa devine neliniștită și nervoasă, se gădilă, se opintește și merge neregulat, refuză chiar hamurile și serviciile ei obișnuite, nechează, fuge și sare, aleargă unde vede alți cai și se miroase cu aceia, nu mai mănâncă regulat ca înainte, se freacă de alte animale și le ciupește ori lovește cu picioarele, sare pe ele, are mucosa vaginei roșie și care secretează niște mucozități gălbui, ține coada ridicată în sus, urinează des și câte puțin. Se gădilă când vrei să pui hamurile și șeaua pe ea, și le refuză; mai cu seamă în partea dinapoi a trupului se gădilă enorm. Ea trebuie încercată cu armăsarul, dată la armăsar.

Unde sunt mai multe iele de bătut, în herghelii mari pentru căutarea celor ce sunt în căldură, se ține un armăsar mai bătrân încercător, care le știe căută și le găsește cu multă siguranță și dibăcie, fără să le sperie și fără să le strice. În lipsa acestuia, facem un stobor pentru a nu supune pe armăsarul bun la opintiri infructuoase și inoportune, la care de o parte aducem iapa, de cealaltă armăsarul, cap la cap, ca să se miroase și să facă cunoștință, și apoi se apropie mai mult de ea, el o miroase la șeale și vagină până ce ajunge și el în stare de erecțiune, și atunci îi apropiem unul de altul, ca să o sară și săvârșească actul copulațiunii.

Dacă iapa nu este încă în căldură, atunci, ea ciulește urechile, îl mușcă, lovește cu piciorul și caută să fugă ca să scape de el; ceea ce este în căldură, se apropie mai tare de el, îl privește cu duioșie și îl giugiulește.

Iepele tinere sperioase fug și se tem de armăsar, cu toate că sunt în căldură, și trebuiesc ținute mai mult timp în apropierea armăsarului, până ce se dedau cu el și se împrietenesc; dar se pot cunoaște că sunt în căldură, după vagina umflată și roșie — iar altele deși se gâdilă sunt nervoase, urinează des — deși nu sunt în căldură, dar vagina lor este uscată și contrasă, și acestea refuză și lovesc armăsarul, când s'ar apropiă de ele. Mucositățile ce secretează din vagină nu sunt galbene, ci de culoare spălăcită.

§ 26. BATEREA SAU COPULAȚIUNEA.

În natura liberă și la pășune, bătaia iepelor se face spontan eu de către animale, fără de concursul ori influența omului. Altfel la creșterea de casă și în herghelii mari sistematice, copulațiunea se face mai mult sub influența directă a omului, pe harem sau grupuri ori din mână. Armăsarul cât și iapa se aduc legați și ținuți de căpăstru, ori de trinză. Armăsarul trebuie să fie ferit ca să nu fie lovit de iapă, și mai cu seamă de iapa cu potcoave.

În scopul acesta este neapărată trebuință ca să se ia jos potcoavele iepei dela picioarele dinapoi; unii o mai încălță în niște pantofi de păslă groasă ori piele, sau că leagă iapa de picioarele dinapoi cu niște guri de ham și fringhii, cari sunt trecute printre picioarele dinaintă și legate de gât, iarăși cu o gură de ham, însă nu cu ochiu ca să nu se stranguleze iapa, ci cu laț ori cu belciug. Însă aceste legări și prioniri mai curând strică decât folosesc, căci prea ușor armăsarul ori iapa se încercă în ele, și se vatămă căzând. Mult mai nemerit este de a lăsa iapa slobodă ori ținută numai de căpăstru, și

armăsarul adus de trinză și lăsat liber după ce a încălecat-o.

Pentru sărit, dacă nu este făcut un stobor anume de încercare în curte, se alege un loc retras și plan—o grădină cu pajiște moale în curte, ori pe paie în șură, și liniștit, ca să nu fie împedicați și nici să aibă posibilitatea, de a se răni și vătămă. Dacă iapa este mai mare decât armăsarul, atunci armăsarul trebuie să fie pus mai sus decât iapa; aceasta putând fi gunoiu ori paie. Spre a evita rănirea armăsarului la mädular, legăm coada iepei mai înainte cu o cârpă în culoarea cozii. Dacă armăsarul este ceva cam moale ori prea mic, este bine ca oamenii de serviciu să-i vină în ajutor, trăgând coada iepei în lături, și ținându-l în apropierea iepei, până ce a ajuns în deplină erecțiune, și la încălecare îndreptându-i mädularul spre vagină. Iapa debilă ori mai mică, amenințată să cadă sub povara armăsarului, trebuie sprijinită de omul de serviciu cu pieptul, sau cu umărul.

Trebuie însă îngrijit ca armăsarul să nu se dea jos mai înainte de vreme, înainte de a fi săvârșit actul copulațiunii în regulă, înainte de a fi deșertat sperma în mitră, iar nu în buzele vaginei; aceasta se poate observa după anumite mișcări ale armăsarului în decursul copulațiunii: picioarele dinainte i se înțepenesc, coada sbâțâie, mușchii din jurul mädularului și testiculelor svăcnesc. Este bine ca în decursul săvârșirii actului, să tragem iapa un pas, doi, înainte, prin care armăsarul își întetește și mai mult puterile, și nu o lasă să-i scape. Unii armăsari se slobod numai cu greu, și trebuie ajutați prin frecare cu mâna asupra testiculelor. După săvârșirea actului este mai bine să tragem iapa de sub el, decât să sară armăsarul jos. Inainte de a-și băga mädularul în teacă, este bine ca să i se spele cu un burete înmuiat în apă rece și curată. Iapa trebuie plimbată puțin la pas și apoi băgată în grajd și dat să mănânce; de frecat în șeale și udatul cu apă rece, nu este nici de lipsă nici de folos, căci prin atari procedimente și operațiuni contrare firei, mai curând face să se elimine sperma afară, și atunci nu prinde. Armăsarul încă trebuie plimbat puțin, căci

este obosit și înădușit. Și la mersul acasă, iapa nu trebuie luată la goană, căci prin aceea își poate pierde rodul. Armăsarul poate fi adus mai târziu iarăși la iapă, și unul sare de 5—6 ori, altul o fecundează la săritura dintâiu ori a doua.

Iapa fătată și cu mânz după ce s'a curățit, la 7—9 zile trebuie dată din nou la armăsar și după curățire totdeauna prinde mai ușor. Dacă am pierdut termenul de 9 zile nefolosit, atunci trec luni de zile, până ce iapa vine din nou în căldură. De aceea iepete tinere și cele cu mânz, chiar cu forța trebuie bătute din nou la termenul fix, și mai cu seamă cele cari nu sunt puse la muncă, căci cele cu mânji sugători vin apoi târziu în căldură și concep anevoie. La iepete fătate căldura este mai puțin intensivă și violentă; la cele sterpe și tinere durează mai mult.

După prima bătaie în zilele proxime iapa trebuie dată din nou la armăsar la 5—6 zile. Dacă iapa bătută a conceput, atunci căldura îi trece după 4—5 zile, și ea se liniștește; dacă nu a conceput, căldura durează încă înainte 8 zile și mai bine; de aceea trebuie dată din nou la armăsar în fiecare săptămână, și 4—5 săptămâni de-a rândul. Ele concep mai ușor când sunt în toiul căldurii și spre sfârșitul ei decât la început, care de altcum nu se prea observă și constată bine îndată, și nici că avem armăsarul totdeauna la dispoziție, ci trebuie iepete duse la armăsarul statului cale de mai multe poștii.

Dacă a trecut o perioadă de căldură nefolosită, ori neobservată, atunci după 18—21 zile îi revine alta, uneori însă și numai după 3—4 luni de zile, altele însă sunt în căldură săptămâni întregi, și nu pot fi satisfăcute. La aceste din urmă, care se dau de repețite ori la armăsar și nu concep, va fi lipsă să schimbăm armăsarul, și atunci rezultatele vor fi mai bune. Unele iepete nu concep în grajd și la regimul nutrețului uscat, dar concep iute scoase la pășune ori puse pe regimul nutrețului verde. Nutrimente iritante trebuie evitate cu desăvârșire ca unele, cari nu-și ajung scopul și sunt contrare firii.

Dacă iapa nu prinde din cauză că este prea slabă ori

prea grasă, atunci la cea dintâiu trebuiește redusă porția de mâncare, sau mai bine pusă la munca intensivă, ori săi lăsăm sânge; la a doua sporim porția de hrană cantitativ și calitativ.

Dacă este mai bine ca ielele să fie date la armăsar și să fete în fiecare an ori numai la 2—3 ani, aceea deinde de trebuințe și de raporturile economice. Iapa concepe și fată mai ușor, când fată an de an, și pentru una puternică care este ținută numai pentru prăsilă, nu este prea mult; dacă trebuie însă să-și muncească, ca să-și agonisească hrana de toate zilele, atunci poate este mai nemerit, și ielele mai în vârstă trecute de 10 ani, ca să le dăm la armăsar și să lăsăm să fete tot al doilea an; cele puse la muncă ușoară și nici odată prea încordate peste puterile lor, pot să fete și în fiecare an. Ielele cari au rămas odată sterpe sau că au avortat, prea ușor rămân iarăș sterpe și avortează ușor și a doua oară, și transmit acel obicei și asupra fiicelor lor. Deci fătarea anuală pe lângă o ținere și îngrijire rațională a lor este cea mai nemerită.

§. 27. SARCINA.

Am văzut mai sus că iapa îndată ce a conceput, îi trece căldura și se liniștește peste câteva zile. Chiar și dacă o mai sare armăsarul, nu-i vatamă rodul. De obicei însă ea nu-l mai primește. Incolo muncește fără preget și-și alăptează mânzul ce are. Iapa poartă sarcina normal 11 luni de zile, uneori câteva zile (5—6) mai mult sau mai puțin. Sunt cazuri extreme unde a fâtat cu 10 luni și chiar la un an. Dacă fată înainte de vreme cu 9 $\frac{1}{2}$ luni, fetul nu este apt de viață, și atunci zicem că iapa a lepădat, a *avortat*.

În prima jumătate a sarcinei, iapa nu se poate cunoaște dacă este borțoasă ori nu, ci numai dela 6 luni de zile înainte, însă nici atunci cu siguranță. Se poate deduce însă sarcina din îngroșarea progresivă și umplerea ei, din rotunzirea foalelor și îngreunarea ei, căci foa-

lele se dilată de fân mai tare într'o parte, iar rodul apasă mai mult abdomenul în jos. Dela 6 luni înainte se observă mai bine dimineața și seara, când bea apă ceva mai rece, căci atunci sbătându-se laturile, se mișcă mânzul în ea în urma apei prea reci din stomac. Apoi geme adesea când zace întinsă. I se umflă picioarele, când nu are mișcare în de ajuns. În timpul din urmă al sarcinei i se umflă ugerul și țâțele, din care eventual putem mulge o umoare cleioasă, și se încovoie de spinare, dovedi sigure că fătarea se apropie, și n'are să întârzie mult.

Ieapa burtoasă reclamă mai multă îngrijire și deosebită de a celorlalți cai; ea trebuie ferită de răceală, atât la intemperii, ca și de o apă și nutrețul prea rece și înghețat, apoi în mâncare trebuie ferită de nutrețuri mucigăite, stricate, ori de cele alterate și cari umflă sau sunt prea reci. Mișcare să i se dea zilnic, și ea poate să muncească serios până la 2—3 săptămâni înainte de fătare, dar nici odată să nu fie opintită ori încordată peste puterile ei, și să fie ferită de loviri, în partea dinapoi a corpului, unde se află fătul. Mișcarea și plimbarea serioasă și potrivită, îi face bine și ei și mânzului, și o ajută mult și la fătare.

Să nu se țină nici în mâncare prea abundentă și nici cu prea puțină, căci cea dintâi este defavorabilă, iar a doua este insuficientă, pentru dezvoltarea rodului, și mânzul tigorește și degenerază deja din pânțele mamei sale. În genere însă iapa burtoasă mănâncă mai mult și mai bine decât înainte, având trebuința de mai multă hrană. Ea mănâncă pentru 3 : pentru hrana ei și întreținerea proprie, pentru alăptarea mânzului sugător și pentru dezvoltarea rodului din ea; prin urmare are lipsă de ovăs și de nutrețuri de bună calitate și în măsură suficientă.

Ca îngrijire, trebuie tratată cu blândețe, ferită de oscilațiunile brusce ale temperaturii, de ger și căldura prea intensivă, și de ploi reci și umede. Pe timpuri de ploi îndelungate și reci mai bine le adăpostim sub șoproane deschise ori sub niscaivă copaci mari, ori în grajduri calde. În timpul din urmă și în prezilele fătării este mai nermerit de a le lăsa libere în grajduri, sau în *boxuri*, niște

ocoale spațioase și curate, — având multe paie svântate în ele paddocs și boxuri.

§. 28. FĂTAREA.

Cele mai multe iepe fată noaptea, când în grajd este liniște deplină, ori la pășune ziua retrăgându-se singure dela cealalte vite în lături. De ordinar cele mai multe fată culcate jos, puține stând în picioare. Dejà ieapa cu 2—3 zile înainte este mai neliniștită, mai greoaie decât înainte, nu mai mănâncă așa mult etc. Când încep durerile fătării este tare neliniștită, aci se culcă jos, aci se scoală iarăși, apoi iar se culcă. Curând după începerea durerilor nașterii, ese la iveală o bășică subțire roșietică care se mărește din ce în ce, și apoi se sparge de sine — este punga apelor — care udă căile de eșire și le face alunecoase. După spargerea ei se vede dejă mânzul cu picioarele dinainte și cu capul așezat pe ele, care pe drumul alunecos ese și el, după 2—3 opinteli mai energice ale iepei. Dacă a eșit odată capul și picioarele dinainte, trupul ese relativ ușor, și în 4—5 minute toată operația este terminată.

După ce a eșit mânzul din ea, iapa se scoală îndată, prin care se rupe umbilicul—*buricul*—cu care se ținea fătul legat de ea, și se nutriă cu ajutorul lui, dar prin ruptura lui de sine vasele sanguine se închid. Mai târziu după o oră două, ese și *sălașul, casa* ori *căița*, în care a fost învelit mânzul, și ieapa se curăță. Ea nu trebuie nici ruptă nici tăiată, ci lăsată să cadă de sine, ori dacă întârzie, atârnam o greutate de ea, căci altfel rămânând în lăuntru întregă ori o parte din ea, dă naștere la o emoragie uterină. În cazuri grave când n'ar putea să iasă de loc și să se curețe, dăm iepei să bea un ceai caldii de mușețel, în care după strecurat, punem 8 gr. pulbere de *coarnă*, pintenele dela secară, *secale cornutum*.

Iapa fată de ordinar destul de ușor. Ajutor rare ori îi vom da, și acesta numai în cazul grav, când mânzul

a eșit numai cu un picior înainte și cu celălalt nu, sau că nu poate să iasă, fiind pus dea curmezișul; în cazuri de acestea trebuie să recurgem la ajutorul unui om expert sau a unui veterinar cu rutină, care are să împingă mânzul înapoi, și să-l întoarcă că să poată eși. Când nu poate eși din cauza îngustimei basenului ori a capului prea mare a mânzului, atunci să-l tragă ușor și cu băgare de seamă deodată cu opintelile iepei. Relativ mai des este cazul că mânzul ese învelit în casa ori căița sa, și aceasta trebuie ruptă îndată, căci altfel mânzul se asficsiază, neputând să răsuflă, fiind lipsit de aerul atmosferic. Taierea umbilicului de către om nu va fi lipsă, numai în caz de sângerare prea mare, și când mânzul nu se poate desface de iapă. Însă și atunci trebuie tăiat cu mare băgare de seamă și îngrijire, ca să nu dea loc la emoragie și infecție, căci vasele sânguinale se taie numai, dar nu se și astupă și închid, ca la ruperea ombilicului de sine.

Câte odată unui mânzi se nasc cu bucata de carne în gură, o membrană roșietică sură ca de 1 deget și jumătate de lată și 2—3 cm. de groasă și 3—4 cm. de lungă, ce după aparență aduce cu splina, și care se poate deslipi; poporul nostru crede despre ea, că este *splina veritabilă* și caii acei rămân *fără splină*, și ar deveni de o iuțime deosebită. Rostul și însemnătatea acelei bucăți de carne numită *hippomanes*, nu se cunoaște; Franck o consideră ca părți atrofiate și rămășițele casei mânzului, ce sau rupt și au plutit în apa casei, în lichidul *allantoidian*. Sălașul sau obiala eșită trebuiește înlăturată îndată, și îngropată, din punct de vedere al curățeniei și al salubrității, căci în caz contrar iapa ori alți cai încep să o mănânce, sau că trece în putrefacțiune.

După fătare iapa se întoarce la mânz, și-l linge de mucositățile, ce au mai rămas pe el, îl curăță. Nu trebuiește de loc spălat. Mânzul se scoală după o oră, două și caută să sugă. Dacă nu poate să sugă, îl *aplecăm* noi, i descleștăm gura, punându-i o cârpă curată, imbibată în laptele măsei, ca să sugă, și apoi îl *aplecăm*. Mânzul căruia i-a perit muma, trebuie pus să sugă la

altă iapă, de curând fătată, eventual neavând lapte destul muma sa, hrănit și cu lapte de vacă însă căldui și diluat cu apă. Laptele mumei din primele zile este neapărat trebuincios, fiind bogat în coraștră *collostrum*, pentru a curăți tânărul organism de substanța neagră cleioasă cu care e acoperit tubul digestiv al lui numită *meconiu*. După 3—4 zile mânzul s'a întărit în câtva, de poate fi scos 2—3 ore afară cu mumăsa la soare ori în o grădină cu iarbă la pășune.

§. 29. ÎNGRIJIREA ȘI CREȘTEREA MÂNJILOR.

Mânzul deși la început este cam slăbănog de picioare și slăbuț, se întremează însă în scurtă vreme dacă este bine ținut. După fătare iapa trebuie ferită de curent și răceală, și să-i dăm rațiunea ei obicinuită de mâncare, dar nici decum să nu o îndopăm cu grăunțe și fân, însă să o ferim de nutrețuri alterate și de cele cari umflă; și să îngrijim de curățenie în grajd ca să aibă paie svântate totdeauna, în care să se poată culcă și odihni cu mânzul ei. Când după curățirea iepei la 3—4 zile observăm că ea nu are lapte în deajuns, atunci i se poate da o hrană ceva mai substanțioasă întăritoare, care să-i favorizeze secrețiunea laptelui: otavă, fân bun, ovăz boabe, uruială de orz și ovăz și turtă de in moiată ori tărâțe de in sau de secară, aceste date în băutură și ceva căldue. Dacă avem iarbă verde ca pășune, atunci este mai bine, ca să o scoatem cu mânzul el la pășune, căci iarba verde îi sporește considerabil laptele, și petrecerea afară ziua întreagă la soare și în aerul curat îi face bine și ei și mânzului. Tot așa îi face bine și nutrețul verde trifoiu, lucernă, cositură verde, căci îi sporește laptele. Dacă o ținem închisă în grajd trebuie scoasă pe la amiază 2—3 ore afară în curte cu mânzul la soare.

După 10—12 zile iapa s'a întremat așa de bine, încât poate fi pusă d'aci înainte la serviciul ei îndatinat, și mânzul încă o poate urmă. Însă ea trebuie ferită de picuri reci și de o încălzire și oboseală prea mare. În

cazul când iapa ar fi prea încălzită, trebuiește plimbată până ce s'a răcorit bine, și muls puțin lapte înainte de a lăsa mînzul să sugă, căci laptele prea nădușit îi produce diaree. Este totdeauna mai bine ca mînzul să iasă afară la câmp și în aerul curat, decât a-l ține în grajdul întunecos și plin de miasme. Prin mișcarea continuă i se dezvoltă mai bine musculatura și plămâni. Dacă iapa se gădită și nu-l lasă să sugă, ipele tinere mai ales, trebuie legate și în câteva zile se dedau cu el, de nu-l mai înlătură. Dacă iapa n'are lapte în deajuns mînzul se poate aplică și la o altă iapă, care și-a pierdut mînzul, eventual poate fi hrănit și cu lapte de vacă, călduț și diluat cu apă, dându-i să bea cu biberonul sau din găleată ori de câte ori și cât vroește el.

Hrana principală a mînzului în luna dintăiu este laptele mă-sei. Trebuiește însă de timpuriu deprins să ia și alimente solide. În scopul acesta dacă sunt mai mulți mânji mici la un loc, li se poate da într'o troacă mică sau într'un sghiab îngust ovăz sdrobot ori turtit, undevă de o parte, în grajd, unde-i iapa și alți cai să nu poată ajunge și cevă otavă ori fân moale. De altfel și ei încep de timpuriu să ciuguleasca și rup câte un fir de fân imitând pe cei mari. La pășune încep și mai curând să mănânce, să rupă iarba verde, imitând pe cei mari. În hergheliile ungare li se dă ovăz turtit în sghiaburi deja la 8 zile câte 300 gr. pe zi de capăt, și la mînji de pur sânge li se dă și lapte de vacă și ouă crude. Cu cât are mai multă hrană, cu atât mînzul se va dezvoltă mai bine.

Fie cu mumele lor, fie mai mulți mânji la olaltă, trebuie lăsați să șează și petreacă timp mai îndelungat afară la aerul curat; o pășune sau o pajiște verde ori o grădină cu iarba măruntă și deasă, este cea mai bună pentru dâșii. Ipele cari se țin numai pentru prăsilă și nu muncesc, este mai bine să umble cu mînji lor afară la pășune. Dacă iapa este pusă și la muncă, atunci nu este rău, ca să fie lăsat și mînzul să o însoțească ori să o urmeze pe distanțe mai mici, căci nu-i strică și mai ciugulește și el iarba verde și face mișcare.

După o lună însă trebuiește și el scos sistematic afară

la plimbare, ca să facă mișcare și să se dedea și cu asprimile climei. Când iapa este pusă la muncă intensivă și mânzul îl ținem acasă, i se poate lăsa mânzul de 2—3 ori pe zi să sugă: dimineța, la amiazi și seara, iar noaptea să fie despărțiți. În schimb să îngrijim de hrană bună și suficientă pentru amândoi, și dacă nu găsim destulă iarbă la câmp, să li se dea un supliment de hrană seara și dimineța acasă. Tratamentul cu blândețe îl face și pe el să fie blând, iar tratamentul brutal îl face să fugă de om, și contractează obiceiuri și deprinderi rele; d'aci devin foarte mulți *nărăvași*.

La 6—8 săptămâni mânzul își schimbă părul, și se freacă des, îl mănâncă pielea; atunci e timpul potrivit de a-l deprinde cu peria și țesala care îi face bine; și trebuiește deprins ca să se lase să pună omul mâna ori și unde pe el, și să-i ridice piciorul, să devie blând și datat cu omul. Mânzul căruia îi priște are totdeauna părul luciu sclipitor; cel care tingește are părul sbârilit, încalcit și fără lustru.

Nu se poate prezice nici odată de mânzul tânăr, care va fi dezvoltarea lui ulterioară; unii sunt slăbuți la început și diformi, dar mai târziu devin tare frumoși și es cai de mare valoare din ei; și alții cari erau frumoși, durdulii și promiteau mult la început, mai târziu au decăzut și nu s'a ales nimica de ei. Face mult rasa și familia, sângele, dar tot așa de mult depinde și de îngrijirea ce le-o dăm la început și până sunt în dezvoltare. Ei trebuie hrăniți intensiv, dar nu copios, și nici cu nutrețuri cari umflă, ori stricate, alterate mucegăite. Mânjii deia iepele de muncă pot să fie întărcați după 3 luni împlinite, dar mai bine cu 4 luni; în herghelii unde se cresc cai de mare valoare se lasă mânjii să sugă 5—6 luni de zile.

Foarte mult face pentru ei o pășune bună, întocmirea unei pășuni speciale pentru mânji, naturale ori artificiale. Unde avem posibilitatea de a duce ori urcă mânzii la munte ori la păduri vara pe căldurile cele mari, cu atât mai bine. Mânjii fătați iarna în grajd prin Februarie, pe la Rusalii foarte ușor pot fi trimiși la munte, ori în re-

giunea dealurilor, în poenile și pădurile răcoroase de acolo, ori la munte în regiunea montană ori subalpină, unde nu există nici atâta muscărie nici căldură așa mare, căci dezvoltarea ulterioară depinde cu deosebire de dezvoltarea din primul an, vezi pag. 44, 45 și 75, 76, *muntele Lucina*. În lipsa acesteia li se poate da niște tină-roage ori grădini de iarbă mărunță și bună, dar să aibă în ele câțivă pomi ori copaci mari pentru umbră, sub care să se adăpostească mânjii și caii de arșița soarelui și de căldură dar și de picurile reci.

Înțercarea se poate face sau treptat, că li se detrage succesiv laptele mumei, lăsându-i să sugă tot mai rar de 3, 2 și o singură dată pe zi și apoi de loc, ori că ei se despart deodată pentru totdeauna de mumele lor, pentru a nu se mai întâlni cu ele. Atunci după 2—3 zile dacă nu le văd, nu le aud, ei își uită de ele și se liniștesc.

Înainte de înțercare trebuie să întăieze redusă rațiunea de hrană a iepei cu 2—3 zile, și iapa hrănită unic cu fân, ca să i se îpuțineze laptele, pentru ca să nu i se umfle ugerul. Dacă tinde a i se umflă ugerul, trebuie să mulsa de 2—3 ori, și apoi își perde laptele. În herghelii mari unde sunt mânzi mulți, se înțarcă mai mulți deodată pe grupuri, grupuri, căci altfel ei își uită mai ușor de mumele lor, dându-se la jocuri; după 2—3 zile ei se liniștesc, mănâncă de se satură și nu tânjesc de loc. Mânzii în anul întâiu nu au lipsă de a fi despărțiți după secse și vârstă, pot foarte bine să umble cu toții la o laltă. Dar trebuie să îngrijit să capete cu toții o hrană suficientă și substanțioasă, căci cu deosebire în anul întâiu se pune baza formării și dezvoltării lor ulterioare, dacă este să se dezvolte normal, ori să se tigo-rească, să devină cal de lucș ori cal bun de muncă.

După înțercare multă atențiune recere hrana și îngrijirea ce li se dă, și aci începe diferențierea ținării lor în mâncare și îngrijire, care trebuie să fie alta pentru viitorii cai de lux, și alta a celor de muncă. Chiar și pentru viitorii cai de cursă, o pășune bună după înțercare le prinde foarte bine, și unde li se poate da aceasta, să

li se dea. Mânzii fătați iarna în grajd, au avantajul că umblă toată vara la pășune; iar cei fătați în vară prin Maiu și Iunie, abia pe la sfârșitul toamnei și al pășunatului se pot înterca, de intră prea cruzi în iarnă, pe când cei mai mărișori au trecut deja peste dificultățile cele mari, și pășunatul de vară lea prins tare bine. La cei de lux, pe lângă iarba ce o găsesc în câmp, li se poate da dimineața și seara ovăz; la toți însă trebuie să li se dea și fân uscat și să fie aduși sub adăpost pe timpul de ploi îndelungate și reci, ca cel puțin noaptea ei să fie feriți de picuri și răceală; de căldură ziua și muscăria se refugiază singuri sub copaci mari și garduri, unde au posibilitatea.

Paralel cu hrana, trebuie îngrijit de mișcare suficientă și să stea cât mai mult afară în aerul liber și curat, ca să se obicinuiască cu asprimile climei și a intemperțiilor. Deja iepete când sunt să fete se țin cu preferință în boxuri mari spațioase, ca să se poată mișca libere ele și mânzii lor. Apoi la 3—4 zile după fătare când timpul este frumos, se scot cu mânzii 1—2 ore la soare în o curte spațioasă ori în o grădină cu iarbă, și la plimbare. Când sunt mânzii mai mărișori pot să stea o mare parte a zilei afară la soare; dacă timpul este rece, pot fi plimbați $\frac{1}{2}$ —1 oră, iar când este umed și rece, mânzii cei mici mai bine se lasă în grajd, ori în niște grajduri lungi spațioase. Dacă este frig moderat, putem scoate iapa cu mânz cu tot la plimbare.

Unde sunt mai mulți mânzi, cam de aceiași vârstă, se pot lăsa și în zilele de ploaie într'un grajd mai mare spațios ori în curte ca să se joace și plimbe, și-și găsesc ei singuri mișcare și jocuri, ori trebuie să le facem noi câte $\frac{1}{2}$ oră gonindu-i în trop și galop. Când sunt mai mărișori și mânzați, venirea seara în sat și scoaterea dimineața la pășune pe distanță de 3, 4—5 klm în pas și trop, nu le strică cătuși de puțin, dacă drumurile nu sunt prea prăfoase. Tot așa și scoaterea lor la câmp, cu mumele lor la muncă și pășune nu poate avea decât bună influență asupra dezvoltării lor ulterioare. Cu cât fac mai multă mișcare, cu atât este mai bine pentru

dânșii și pentru dezvoltarea lor ulterioară, și e mult mai favorabilă decât ținerea lor în grajdurile umede întunecoase și reci.

În genere ei trebuiesc feriți de curent și răceală, și pe timp de ploaie să nu prea fie scoși afară, iar noaptea să fie aduși în adăpost sub șoproane ori în grajduri svântate și calde. Invelirea lor în pături, nu duce câtuși de puțin la scop, și va da totdeauna niște ființe plăpânde și delicate. Paie svântate sunt de ajuns și pot să li se dea totdeauna în grajd din abundență.

Mult depinde de hrana, ce le-o dăm. Până sunt mici hrana cea mai bună și mai nutritivă pentru toți deopotrivă este laptele mumei lor. Mânzii intercați dacă nu sunt scoși la iarbă, trebuie astfel ținuți și hrăniți, ca să li se desvolte cât mai bine corpul, oasele musculatura fără să depună carne și seu pe ei; ei să fie grăsuți și durdulii, fără a se îngrășa. Depinde de scopul și mijloacele pe care dispunem și pe care îl urmărim. Iarba bună, fânul și ovăzul și apa curată sunt pentru mânzi nutrimentele cele mai bune.

Pășunea bună este tuturor superioară, afară de ovăz. Mânzii preferă și caută în genere o iarbă măruntă și delicată, compusă în mare parte din graminee subțiri și mărunte, pe care o rup până la pământ, și pe cea mare inspicată o lasă neatinsă de îmbătrânește. De aceia ar fi bine, ca printre ei să fie câțiva viței ori vaci de lapte, cari să rupă și mănânce iarba cea mare, și să nu o lase să îmbătrânească. În lipsă de iarbă bună la câmp, li se poate da dimineața și seara acasă ca supliment de hrană fân și ovăz. Nutrețul verde voluminos nu le face tocmai bine, ci este de preferat fânul mărunt și subțire. Când pășunea este prea mare și prea mustoasă ori rogozoasă, aceia încă nu le face bine, căci i umflă, iar de altă parte terenul turbos, rovinos, moale și spongios are influență defavorabilă asupra dezvoltării lor ulterioare, întru cât le face copita lată și moale. Unii au observat că mânzii ținuți la grajd se desvoltă mai bine, când sunt nutriți cu fân uscat și cositură exclusiv, decât cu nutreț verde; porumb verde: trifoiu și lucernă

verde, care i prea umflă și le face foale mari, balonate.

La grajd mânzii destinați pentru cai de cursă trebuiesc hrăniți intensiv cu ovăz, cât pot ei să mănânce, și relativ cu mai puțin fân. Mânzii destinați pentru cai de muncă se țin cu mai puțin belșug, ovăzul și grăunțele le văd mai rar și mai puține, și lor li se dă numai fân. Trebuiesc feriți însă și aceștia de foale prea voluminoase, produse de nutrețuri cari umflă. Pentru caii de lucș și călărie la mânzi trebuiesc dezvoltate cu deosebire oasele dense, pieptul, musculatura și picioarele.

Iarna, unui mânz de mijloc i se poate da pe zi 3—4 klgr. fân bun de livade, 0,7—2,4 klgr ovăz, 1 klgr. pleavă de ovăz ori tocătură de paie amestecate cu ovăzul, cari fac ca ovăzul să se digere mai bine. Dacă avem un fân bun cu îndestulare, mai bine dăm ceva fân mai mult, iar ovăzul îl putem compensa în parte și prin bob muiat, ori mazăre înmuiată ori zdrobită. Fânul cel mai bun pentru ei este cel de livade naturală ori artificială și sparceta: mai puțin bune sunt cositurile de măzărliche (borceag) trifoiu roșu, lucernă, căci în graminee sunt depuse cele mai multe săruri minerale, de cari au ei nevoie pentru dezvoltarea oaselor și musculaturei. Fânul prea bățos și cocenos ori prea bătrân, nu este bun pentru ei, celuloza din el fiind prea înlemnită, de nu o pot roade și nu o digeră în deajuns, încât le umflă numai foalele fără de nici un folos. Li se mai poate da însă morcovi curățiți cu bun folos, care le curăță sângele și musculatura și le întăresc oasele, și ei, rod cruzi cu multă plăcere, fără nici o altă pregătire prealabilă.

Toate celelalte nutrețuri cari umflă: nutrețuri zemoase și cele cocenoase: trifoiu verde, lucernă, porumb verde, sfeclă, napi și napi porcești, verze, cartofi bostani, lături, borhot, brahă cari toate umflă și balonează, apoi ogrinji, coceni de porumb, paie de grâu și de secară, fânul cocenos și bățos etc., cari sunt greu de digerat, nu sunt de loc potrivite pentru mânzi, și trebuiesc evitate. Ceva grăunțe de ovăz, orz și boabe de mazăre, boabe întregi sau zdrobite ori muiate, le face totdeauna bine.

Unii le mai dau și tărățe de grâu și secară, ori făină și turtă de în-muiată în apă ca băutură; însă aceste nu sunt tocmai de lipsă. Mânjii trebuiesc însă feriți de nutrețurile alterate ori înghețate și cu zăpadă și ghiață pe ele ori stricate. Și când suntem siliți să le dăm și de acestea, îngrijim să capete și nutreț svântat și concentrat. Pentru favorisarea digestiunii și escitarea poștei de mâncare, le dăm și ceva sare d. ex., un bolovan de sare pus în iesle, ori pe iarbă din care ling când le vine poftă. Alții le mai dau în hrană și unele preparate minerale *precipitat de calce*, și *fosfate de calce*, cretă etc. pentru întărirea oaselor. Apa bună și curată și fânul bun de livadă este nutrimenul cel mai bun și suficient pe lângă mișcare multă. *In anul prim este greutatea principală la creșterea mânzilor și a cailor. Acesta bine folosit, totul este câștigat, puțin mai este de pierdut.*

Ca metodă de creștere și dresare.

Dragostea produce dragoste, blândeța blândețe și răutatea și maliția, răutate. Animalele tinere așa de apropiate de om cum este și trebuie să fie calul, trebuiesc tratate și obișnuite cu blândețe și perseveranța din frageda etate. Orice nărav și defect ulterior, provine mai cu seamă din tratarea brutală și greșită din partea omului. Mânzul trebuie deprins cu blândețe de apropierea omului, și a se lăsa să pună mâna pe el în orice parte a corpului, să-i ridice picioarele, să-l caute la copită să-i pună potcoave; obicinuit cu țesala ori peria, pusul căpăstrului și frâului și să meargă și la coardă, apoi cu legatul lor la esle, pusul de pături și țoale etc. De aceea trebuiesc înlăturați îndată toți argații brutali și leneși cari maltratează vitele pe nedrept, și împedicată orice chinuire și bătaie nemeritată din partea acelorora, și necăjirea și schingiuirea lor.

Afară de acestea animalele trebuiesc deprinse și ținute curat, și cu regimul regulat în mâncare și adăpare.

Pentru curățenie în grajd sunt necesare un așternut suficient de paie de secară și de grâu, cari să nu fie atacate de rugină și mucigaiu căci acele devin prea prăfoase și infectează aerul cu sporii lor. Grajdul să fie în

fiecare zi, rinit și ușile deschise, ca să se primenească aerul.

Apoi de câte ori putem să scoatem mânzii cât mai des și îndelungat afară la aer. Mânzul crescut la pășune, nu poate fi tratat nici vara nici iarna cu foame ori supus regimului de ținere a celorlalți cai, dacă voim ca el să se desvolte normal, și să nu tigarească și degenereze. Lui totdeauna trebuie să-i dăm o hrană și îngrijire deosebită de a celorlalți cai, căci numai astfel ne vom ajunge scopul de a crește din el cal de valoare. Boalele cele mai multe ale mânzilor, ca și ale copiilor se ivesc cu deosebire în primul an, unde ei reclamă mai multă grijă și supraveghere continuă, și acelea provin din lipsă de îngrijire.

§ 30. INGRIJIREA NOATINILOR ȘI CÂRLANILOR.

La etatea de un an împlinit și cu intrarea în al 2-lea an, *noatinii și cărlanii*, deși mai reclamă și ei oare care grijă, dar totuși relativ mult mai puțină și pot fi supuși altui regim, deosebit firește, după destinațiunea și menirea lor. Afară de cei de pur sânge, destinați pentru cursă, cari se țin exclusiv la grajd și hrănesc intensiv cu ovăz, pășunea și iarbă este acum hrană principală pentru cărlani și noatini; și când sunt ținuți vara în grajd, acum se țin și ei și se nutresc în majoritate cu *nutrețuri verzi*: trifoiu verde, lucernă și porumb verde și cu paie de cereale de primăvară orz, ovăz și de meu, cari dau un bun nutriment pentru cai. Pășunile pot fi mai puțin alese, dar încă nu sunt fără importanță după calitatea lor, și ei pot să pască și la depărtare. Ei pot să stea ziua și noaptea afară, toată vara până toamna târziu la pășune și se adăpostesc pe viscole și ploi reci și de arșița soarelui sub niscaivă copaci mari umbroși. Mișcarea multă și continuă este necesară și le face bine. Când nu au destulă iarbă în câmp ori pășune, atunci lipsa trebuie compensată acasă prin un supliment de hrană, ovăz, fân, paie de primăvară. Ovăzul să li se dea

seara ori dimineța, dar cu 2 ore mai înainte de a-i scoate la pășune și de a le da apă. Ovăz li se da mai puțin, dar potrivit cu scopul.

Cu un an împlinit cârlanii trebuiesc separați de mânze, și dacă sunt mai mulți, împărțiți fiecare în cârduri deosebite. Iarna când îi ținem la grajd, nu este rău, ca să-i scoatem și ținem cât de des și îndelungat afară, iar pe timpul rece și umed să le facem mișcare și să nu stea locului. Mai bine ar fi decât în grajduri masive de zid de a-i ține pe aceștia în grajduri ușoare de lemn ori sub șoproane deschise de o parte, ca să se dedea și cu asprimea climei și a timpului. În privința aceasta vechiul nostru mod de ținerea cailor afară sub cerul liber, chiar și pe ger și sub șoproane închise numai din partea vântului ori după o zăvadă nu era așa rău și de condamnat, căci îl făcea petroși și oțeliți, le dădea tenacitatea aceea și forța de rezistență extraordinară, pe care o admirau străinii

Cârlanii de sex masculin ce nu sut buni de prăsilă la etatea de 2—3 ani trebuiesc jugăniți. Juganii sunt mult mai blânzi și mai docili și mai rezistenți decât armăsarii fără de a pierde din puterea și aptitudinea lor de muncă. Prin jugănire se produc și oarecari modificări biologice ale mânzului, gâtul devine mai puțin greoi și gros, partea dinapoi a corpului devine mai rezistentă. Pentru jugănitul cailor, se alege totdeauna un timp ceva mai domol și statornic, toamna și primăvara, și animalele jugănite se țin 5—6 zile acasă în un grajd cald și svântat, îngrijind totdeauna de o bună curățenie a lui. Castrarea se face la cârlanii de 2—3 ani împliniți. Totuși este mai nimerit de a o amână până în al 3-lea sau chiar al 4-lea an, căci mulți mânzi se desvoltă și formează mai târziu, și pot să dea chiar buni armăsari de reproducție, dacă ei sunt de rasă bună. Cu jugănirea ori întoarcerea lor se ocupă oameni experți, cari o fac ca o profesiune cu multă dibăcie și sorți de reușită. Uneori vin și *jugănari ruși* cari cutreeră satele noastre și exercită meseria scopirei foarte eftin. Castrarea mânzilor este un vechiu obicei românesc, dela cari l-au împrumutat și străinii,

de unde derivă numirea de *Wallach* și *Wallachen* la nemți și *hongre* la francezi, pentru caii scopiți, dela Walach român și hongre hongrois ungar.

Cu 3 ani împliniți, de ordinar se încheie creșterea calului și se decide soarta lui, dacă se pune la muncă, se învață la călărie și ham, ori se vinde, sau că iepele și armăsarii, cari es buni, după o prealabilă examinare și încercare asupra constituțiunii și forței lor de rezistență, se împart pe la herghelii și depozite pentru reproducție. De crescut caii noștrii cresc încă până la 5—6 ani. A-i pune la muncă înainte de 3 ani împliniți este a-i răpune și a face să degenereze cu voia și știința noastră.

§. 31. REGIMUL CAILOR.

Nutrițiunea. Despre nutrițiunea vitelor domestice și valoarea diferitelor nutrețuri și alimente după compoziția și prepararea lor, inclusiv la cai, vezi Zootechnia cap. VIII pag. 239—321, iar despre rațiunile de hrană zilnică usitate în hergheliile ungare, vezi această lucrare pag. 51, 61 și 68.

Calul în privința nutrițiunii sale este mai delicat și mai pretențios decât celelalte animale domestice. El ca animal nerumegător, nu poate consuma și digera prea multe nutrețuri voluminoase și aspre, grele de mistuit căci el nu le roade și amestecă cu saliva în deajuns: paie de cereale de toamnă, coceni de porumb, ci are lipsă de un nutreț mai concentrat grăunțe și fân, cu mai puține paie și pleavă, și de mai puține plante cocenoase și vreji. Nici cele prea zemoase și mustoase nu fac pentru el, ci pretinde o hrană mai substanțioasă, mai concentrată.

Iarba verde și pășunea deși este foarte bună și convenabilă pentru cai dar când vroini să ne muncească, calul arare ori găsește destulă iarbă, ca să se sature, și atunci el trebuie hrănit din mână. La munca intensivă și încordată trebuie ținut în permanență la grajd și hrănit unic din mână. Nutrețul cosit verde, pentru el

încă este prea zemos și trebuiește amestecat cu nutrețuri uscate; chiar și ovăzul trebuiește amestecat cu nutrețuri aspre voluminoase pentru ca să-l poată îmbălă, roade și digera bine. Caii nu se pot ține fără de grăunțe decât când sunt în repaus și la pășune. Dar și atunci grăunțele nu le strică. De câte ori muncesc intensiv, trebuie însă să le dăm grăunțe ca să nu slăbească și să nu-și piardă puterile.

Iarba verde. Numai caii de rudă se pot ține fără grăunțe, cari umblă toată vara la pășune, ziua și noaptea, începând de primăvara și până toamna târziu. Pașunea pentru cai însă trebuie să fie aleasă, căci pe locurile băltoase și rovinoase deși rogozul și iarba moale prea îmbelșugată nu le face bine dar nu e direct vătămătoare iar o iarbă prea mare și înspicată nu o mănâncă. Prin bălți rovine și padine caii nu capătă călbează ca oile și vitele bovine, dar capătă cu totul altceva, copita mare și moale, spongioasă. Tot așa nu este bună pentru dâșii nici pășunea din lunci înoroite și din bălți ori de lângă drumuri și șosele, când este prea prăfoasă.

Pașunea cea mai bună pentru cai este cea cu iarba măruntă, ce crește pe terenurile accidentate, pe dealuri și coaste și cea din luncile svântate, întru cât nu este supusă inundațiilor, având niște ierburi subțiri și mărunte cu puțin trifoiu în ele, pe care ei o rod totdeauna până jos la pământ. În luncile ce nu se inundează, ei mănâncă iarba și fânul *cu coadă*. *Equisetum limosum*. *E. arvense* și *E. palustre*, pe cari vitele bovine o refuză.

Caii pot să pască și adună cu folos și pășunea din stepe și ogoare, căci pirul dulce, troscotul și pălămida tânără și fragedă o mănâncă cu plăcere și le convine foarte mult. Pașunea naturală veche din stepa Bărăganului le convenia mai bine decât cea de pe ogoarele arate de azi și cu pământul moale. Pașunile prea grase și îmbelșugate cum sunt la *Baltă* și în regiunile umede, îi face grași durdulii, dar acelora le lipsește tenacitatea și temperamentul necesar. După regiuni, deși le prieste bine și la câmp, și la munte, totuși regiunea colinelor cu terenul ei accidentat și ferit de prea multă răceală și u-

mezeală, este cea mai potrivită pentru ei fiind că după ploii, terenul se svântă repede, vânturile curenții reci ai aerului sunt mai moderați căci se frâng de cele dealuri. Valoarea superioară a cailor moldovenești, ardelenеști și bucovineni proveniă cu deosebire, că ei erau crescuți tot pe dealuri și la munte pe coaste. Bărăganul și Dobrogea până erau nearate cu flora lor spontană de stepă și cu terenul tare ca fierul, încă erau potrivite pentru creșterea de cai iuți și petroși.

În regiunile muntoase subalpine și alpine deși există o iarbă mărunță gustoasă și foarte nutritivă și terenul fiind stâncos și petros îi face caii petroși și îndesați, dar ei rămân mici de talie. Muntele *Lucina* al herghelii ces. reg. dela Rădăuți se află la 1584 m; pășunea dela Lupșa și Veneția de sus a herghelii dela Făgăraș la 765 și 568 metri, cea dela Lippiza la 380 m. cea dela Cislău la 225 m. dar și hergheliile vechi transilvane se aflau mai mult în coline și la poalele muntelui decât în munte propriu zis — la Obreja etc; cele ungurene Mezöhegyes la 104 m. Kisbér și Babolna la 108 m. așa ni se pare că tot regiunea dealurilor și cea dela poalele munților montană și subalpină este mult mai favorabilă pentru creșterea cailor, care îi face trunchioși și de valoare, decât regiunea alpină și câmpia plană. Ea ne explică și superioritatea calului nostru vechiu moldovenesc față de calul de Ialomița crescut în Bărăgan și la Baltă.

Pășunatul este indispensabil cu deosebire pentru mânzați noatini și cărlani, și pentru ielele fătătoare. Dar și caii bătrâni, istoviți de muncă și slăbicioși se trimit bucuros la pășune și se reculeg acolo în scurtă vreme. Cauza este că caii rup iarba de jos dela pământ și pe cea mai fragedă, până ce este ușor digestibilă și bogată proteină și acid fosforic; atunci ea e mult mai nutritivă decât mai târziu, când îmbătrânește, ori când o taie omul cu coasa și le o dă ca fân.

Pe când la iarba tânără și fragedă raportul nutritiv al materiilor se comportă la materiile digerate ale nutrețului ca 1:2,4 — 1:2,6 el se lărgeste consecutiv la 1:5 iar la o iarbă îmbătrânită și deplin coaptă, a cărui

celuloasă se digera rău el se lărgeste până ce înfine ajunge la 1:6,4 (G. Schwarznecker).

Bunătaea pășunii se manifestă în afară îndată prin aceea că animalele se spală, se curăță și întrămează în scurtă vreme, devin durdulii și grăsuțe sau se direg, și părul lor capătă un luciu deosebit, dovadă că le merge bine și le priește; caii bolnavi și istoviți se întrămează în scurtă vreme și capătă puteri nouă și temperament. La aceste efecte contribue nu numai pășunea cu tihna și repausul, ci și acțiunea binefăcătoare a aerului curat a apei, lumina și căldura, mișcarea liberă și solul, cu un cuvânt toți acei agenți, cari fac rezistența și durabilitatea cailor noștri ce-și petrec viața întregă mai mult la largul și în libertate, față de cei străini, crescuți adesea la grajd ori pe terenuri moi marecagioase. nisipoase.

Trecerea dela nutrețul uscat la nutrețul verde să nu se facă deodată și în mod brusc, ci numai treptat lăsându-se caii în prima zi să pască un ceas două; în ziua următoare 3 — 4 ore, iar în ziua a treia pot să pască o mare parte din zi, și în a patra sau a cincea puși pe nutrețul verde exclusiv. Altfel li se produce colici perturbățiuni în stomac și ei suferă. Nutrețul verde, ce li se dă în grajd să se amestece totdeauna cu fân uscat ori cu paie sau cositură. La mânzii de valoare și la toți cai când este lipsă de hrană în câmp, trebuie să li se dea ovăz și fân ori nutreț verde seara și dimineața acasă, înainte de ai scoate la iarbă; în lipsă de fân și ovăz fie și numai pae de orz sau ovăz.

Anexele unei pășuni bune mai sunt apa bună de băut limpede și suficientă, fie curgătoare ori de fântână sau de puț, care este mai bună decât cea stătătoare și clocită, apoi câțiva copaci mari și plantațiuni pentru umbră și apărare de viscole și intemperii.

Regimul uscat Dacă la pășune caii se puteau țineă vara aproape fora spese, ținerea la grajd și hrănirea lor din mână este totdeauna împreună cu sacrificii și spese considerabile, căci pentru ei ne trebuiește ovăz și grăunțe și fânul cel mai bun li se dă lor și un om care încontinuu să stea să îngrijască de ei. Paie prea puține consumă

caii, încat acestea nu joacă vreun rol deosebit. Nutrețurile verzi și plantele rădăcinoase și tuberculoase încă nu se prea întrebuințează în măsură mai mare la cai.

Pentru nutrirea cailor la grajd vara și iarna vine în considerare în prima linie fânul uscat de livade, apoi cositurile de diferite plante. Fânul pentru cai să nu fie nici prea moale dar nici prea bățos și cocenos. Fânul crescut în lunci bogate, cari nu au fost inundate și cari nu suferă de prea multă umezeală, fie în sol fie în subsol, și cel de mușceluri este cel mai bun între toate pentru cai. Fânul rogozos și cel de pe locurile jilave, din padine, rovine și inecat, noroit sau cel care a fost supus irigațiunii, nu este prea potrivit pentru cai. Nici otava nu este așa bună pentru cai, căci ea este prea moale. Apoi depinde calitatea fânului de stadiul în care a fost cosit, și cum a fost conservat, căci cel cosit de timpuriu este mai substanțios și mai ușor digestibil, decât cel cosit târziu, când eră deja îmbătrânit și o parte din ierburi cu sămânța aproape coaptă sau chiar scuturată. Fânul crescut în păduri și crânguri la umbra tufelor și copacilor, este puțin nutritiv și cu puțină vlagă în el. Fânul plouat, ori udat și spălăcit și cel mucegăit ori noroit, a pierdut mult din valoarea sa, și poate este chiar direct vătămător sănătății cailor.

Fânul proaspăt nu este bun de dat la cai, căci le produce colici și indigestie în stomac, și îi moleșește încât în urma lui nu mai sunt apleci de serviciu. El trebuie să stea în claie ori magazinat cel puțin 6 săptămâni, ca până atunci să asude și substanțele eterice aromatice din el să se peardă. Fânul vechiu trecut peste o jumătate de an, perde din valoarea sa nutritivă. Fânul plouat a pierdut cu deosebire din substanțele albuminoide, ușor solubile în apă rece.

De egală valoare cu fânul natural mai sunt fânul de trifoiu, lucernă și sparcetă, dacă aceste sunt bine uscate pe capre, ca să nu se rupă și scuturile floarea lor adică foile cele mărunte și floarea, și lucerna să fi fost cosită înainte de a înflori. Atunci ele sunt bogate în substanțe albuminoide și cu celuloza ușor solubilă neînlemnită încă.

„Nutrirea numai cu fân, la cavaleria franceză n'a fost în stare să mențină caii într'o condiție satisfăcătoare ; ei au scăzut în greutate, asudau mult și deveniră moleşiți. Rezultate mai bune dădù fânul de furagiuri artificiale : la fânul de trifoiu și lucernă caii rămăseseră în aceeași plenitudine și vioiciune a corpului neschimbată, la fânul de sparcetă deveniră chiar mai iuți. La nutrirea exclusivă cu trifoiu, se iviră la mai multe animale foale mari, un rău care abia se putea observă la animalele nutrite cu sparcetă“.

„Ca nutriment pentru cai pe categoria de fânuri după valoarea lor întrânsecă urmează : sparceta, lucerna, trifoiu roșu și fânul de livede naturală“. G. Schwarznecker.

După fânul de livade vine fânul de fânețele artificiale, apoi cositura de meiu, paring (mohor) și de borceag (măzărice cu ovăz). Măzăricea ca și meiturile pot fi date cu boabe cu tot la cai, netreerate.

Fânul de trifoiu roșu și lucernă este bine să se amestice cu paie de cereale, ca să poată fi bine digerat.

Pentru vară avem un sucurs însemnat în nutrețul verde, cosit totdeauna în ziua întrebuițării lui, sau cel mult cu o zi două înainte, ca să nu se încingă, nici ofelească. Nutrețul verde să nu fie preă crud, și ca să nu umfle caii, pe el îl dăm totdeauna sventat dar nu cu roua ori apa de ploaie pe el, și ca precauțiune îl amestecăm cu nutreț uscat, tocătură de fân cu paie, ori și mestecătură de fân cu paie ori și cu paie goale. Pentru a evita meteorizația la cai, luăm aceleași precauțiuni ca și la vitele cornute Trifoiul, lucerna verde, porumbul verde, borceagul cosit verbe și amestecat cu paie mărunte, până și pălămidă verde când este tânără și fragedă, le mănâncă caii cu mare poftă. Inșă după nutrețul verde dat în mare cantitate, caii asudă tare și se moleșesc. De aceia este bine ca numai în parte să hrănim caii cu nutreț verde, iar principalmente cu fân uscat, cosituri și grăunțe.

Paiele de cereale de primăvară orz și ovăz, meiu încă pot să fie bine utilizate cu caii, căci celuloza lor nu este așa tare înlemnită ca la cele de toamnă, și caii le pot roade și digera îndeajuns. Mai cu seamă cailor de muncă, iarna

când sunt în repaos, li se pot da paie în cătime mai mare în loc de fân, și noaptea li se bagă iezlea plină, ca să aibă să roadă și le priește bine. Tot așa și paiele de leguminoase, pleava de grâu or ovăz și păstaele de leguminoase. Paiele de grâu și secară numai tăiete și tocate le pot fi date la cai, amestecate cu ovăz ori cu fân sau nutrețul verde. Din paie caii mănâncă partea de sus, subțire, fragedă și foile. Cocenii de porumb nu sunt de loc potriviți pentru cai, căci ei nu pot roade afară de porumbul verde, și porumbul verde cu boabele în lapte, cari sunt buni pentru cai și în special pentru mânzi și-i mănâncă cu mare poftă, le face bine, dar nu dat în prea mare cantitate ca să-i umfle.

Grăunțe și boabe. Intre grăunțe fără de cari nu se pot ține bine caii, vine în prima linie *ovăzul* și apoi *orzul*. Ovăzul se consideră peste tot ca hrana de căpetenie pentru cai, care prin miezul său și cu coaja, în special cu principiul întăritor stimulent din el *avenina* ajută foarte mult și favorizează digestiunea. Afară de miez mai vine la ovăz în considerare de aproape și coaja : sunt unele oveze cari au coaja subțire și miez mult; sunt însă altele, care au o coajă groasă și aspră. Cel cu coaja subțire este totdeauna mai bun, fiind mai nutritiv. Un atare ovăz cu coaja subțire și greu la cântar este *ovăzul de Bucium* care se și caută și plătește bine pentru cai. Că ovezele negre ar fi mai stimulente decât cele albe, noi n'am putut afla; ovezele negre și de culoare închisă, cari se cultivau la noi înainte vreme, azi nu se prea văd; au fost cam neglijate — ceace probabil nu se întâmpla, dacă erau mai hrănitoare. În toate țările ovăzul se consideră ca hrana principală a cailor.

În țările calde și secetoase însă unde ovăzul nu prea reușește, acolo este obiceiul de a hrăni cai cu orz, în loc de ovăz. Unii pretind că ovăzul încălzește caii, ceace nu este înca dovedit. Țările răcoroase și cu clima umedă produc mult ovăz, iar țările calde mult orz, iar ovăzul acolo nu prea reușește. Arabii, turcii și popoarele nomade ale Rusiei meridionale ca și spaniolii, hrănesc caii lor exclusiv cu orz. Dacă sunt ambele de bună calitate bine

coapte și bine recoltate, probabil că sunt și egal de nutritive și de stimulente.

Profesorul C. Freytag recomandă pentru caii noștri de muncă să dăm o parte de orz și două părți de ovăz, iar la mânjii tineri, chiar dacă caii se țin cu orz, să se dea ovăz exclusiv, care le face mai bine. În herghelia cailor arăbești a curții regale a Württembergului dela Weil s'a introdus obiceiul de a da la cai jumătate porția de orz și jumătate de ovăz.

Depinde însă de regiune și climă, apoi de reușita și prețul lor, cu care se poate cumpăra ori produce unul sau altul. La câmp în Bărăgan și Dobrogea, unde în câmpia aridă secetoasă de stepă ovăzul este nesigur ori nu se poate forma bobul îndeajuns, este de preferat orzul mărunț, care având o vegetație mai scurtă, reușește aproape totdeauna și este sigur; din contră la munte și în coline în clima mai temperată și mai răcoroasă, ovăzul reușește totdeauna bine, cantitativ și calificativ, și li se poate da ovăz. La munte de multe ori ovăzul și orzul este înlocuit la cai prin *alac și tenchiu*, un fel de grâu îmbrăcat care se aseamănă mult cu orzul, este mai rezistent și se dă adesea ori la vite cu egal rezultat. Ovăzul și orzul trebuie să totdeauna cernut și curățat de praf.

Orzul și ovăzul se dă la cai în boabe, iar muiat, râșnit și turtit numai la mânzii mici sugători, și la caii de tot bătrâni, cari nu-l mai pot digera îndeajuns. Grâul și secara nu se dau bucuroși la cai în boabe, și nici ca făina ori tărâțe, din cauză că pe deoparte ele sunt mai scumpe, și apoi secara are influențe defavorabile la cai. Hrișca este puțin nutritivă, meiul produce prea puține boabe. Meiul și paringul ca și cositura de borș le dăm mai bucuroși la cai cu boabe cu tot netreerate, necurățite, ca să le mănânce cu totul.

Importanță mai mare relativ mai des întrebuințate la nutrițiunea cailor sunt boabele de porumb și de leguminoase; bob, mazăre, măzeriche. parte întregi, parte uruite ori zdrobite și muiate. Porumbul este mai gras dar e prea sărac în substanțe albuminoide; leguminoasele

conțin multă legumină, substanțe plastice, dar nu le face cailor bine de a i hrăni numai cu ele. Ele se pot amesteca însă într'un anumit raport cu ovăz sau orz. Porumbul boabe dat gol s'a încercat de armatele franceză și austriacă, dar rezultatele au fost numai în parte satisfăcătoare. Caii se îngrășau de el dar perdeau din temperamentul și agerimea lor naturală. Cavaleria franceză și-a resumat experiențele ei în următoarea concluziune: „Caii nutriți cu porumb, fie pur, fie amestecat cu ovăz și perd cu timpul din musculatura și energia lor, dar se îngrășă mai tare, asudă peste măsură și li se restrânge și respirațiunea“. Tot cam la asemenea rezultate au ajuns și în Austro-Ungaria.

Din contră pentru caii de muncă intensivă și la societățile de tramvaie, s'a introdus cu bun succes porumbul ca o parte integrantă a rațiunii zilnică de hrană, care li se dau până la jumătate chiar. Proporțiā maximă admisibilă este 5 klgr. ovăz și 3 klgr. porumb pe zi.

Mult mai eficace sunt leguminoasele în boabe ori ca uruială, fiindcă ele sunt mai bogate în substanțe albuminoide, și pot servi ca alimente concentrate întăritoare: bob, mazăre, mazărice, parte întregi ori muiate, sau ca uruială pe fân și paie ori în băutură. Ele pot să li se dea până la $\frac{1}{3}$ parte din rațiā zilnică de hrană, mai mult însă nu, fiindcă sunt cam violente și excesive în manifestările lor, produc ușor colici și perturbațiuni în stomac balonări, indigestii. Mai bine este a li se da numai din când în când. La caii de cursă li se dă numai câte o mână de bob pe zi, pentru a produce o musculatură vânjoasă, și un lustru deosebit al părului. Borceagul cu boabe nu este apt pentru mânjii tineri, căci nu le priște; mai târziu se pot obicinui cu el. Boabele de lupin sunt prea amare pentru cai; extrasă amărăciunea din ele, se pot folosi.

Ca nutreț întăritor se mai poate întrebuința uneori și semințe, făina și mai rar turtele de in, din care li se pot da până la 300 gr. în băutură la mânjii înțărcați, dar și la caii bolnavi, istoviți pentru ai dirige și în special a le procura un păr luciu celor de vânzare.

În lipsă de grăunțe și fân cailor de muncă când sunt în repaos li se pot da plante tuberculose și rade-cinoase: cartofi, sfecele, napi, napi porcești și morcovi în măsură mai restrânsă. În genere însă ele nu sunt prea potrivite pentru cai, căci conțin prea multă apă și prea puțină substanță nutritivă, și trebuiesc date numai până la $\frac{1}{3}$ din rația zilnică și fiind bine amestecate cu substanțe aspre voluminoase, și cu nutrețuri concentrate întăritoare, ca ele să poată fi utilizate. Cartofii se dau cruzi, tăiați și amestecați cu paie tocate, ori cu pleavă, sau că să dau ferți ori opăriți bine cu abur, apoi pisați și lăsându-i să se răcească bine, apoi amestecați cu făină de orz sau ovăz și cu paie tocate; dar să nu-i lăsăm să se înăcrească căci nu-i mai mănâncă. În locul lor se pot da și napi porcești, pe cari îi scoatem iarna sau primăvara din pământ, căci ei nu degeră nici îngheață. Sfecelele de nutreț și tăitei de sfecele de zahăr sunt mai puțin potrivite pentru cai, și trebuiesc date în mică cantitate. Sfecelele trebuiesc însă curățite bine de pământ și tăiate, pentru a le amesteca cu paie tocate, altfel nu le mănâncă, dintră contră *morcovii* sunt un bun nutriment pentru mânji și cărlani, cari îi mănâncă cu mare poftă și le face bine. Însă nu prea sunt destul de nutritivi; ar mai fi de amintit *frunzarul*, pe care caii îl mănâncă dela unele specii de arbori bucuroși: ulmi plopi, arțari, frasini, carpini etc. cum ei rod adesea și lăstarii tineri dela copaci și tufe. Pentru caii armatelor se întrebuițează uneori și un fel de pesmeți preparați din făină de grâu, sau secară, ovăz, mazăre, in și sare etc.

Dresuri sau condimente ce se dau cailor, mai rar, pentru favorizarea digestiunii alimentelor sunt: sare de bucătărie, în bulgări ori mărunță, presărată pe nutreț, sare amară, sulfat de sodiu câte 20—30 gr. pe zi, la caii ce suferă de indigestie, apoi creta și precipitate și fosfate de calciu, pentru întărirea oaselor. Sarea de bucătărie este necesar a li se da zilnic numai când se hrănesc cu cartofi fierți sau cruzi, câte 20—40 gr. de cap.

Ceeace caracterizează calul, este hrănirea lui regulată și punctuală, care trebuie observată cu rigoare. De

obiceiul li se dă de 3 ori pe zi de mâncare: dimineața, la amiază și seara. Peste noapte iarna li se poate da paie în esle ca să le roadă din trecere de vreme. Cătimea de hrană se modifică după greutatea vitală, după rasă și serviciul ce așteptăm dela ei și după scop. La munci încordate, obositoare, dăm ovăz suplimentar. Ca regulă hrănirea dimineața și seara să dureze 2 ore, cea dela amiază să fie mai scurtă. După ce au mâncat să li se lase o jumătate de oră repaos pentru a digera. Ovăzul li se dă sau pur sau amestecat cu paie tocate, iar fânul li se dă întreg însă scuturat, în esle. După ce au mâncat fânul pe jumătate, li se dă să bea apă. Ovăzul li se dă la început. Alții le dau ovăzul la mijloc și apa la fine scurt înainte de a-i prinde la ham. Ovăzul dat seara se digera tot, cel de dimineața trece în băligi și se elimină aproape neutilizat.

Settegast dă următoarea schemă pentru rația zilnică a cailor.

FÜTTERUNGSLEHRE IV AUFLAGE PAG. 109.

CATEGORIA DE CAI	RAȚIA ZILNICĂ DE HRANĂ	OBSERVAȚII
1) Cai de călărie, de vânătoare și de militari, cai de trăsuri ușoare.	3—4,5 klgr. ovăz, 3—4 klgr. fân și 1—1,5 klgr. paie.	la munca intensivă un adaos de ovăz
2) Cai de trăsuri grele	4,5—6 klgr. ovăz, 3—4 kg. fân, 1—1,5 kg. paie.	
mai ușori	3—4,5 klgr. ovăz, 3—4 klgr. fân și 1—5 klgr. paie.	
3) Cai de munci agri- cole.	mijlocii 4,5 klgr. ovăz, 4—5 klgr. fân și 1,5—2 klgr. paie.	
grei	6 klgr. ovăz, 5—6 klgr. fân și 2 klgr. paie.	
4) Cai grei de poară	7—9 klgr. ovăz, 6—7,5 klgr. fân și 2 klgr. paie.	Iepe de valoare mai mare capătă și un adaos de 0,8—1,5 kg. ovăz.
5) Iepe de prăsilă de talie mijlocie, libere de muncă.	7—10 klgr. fân sau cositură, 4—6 klgr. paie și pleavă.	

Nutrițiunea lor să fie totdeauna în raport cu scopul ce-l urmărim și cu munca și serviciul ce așteptăm dela ei. Nimic mai greșit, decât ținerea greșită, nutrirea defectuasă, prea opulentă ca și prea sărăcăcioasă. Caii nici odată nu au să fie grași și îngrășați, căci grăsimea îi face mai puțin apti de muncă; iepele fătătoare grase nu concep ușor. După cantitate, hrana ce li se dă trebuie să fie în proporție cu mărimea și greutatea lor, și cu serviciile ce le cerem dela ei. La munca cea mai intensivă, cailor de cursă bunăoară li se dă ovăz cât vor, și pot să mănânce, iar caii țaranilor noștri nu văd ovăzul și orzul cu lunile. Totuși de multe ori suntem siliți din considerațiuni economice de a face economie în fân și ovăz, și-i ținem și pe ei cu alte produse voluminoase ale agriculturii și mai puțin nutritive: paie de cereale de primăvară, pleavă, păstăi iar cositura și fânul au să le servească drept ovăz sau orz.

Cât stau în repaos și la pășune, li se poate detrage ovăzul cu totul cu lunile. Depinde apoi mult și de calitatea fânului ce le-o dăm, și care variază foarte mult după compoziția lui. Fânul și pășunea din țările noastre crescute sub acțiunea căldurii intensive a razelor soarelui numai rele nu sunt, din contră sunt foarte aromatice și substanțioase și tare favorabile cailor, toate condițiunile acele primordiale, cari îi fac atât de vioi și tenaci, pe cari le-am cuprins altă dată, în *solul și oțelul*.

Iarba dacă nu este supusă inundațiunii, nu este vătămătoare; devine însă atunci când este înoroită și prăfoasă, ori în parte putrezită pe de-desupt. De altfel iarba mărunță și dacă este noroită, cea dintâiu ploaie o spală și curăță de noroiu, ori după câteva zile de căldură iarba crește și otăvește din nou, iar nămolul și noroiul de sub ea se usucă, dacă nămolul și potmoalele n'au fost cumvă prea groase, ca să sufoace și schimbe iarba cu totul. Pășunea noroioasă pe lângă că nu face bine cailor ca nutriment, dar umblarea îndelungată pe ele le mărește și înmoaie copita, și prin emanațiunile ce se degaje încă nu le prinde bine cailor. De aceea mai

bine să nu le întrebuițăm până nu s'a svântat pământul bine.

Fânul noroios, prăfos însă este mai puțin periculos, căci el se poate bate de praf, scutură ca să se curețe binișor de praf și murdării. Fânul mucegăit, plouat, înegrit, însă pe care-s 'au dezvoltat ciuperci părăsite și a trecut în parte în putrezire, este totdeauna riscant de a-l da la cai, și în special la iepele fătătoare și la mânzi. Ovăzul atăcat de gărgărițe și alte insecte încă își perde mult din valoarea sa, și îl face uneori să fie vătămător.

Apa. Deși calul este animal mai secativ decât boul, bivolul și porcul, cu toate acestea are lipsă și el de multă apă pentru băut, și cu deosebire de apă *bună potabilă*. Apa bună face foarte mult pentru cai, și nu orice apă se potrivește pentru adăpatul cailor. Apa cea mai bună este cea curgătoare și limpede care să nu fie nici prea calcaroasă, *dură*, și nici stătută, de baltă, cu substanțe organice dezvoltate în ea. Apa turbure e mai puțin bună, iar cea în care au ajuns substanțe organice, sau urină ori must din gunoiu, este primejdioasă pentru cai, în special pentru iepele borțoase. Dar și altor cai apa turbure nu le face bine. Apa să nu fie nici prea rece, nici prea caldă, stătută. Cea dintâiu produce răceală și colici, a doua îi moleșește. Apa care are o temperatură de 8—12°C, este cea mai bună. Dacă caii sunt încălziți, atunci îi plimbăm întâiu până ce se răcoresc bine și apoi le dăm apă de băut; dacă suntem siliți să le dăm apă înainte de mâncare, ca să poată să mănânce, atunci le dăm întâiu puțină apă „*ca să-și spele gura*“ ori puțin fân pe apă și îi lăsăm să sugă de câteva ori, și apoi le dăm de mâncare în regulă și la urmă îi adăpăm.

Nu totdeauna avem apă bună de băut la dispoziție. De multe ori suntem siliți să dregem apele rele, ce le avem la dispoziție, și să le facem potrivite pentru adăpatul cailor. Apa turbure trebuie limpezită prin lăsarea să stea nemișcată în vas ori sghiab mai multe ore, ca să se limpezească, ori o batem cu piatră acră, sau o filtrăm, trecând-o prin paie, fân ori un strat de nisip

mărunt, ca să se depună o parte din nămolul ei. Praful de cărbune, și cocsul încă are bună putere de curățirea apei, căci ia mirosul greoiu și bacteriile din ea. Unde apa este dubie, acolo este mai nimerit de a o fierbe întâiu, și apoi a o lăsa să se răcească, sau a o amesteca cu făină tărâțe, uruială pentru a-i lua mirosul greoiu.

Apa de puț și fântână este mai puțin bună decât cea curgătoare, căci este mai rece și mai dură, bogată în săruri minerale. Apa de ploaie este prea lihodă, leșinată și caii o beau cu anevoe. Și calul suferă mai greu de sete decât de foame, căci caii setoși nu pot nici să mănânce. Apă de izvoare, din cișmele, șipote și cea curgătoare din pâraie și riuri, în care lucește soarele, este cea mai bună. La pășuni este bine ca să fie adăpători largi, ori sghiaburi lungi încăpătoare, ca să ajungă toți caii la ea și să nu o tulbure unii și să o facă inaccesibilă celor alți. Unii cai beau mai multă apă, alții mai puțină, după temperatura aerului, muncă, dar și după obicinuință. Un cal bea pe zi 18—20 litri de apă. În grajdurile cailor de lux apa este introdusă pe țevi cu robinete, ca să se mai tempereze acolo iarna și vara. Pe lângă apa pentru băut, le mai trebuiește apa și pentru spălat picioarele și scăldat, care încă le face bine, care poate fi de ori ce calitate. Pentru scăldat și băgat să stea în apă, când apa nu este prea rece le face bine, numai cât după aceia le trebuiește picioarele frecate uscat.

§. 32. GRAJDURI ȘI ADĂPOASTE.

Adăpost este necesar pentru cai pe timpurile de viscole și de picuri reci. Adăpostirea lor se poate face sub șoproane deschise în *poiete*, *ocoale*, în *grajduri ușoare de lemn*, paiantă, ori în grajduri de zid, construcții solide și masive, cari să dureze mult timp. Caii ce se cresc în stare sălbatică și semi-sălbatică nu vin cu anii sub acoperământ, ci se adăpostesc ei unde pot, și găsesc adăpost sub copaci ori după niscaivă garduri, perdele, saivane etc. Caii multor arendași de a-i noștri dar și ai

marilor proprietari se adăpostesc în șirile de paie de grâu și secară.

În privința grajdurilor de cai, ele variază foarte mult dela cele mai simple și primitive, dela coșarul de grajd, de nuele, până la palate elegante și lucsoase, având tot confortul modern în ele cu lumină electrică, conducte de apă cu robinete, pereții de marmoră ori imitație, oglinzi mari. Însă ele nu sporesc cătuși de puțin calitatea și valoarea intrinsecă a cailor. Calitatea superioară a vechilor cai moldovenești și ardelenеști consistă tocmai în faptul că ei erau ținuți iarna mai mult afară, ori sub niscaivă șoproane deschise și în grajduri numai cu 2—3 pereți, încât numai în parte erau feriți de asprimele climei; și fiind dedați cu greutate, ei erau foarte răbdurii și rezistenți, pe când caii de sânge englez, crescuți în palate sunt foarte plăpânzi și delicați. Și în hergheliile mari unde se cresc cai de rasă, se caută că pe cât este cu putință noatinii și cărlanii să stea cât mai mult ziua afară în aerul liber și chiar pe timp urât, ploios și rece se scot afară să facă mișcare, pentru a-i deprinde cu asprimele temperaturii și vremei, și să nu sufere mai târziu de intemperii și viscole.

Pentru caii de sânge englez trebuie totdeauna grajduri calde de zid, pături diferite, fără de cari ei nu se pot ține. Arabii își adăpostesc caii lor pe timpurile căldurilor mari de arșița soarelui și de ploile reci sub corturi și în șetri, și împarte același acoperământ omul cu femeia și copiii lui și cu animalul său favorit, de unde rezultă apoi intimitatea cea mare la dânsii între om și animal, de tovarăș nedespărțit. Deci grajdurile masive și lucsoase numai în parte sunt bune, și își ajung scopul lor, și se pot crește cai de rasă și de valoare mare tot așa de bine și în grajduri mai simple și mai puțin costisitoare și lucsoase.

Grajdul de cai trebuie să întrunească anumite condițiuni, și să se despartă de a celorlalte vite domestice, dar se deosibesc și ele după rasă și felul ținării cailor.

După poziție, pe cât este posibil, grajdul de cai să fie izolat de a celorlalte vite și animale domestice, și de

verice alte clădiri și instalațiuni economice, ca să fie ușor accesibil aerului și soarelui, dar pe cât este posibil el să fie ferit de vânturile dominante, ca și de așița soarelui. El să fie igienic svântat și cald, pus pe un loc ceva mai ridicat, ca apele să fie înlăturate dela el sau să fie pus pe o pantă și pe un teren permeabil și poros. De aceea este necesar ca în climatele noastre el să fie așezat totdeauna cu spatele ori cu coastele spre vântul dominant, iar cu fațada cu ușile și ferestrele să vină în bătaia soarelui, poziția de sud sau sud-vest. Proverbul românesc zice că unde nu pătrude soarele, intră medicul, are aplicare deplină și aci cu privire la ținerea vitelor. Grajdul de cai să fie izolat de casa de locuit și de toate celelalte clădiri și ecarturi, nu numai din punct de vedere igienic, ci și al unui eventual incendiu, ca focul să nu se întindă așa de ușor, și dacă se declară focul să putem salvă caii ca pe cei mai de valoare.

Grajdul să fie spațios, svântat și bine aerisit și luminos. Nici odată să nu fie clădit într'un loc jos mociros, pe un pământ impermeabil, argilos, humos ori turbos unde se strâng și stagnează apele de ploaie și ninsoare lângă el, căci acela este totdeauna rece și umed, și în genere nesănătos. Dacă am fi siliți să clădim pe un atare teren, acela trebuie să fie întăiu drenat, ori nivelat și însănațosat. Grajdul să aibă panta necesară pentru ca urina să se poată scurge repede și să-l putem țineă totdeauna curat. Un grajd umed igrasios produce totdeauna diferite boale, și caii în genere tânjesc și se bolnăvesc des în el, cu toată silința ce ne-am da, de a-i țineă în bună stare.

După material și modul lor de construcțiune, grajdurile se împart în grajduri ușoare de lemn, paiantă, gard de nuele lipite, ori cu 2 rânduri de gard și pusă pleavă ori pământ la mijloc, grajduri și șoproane deschise, făcute în stâlpi și numai deoparte ori două lipite, apoi grajduri masive de zidărie cu piatră, cărămidă ori de lut amestecat cu paie și nears, ori de pământ bătut. Grajdurilor masive de zid li se face un fundament de bolovani de piatră, piatră de carieră și sdrob de piatră până la 0,5 m.

deasupra solului, cari sunt mai puțin poroase decât cărămizile, apoi se tencuiesc, iar cele de gard de nuiele ori de lemn se lipesc și în urmă se vâruiesc. Grajdurile de lemn și de gard de nuiele dacă sunt lipite cu pământ și apoi spoite, pot să facă bună treabă ca și cele de zidărie și sunt mult mai ieftine. Grajdurile făcute din pământ bătut ori de cărămidă nearsă dacă pasta este bine călcată și uscată, pot să țină 2—3 generațiuni de oameni și sunt destul de practice, căci vara sunt răcoroase și iarna călduroase. Firește grajdurile de zidărie, fie de piatră de carieră ori de cărămidă arsă, sunt de valoare mai mare și durează mai mult; ele pot să dureze 50—100 ani.

Grajduri lucsoase sunt necesare și rentabile numai pentru caii de lucs, cai de cursă și de trăsură, iar caii de muncă se pot ține și în grajduri mai simple. Inșă grajdurile calde și temperate sunt necesare cu deosebire pentru iepele fătate cu mânzii lor sugători, cari sunt cu deosebire gingași la răceală.

În grajdurile cailor de lux, este necesar ca să fie alătura de el cămara pentru ținerea hamurilor și șelelor, remiză pentru trăsuri și oada vizitiului. La grajdurile pentru iepe fătătoare și mânzi, se fac boxuri și padocuri.

Dacă nu avem grajd propriu de cai, și ținem caii în acelaș grajd cu celelalte vite, atunci se face pentru ei un ocol deosebit, iar în grajdul propriu, caii de lux se țin deosebit de caii de muncă.

Fiindcă caii reprezintă de ordinar o valoare mai mare decât celelalte vite domestice, grajdul lor trebuie să fie mai mare, cu mai multă lumină și mai bine ventilat decât al vitelor bovine, boilor și vacilor. Caii vor să aibă mult aer și multă lumină, însă nici lumina nici aerul rece, să nu cadă direct asupra lor.

Ca dimensiuni Schubert ne dă următoarele dimensiuni pentru grajdul cailor de muncă, de talie mijlocie inclusive ieslele, de capăt 2,8—3,2 m. lungime și 1,25 m. lărgime; pentru caii de lux 3,14—3,75 m. lung. și 1,47—1,60 m. larg. Dimensiunile grajdului mai depind și de modul de așezare a cailor în grajd, și de spațiul ce se dă fiecăruia. Dacă sunt mai puțini cai, atunci ei se așează

într'un șir cu capul către perete, ca să nu-i ajungă lumina soarelui direct să-i bată în ochi ori la cap; dacă sunt mai mulți, atunci ei se pun pe două rânduri, iarăși cu capetele către perete și mai rar față în față; la mijloc se lasă un spațiu liber de 1,20—1,80 m. între ei pentru umblat cu nutrețul și scos gunoiul, iar caii se separă dela olaltă prin niște lemne orizontale prinse de iesele și de stâlpi de lemn numite *stănoage* cu ajutorul unor zale de lanț.

Pentru caii de lux și cei de reproducție, armăsarii de reproducție și iepe fătătoare cu mânzii lor se fac despărțituri mai mari cu scânduri și grătare, boxuri de 1,15—1,42 m. înălțime, în care se lasă caii ca să se miște liberi, ori că sunt și acolo legați la iesele. Înălțimea grajdului variază după felul și numărul cailor: la grajdurile mici de cai între 2,8—3,1 m. iar la cele mari dela 10—30 cai între 3,4—4,0 m. Rar vom trece peste acestea. Grajdul trebuie să fie totdeauna cu tavanul boltit ori podinit, și pus pământ pe deasupra, pentru a feri caii de oscilațiunile temperaturii de afară. El poate fi boltit cu cărămidă, ori podit pe traverse de fer ori grinzi de stejar; fierul însă cam ruginește în temperatura umedă.

Acoperișul poate să fie de șindrilă, țiglă, paie de secară ori stuf sau mucavă gudronată, căci aceste fiind toate rele conducătoare de căldură, nu se încălzesc și nici răcesc de odată, și temperatura grajdului este puțin influențată de oscilațiunile temperaturii aerului de afară. Cu totul nepotrivit este acoperișul cu scânduri și cu tablă de fer zincuită ori plumbuită și nepodinit, căci vara căldura și zăpușeala din grajd este grozavă, și iarna suferă caii de ger. Podul grajdului, *șopronul*, așternut cu pământ și circuit ori cimentat, poate să servească pentru pus fânul sau otavă, ori drept magazie de produse, dacă are ventilațiuni bune și aburii și gazurile din grajd nu transpiră prin el.

Grajdul de cai poate să fie podinit și pe jos, dar această nu este totdeauna necesară; în partea dinainte poate să fie numai din lut bătut și numai în partea dinapoi să fie podinit cu blane și lutunoaie groase de stejar, ori cu

țaruși de lemn de stejar împlântați cu capetele în sus. Pardoseala de piatră și cărămidă, ori cimentată sunt nepractice, fiindcă ele țin totdeauna rece și sunt tari, și caii suferă de multe ori din cauza lor de picioare. Dar este indispensabil ca grajdul de cai să aibă o înclinațiune înapoi o pantă, și un canal pentru scurgerea ușoară a urinei, pentru ținerea lui curat și svântat. Unde nu se poate scurge urina, acolo este mai nemerit ca în loc de lut bătut, să așternem pe jos un strat cu sdrob de piatră și peste aceasta apoi să punem nisip, pentru ca urina să se absoarbă iute în pământ și să nu intre în descompunere, iar nisipul îl schimbăm pe fiecare an odată ori de 2 ori.

Incolo îngrijim de paie suficiente pentru așternut și de curățenie. Paiele ude și băligarul se rănesc îndată, iar peste noapte li se așterne cailor un strat gros de paie pentru ca ei să se poată culcă și să se odihnească. Pentru mânzii mici și iepete fătătoare facem totdeauna un așternut gros de paie de 50—60 cm., pe cari le premenim mai rar, și din el punem să curețe numai baligile și paiele ude, iar cele svântate nu; urina se absoarbe în paie și se împiedică descompunerea ei.

La fiecare grajd este necesar să fie uși largi, ferestre luminoase și ventilațiuni bune, pentru ca aerul să se poată premeni ușor și aburul și gazurile ce se degagează să poată eși cu ușurință afară.

Ușile să fie destul de largi și de mari, ca animalele să poată intra și eși și câte două deodată cu înlesnire, iar la grajdul mânzilor este necesar să mai adăogăm lângă stâlpii ușilor niște suluri de lemn rotitoare, puse vertical, cari lovite să se învârtească în jurul osiei lor și să paralizeze lovirea, ca mânzii să nu se spetească ori deșele. Pentru vară să avem și uși speciale mai mici, făcute din lați, printre cari să poată intra lumina soarelui și să se premenească aerul chiar când ușile lui sunt închise. Ușile pot să fie simple ori duble. Mai nemerit este de a le face simple însă mobile cu scripete, suspendate sus și jos pe șine de fer, ca să se poată împinge înainte și înapoi, ca ușile dela vagoanele de marfă. Pe aceste nu le

închide și deschide nici vântul nici animalele, iar într'un caz de incendiu ne aduc mari servicii. Dar și ușile duble sunt des întrebuințate. Zaruri și clențe trebuiesc evitate, ori lăsate în căptușeala ușii; cu un cuvânt trebuie evitat ori ce obiect ascuțit eșit afară, ce ar putea fi periculos mânzilor și cailor la intrare și eșire.

Ușile să fie cu 25—30 cm. d'asupra solului, și stâlpii dela ușă să fie cel puțin 8 cm. mai sus decât terenul d'împrejur, dar la egală înălțime cu podeala grajdului.

Ferestrele să fie mari, luminoase și să fie mobile, ca să se poată deschide mai bine de sus în jos, ca aerul rece să nu vină d'a dreptul pe cai; ramele de fier sunt mai bune decât cele de lemn, căci lemnul prea curând putrezește în atmosferă mai mult umedă încărcată cu vapori. Ferestrele să fie puse totdeauna în dosul cailor, unde este un singur rând de cai, și de o margine și o puse la două rânduri de cai, și destul de înalte, ca deschizându-le caii să nu stea în curent. Ele să nu fle nici odată în fața cailor, ca să le bată lumina direct în ochi, și nici să lipsească ori să fie astupate ori prea mici, căci caii ținuți la întuneric, se obicinuesc cu greu cu lumina și sunt predispuși la boale de ochi. In firida ferestrelor de afară se poate pune lampa de iluminat ca să lumineze deodată grajdul și curtea dela aceeași lampă și vântul sau omul de serviciu să nu o răstoarne.

Ventilațiuni speciale sunt la locul lor numai în grajdurile mari, unde sunt prea multe vite, ori că grajdul este prea jos, și sunt de lipsă pentru înlăturarea vaporilor de apă, amoniacului și acidului carbonic și altor gaze, ce se degajează dela cai și din gunoiul lor, și pentru primenirea aerului vițiat. La grajdurile mai mici și cu mai puține vite se face destulă ventilație prin deschiderea ușei și a ferestrelor, și chiar la 8—10 vite mari nu este încă necesară ventilațiune specială. Ventilatoarele se fac pe sub tavan și se conduc în afară, ori se fac verticale, și se scot prin tavan și acoperiș afară. De altcum prin răsufătoare pot să iasă afară numai vaporii de apă, miasmele cari sunt ușoare și să pătrundă aer curat în lăuntru, iar amoniacul care este un gaz

greu, ca și acidul carbonic, se țin mai mult la pământ și mai sus de un metru nu se ridică dela pământ; ele se pot scoate deci și primeni cu aer curat mai mult pe ușe, ferestre și găuri joase, decât pe coșuri înalte.

Grajdurile de lemn de gard de nuiele au lipsă de mai puține răsufători. În orice caz precum omului îi face bine lumina și curățenia, aerul curat și o temperatură potrivită, tot așa face bine și prieste și animalelor sale.

Temperatura normală a grajdului să fie de 20° pentru caii de lux, 15° pentru caii de muncă, și iarăși 20° pentru iepetele fătate și mânzii mici sugători.

Mult face și o bună împărțire și utilizare a grajdului cu dependențele sale. Utensiliile grajdului sunt stâlpii, ieslele, codirla și șerigla sau grătarul. De obicei șerigla se face înaltă și deasupra ieslelor, pentru ca fânul cel trag caili jos să cadă în iesle — dar le cade mai mult praful și gunoaietele în ochi. Șerigla înaltă este nepotrivită cu firea animalului, căci calul este deprins să-și caute hrana sa pe jos pe pământ, iar nu cum face zebra, agățându-se de ramurile copacilor. Deci ar fi mai nemerit ca șerigla fie de lemn ori grătar de fier să fie la aceiași înălțime, poziția normală a calului, ca ieslele și deoparte a lor. Ieslele se fac din crepuri sau sghia-buri de lemn scobit ori din piatră dură, ori din scânduri, dar mai nemerit este de a le face din fier, tuciu smălțuit, ori din ciment, beton ori teracottă, ca eventual să li se poată da și apă de băut în ele — și să se spele și curățe ori de câte ori se simte trebuința.

Ieslele să fie destul de adânci și mai bine ovoidale, ca să nu poată scoate hrana din ele și să o tragă jos, iar grătarele să nu fie cu spațiu mai mare de 8—10 cm. între vergele. Ieslele să nu fie mai sus de 0,6—1,0 m. ca animalul și când mănâncă, să-și mențină capul în poziția sa naturală. În grajdurile de lux, mai sunt gurile și conductele de apă, cu robinete, iar în fundul ieslei ori vasului, au un capac care se deschide și lasă apa să se scurgă în canal, iar pe jos sunt canalele acoperite cu tablă de fier, etc. Stâlpii sunt necesari în grajdul cailor, căci pe ei se pun de ordinar hamurile când se iau și

pun pe cai; apoi de ei se fixează de o parte stanoaga — prăjina orizontală — ce desparte caii, între ei — iar de alta se fixează de iesle. Caii când sunt legați cu frâne sau căpestre se leagă totdeauna la iesle.

§ 33. IGIENA ȘI ÎNGRIJIREA CAILOR.

Am văzut mai sus, că calul este animalul nostru cel mai gingaș și care reclamă și merită mai multă îngrijire și atențiune neîntreruptă, decât toate celelalte animale domestice la olaltă. Fără de grăunțe și fân dar și fără de a fi țeselat și periat, calul nu se poate ține nici odată mai cu seamă cei dela grajd și nici când e folosit. Numai când caii nu muncesc și umblă afară la pășune, nu au trebuință de țesală și perie, căci se mai scarpină și ei de ce întâlnesc. Caii ce cresc în stare sălbatecă și semi-sălbatecă nu se țesală și perie niciodată. Cât este de necesară, regula și punctualitatea în datul de mâncare și băutură am văzut-o mai sus. Afară de aceste mai sunt necesare curățenia grajdului și a corpului.

Curățenia grajdului constă în rînirea lui în fiecare dimineată, mai cu seamă vara, și așternut de paie curate în fiecare seară pentru culcuș, iar cele svântate se trag ziua sub iesle, și puține se lasă și sub ei, ca să stea cu picioarele de dinainte pe moale. Iarna se poate lăsa gunoiul și 2—3 zile sub ei, însă trebuie așternut gros. Apoi mai este necesară aerisirea grajdului și scoaterea zilnică a cailor la plimbare afară, ca ei să nu capete *os mort*, și lăsarea lor cât mai îndelungată afară la aer și soare.

Curățirea corpului constă în frecarea cu un mototol de paie, ștergerea cu o cârpă, periat, țeselat, în spălarea ori clătirea picioarelor și umplerea copitei. Prin aceste manipulațiuni diferite, nu numai se curăță corpul de murdării, dar și de sudoare și de *mătreață*, ce se formează în continuu prin deslipirea unor părți de piele moartă, care împreună cu sudoarea și pulberea de pe

drumuri, face ca transpirațiunea pielei să fie mai anevoiasă.

Prin aceste operațiuni diverse nu să curăță numai pielea și trupul, ci se favorisează mult digestiunea și transpirarea corpului. Și întreg organismul simte mai bine. „*Curățenia este jumătate hrană*“. Și trebuie curățite și îngrijite toate părțile și membrele corpului de opotrivă și în special picioarele. Dacă caii sunt prea încălziți și asudați, ei nu pot fi băgați deadreptul în grajd, ci trebuie întâiu plimbați până ce se răcoresc bine, apoi șterși ochii și urechile de sudoare cu un burete ori cârpă udă, băgați în grajd, și șterși din nou cu un mototol ori pământuf de paie de sudoare și de praf, picioarele frecate cu țesala ori cu paie de noroiul, ce s'a prins pe ele, și până ce noroiul nu s'a întărit încă. Apoi după ce au mâncat ovăzul să fie periați de praf și sudoarea ce s'a oprit în păr, coama și coada peptănate și descurcate. Caii trebuie periați zilnic, țesala se întrebuințează mai rar; cu peria se netezește și curăță părul și lustruește. Țesala servă la cai mai numai de a curăți peria de praf, și mai puțin de a frecă caii cu ea, sau cel mult numai cu una veche tocită. Țesala aspră nu o pot suportă caii nobili, cu părul lor fin și moale, și prin țesălarea nepotrivită mai curând se fac *nărăvași*. De aceea țesala să se întrebuințeze numai rar și cu precauțiune, când este noroiu uscat pe ei, care nu se poate șterge cu pământuful, și când năpârlesc de li se duce părul.

Pentru șters botul, ochii și urechile este necesar să avem totdeauna la dispoziție un burete mare ud ori o cârpă moale. Apoi se pune pătura pe ei sau țoalele, ca să nu răcească, și în parte să-i apere și de muște. De a ținea caii în grajd cu pături, iar scoși afară și pe ger de a-i ținea ore întregi în loc, fără de pături încălziți și neîncălziți este contrar firei. Mai bine este de a pune păturile pe ei numai când sunt asudați, până ce se răcoresc, și apoi a le luă jos în grajd; pentru caii cari au să stea mult timp afară în loc, asudați și neasudați, mai bun decât țoalele de lână și de păr de bou, sunt niște pături mici de piei numite japuri, cari să le acopere spi-

narea până la șele, prin care nu pătrunde nici ploaia nici umezeală. De altfel păturile se pun pe ei și în grajd și pentru a le netezi și lustrui părul. Caii de sânge englez se țin înveliți tot timpul în pături și au și brățări la picioare, ca să-i ferească de răceală și umezeală. Pentru ei aceste sunt indispensabile, pentru ceilalți sunt mai puțin necesare și un lux. Tunsul părului deși uneori se uzitează și este la modă, dar mai bine să se lase netuns căci mai mult strică. Năpârlirea naturală este cea mai bună și mai igienică decât cea artificială.

Pentru picioare este bună uneori o baie nu prea rece ori o dușă rece, dar picioarele trebuiesc îndată frecate cu paie până se svântă și usucă, căci altfel se răcesc și calul înțepenește de picioare; cei cu pinteni și moț de păr la picioare, se pot spăla și țineă mai des în apă, căci părul lung ține în depărtare răceala dela picioare și nu se răcesc așa ușor. Cu cât este apa mai rece, cu atât trebuiesc frecați mai bine.

Multă atențiune și îngrijire de aproape recer ei nu numai în grajd și la pășune, ci în deosebire și la muncă. Nici odată caii abia scoși din grajd, să nu se ia în goana mare, și încălziți plini de nădușeală, să nu se bage deodată în grajd. În cazul dintâiu să se mâne potrivit în trop până se încălzesc și înfierbântă, iar încazul al doilea să se lase în trap ușor ori la pas înainte de a-i desprinde, ori să fie plimbați până ce se răcoresc și apoi se bagă în grajd și li se dă de mâncare.

Goana mare la deal și goana fără măsură în fuga mare peste deal și vale, fără de considerare de starea timpului și a drumului, cu care se laudau și distingeau surugii și vechile olacuri și poștie românești, au adus lucrurile acolo, și au fost cauza principală de s'a pierdut tot materialul de cai buni din țară. Goana în fuga mare și opinteala la deal, este una din obiceiurile barbare și contrar e firei lucrurilor și animalelor. Goana mare a cailor la deal numai la noi este în obicei, cari tocmai nu prea avem cai de pierdut și de sacrificat! Pretutindenea în alte țări lasă caii să se odihnească la poalele dealului, și la deal îi mână numai în pas potrivit, și unde panta

dealului este mică, acolo se uzitează și tropul ușor. De vale scoboră în pas ori în trop ușor și numai pe locul plan și fără pedici se mână caii în tropul mare și în fugă. La noi din contră.

De asemenea o împovărare peste puterile lor, și prinderea prea de timpuriu în ham la etatea de un an și doi și pe lângă hrană insuficientă, încă au contribuit la degenerarea lor. Tratarea brutală și nepotrivită, încă a stricat foarte mulți cai, făcându-i nărăvași, spetindu-i etc., și mulți cai au devenit nărăvași numai prin un tratament brutal și nechibzuit. *Ochiul stăpânului îngrașă și direge vita*; deci el stăpânul, să vegheze neconținut asupra vitelor sale, și a oamenilor săi de serviciu. Pe argatul brutal mai curând trebuie să-l îndepărteze și să se lipsească de serviciile lui, decât să permită maltratarea vitelor sale pe nedrept și stricarea lor. El are să se îngrijească nu numai de dresarea și bună întreținere a animalelor sale, dar să-și dresseze și instruească și oamenii săi să le facă și educația lor. Mult plătește un argat și un vizitiu bun pentru cai, iar unul rău și vițios mult rău ne poate aduce, prin neglijență, îndărătnicie dar și din neștiință.

De obicei la 2 cai de muncă se ține un argat ori vizitiu, care are să îngrijească de ei și de trăsura, de car plug cu care are să muncească. La un atelagiu de 4—5 cai dintre cari 2—3 înaintași ne trebuiește 1 argat ori vizitiu și un băiat care îi mână din șea numit *pogoniciu*. Dacă sunt mai multe perechi de cai, se pot întocmi lucrurile altfel, ca să aibă un singur grăjdar deosebit, care să îngrijească de toți și de hamuri și la mai multe perechi și juguri de cai și de hamuri să avem un maestru grăjdar, ecuier, stallmeister ori logofăt peste argații dela cai și cociși. Mult face însă și ocaziunea deprinderilor din copilărie, ce am avut-o către cai ori nu. Astăzi ni se pare că nu mai putem ținea și crește cai de valoare și de lux, dacă nu vom ținea la ei, *vizitiu* (vezetö) ungar, *stallmeister* neamț, *ecuier* francez și *groom* și *antrenor* și *jokei* englezi, și până bine de curând alte neamuri străine stabilite printre noi, credeau că nu pot ținea vite și

cai fără de a avea argați și păstori români la ele. Hergheleliile mari ardelenene ale înaltei aristocrații conților și baronilor unguri României le creșteau și păziau ziua și noaptea; la Obreja, Bontida, Uiora Sermaș, Almșul Mare, Țéga, Drag și sașii și svabii până în zilele noastre tocmai păstori de români și hergheligi exclusiv, și aveau instituția felelatului. Murgul și negrul este nedeslipit de voinicii de codru în toate baladele populare ca și arabul de calul său.

§ 34. COPITA, POTCOAVA ȘI POTCOVITUL.

O deosebită atențiune merită copita calului și întreținerea ei în bună stare continuă. Toate calitățile calului, temperament, iuțime, forță sunt de prisos dacă picioarele, în special copitele lui, nu sunt bune. Un cal slab de picioare, ori descălțat sau cu copita defectuoasă abia mai reprezintă oarecare valoare. Deci pe lângă o conformație solidă și potrivită a picioarelor, a ciolanelor tendoanelor, vine în deaproape considerare și copita lui și îngrijirea aceleia. Și aceasta nu se reduce numai la curățit și potcovit și uns, ci la îngrijire continuă, de când calul se naște, și până când moare. El să aibă copita nu numai bine conformată solidă dar și bine întreținută.

Copita se numește partea de jos a piciorului, a vârfului degetelor, cari sunt învelite (încălțate) într'o membrană cornoasă și solidă însă nu aspră și sfârmicioasă. Părțile copitei sunt păretele, talpa și rândunica sau furcuța. Păretele unghiei este format din o coajă cornoasă pe deasupra lucitoare, condusă înapoi în formă circulară, iar cele 2 colțuri ale ei se numesc *călcâie*. Păretele are două margini ridicate sau boltite, una sus și alta jos, cea de sus trece în piele, marginea de jos se sprijină pe pământ înconjoară talpa și o prinde unindu-se cu ea întocmai cum gardenul unui butoiu ține și sprijină fundul. I se zice garden sau și linia albă fiindcă este de culoare deschisă.

Talpa este partea convexă a copitei, ce vine așezată

pe pământ și e cuprinsă între părete și călcâiu, are forma unei semilune și nu e nici odată așa joasă ca marginea.

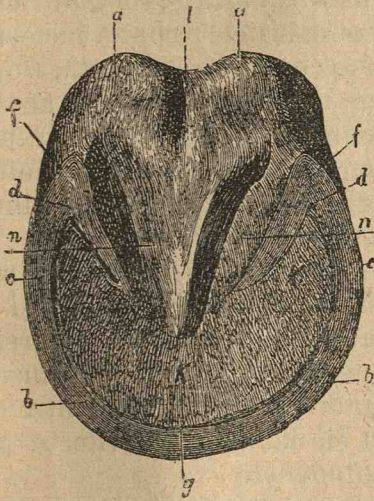

Fig. 58. — Talpa copitei.

Fig. 59. — Secțiunea ei.

Suprafața ei ce vine în contact cu pământul este tare și solzoasă.

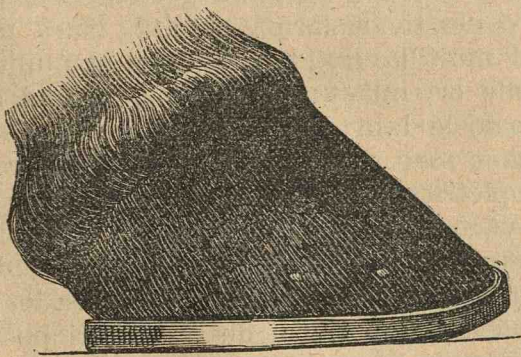

Fig. 60. — Copita cu păretele ei și așezarea potcoavei

Furcuța sau rândunica este partea ridicată dinapoia copitei și formată din un corn moale și elastic, așezat

între proptele în formă de perniță, menită să paralizeze loviturile, și la mijloc are o adâncitură (fig. 58, l).

Copite defectuoase se consideră: *copita plină* cu talpa încheiată și umflată, se bate ușor la călcâie; *copita dreaptă* cu talpa aproape dreaptă cu călcâiele; *copita încheștată* cu călcâiele foarte strânse și aproape fără furcuță. Copita prea mică ca și copita prea mare și lată, căci aceasta de ordinar este mălăiață, moale; copita cercuită sau plesnită și copita crăpată (în lungul). Cele mai multe defecte ale copitei sunt provenite din neglijență în anii dintâiu ai tinereței, dar unele sunt și ereditare.

Buna întreținere a copitei constă în curățirea, retezarea, ungerea și potcovirea nimerită. Pe unghie și copită razimă întreaga greutate a corpului și a poverii ce am pus pe cal, munca ce ne aduce. Buna întreținere a ei consistă în menținerea unei juste proporții între creșterea și uzarea sau tocirea ei, iar pentru evitarea unei prea mari tociri calul se potcovește.

Cu mult înainte de a-l potcovi, copita trebuie îngrijită. Depinde de modul de ținere a mînzului, desvoltarea și formarea copitei lui. Unde creșterea este mai mare decât uzarea, acolo prea ușor copita și întreaga poziție a piciorului devine defectuoasă, căci o împinge la o parte, sau prin o călcare continuă greșită, și copita și piciorul capătă o poziție și formă greșită. Dacă mînzul este ținut mai mult la grajd în băligar sau umblă pe un teren moale ori mlăștinos, rovinos, atunci copita lui devine moale și lată; iar dacă el umblă și aleargă mult pe pământ tare, printre bolovani și pietre sau pe drumuri împietrite, atunci copita lui rămâne mai mică dar devine vârtoasă.

Nu este rău deci de a căuta cât mai des la copitele mînzilor și cărlanilor și la desvoltarea lor; la cei ce umblă la pășune cel puțin de 2—3 ori pe an; la cei ce stau mai mult în grajd, copitele trebuie rotunzite și tăiate de 5—6 ori pe an, și curățită talpa de nisip petricele și murdării. Mânzii trebuie deprinși nu numai cu ridicarea piciorului, ci și să lase curățirea copitei și tăierea și rotunzirea ei, după care ușor pot fi obicinuiți

și cu potcovitul. Multe defectuosități ale copitei pot fi astfel prevenite și combătute din vreme cu succes, cari mai târziu ne-ar da mult de lucru.

Curățirea copitei este necesară atât la mânzi, cât și la caii mari potcoviți și nepotcoviți, și după fiecare drum mai lung, căci prea ușor se încheștează pietricele și obiecte tari între potcoavă și talpă, ori între talpă și furcuță, cari dau naștere la bătăături. Invelirea copitei în mușchiu, baligă ori lut moale pentru a înmuiă copita și a o face mai elastică cum fac unii, nu e de lipsă și nu duce la bune rezultate, căci copita se usucă apoi cu atât mai tare și nu o preservă de scorojire, și o face mai simțitoare contra loviturilor și presiunii. Spălarea deasă și ungearea din când în când a copitei este mai bună, căci unsoarea pătrunde în porii copitei și o ține mai moale și o preservă de umezeală; dar să ne ferim de a o unge prea des, căci unsoarea o face moale și puțin tenace, iar după ce s'a pierdut unsoarea din pori, copita devine cu atât mai sfărâmicioasă, întocmai cum se poate vedeă aceasta la pielea cismelor, cari sunt moi și țin la apă, până sunt unse, dar cu atât mai uscate și scortoase devin după aceea. Mai rar nu este rău să le și ungem, iar după drumuri lungi obositoare și pe călduri mari sece-toase, unde copitele cailor sunt prea aspre și-i strâng, le putem chiar când și când să le învelim în mușchiu ud, lut moale etc., ca să se mai inmoaie puțin, pentru a le aduce o ușurare momentană; dar nu prea des nici aceasta și nici să facem abus de ele. Pentru unsul copitei se poate întrebuința cu egal succes ori ce fel de unsoare și grăsime.

Potcovitul este mijlocul cel mai nemerit de a preservă bine picioarele și copitele cailor; mai cu seamă e necesar la caii ce merg pe drumuri tari, pietri și ghiață.

Potcovitul încă cere dibăcie și experiență proprie. Poate că ar fi nemerit și la noi de-a introduce instituția *potcovarilor brevetati de stat Kurschmiede*, în locul revizorilor de vite; și rolul veterinarilor noștri, aci ar fi mai de folos țării, dacă s'ar interesă daproape, ca în toate județele țării să fie buni potcovari instruiți, brevetându-i pe cei ce merită. La școalele de agricultură încă ar fi

bine să se țină cursuri speciale despre potcovirea cailor. Potcovarii țigani fără instrucție profesională și fără experiență îndelungată, mai mult strică de cât folosesc, căci ei taie acolo, unde nu trebuie, și lasă să stea unghia netăiată, unde ar trebui să o taie și reducă considerabil. Câți cai nu au fost ruinați cu totul și deteriorați prin ignoranța potcovarului? ! De aceia ar trebui și potcovarul de aproape observat, și să se intereseze și stăpânul vitei de potcovirea nemerită a cailor săi, și să nu o lase numai în grija slugilor sale și a potcovarilor străini, pe care nu-i cunoaște.

De obicei ei taie unghia după potcoavă, în loc să se potrivească potcoava după unghie! Păretele unghiei crește înainte, și dacă el nu se tocește în de ajuns, atunci el se rupe, nu se juipoaie; se juipoaie însă talpa copitei iar furcuța, care este elastică și menită să paralizeze acțiunile loviturilor și să țină la egală depărtare cele două proptele, de ordinar pe ea o taie potcovarul mai mult, fiindcă ea este mai moale. Dar tocmai prin tăerea și reducerea ei face ca cele două proptele ale păretelui copitei să se apropie mai tare la olaltă. Furcuța redusă își pierde rolul ei, important de moderatoare a loviturilor și presiunii greutății corpului, se atrofiază, și copita succesiv se strimtează și strânge, și-și pierde din forma ei primitivă, devine încheștată și animalul trebuie să sufere de picioare.

Greutatea corpului apasă și se razimă cu deosebire asupra gardenului păreților unghiei, și asupra călcâielor furcuței și aproape de loc nu asupra tălpei.

De aceia furcuța n'are nici odată lipsă de a fi tăiată ori redusă, căci cornul ei fiind elastic și la călcat se tocește de sine în deajuns. Dacă trebuie ceva tăiat și redus ori subțiat, aceasta este numai marginea de jos a păretelui, *gardinul*, dinainte mai mult și de pe laturi mai puțin, și luat ceva și din talpa convecsă. Deci tăierea și curățirea copitei să se restrângă numai la tăierea și reducerea marginei păreților copitei, înainte mai mult pe de margini mai puțin, și în scobirea ușoară a tălpei, pentru a o face iarăși plană, și care de sine s'ar

fi tocit și redus prin frecare, dacă calul rămâne nepotcovit. O bună lămurire ne va da și vechea potcoavă și modul ei de tocire, pentru cel ce știe să o citească și aprecieze, unde are să reducă și taie, și unde nu e trebuință.

Nici odată nu este trebuință de a tăia și reduce furcuța, ori de a scobi talpa până în viu, căci aceia diformează și strânge copita, aceasta dă naștere la bătăături în talpă. Tot așa de greșită este și aplicarea potcoavelor înroșite în foc, ca prin ardere și pârjolire să formeze loc potrivit pentru așezarea potcoavei, iar nu prin o tăiere nimerită și prin potrivirea și conformarea potcoavei după picior să o potrivească și aplice cât mai bine, fie caldă, fie rece.

Rolul potcoavei este numai să împiedice ruperea sau tocirea excesivă a părțelului de jos și a vârfului copitei, pe drumurile cele tari, iar nu cătuși de puțin tocirea călcăilor sau a furcuței. Bine înțeles că la luarea jos a potcoavei părțile de prisos alterate, diformate, putrede trebuiesc curățite. Trebuiește tăiată cu deosebire marginea, pentru a face loc pentru potcoavă și a le potrivi cât mai bine, dar nimic mai mult, peste trebuință. Luând însă mult din talpă și subțind-o din cale afară, tăind până în viu pe motiv „că talpa calului trebuiește resuflată“ cum fac țiganii noștri, aceia este cu totul perversă și greșită, și prea ușor dă naștere la bătăături. Copita se curăță și se reduce cu un clește ascuțit, se curăță cu *cuțitoaie* și se freacă și netezește cu *pila*. Curățitul marginii se oprește îndată ce linia albă a eșit bine la iveală.

Despre potcoavă și potcovit, Rueff cere să întrunească următoarele condițiuni :

1). Potcoava să se așeze numai pe gardenul păreților și al talpei, iar dela aceasta să nu acopere mai mult decât marginea exterioară a ei cam de 2,5 mm., și potcoava să se conformeze în total după figura copitei.

2). Potcoava să fie în formă și grosime potrivită cu copita, și după serviciile animalului.

3). Baterea și fixarea ei să se facă astfel încât să nu

atingă nici odată în viu și să nu împiedice piciorul și copita din elasticitatea și acțiunea lui naturală.

Potcoava să fie potrivită cu forma copitei, de aceea potcoavele dela același cal, nu pot fi nici odată egale, sau cele ale picioarelor dinainte, egale cu cele dela picioarele dinapoi, ci ar fi mai nemerit ca să se ia măsură și facă potcoavă deosebită pentru fiecare picior în parte.

Potcoavele sunt făcute cu ciocanul de mână ori sunt de fabrică, și de fier ori de oțel, sau chiar și de aluminiu. Ele să nu fie mai mari și mai grele, decât este absolută nevoie. Cele de fer sunt de obicei ceva mai grele și se tocesc curând; cele de oțel sunt mai ușoare dar și mai scumpe; cele de aluminiu sunt foarte ușoare, durabile dar sunt și foarte scumpe, din cauza greutateii de a le produce, și numai oamenii bogați, le pot procura pentru caii lor de lux. Pentru caii bolnavi de picioare, schiopi, etc. se întrebunțează potcoave mai late, cari cuprind uneori întreagă talpa piciorului ori au pe sub ele diferite perinuțe și preparate elastice de cauciuc ca să nu frece. Unde potcoava se tocește prea tare, acolo poate fi făcută ceva mai groasă, ori oțelită, ca să se tocească mai puțin.

Potcoavele de fabrică au pe margine de obicei un șanț adânc în care vin bătute cuele, ca să nu stea afară capetele lor și copita să se așeze bine pe pământ de opotrivă. Numai pentru iarnă se bat la potcoave colți de ghiață ascuțiți cu șuruburi, cari se iau jos și înlocuiesc cu alții, ori de câte ori se simte trebuința și de simplu argat fără de maestru ferar.

Cuiele nici odată să nu se bată prea înlăuntru, ca să atingă părțile vii ale unghiei, și vârfurile lor se încovoie în jos ori se rup. Cuiele cu care se bat potcoavele sunt de obicei 7 sau 5.

Potcoavele chiar dacă nu se rup sau tocesc după 4—5 săptămâni, trebuiesc luate jos și copita curățită, tăiată — căci la din contră copita crește înainte, iar cuiele nu o lasă — și potcoava strânge piciorul și-l diformează.

§ 36. DEFECTELE ȘI MALADIILE CALULUI.

Calul ca animal prețios și gingaș ce este, e supus la diferite vătămări și boale, de care trebuie ferit, și pe cari trebuie să le cunoască și cultivatorul pentru ca să le preîntâmpine, și să dea primele ajutoare și îngrijiri, până ce poate aduce pe veterinar; în cazuri mai ușoare să le trateze el singur. La boale molipsitoare și periculoase va chema însă totdeauna pe veterinar, sau va anunța autoritățile.

Defectele cari se ivesc mai des la cal, însă fără de a-l împiedica mult din acțiunea și serviciile lui și a-l face cu totul neapt de muncă și de orice servicii sunt: *osul mort*, *albeața* și *orbirea* de un ochiu sau de ambii, *oftalmia* provizorie apoi *năduful*, *impletecirea* picioarelor și *poticnirea*, diferite năravuri și defecte cronice, cari nu se ivesc îndată și nici că se pot cunoaște, dar ies la iveală mai târziu la muncă încordată ori la drumuri lungi obositoare.

La cumpărarea cailor cu defecte ascunse ori tănuite, cari nu se pot ușor cunoaște, legea ungară și austriacă, rusă, acordă un termen de 40 de zile de revocarea contractului făcut, iar codul civil român la articolul 1356—59 face răspunzător pe vânzătorii de vițiile *redebitorii* către cumpărătorul păgubaș. Maladiile și defectele cari se pot recuză la cai prin stricarea învoelei și târgului făcut, eventual prin cererea de daune interese sunt: *năduful*, *răpciuga*, *mucii*, *orbirea* și *oftalmia* provizorie, *râia* și altele.

Boalele se împart după organul pe care se ivesc.

Rănile de tot felul, la care calul este mai expus decât oricare alt animal domestic, provocate incidental, sunt contuziuni ușoare, frecarea hamurilor căpăstrului—înțepări, bătătură de șea etc. sau de frânghii, lovituri de corpuri dure, rosături diverse, striviri. Bătăturile de șea se pot preveni că nu luăm îndată șeaua și păturile de pe caii încălziți, ci le lăsăm pe ei până ce mai întâiu se răcoresc, ori dacă le luăm, tragem peste ei cu un burete înmuiat

în apă rece, ori pe bătătură punem ceva pământ lut galben, moale și îl premenim ori de câte ori se usucă, sau că punem o cârpă udă—. Dacă s'a ivit cucuie cu apă în urma îndoiturii păturilor, acestea menagiate 2 — 3 săptămâni, se usucă ori sparg.

Rosăturile de ham și jug se vindecă ușor dacă calul rămâne câteva zile în repaos, spălându-le de câteva ori cu apă fenicată și ungându-le cu o tinctură de iod, ori cu untdelemn curat.

Bătăturile dela călcâie ori din talpă, provenite din mersul fără potcoave pe drumuri tari pietroase, cauzează schiopare. Trebuie atunci potcoava luată jos, și cu un clește special, căutată cauza și înlăturată. Dacă este *beșică* cu apă ori cu puroiu, aceia trebuiește spartă și curățată. Cele mai multe bătăături ale tălpei provin din înțepenirea unei petricele ori alt corp ascuțit între călcâiu și potcoavă, și ele conțin des un lichid galben roșu amestecat din sânge cu puroiu. Înțeparea poate proveni din aceia, că s'a bătut potcoava prea înlăuntru până în viu; deci trasă potcoava jos și bătută din nou mai spre margine, va evita schiopatul. Putrezirea furcuței se cunoaște pe aceia, că furcuța se destramă de jur împrejur și miroasă urit. Se ivește mai cu seamă la caii, cărora li s'au udat prea des copitele, ori că au stat în grajduri umede, unde urina n'a avut scurgere în deajuns, și cari au stat cu picioarele și copitele în urină în grajdul nerînit.

Mai sunt și alte bătăături și rozături, d. es. *buba cu apă* la genunchi și la fluerul picioarelor, provenită, din zăcerea pe copită sau pe un corp dur, când caii nu au așternut, ori lanțul este prea scurt dela esle, și consistă dintr'o umflătură cât un ou de găină ori și mai mare; aceia e pe margini moale ca aluatul, și în lăuntru ei se află un puroiu lichid. Bobâlca aceasta uneori se pierde, alte ori nu, și rămâne un *cist* cu lichidul seros, care din ce în ce se face mai mare, e inflammat și dureros. Buba aceasta trebuie ântâiu golită prin o siringă cu ac găurit, și punga goală, spălată apoi cu tinctura slabă de iod, introdusă tot prin siringă; se deșartă apoi și aceasta, și se unge cu o alifie mercurială pe deasupra; umflăturile mai mici cari nu sunt dureroase se pot vindecă și prin legare din sus și din jos cu legături elastice. *Cistul*, uima produsă prin frecare și dispărută, dacă nu se înlătură cauza, se produce din nou.

Prin sdreliri, contusionări și lovirea coatelor mai cu seamă în vagoane, la asvârliri etc. se ivesc unele umflături mari și reci la vârful coatelor, cari sunt mari și se pot ușor împinge înainte și înapoi, se pot împărți în 2—3. Dacă partea în care se află este și inflamată, atunci trebuie pus lut galben cu oțet, ori apă de

plumb ca să tragă. Iar mai târziu fricțiuni dese până ce se perde, dacă sunt mai moi, atunci trebuiesc unse cu tinctură de iod diluată. Uneori se perd dar rămâne o bobălcă carnoasă în urmă, din atrofierea celulelor și țesăturilor sub cutanee.

Ariciala sau ariciul se ivește la îndoitura chișiței ca un fel de bube dulci, provenite din necurătenie și prea multă udătură; unii o cred a fi natură parazitara. La început perii sunt țepoși, căci bubele se sparg și iese din ele niște puroiu rău mirositor care prinde perii în șuvițe. Dacă este tratată cu băgare de seamă, trece în 3—4 săptămâni, iar dacă este neglijată, ia un caracter mai grav, pielea se umflă, se crapă și e plină de negi și răni, și piciorul e aprins, calul schioapă.

La început este necesară singură curățenia și svântarea, fără multă spălare și udătură. Ajunge de a-l unge cu ulei sau cu glicerină și apoi legat cu călți; dacă supurează, spălat cu apă cu sublimat corosiv 1.-500, sau cu apă cu piatră vânăta (calaican) și apoi uns cu o pomadă iodoformată, și învelit bine în călți ori lână de lemne și legat astfel, ca piciorul să nu se mai poată îndoi dela chișiță. Dacă sunt răni cu scoartă, partea scoroșoasă trebuie curățită cu pînțetă și cu un cuțitaș, partea atacată și apoi unsă cu o pensulă cu tinctură de iod și înfășată.

Osul mort, se formează din iritațiunea periostului, a coajei cartiloginoase ce învâluie fiecare os, și se ivește mai cu seamă la partea interioară a picioarelor din jos de coate, și distruge nu numai partea legamintelor și cartilagele, ci atacă chiar și osul, și se compune dintr'o atrofiere a oaselor prin depozitarea de materii calcaroase straine. Provine mai cu seamă din o încordare excesivă a cailor tineri dela 3—6 ani cari au stat mult timp în grajd fără mișcare, și apoi au fost puși deodată la muncă încordată. Poate să fie însă și predispoziție ereditară. În afară osul mort se manifestă prin aceea că calul începe să schiope, mai puțin la început și mai târziu tot mai tare, și schioparea cu deosebire e bine vizibilă când calul este scos întâiu din grajd, iar după ce a mers încâtvă iute dispăre; apoi o atrofiere și umflătură a osului sub genunche care se ivește mai târziu, după câteva luni, pe partea interioară a cotului și este caldă.

Se poate combate la început prin masagiul ca prin frecare cu un făcăleț osul mort crud să-l putem zdrobi și facem să dispără, și apoi frecat cu pomadă de biodur de mercur, până ce pielea se scorojește, și menagiarea calului, ținut cât mai mult în grajd, și la drum încă trebuie menagiat. Dacă osul mort s'a ivit dintr'odată și e aprins, atunci trebuiesc puse mijloace răcoritoare, lut moale, irigațiunea ca apă rece, cari să tragă, și apoi uns cu tinctură mercurială. Dacă osul mort este mai vechiu, atunci trebuie cauterizat cu ferul roșu. Dar și așa osul mort este greu de vindecat, și va fi de lipsă de a schimba menirea

cailor, lăsându-i să umble mai mult pe teren moale, la plug și grapă.

Crevașele se numesc crăpăturile pielei dela îndoituri: cheșița, genunche și cotul dinapoi, provenite din necurătenie. Se aseamănă cu coaja scortoasă a copacilor, și sângerează continuu. Trebuie tratate cu alifie mercurială, iar înainte de a pleca la drum, unse cu seu amestecat cu gudron.

Rîia. La cal se ivește 3 feluri de rîie: una ce se întinde pe corpul întreg, *sarcoptică*, care se transmite și la om, provocată de *Sarcoptes equi*, niște paraziți mici ce se înfig în piele și produc mâncărime și se înmulțesc enorm foarte repede, parte direct de ei, parte prin scărpinarea și frecarea animalului, și prin contactul direct a mai multor animale între ele. Ea e caracterizată prin niște mici bobăci și nodușoare și ducerea părului. Se mai ivește și *rîia umedă*, în coamă și la rădăcina cozii, provocată de alt parazit, *Dermatocoptes communis*, și *rîia picioarelor* provocată de *Dermatophagus bovis* se ivește cu deosebire la picioare, glesne, chișițe și pe spinare, și este caracterizată prin jupuială, sau durerea părului.

Calul atins de rîie, trebuie izolat de ceilalți, și spălat cu esențe tari cari omoară paraziții: creozot, carbol, creolină, benzină diluată cu apă, ori cu nicotină și leșii tari, cu sodă, potasă, nu numai în părțile bolnave ci și până în cele sănătoase. Soluția de creolină de 4% este cea mai nimerită. Părul jupuit ori tuns trebuie numai decât ars. Și grajdul trebuie desinfecat cu o soluție de sulfură de potasiu cu 15‰. Înainte de ungerea animalelor însă este bine ca să se spele cu leșie și săpun crud, și unse de 3—4 ori din 2 în 2 zile.

Durerea de gură, Stomatita provine din nutrețurile aspre alterate, ori atacate de rugină, mălură ori insecte, datorită unor peri asprii de omizi ce se află pe ele, cari produc niște bubulițe pe cerul gurii, cailor din a căror spargere ese un puroiu rău mirositor și bale abundente. Din cauza acelor bubulițe, animalul nu poate să mănânce, căci cerul gurii lui este înroșit, mult mai roșu decât restul mucoasei gurii.

Ca mijloc de combatere și vindecare este necesară schimbarea fără de amânare a nutrețului, cu un altul mai moale și mai substanțios, apoi tăierea de *zimbre* cu o lanțetă ori un briceag tăios, sau frecarea cerului gurii cu sare și piatră acră. Dacă es puroaie din ele, atunci cerul gurii trebuie spălat de 4—8 ori pe zi cu miere sărată ori oțetită, sau mierea amestecată cu clorat de potasiu: 100 gr. oțet de vin, 100 gr. miere 50 gr. făină, la un litru de apă și cu o streanță udă ori pensulă spălat de câteva ori pe zi, sau cu 10—15 gr. piatră acră disolvată într'un litru de apă.

Boala de unghii și de gură. Febra aftoasă, dela vitele cornute

se transmite uneori și la cai, însă mai rar și decurge în același mod ca și la acelea.

Anghina provine tot din nutrețul alterat ori prea aspru, care consistă în iritația și inflamația mucoasei laringelui. În cazul acesta calul tușește mereu în sec, nu poate înghiți nici hrana, nici băutura, apa băută i vine în parte pe nas înapoi; are poftă de mâncare, dar nu poate mânca, căci nu poate înghiți. Uneori i ese pe nas puroi, și respirația i este dificilă, are mari dureri în faringe și amenință să se asfixieze.

Boala începe cu violență, dar în 5—6 zile trece, sau se prelungeste și atunci dă naștere la gălci și uime sub falcă ori la tample. Ca mijloc de combatere se recomandă la început învelirea gâtului cu pături calde de lână, sau punerea de cataplasme calde, înveliri à la *Prisnitz*: cu o cârpă udată în apă rece apoi storsă bine și pe deasupra învelit în o pătură de lână svântată, sau pe din lăuntru abureală cu floare de fân stropit cu terebentină ori cu puțin gudron. Uneori i se mai poate suflă pe gât și *Clorat de polasiu*.

Matricile sau colicile provin iarăși din alimente grele de digerat și mai cu seamă la schimbarea regimului alimentațiunii din alimente cari umflă: boabe prin încolțirea lor în stomac, nutrețuri verzi, prin desvoltarea violentă de gazuri, cari dau loc la meteorisație, ori prin mâncarea prea repede după o flămânzire mai îndelungată, sau prin formarea de piatră în stomac din nutrețul prăfos, înoroit, derangiări de stomac, încurături de mațe etc. Calul apucat de colici, ține capul plecat la pământ, se culcă des, se tăvăleşte, dar se scoală iute, pentru a se culcă iarăși; n'are odihnă, încearcă des să urineze și să se îmbalege dar nu poate nici una nici alta, sau prea puțin, și în partea dinapoi este umflat.

Calul cu colici trebuiește plimbat ca să nu se culce, apoi frecat în partea dinapoi, eventual îi putem da să bea unele purgative 200 gr. sare amară, ori un ciai rece de mușetel sau de ismă, ori îi aplicăm unele clistire. Când nu ajută nici acestea, eventual și deșertarea baligei în mod forțat, artificial. Dacă spinarea și picioarele îi sunt reci, atunci trebuiește acoperit cu o pătură groasă, și picioarele frecate până ce se încălzesc, iar dacă a asudat trebuiește șters până ce se svântă. De mâncare nu îi dăm decât de băut, cât voește și cât poate să bea; în loc de apă mai bine *apă cu țărăte* cari sunt și nutritive.

Căpierea sau metehna la cai (nemț. *Dommkoller*) este o boală a creerului, provenită din congestiunea sângelui la cap mai cu seamă după vre-o boală de creeri, de care s'a vindecat. Vine uneori și de sine în urma hrănirii prea intensive la prea puțină mișcare: la nutrețuri concentrate: mazăre, bob, linte, fân proaspăt, lipsa de mișcare, sau mișcarea deodată prea intensivă și încordată. Mai des însă este ca o rămășiță a meningitei sau

idropizie a creierului. Simptomele boalei sunt diferite, aci nesimțire completă de tot ceea-ce se petrece în jurul său, și stă așa nemișcat ceasuri întregi cu fânul în gură, nu mestică de loc, sau mestică a lene, la băut bagă botul *prostește* în apă, până în fundul vasului, și nu simte și nu înțelege nici strigăt nici îndemnare nimic, ca apoi să devie de odată furios, sare în sus, se bate, lovește, mușcă ce-i vine înainte, ca să treacă apoi iarăși în starea de nesimțire. Ceasuri întregi stă în nesimțire cu picioarele dinainte încrucișate ori împletecite, și chiar călcându-l pe copite, el nu simte, nu se agită. Metehna este un cusur *redibitor* care se poate protesta în toate țările, în timp de 14 zile dela vânzare.

Ea nu este nici de vindecat nici mortală, calul atins de ea poate să trăiască încă ani de zile și să muncească. De vindecat se poate vindeca numai la început. In colo se poate ameliora când simptomele nu sunt prea intensive prin *compresii reci*, sau mai bine duși cu apă rece pe cap, dare de purgative: 30 gr. aloë și 300—400 gr. (sarea lui Glauber) sulfat de sodiu, sau 20—30 gr. Tartar emetic cu 300—400 gr. sarea lui Glauber.

Amețeală sau vârtejul, iarăși este o boală nervoasă acută, și constă în aprinderea meningitei și a substanței cerebrale în urma cogestionării sângelui la cap, dar poate fi provocat și prin nutrețuri alterate urmate de colici, constipație, întocșicarea sângelui etc. In grajd abia putem observa ceva nefiresc la cal, dar la drum când îl apucă amețeala, deodată se oprește nu mai vrea nici să se miște din loc și nici să tragă, se trage mai curând înapoi decât înainte, și nici cu blândețe nici cu bătaia nu-l putem porni din loc, până ce nu i-a trecut de sine. Cu bătaia mai rău facem, căci îl facem și *nărăvaș*. Singurul mijloc este lăsatul de sânge și compresii reci cu gheață la cap, și hrană ușor digestibilă: iarbă verde, morcovi, și să-i dăm să bea zémă de orz în loc de apă. Și amețeala este viciu *redibitor*.

Suspînul sau năduful, nu este o boală propriu zisă, ci un viciu, respirație grea, provenită din destrămarea țesutului plămânilor care nu se mai pot contractă. Causele cari îl provoacă pot fi mai multe: după un guturaiu cronic, din nutreț alterat înoroit, mucigăit, fân proaspăt, sau greu de digerat, ținerea prea mult în grajd ori o opinteală prea mare la muncă și goana prea mare la drum etc. Năduful nu se poate cunoaște la calul în liniște și repaus, ci numai la muncă încordată și el depreciază mult valoarea calului. El se poate cunoaște prin aceea, că calul respiră greu și neregulat, nările nasului se dilată foarte tare și se sbat, la foale se umflă și după coaste se formează o adâncitură și respiră în 2 tacte, la care respirație tot corpul se sgudue. Tușește des în sec și fără putere. La muncă încordată tușește des, și asudă ușor.

Suspînul nu este de vindecat — se poate însă remedia prin

liniște și scoaterea calului la iarbă verde; întrebuițarea lui mai moderată și cu îngrijire, hrana ușor de digerat și puțin nutreț aspru. Castanele sălbatice măcinate câte 300 gr. și amestecate cu nutreț încă s'au dovedit de bun efect. Calul cu năduf poate fi întrebuițat moderat încă ani de zile. Năduful este un defect *redibitor*.

Boalele de ochi, încă sunt foarte frecvente la cai. Tocmai calul este mai expus la ele, din cauză că de ordinar el are să-și tragă nutrețul jos din grătar, de unde praful, tot felul de gunoale îi vin adesea în ochi — apoi șederea în grajduri întunecoase pline de amoniac, umblarea pe drumuri și șosele prăfoase etc., plin de sudoare și de praf cu ochii neșterși loviri cu sfărcurile biciului cu care îl atingem prea des. De obicei caii de călărie sunt mult mai puțin expuși la boalele de ochi decât cei de tracțiune, de unde se vede, că aceștia sunt loviți cu biciul din depărtare. Spălarea și curățirea ochilor de sudoare și de praf este totdeauna deci necesară și bună.

Conjunctivita, se numește inflamația și înroșirea conjunctivei ochiului; ochiul lăcrămează în continuu sau că nu-l poate ținea deschis, globul lui însă este limpede. Ea provine din corpuri străine ce au pătruns în ochiu și eventual se găsește sub ploape: Praf, pleavă, țepi de cereale, insecte, dar și în urma vreunei lovituri, răceli etc. Ca tratament întâiu e necesar de a vedea, dacă nu se găsește cumva vreun corp străin sub pleopă — apoi spălat ochiul cu apă rece, ori cu apă boricată, ori sulfat acid-boric, amestecat cu zahăr în el. Dacă calul se ferește de lumină, facem întuneric în grajd.

Oftalmia periodică, e o boală incurabilă și frecventă la cai, pe cât e de penibilă, că aci calul nu vede deloc cu un ochiu, aci nu vede cu amândoi, aci iarăși vede. Ea este *ereditară*. La început durează numai câte o săptămână două; mai târziu se menține tot mai îndelungat, și se întinde la amândoi ochii până ce calul orbește cu totul. Cauzele ei nu sunt cunoscute.

Inflamația începe brusc, așa zicând peste noapte, și se manifestă prin dureri mari și evitarea luminei — calul ține ochiul în continuu închis, care îi lăcrămează abundant. La început ochiul este prea puțin schimbat — de abia se poate observa, numai cât pupila este redusă considerabil. După 24 de ore însă aspectul lui exterior se schimbă: cornea transparentă este pe margine turbure cu o pată cenușie afumată, și umflătura pe margine. În camera interioară, de jos în sus se depune niște urdori roșii gălbui. *Iris*-ul este bombat și și-a pierdut conturul său bine marcat de mai înainte, apare aspru, cafeniu, brun ori gălbui, uneori chiar verzui; pupila este redusă cu totul, încât abia se mai poate observa ca o mică tăietura, și la întuneric nu se mărește.

După câteva zile durerile se calmează și teama delumină dispare

esudate se descolorează și se pierd și boala pare a fi trecut cu totul; însă după 4—5 săptămâni ea revine iarăși, și fiecare lasă modificări organice: ochiul devine mai mic decât celălalt, și mai adânc; pleopa de sus este încrunțată și mai groasă; *cornea* este pe margine turburată, *iris*-ul bombat și roșcat brun — pupila alterată redusă — și în urmă se termină cu orbirea totală, *de cataractă*. Oftalmia periodică încă este defect *redibitor* timp de 4 săptămâni.

Se tratează cu compresii calde pe ochi. Când durerile sunt mari, compresii *à la Priesnitz* sau cu substanțe calmante liniștitoare. După diminuarea aceloră o alifie de calomel, și compresii calde. La început se pot încerca și picături de atropină în ochiu. Efectele în total însă sunt cam îndoelnice.

Doalele microbiene infecțioase. Căii mai suferă și de unele boale microbiene, ce se transmit ușor dela un animal la altul, ori și la alte sau dela alte specii de animale domestice, și chiar la om și sunt provocate de niște organisme mici parazitare numite *bacterii*, parte bine cunoscute, parte necunoscute îndeajuns, după modul de viațuire și dezvoltare.

Buba mânzului numită astfel fiindcă se ivește mai cu seamă la mânzii și căii tineri dela 1—5 ani, și mai puțin la căii bătrâni. Aparține propriu zis numai la cai, iar la alte vite și la oameni nu se transmite. Este provocată de un bacteriu în formă de mici bețișoare numite *streptococcus*, ce se poate nutri și dezvoltă și înafară de corpul animalic, cu hrană vegetală.

Boala se prezintă mai întâi sub formă de guturai; mânzului ese pe nas pe ambele nări niște mucii alburii smântenoși și cu inflamația căilor respiratorii. Tot odată se ivesc și friguri, temperatura corpului se urcă până la 40°C, și apoi se formează sub fălci niște bube mari tari și înferbântate, cari coc și sparg — buboai. Coc și sparg după 6—10 și ese din ele un puroiu alb și gros. După ce sparg temperatura scade și animalul se vindecă în 2—3 săptămâni. Dacă a avut-o odată, a doua oară o capătă mai anevoe și mai puțin intensivă. Nu este periculoasă căci numai în cazul când buboiul s'ar trage la creier ori estelăuntric e urmat de moarte. Uneori însă se mai complică cu anghina și pneumonia și atunci este mai gravă.

Cauza care o provoacă afară de transmitere nu se cunoaște. Ea nici nu se poate combate și nici împiedică, ci trebuie ca să facă mersul ei regulat. Calul atins de ea însă trebuie izolat și frecat în regiunea șgheabului și înghițitoarei cu salbă mercurială, apoi puse oblojeli calde. Dar toate ajută puțin.

Frigurile petechiale se aseamănă cu tifosul dar nu este tifos, căci nu se transmite la om, și se ivește foarte rar la alte animale afară de cai. Se manifestă prin friguri grozave deodată temperatura corpului se urcă la 39—42°C, corpul întreg pare abătut, mucoasele gurei și nasului sunt însă gălbui, limba este albă și miroase greu — pe corp la ceafă, picioare, pept și pânțece se ivesc bube mari, cari cresc repede și se împreună mai multe la olaltă și apoi se sparg. Pe mucosa nărilor și a gurei se ivesc niște pete mici roșii ca niște împunsături de purece, cari se întind și formează pete mari cărămizii, numite *petechii*. Animalul din cauza lor nu poate nici să mănânce, și nici nu are poftă de mâncare, suferă și de constipație și baligile lui miroase tare infect, și sunt de multe ori sânge-rate. Uneori se mai umflă și botul și i se cojește.

Boala durează 4—6 săptămâni până trece. Cauza provenienței ei nu se cunoaște, nici microbul ei nu s'a descoperit încă; se bănuiește că se ia din fânurile noroite din apele mocirloase și stătute, după ce de ordinar se îmbolnăvesc mai mulți cai deodată. Caii atinși trebuie izolați și ținuți mai bine la aer liber și în curățenie. Pentru a curăța bubele și scoarța formată, este necesară aplicarea de mustar sub piept, iar pe dinlăuntru 1—2 gr. camfor și 4—5 gr. sulfat de chinină, și în apa de băut să i se pună 10—15 gr. clorhidrat de Amoniac, țipirig sau bicarbonat de sodiu. Pier 30—50% din caii atinși de friguri.

Răpciuga sau *mucii* este boala cea mai periculoasă la cai, și care a răpus grajduri și herghelii întregi. Caii atinși de răpciugă nu mai scapă nici unul, ci trebuie împușcați, îndată ce boala este oficios constatată; alteori și cei sănătoși sunt dați pierzării ca bănuți fiind deja molipsiți și ei, și trebuie desinfectat tot ceea ce vine

în contact cu dânsii: grajd hamuri, esle nutrețuri, sghia-buri, mai nimerit prin ardere. Ce este mai grav și mai periculos la răpciugă, este că boala nu se manifestă și nici se poate cunoaște îndată; are două faze una internă, *tainică*, și alta externă, ambele egal de primejdioase și de molipsitoare, căci se pot transmite și la om. Ea poate să fie tănuită și neobservată luni de zile, și de la calul bolnav să se infecteze toți ceilalți cai din grajd ori din herghelie prin puroiul *mucii*, ce suflă din nas cel bolnav pe nutreț, apa și găleata de băut, mâncare cu traista de ovăz, ori și numai prin suflare ori contactul nemijlocit dar și prin stoboare, vagoane de transport etc.

Apare sub două forme, una din lăuntru și alta din afară. Cea lăuntrică atacă plămâni și canalele respiratorii și se manifestă sub formă de niște puroaie groase lipicioase gălbui și murdare, cari îi ies continuu din nările nasului, ori i împrăstie la sforăire. Pe căile respiratorii și în plămâni se formează niște mici nodușoare și bobâlcii spălăcite albe numite tubercule, ca cele de oftică, cari se descompun ulterior și fac întreaga suprafață plină de răni, iar conținutul lor ese în formă de puroiu sau mucii pe ambele nări ale nasului, când mai mult, când mai puțin. De ordinar după infecțiune, boala iese la iveală la 2—6 săptămâni. Dar boala localizată odată în interior, poate să stea ascunsă sau cu fenomene mai lente, luni de zile și să producă adevărate ravagii infectând întreg grajdul și pe caii vecinilor sau o mare parte din herghelie. Deosebit de acestea vedem, că calul nu se mai hrănește ca mai nainte, decade, slăbește, părul pe el este sbârilit, nu mai posedă luciul de mai nainte, nasul este totdeauna plin, astupat, resuflă scurt și a-nevoios și sforăie des, pentru a-și curăți căile respirației. Să ne ferim de aceste sforăeli ale lui, cari ne-ar putea molipsi și pe noi cu bacteriile lui. Dacă este bine ținut, poate să o ducă încă câtăva vreme, dar nu se vindecă, ci cu atât mai violentă va eși la iveală, însoțită de friguri ori călduri groaznice peste 42° C, cu înroșirea mucoasei, umflarea capului și laringelui etc.

O altă formă este externă, ce se așează pe piele, în

formă de mici noduri și umflături, presărate peste întreg corpul cari dau naștere la ulcerăriuni și mustuesc continuu, și până ce acoperă întreg corpul de răni și puroaie. Acest al doilea soiul numit și cârțiță, nu este mai puțin periculos decât cel dintâiu.

Dacă se ivește sub o formă ori alta, ori o bănuim numai, trebuie îndată chemat veterinarul, eventual a vizate autoritățile. Pentru caii împușcați din ordinul autorităților, statul rebonifică jumătate din prețul lor, și cultivatorul nu rămâne așa în pagubă, pe când tăinuirea îl duce la o pagubă mult mai mare pe el și pe vecinii lui. S'a încercat de a o combate prin maleinizare.

Maleina introdusă sub piele la caii atacați produce urcarea temperaturii cu 2°C , și mai bine în timp de 8—10 ore, ajunge la apogeu în 24—80 ore și scade iar la normal. La caii sănătoși însă nu se constată sau nici o reacțiune, sau de tot puțină; cei cari nu sunt atinși sau se consideră ca dubioși după 4 săptămâni ei trebuie maleinizați din nou.

Mijloace de combaterea ei nu se cunosc decât împușcarea și nimicirea cadavrelor, prin îngropare cât mai adânc în pământ și var nestins, fața de pericolul mare ce prezintă pentru oameni și vite. La răpciugă îi mai zice și morvă, și este produsă de bacilul numai al lui Löffler. Pentru desinfectat grajdul, se întrebuintează sublimat corosiv 1‰ , cu care se stropește pereții, șele, hamuri se tencuiesc și văruie, pereții, pardoseala și podini se schimbă, esele se dau la rindea din nou, gunoiul și paieile de așternut se ard.

Sifilisul încă se ivește uneori la cai, și în special la armăsari și iepele de reproducțiune, și se propagă ușor pe calea copulațiunii, că armăsarul bolnav bate mai multe iepe și se infectează și el dela una din ele și transmite apoi boala și la celelalte. La armăsar se manifestă prin o umflătură a tecei, care se întinde apoi sub pânțele și se ivesc răni pe membru și umflarea lui, încercare deasă de urinare și nu poate, și i se umflă și testiculele. La iapă se umflă vulva și ugerul și din vagină ese un puroiu urit. Animalele slăbesc văzând cu ochii, armăsarul

mai poate încăleca, sare cu greu și devine mai mult paralytic. Pe piele se ivește niște pete ca blânda de mărimea unei piese de 5 lei.

Perdere este mare de 70% la caii atinși de boala aceasta. Se poate combate prin darea de arsenic pe din lăuntru și spălături antiseptice pe dinafară, și hrănire intensivă cu boabe.

§. 37. FOLOASELE CAILOR.

Despre serviciile cailor am vorbit deja la pag. 115—20. Rămâne să vorbim acum de foloasele ce putem să avem de la ei. Dela cal munca este totul, ce ne putem aștepta și avea după el, căci deși carnea de cal se mănâncă mai rar în țările industriale ale apusului, totuși pentru raporturile noastre, ea nu vine în considerațiune. Chiar și pielea lui dacă e argăsită este de mai puțină valoare decât a celorlalte vite domestice și dă numai o *talpă* de calitate inferioară. Perii dela coamă și coadă, însă au o valoare industrială ceva mai mare, așa că totul se reduce aproape numai la muncă și câștigul din creșterea lui. Și cu toate acestea, calul este animalul nostru cel mai prețios, și ajunge la o valoare venală și prețuri, pe cari nici un alt animal nu le ajunge, necum să-le întreaacă. De ordinar în muncă, în serviciile ce ni le prestează se concentrează și consumă întreaga lui valoare, căci dacă s'a istovit prin muncă ori a devenit infirm de picioare, abia mai reprezintă o valoare cât de mică, afară de pielea lui.

Despre ținerea și cultura cailor vezi vol. IV Economia Rurală pag. 214 și 517. Creșterea și cultura cailor nu va să zică numai decât creșterea cailor de lux, cari numai să consume și să nu producă, ori să aducă în continuu difiците. Poate să fie tot așa de bănoasă și productivă creșterea cailor de muncă și de remonți, în strânsă legătură cu agricultura și cu munca câmpului. Poate și înființarea de herghelii semisălbatică de odinioară, ar mai fi avantajoasă din diferite puncte de vedere. Înainte de toate

solul și clima țării noastre sunt foarte potrivite pentru o creștere intensivă a cailor, dovadă sunt nu numai renumele și valoarea intrinsecă a cailor vechi românești și de Moldova, dar și faptul ca vecinii noștri Ungaria și Rusia meridională cari se găsesc în condițiuni economică analoage de sol și climă, au o întinsă creștere de cai cu herghelii particulare numeroase; dânșii exportează cai pentru zecimi de milioane de franci; noi importăm, și agricultura ungară și rusă de sud, este mai înaintată și mai sistematică decât a noastră.

În loc de *vite de învoeală* pe moșie, și de *muncă cu învoeli* în dijmă, cu vitele și uneltele *mizerabile* ale sătenilor, ar fi de preferat cultura în regie precumpănitoare, munca făcută în majoritate cu vitele și uneltele proprii, și numai ca ajutoare, să fie cea cu vitele sătenilor. În vederea lipsei de brațe pentru activarea lucrului cu mașinele, recere introducerea și ameliorarea culturii cailor. Căii de muncă produși de noi, nu numai că ne vin mult mai efitin, decât cei de cumpărat, sunt și mai rezistenți și mai durabili. La cumpăratul de cai și cel mai expert dintre agricultori, poate să fie indus în eroare de gîmbași și negustori necinstiți, și să cumpere cai cu defecte, și să introducă fără să știe epidemii și defecte mari între caii săi. Facultatea de a reclama și restituirea cailor nărăvași și cu defecte, nu este decât o mică consolățiune, de pierdere de timp și spese,

Acum când condițiunile și termenul de arendare a moșiilor statului s'au ameliorat și prelungit și la noi pe 10—15 ani, este mai ușor și pentru arendaș de a crește cai de valoare decât înainte, căci caii cresc mari în 3—4 ani de zile, și cheltuelile eventuale făcute cu cumpărarea de reproductori, ecarete, fânețe și pășuni artificiale, i se rebonifică în deajuns în 10—15 ani, și nu mai este împiedicat prin nesiguranța zilei de mâine și de anul viitor. Tocmai la proprietatea și cultura mare este indispensabilă o împărțire a muncii din cele mai minuțioase și în privința vitelor trăgătoare. Muncile grele și d'aci încolo noi le vom face precumpănitor cu boii și chiar cu bivoli, dar muncile ușoare și iuți cari grăbesc, trebuiesc

făcute exclusiv cu caii, ca și transporturile cele multe mari, și mici de peste an. Pentru munca cu mașinele agricole, semănat, secerat, săpat, tăvălug, se potrivesc mai bine caii decât boii. Unde treeratul cerealelor se face încă prin călcatul cu vitele, pentru atare servicii se potrivesc mult mai bine, caii decât boii și sunt și mai iuți. Pe drumurile pietroase și printre bulgări, caii merg mai bine decât boii și suferă mai puțin de picioare.

Depinde apoi de sol și climă, cerasă și soiul de cai să alegem. Pe terenurile argiloase și lutoase cari se lucrează anevoe, sunt necesari cai de talie mare; pe un pământ nisipos cai de talie mai mică, mai ușurei, iar la munte cai pietroși și îndesați de munte. Putem să încercăm cu caii de talie mijlocie și iuți, căroră le priește solul și clima. Apoi diferă după etate și sexe.

Caii bine ținuți și îngrijiți se pot pune la ham cu 3 ani; cei rău ținuți la tinerețe, însă se desvoltă mai anevoie, și e mai bine să-i punem la 4 ani la ham, iar la 3 ani câte puțin numai de încercare și pentru a-i învăța la ham; iar înainte de al 5-lea an să nu punem niciodată calul la muncă încordată. Cu cât îl vom pune mai târziu la muncă intensivă și îl vom menaja mai bine, cu atât îl vom posede mai îndelungat. Pentru muncă se potrivesc armăsarii, juganii (caili jugăniți) cât și iepele. Iepele însă sunt de preferat pentru agricultor, căci ele sunt tenaci și mai rezistente și pot servi și la reproducțiune. Armăsarii sunt mai tari decât caii, dar sunt mai dârji și mai mulți la olaltă, greu de dirigiati. Ei se potrivesc mai bine pentru poveri și transporturi grele. Pentru munca intensivă și încordată d. es. la transporturi grele și îndepărtate, pentru chirigii și cărauși se potrivesc și preferă totdeauna *caili*, sau jugani, căci ei sunt ceva mai domoli și mai ușor de dirigiati și sunt și mai puțin supuși la boale.

Cârlanii tineri pentru învățat la ham se pot prinde la o căruță ușoară, alătura cu câte un cal bătrân și domol, ori doi cai tineri înaintași și 2 cai mai bătrâni la roată. Dacă este bine menagiat și îngrijit, calul poate

să ne servească 20 de ani și mai bine, pe când altfel ține numai 10 ani ori și mai puțin.

Proverbul românesc zice:

Nu pot trage bine caii, când nu sunt de aceeași înțelă. Caii se prind la ham câte unul, doi, trei, pereche și nepereche, cu *înaintași* și *lăturași*.

Cai stingheri și cai pereche. Caii trebuiesc deci să fie de egală talie și vârstă și identitatea lor de culoare și păr ridică foarte mult valoarea lor. Însă nu numărul și rasa, ci calitatea și valoarea întrinsecă decide; decât 5—6 cai miserabili, mai bine 2 boi sdraveni de muncă pentru muncele grele, și două iepe bune pentru muncile mai ușoare și pentru prăsilă. Dacă voim să lucrăm numai cu cai la plugărie, atunci este necesar ca în loc de 4 să avem 5 cai, pentru cazul când unul sau altul este neapt de serviciu. La car merg în 2, 3, 4 și 5; la plug și grapă tot câte 4 cai țărănești. Mulți țărani de ai noștri ară cu 2 boi și un cal, ori cu 2 boi și 2 cai. Mai greșit este însă de a prinde caii cu boi sau chiar și cu bivoli la un car și plug, unde mersul și temperamentul lor este atât de diferit și care nu poate decât să facă și pe cai moi, cum sunt boii.

Caii la muncă trag în jug și în ham; jugurile se potrivește foarte pentru caii mari de talie, și sunt foarte practice, căci calul trage în ele cu întreg corpul și oprește mai ușor cu partea dinapoi, și nu se roade și freacă așa de ușor la piept. Ele sunt însă mai grele și mai scumpe. Pe la noi foarte rar se văd cai înjuțați în juguri, mai mult numai caii mari de povară, pe când în străinătate jugurile la cai se întrebuintează foarte des. Acolo caii cei mari de povară și cei speciali pentru muncile agricole trag mai numai în juguri.

Din contră, caii noștri mai mici și mai ușori, trag numai în hamuri, cari sunt mai ușoare mai ieftine, deși mai puțin practice, căci în ele calul împinge numai cu capul pieptului, și prea ușor îl freacă și roade. Atât jugul cât și hamurile trebuiesc bine potrivite pe talia calului, ca să poată trage în ele cum se cade și să nu-l frece. Șleurile se fac din piele ori din frânghii de cânepă. Ele să fie destul

de solide și de lungi, ca să nu se rupă și nici să frece calul la picioare. Lănțușele deși sunt mai rezistente dar sunt mai puțin practice căci ele freacă. Hățurile de păr de capră și de porc sunt prea aspre și ele freacă calul la picioare. Pentru menajerea cailor la tras și a-i feri de smuceli și de sguduiturile carului cu povară, și pe terenul accidentat, este bine că șleaurile ori curelele să aibă la ambe capetele la cruce niște spirale, pene cu arcuri, prin a căror contracțiune și întindere să paralizeze și îndulcească smucirile.

Creșterea cailor ca mijloc de câștig și de speculațiune. Creșterea cailor pentru speculă în mic ca și în mare, poate să fie foarte bănoasă, și mai cu seamă sub raporturile economice, în care ne găsim actualmente noi Românii, cu agricultura estensivă și rapace, atât creșterea de casă cât și creșterea de herghelii întregi. Micul cultivator român de peste munți care are la dispoziție armăsarii statului dacă ține două iepe bune de rasă pentru prăsilă, poate ca să-și muncească muncile ușoare și să crească an de an câte doi mânzi dela ele; sau cel puțin să producă 2 mânzi dela 3 iepe, și an de an să-și aibă un venit sigur din vânzarea de mânzi ori de cărlani; el își utilizează cu cail produsele voluminoase de puțină valoare ale moșiei și i rămâne gunoiul aproape gratuit. Moșneanul nostru se află în situațiuni analoage; pentru proprietarul și arendașul mijlociu și mare creșterea cailor este și mai avantajoasă după ce el dispune mai ușor de fân și pășune bună, și poate să facă și mai ușor o împărțire cu privire la muncă și la vite. Pășunile îndepărtate și greu accesibile el le folosește mainemerit cu cail sau oile decât cu vitele bovine.

În fine mai depinde de gradul de intensitate ce voim să dăm culturii și creșterii cailor, dacă este să-i creștem și ținem puțini acasă, ori mai mulți la herghelie; apoi de felul pășunii și fânului de care dispunem. Poate pentru micul cultivator țăran este mai nimerit de a vinde mânzii la etatea de o jumătate de an sau un an, când nu are mijloace ca să-i ierneze în mod convenabil, decât să tindă să-i crească mari, și din lipsa de hrană și adăpost

pentru iarnă, să-i lase să degeneze și să se pipernicească pentru viața lor întreagă.

Evident prețuri mai bune capătă pe ei când îi poate crește mari, ca să-i vînză la etatea de 3—4 ani împliniți, căci aceia pe de o parte se țin mai ușor, și se și plătesc mai bine. Dacă avem o pășune cu deosebire bună și fân bun, poate ar fi tare nemerit, de a cumpără mânzi întărcați dela locuitori și a-i crește mari. Accidentele și boalele cele mai frecvente la cai, sunt cu deosebire în primul an numite boalele și buba mînzului. Noatinii și cîrlanii sunt totdeauna mult mai puțin expuși la ele și sunt în genere mai rezistenți. Țăranul deci nici odată să nu lase mînzul său să sufere și tigarească, căci prin aceea îl împedică din dezvoltarea sa normală și din aptitudinea de muncă pentru viața întreagă dacă; nu are nutreț în deajuns și de bună calitate, mai bine să-l vîndă și să nu-i bage în iarnă.

Proprietarul și arendașul mare totdeauna va fi mai bine folosit, dacă crește mînzii săi ori de cumpărat dela 1 an până la etatea de 3 ani împliniți sau și mai bine până la 4 ani, fie pentru trebuințele sale proprii, fie pentru vînzare. În iepele de prăsilă el are un bun ajutor la muncile agricole, pe timpul muncii intensive, chiar și dacă nu le pune sistematic la muncă. La creșterea în mare în herghelii proprii fără de muncă, dacă căpătăm dela iepele bătute 60% mîanzi putem fi satisfăcuți. Hergheliile bine conduse obțin și 66% mîanzi chiar până la 70%. În herghelia ungară dela Mezöhegyes d. es. au rămas iepe sterpe numai 31,8% iar la depozitul de armăsari ai statului ungar dela Homorod în intervalul de 5 ani 1886—90 din câte o mie (1000) iepe bătute, au rămas borțoase 596,83% sterpe 205,88 au lepădat 50,37 le-au murit mînzul la 21,41 au fătat mîanzi viabili 525,02. Când punem însă iepele sistematic la muncă și le dăm mai puțină îngrijire decât la stat, de ordinar nu putem calcula mai mult de 50% mîanzi viabili.

Depinde înfine mult și de capitalul disponibil, rasa ce vroim și putem să introducem și modul lor de ținere ca să ne renteze capitalul plasat în dînșii, și să ne rămână și un

beneficiu net sigur în raport cu munca și capitalul depus. La aceste trebuesc făcute calcule exacte, căci cu pagubă încontinuu nu pot lucra și produce nimie pentru durată. Altfel când este pasiunea și satisfacerea dorințelor proprii la mijloc, unde nu calculăm cât costă. Agricultorul însă trebuie nu numai să muncească și producă, ci să și câștige eventual cel puțin să fie ferit de pierderi considerabile în avutul său. Satisfacerea plăcerilor și gusturilor vine în a doua linie. În orice caz chestia cultivei cailor este o chestie de prima ordine pentru țară și poporul român în genere, în interesul existenței și apărării sale, ca și pentru agricultorii particulari. Precum în plugărie procurarea unei semințe bune întrece pe toate celelalte, tot așa și pe terenul creșterii și culturii vitelor nu ne putem dispensa de creșterea animalului celui mai prețios ce avem. Dragostea și priceperea către cal și în dresarea lui trebuie introdusă și infiltrată iarăși în toate straturile societății, dacă vream să existăm ca regat independent și ca națiune în concertul popoarelor.

SFÂRȘIT

TABLA DE MATERII

	Pag.		Pag.
1. Ippologia și obiectul ei	1	a) Condițiunile de creșterea cailor	
Cap. I. § 2. Cail sau equizii în genere	5	în Transilvania	82
Asinul	7	s) hergheliile private din Transil-	
Catării	8	vania	86
Cail sălbatici	11	j) Herghelia statului dela Făgăraș	
Cap. II. § 3 Calul în special	13	și Sămbēta de jos	90
Dinții și etatea calului	15	Instituția depozitelor publice de ar-	
Ținuta și mișcările calului	21	măsari reproductorii în Transil-	
§ 4. Rasele de cai și divisiunea lor	29	vania	97
§ 5. A raselor orientale de cai	31	Statistica lor și a iepelor bătute la	
Calul arăbesc	32	armăsarii statului pe regiunii și	
Calul persan	36	naționalități	98
Calul turcesc	37	b) Cail din Ungaria propriu zisă	99
§ 6. Cail românești în trecut	38	1) Herghelia dela Mezöhegyes și	
§ 7. Rasele de cai românești	43	tipurile de cai crescuți acolo	101
a) Calul de munte mocănesc	44	2) Herghelia engleză dela Kisbér	113
b) Calul de Moldova	49	3) Herghelia dela Baholna	116
c) Calul de Ialomița	57	Creșterea cailor pe puste și viața	
d) Calul tătarese din Dobrogea	63	de acolo	127
e) Statistica cailor de țară după		Grajdurile și hergheliile particulare	
proprietarii	67	din Ungaria	128
f) Herghelia militară a statului de		Instituția depozitelor de armăsari	
la Cislău	67	publici și aprobarea armăsarilor	
g) Depozitele de armăsari repro-		comunali și particulari	130
ductorii ai statului	71	Exportul de cai al Ungariei	131
h) Herghelia Albatros dela Buzău	17	c) Cultura cailor în Cislaitania	131
i) Societatea de încurajarea pentru		Herghella dela Rădăuți din Buc-	
înbunătățirea rasei cailor, numita		vina și rasele de cai crescuți acolo	132
Jockey Club Român	74	Calul galițian și hergheliile private	
§ 8. Cail Austro-Ungari.		poloneze	138
a) Cail de Transilvania în trecut și		d) Herghelia curții imperiale dela	
present	76	Lippiza (Istria)	139

Pag.	Pag.		
§ 9. Rusia și producția cavalină a ei	142	4) Rasa belgiană sau calul flamand	196
Statistica hergheliilor private din		5) Caii ardeni	197
Rusia meridională	144	6) Rasa Clydesdales în Anglia	197
Caii rusești.	144	7. Caii de povară între Români	
a) Caii din Basarabia	145	și prospectele lor de reușită	198
b) Caii cazacilor de Don	146	Partea a II Creșterea cailor	201
c) Caii din stepele Rusiei meridi-		§ 19. Impărțirea cailor după numiri	
onale	148	și foloase	201
d) Caii popoarelor nomade	149	§ 20. Alegerea cailor după rase ti-	
e) Caii din munții Caucaz	150	puri și foloase	202
Rasa Karabágh.	151	§ 21. Modul de prăsire și creșterea	
f) Troteorii ruși. Tendințele de ame-		cailor	210
liorare a cailor rusești	153	§ 22. Alegerea animalelor de prăslă	217
Herghelia dela Chrenowoy	155	§ 23. Armăsarul reproducător	220
Caii mai grei ai Rusiei centrale și		§ 24. Iapă de reproducție	223
de Nord rasa Bitjug de Obva		§ 25. Căldura.	224
Klepperi	160	§ 26. Baterea iepetor sau copula-	
§ 10. Cultura cailor în Italia	161	țiunea	226
§ 11. „ „ în Spania	161	§ 27. Sarcina	229
* 12. Cultura cailor în Franța	162	§ 28. Fătarea	231
Rasa Anglonormană	165	§ 29. Ingrijirea și creșterea mânjilor	233
§ 13. Cultura cailor în Germania	166	§ 30. Ingrijirea noatinilor și cărla-	
Herghelia dela Trahknen (Prusia)	168	nilor	241
Caii de Oldenburg și Hanovera	170	§ 31. Regimul verde al cailor	243
Caii pur arabi din herghelia regală		Pășunea și pășunatul pentru caii	
Weil (Württemberg)	172	mari	244
§ 14. Cultura cailor în Olanda și		Regimul uscat, fânul și cositurile	246
Danemarca	173	Grăunțe și boabe	249
§ 15. Cultura cailor în Țările scan-		Plantele tuberculoase și Rădăci-	
dinave	174	noase la cai	252
§ 16. Cultura cailor în Anglia	174	Frunzarul și condimente la cai	252
a) Calul de pur sânge	178	Schema de nutrirea cailor	253
b) Calul de vânătoare. Hunter	182	Apa și calitățile ei pentru adăpat	
c) Calul Hack și Hackney	185	cailor	255
d) Calul poneu	185	Dregerea apelor rele	256
e) Caii de trăsură, Troteorii de		§ 32. Grajduri și adăpoaste	256
Norfolk	186	§ 33. Ingrijirea și igiena cailor	264
§ 17. Caii în America	188	§ 34. Copita, potcoava și potcovitul	271
a) Caii în Statele-Unite	189	§ 35. Defectele și maladiile calului	275
Paceri și Troteori	189	Bătăturile și răniri	276
B) § 18. Rasele occidentale, Caii		Ariceala	277
greci de povară și telegarii	191	Osul mort	277
1) Rasa norică, de Pinzgau și de Mur	193	Crevașele, râia, stomatita febră af-	
2) Rasa perseronilor în Franca	194	toasă	278
3) „ buloneză „ „	195	Anghina, matricile și capiarea	279

Pag.	Pag.		
Amețeală și năduful	280	Maleina și maleinisarea, siflisul .	285
Boalele de ochi	281	§ 36. Folosele cailor	286
Boalele microbiene infecțioase . .	282	Caii de tracțiune la car și plug .	289
Buba mînzului	282	Creșterea cailor cu mijloc de spe-	
Frigurile petechiale și răpciuga .	283	culațiune	290

VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2007

BIBLIOTECA
CENTRALA UNIVERSITARA